Йордан Йовков

Събрани съчинения
том 2

Български писател

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

В ШЕСТ ТОМА

Под общата редакция на

Симеон Султанов

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • СОФИЯ

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ ВТОРИ

ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА
СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ
ВЕЧЕРИ В АНТИМОВСКИЯ ХАН

Редактор

Елка Йовкова

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • 1983

Песента на колелетата

Песента на колелетата

Славата на Сали Яшар, прочутия майстор на каруци от Али Анифе, стигаше вече твърде надалеч. Такъв майстор, като него, никога по-рано не беше имало в Али Анифе, кой знай дали щеше да има и отпосле. За околните села и дума не можеше да става, там такъв майстор нямаше, но нямаше дори и в града, и то тъкмо в тоя град, който беше в средата на безкрайна равнина, от който излизаха пътища по всички посоки, като лучите на звезда, и където, открай време още, най-първите майстори са били майсторите на каруци. Но това понякога се случва. Сали Яшар беше се издигнал над всички по божа дарба, появил се беше случайно, както случайно се появяват по селата ония прочути знахари, които лекуват най-тежки болести и често пъти с някоя билка, с върха на нагорещено желязо или само с няколко думи връщат живота на много умиращи.

Сали Яшар наистина имаше нещо, което го оприличаваше на тия хора. Като всеки ковач, той беше здрав и силен човек, но инак беше благ, тих, вдълбочен в себе си. Той приказваше малко, но и малкото, което кажеше, беше ясно, умно, отмерено, а на ония, които го слушаха, винаги се струваше, че в очите на Сали Яшар остава още много нещо недоречено, премълчано и скрито. Като че вътре в душата на Сали Яшар имаше друг ковач, който също работеше, също ковеше, а не се виждаше, и само искрите и отблясъците от това вътрешно огнище грееха в замислените очи на Сали Яшар. Така Сали Яшар беше прост човек, с изцапани ръце, ковеше

желязото и правеше каруци, но имаше вид на мъдрец и неволно вдъхваше уважение дори и на ония, които не го познаваха и нищо не знаеха за изкуството на ръката му.

Той имаше и друг един навик, който също тъй беше добре познат на хората от неговото село: всяка вечер, малко преди да залезе слънце, в един час, който за всички други би бил твърде ранен, Сали Яшар прекратяваше отведнъж всяка работа и затваряше работилницата си. Чираци и калфи набързо измиваха изцапаните си от кюмюра лица и се разотиваха. Никакви увещания, никакви молби не можеха да накарат Сали Яшар да остане до по-късно и да довърши някоя работа, колкото и бърза да беше тя. «Ще я направим — говореше той, — и утре има време, и утре е божи ден.» И той казваше това кротко, но твърдо — и сякаш беше вече далеч някъде, откъснат от всичко, забравил за всичко, потънал в тая странна замисленост, която пълнеше очите му, скрити под гъстите му вежди. И наметнал някоя дреха на изпотените си плещи, той тръгваше за дома си, прегърбен малко, спокоен и загледан в земята, а хората, които го срещаха, след като почтително го поздравяваха, гледаха го учудено и си мислеха, че някаква болка трябва да глозди сърцето на Сали Яшар и че ако той бърза да си отиде, не е за да си почине, а за да остане сам със себе си и с мислите си.

А всъщност никой не усещаше сладостта на почивката тъй, както Сали Яшар. Като си отидеше в къщи, той сядаше отвън на пейката, седеше си сам и гледаше към полето. Донасяха му кафе, пушеше цигара подир цигара, почиваше си. Умората на приятни тръпки се свличаше от снагата му и без да мисли за каквото и да е, Сали Яшар се радваше само на това, което виждаха очите му. По зелените поляни, наполовина в сянка, наполовина залени със слънце, пасяха овце, бели върволици от гъски идеха към село, между едно стадо коне и друго млади жребци се отделяха, препускаха с развени гриви един срещу

друг и цвилеха. И светлините, които залезът хвърляше в небето, опияняваха сякаш ластовичките и докато хвърчаха ниско до земята, те изведнъж като стрели се вземаха нагоре. Спокойни и важни, щъркелите се прибираха по салплъците, Сали Яшар ги гледаше как нахранваха малките си, след туй се оттегляха настрана, продумваха си сякаш нещо и, като отхвърляха главите си назад, като че за да погледнат към небето и към бога, гръмко и тържествено започваха да тракат с дългите си клюнове. В същия миг, отвъд потъмнелите овошки, над които се чупеха лъчите на вечерницата, проечаваше викът на ходжата и Сали Яшар ставаше да направи и той молитвата си.

Малко по-късно Сали Яшар седеше пак на пейката, изненадан от промяната, която беше се извършила: полето беше почерняло, там нищо вече не се виждаше, а над хоризонта, сред раздиплените мъгли от прах, беше се показал месецът, голям и червен, като нагорещено желязо. Идеха часовете, когато Сали Яшар преставаше да гледа навън и обръщаше мислите си към самия себе си. И прави бяха хората от Али Анифе: имаше нещо, което мъчеше Сали Яшар, и всяка вечер по това време той си мислеше за него. Работите му отиваха добре. Беден и прост ковач някога, сега той беше прочут майстор, при когото идеха с поръчки от най-далечни кранща. Работа имаше повече, отколкото му трябваше. Сали Яшар не обичаше да връща никого, пък и колкото повече работа имаше, колкото повече трябваше да бърза, толкоз по-добре работеше. Идеха му неподозирани и от него самия сили, разпалваше се, работеше със страст, с увлечение, ръката му ставаше сигурна, погледът — точен и желязото под неговия чук добиваше неочаквано такива съвършени форми, каквито той не би могъл да направи и при най-бавната и внимателна работа. А тъкмо такава работа беше по сърце на Сали Яшар и от неговите ръце излизаха каруци, които бяха същинско чудо: леки, като че сами щяха да тръгнат, напети и гиздави като невести,

с шарила и бои, които грееха по тях като цъфнали цветя. Но най-чудното в тия каруци бяха звуковете, които те издаваха, когато вървяха. Като че в железните им оси беше скрита някаква музика. Как ги правеше Сали Яшар, един господ знаеше, но неговите каруци не дрънчаха, не хлопаха като другите коля, а пееха по пътищата.

Каруците пееха по пътищата и сякаш разказваха как един човек може да бъде много богат, но и много злочест. Защото за какво му беше това богатство на Сали Яшар? То дойде много късно. На баира, отдясно на царския път, където каруците, които се връщат от града, разсипват най-мелодичните си звуци, лежат в гробищата двамата му сина, два сокола. Високи, грубо одялани камъни се издигат над тях, земята е обрасла с трева, като че никога не е била разравяна, и люляката, която цъфти там всяка пролет, сякаш сам бог беше я посадил отвеки. «Няма да им занеса нищо от моите жълтици — мислеше си Сали Яшар, — нито ще взема нещо за себе си, когато и аз отида при тях.» Тъмнината скриваше очите на Сали Яшар и не можеше да се види какво има в тях, но той гледаше в земята като изтръпнал и мислеше, че по-хубаво би било да беше беден, но да бяха живи двамата юнака, които и сега му се усмихваха със сините си очи, румени, широкоплещести.

Достигнал дотук, Сали Яшар започваше да мисли, че е длъжен да направи някакво голямо благодеяние, истинско безкористно благодеяние, което да засегне повече хора, да надживее много поколения. Това, което мъдрите побелели старци, които той някога беше слушал да приказват, наричаха себап. И идеше му на ум тогава за Мурад бея от Сърнено, който беше направил прочутата Каралезка чешма. Каква чешма и на какво място! Деветнайсет каменни корита, отпред калдъръм, като двора на хан, три чучура, които бълболят и сипят студена и бистра като сълза вода. А наоколо е посърнало поле, суха и напукана земя, пък и горещина, като в пустиня. И идат стада, идат хора, вървят към чешмата и очите

им горят от задуха и от жега. От едната и от другата страна на чешмата е бяло шосе и всеки, който мине по него, отива ли, или се връща, отбива се на чешмата да пие вода. И може би рядко някой ще го каже, но в душата на всекиго е благодарност към бога и хвала към онзи, който беше направил тая чешма и чието име сякаш вечно шепнеха струите на трите чучура.

Ето какво благодеяние искаше да направи и Сали Яшар. Но чешма не навсякъде можеше да се направи, нямаше къде. Идеше му на ум да направи някъде кладенец, мост на някое лошо място, хан, където замръкват пътници. Но всичко това му се виждаше или недостатъчно, или не твърде почтено. И той се биеше с мислите си, не знаеше какво да предприеме, безсилен като пред някоя мъчна задача, която не може да реши. Най-после той се досещаше, че трябва да се прибере в къщи, и ставаше да си ходи. Месецът беше се издигнал и побледнял. Наблизо минава човек и наедно с него напреки по земята върви сянката му. Светло е, Сали Яшар вижда, че човекът носи пушка, и познава, че е Джапар, нощният пазач.

— Добър вечер, Сали уста — казва Джапар, като се спира и цигарата светва в устата му.

— Добър вечер, Джапар.

— Какво хубаво време!

— Хубаво. Затуй и аз се застоях.

— Каква месечина — шегува се Джапар, — таман бели коне да крадеш. . .

Джапар отминава нататък. Сали Яшар тръгва към къщи, гледа светлите петна, които трептят като жълтици в сянката на салкъмите, и мисли за това, което всяка вечер му иде на ум, защото всяка вечер Джапар минава оттук и му се обажда. Джапар е беден, но добър момък; преди години той поиска дъщеря му, но тя не го рачи. Оттогава се мина много време, Джапар обичаше да говори със Сали Яшар, но старецът чувстваше, че под това приятелство се крие друга болка и други мисли се таят под думи-

те, които говореше Джапар. И тая вечер, като го виждаше как отминава в тъмнината и как свети цигарата му, той си мислеше, че у него все е останало нещо от миналото, че в душата му още гори рана, както гори цигарата му в мрака.

•

По обичая си, Сали Яшар продължаваше да седи всяка вечер вън на пейката. Но измамлив беше хладният вятър, който духаше откъм морето. Сали Яшар се простуди веднъж и легна болен. Отначало той мислеше, че е дребна работа, вярваше, че ще се поправи скоро, калфите му продължиха да работят и чуковете все се чуваха да звънят, както по-рано. Но ето че болестта на Сали Яшар се влоши, калфите не можеха да работят вече сами и чуковете изведнъж замлъкнаха. Това мълчание уплаши Сали Яшар и едвам сега той разбра, че е болен тежко и че може да умре. Той не се боеше от смъртта, защото беше мислил за всичко през живота си и беше се приготвил и за нея. Но като всеки човек, той беше слаб и мислите му с неотразима сила се връщаха сега към всичко онова, което му беше най-скъпо и най-мило. И той не чакаше нищо друго, не желаеше нищо друго, освен час по-скоро да види единствената си дъщеря. Той я обичаше, както беше обичал всичките си деца, но тя беше хубава и нейният образ се сливаше с образа на първата му жена, на която тя приличаше. А това му спомняше времето, когато той беше беден, когато залъкът му беше корав, но беше млад и беше щастлив.

Нарочен човек беше отишел да стори хабер на дъщеря му и да я доведе. Сали Яшар пресмяташе точно времето, което ѝ трябваше, за да дойде, но тя не идеше. Трябваше да дойде още вчера, а не дойде и днес, нямаше я и досега, макар че беше вече късна нощ. Сали Яшар беше благ човек и мъчно можеше да направи укор на когото и да било, но сега не можа

да се удържи, сърдеше се, викаше, обвиняваше дъщеря си в неблагодарност и непризнателност. От вълнение и безпокойство на два пъти през деня му ставаше зле и трябваше да го пръскат със студена вода, за да го свестяват. Отпаднал, изгубил сили вече да чака и да се надява, той лежеше възнак на леглото си, превързан на главата с бяла кърпа, изпод която се издуваха двете половини на разрязан лимон, турени на слепите му очи. Долу на земята, също тъй капнала от умора, беше задрямала жена му.

Повърнаха се отново топлите нощи. Прозорците бяха отворени, вън се чернееха салкъмите и между листата им течеше бялата светлина на месеца. В селото беше тихо, не лаяха дори кучетата. От време на време само преминаваше геджекуш и плачливият писък на тая птица зловещо пронизваше нощта, сякаш беше зовът на самата смърт. После пак утихваше всичко, чернееха се само клоните на салкъмите, увиснали в сребърната мрежа на месечината, и Сали Яшар, колкото и да напрягаше слуха си, не чуваше нищо друго освен някакъв смътен шум и скоро разбираше, че е от кръвта, която биеше в ушите му.

Изведнъж той трепна: вървеше някъде каруца. Подрънкваше тежко, глухо, навярно възлизаше някоя баирчинка. Но ето, тя прогърмява надолу по надолнището, млъква пак за малко и най-после, излязла на равното, тръгва бързо и запява! Сърцето на Сали Яшар забива, той се изправя на леглото си и се вслушва. «Това е Шакире — мисли си той, — тя е!» И той не се съмнява, защото същото нещо говорят и тия чеучени звуци, които звънят в нощта, разхвърчават се изпод колелетата, летят като бели птици, провират се измежду листата на салкъмите, идат наедно с лъчите на месеца, спират се на прозореца, носят блясъка на познати очи, носят познатата усмивка и казват: «Иде!»

Нещо топло и сладко се повдига в сърцето на Сали Яшар, той прави усилие да стане и одърът изпращява. Старата се събужда.

— Какво има? — пита тя и гледа плахо.
— Стани. Иде Шакире.
— Шакире? Тя ли иде? Де е?
— Чуй! Каруца. . .
— Ех, каруца. . . Колко каруци додоха. . .
Но очите на Сали Яшар горят и повелителният знак, който той прави с ръка, я кара да замлъкне.
— Чуй! — повтаря той и сочи към прозореца.
Затрептяват листата на салкъмите, разнищят се между тях като паежина лъчите на месеца и през прозорците, като роса на топъл дъжд, нахлуват звънливите звуци на колелетата. Каруцата е вече съвсем близо, ясно личи как се насочва към техния двор и спира. Пръхтят уморени коне, прогълчават мъжки гласове, между които и гласът на Джапара, и ето стъпки вън, стъпки под самите салкъми, и гласа на Шакире. Старата тича навън. Две сълзи се отронват от очите на Сали Яшар, чъртаят топли вадички по лицето му и капват на земята. . .

•

Мина се месец и повече. Отдавна Сали Яшар беше здрав и работеше в ковачницата си. Той не умря, защото, както сам казваше, смъртта не дохожда, когато я чакаме, а когато най-малко ѝ се надяваме. Но за всичко това той повече не мислеше. Страданията и болките се забравят лесно, щом здравето се повърне.
Преди няколко дни дъщеря му беше си отишла и сега Сали Яшар, седнал, както по-рано, на пейката, мислеше най-вече за нея. Колко радост донесе тя в къщата му! Дотогаз пространната и голяма къща, която Сали Яшар беше правил със сметка, че в нея ще живеят много хора, и за да спре овреме любопитните погледи, беше я оградил с висок затрънен плет, приличаше на гробница. Навред беше тихо, напуснато, мъртво. Една само немощна и болнава стара жена се мяркаше насам-нататък като привидение и сам той — гостенин от време на време в

къщи. Но ето млада и хубава жена ходеше сега из стаите, слизаше по стълбите тичешката, минаваше под салкъмите и огряна от слънцето и затова още по-хубава, влизаше в градината и се спираше между гюловете. Чу се песен, чу се смях, къщата оживя. Не, с много неща може да надари бог някого, но няма по-голям дар от хубостта. Каквото кажеше Шакире, беше хубаво, каквото направеше, беше добро. Той сам, можеше да се каже, оздравя, защото Шакире искаше. А поискаше ли нещо тя, то се виждаше възможно и ставаше.

Като дете беше Шакире, на нея ѝ трябваха игри, развлечения. Когато цялата къща беше пречистена и наредена, тя започна да отваря и да бърка из старите брашовски сандъци, гдето бяха скрити дрехите на майка ѝ, на първата му жена, тежки и скъпи едновремешни премени. И всеки ден тя започна да се облича и труфи, ту с едни, ту с други дрехи, палава, луда, и докато всичко това за нея беше само шега, Сали Яшар я гледаше със свито сърце, защото пред очите му се събуждаха спомени и видения от друго време и от други дни.

Веднъж, натруфена тъй, с пъстри прежди и сноп златен тел в ръце, тя влезе при него и седна до прозореца да шие чевре. На корави, широки гънки лъщеше аленият атлаз на шалварите ѝ, по сърмата на синия ѝ елек, който стягаше гърдите ѝ, горяха и се разсипваха ситни искри. И никога сякаш тя не е бивала тъй хубава, веждите ѝ тънко изписани като пиявици, лицето кръгло и бяло, очите ѝ обкръжени с черни ресници, като осил на чернокласо жито. Тя работеше своето чевре, мълчеше, но ясно беше, че си мисли нещо, защото се усмихваше сама. И ето, тя се заглежда за минута през прозореца, откъсва една жица с уста, след това се навежда пак над работата си, усмихва се повече и без да погледне Сали Яшар, казва:

— А какво стана Джапар, какво прави?. . .

Сали Яшар трепна. Стори му се да вижда цигарата на Джапара да свети вечер около къщата му.

— Какво ще прави Джапар — каза той след малко. — Добре е, тук е. . .

Нямаше усмивка вече на хубавото лице на Шакире, къносаните ѝ пръсти по-чевръсто работеха, тя нисичко запя нещо и такава ли беше песента, или тъй се стори на Сали Яшар, но той сякаш виждаше зелено поле, нови каруци, които вървят, вървят и пеят, отиват далеч, далеч някъде. . .

Много случки още си спомняше Сали Яшар, все свързани с Шакире. Той се разчувствуваше, изпадаше в умиление и неволно си спомняше за оня тежък час, когато беше болен, когато мислеше, че ще умре, и когато чу, че дрънка каруца и че иде Шакире. Оная каруца, която пееше сред месечината и която той никога не можеше да забрави! И Сали Яшар тъй силно преживява и мъката, и радостта на тоя час, че също като тогава усеща, че очите му овлажняват и се премрежват от сълзи.

Един есенен ден, един от ония дни, когато слънцето пече меко, когато небето е много синьо и във въздуха, като сребърни жици, се носят паежини, Сали Яшар стоеше на пейката си и забеляза, че към него се приближаваше Джапар с преметната на рамо пушка. Някаква промяна имаше в него и Сали Яшар веднага я забеляза. Джапар беше избръснат, тънките му руси мустаци бяха засукани и изтънени в края, фесът му беше делийски накривен. И снажен и широкоплещест, какъвто си беше, той крачеше гордо, с нависоко разкопчани пачи. Сали Яшар не обичаше фудулите, сви вежди и когато Джапар стигна до него и поздрави, той отвърна на поздрава му, но не го погледна. «Струва ми се — мислеше си през това време Сали Яшар, — че една вечер видях цигарата на тоя хаирсъзин да свети под салкъмите при плета; видях и Шакире да се връща през двора оттам. Дали не е приказвал той скрито с дъщеря ми?»

— Какво има, Джапар? — попита след малко Сали Яшар, престорено спокоен. — Какво ново?

— Новото е туй — каза Джапар, като подпира-

ше пушката си до стената и се канеше да седне, — новото е туй, че снощи си доде Чауш Ибриям.

— Хайде холан! — учуди се Сали Яшар — че нали казаха, че го били бастисали по пътя, че го убили?

— Тъй казваха, ама доде си човека. Аз сам го видях.

Явно беше, че Джапар се готви да разкаже цялата случка, но най-напред той си направи цигара, запали я и след туй почна да разказва бавно и с тия подробности, с които хората от селата обичат да пъстрят речта си.

— Бях отишел снощи — започна той — към Касап Османовия харман. Лаеха кучетата там, рекох да видя какво има. Нямаше нищо, седнах на камъка под бъза да си почина. Трябва да е било късно — керванджийката беше изгряла. По едно време чувам: джан, джан. . . върви каруца. Давам ухо, слушам — далеч е, отвъд гробищата е, ама тъй хубаво се чува, пее, пее. . .

Джапар позамълча и замислено се загледа пред себе си.

— Да ти кажа ли, Сали уста, такъв ми е занаятът, трябва да се седи цяла нощ, а пък нощ дълга, не се минава лесно. Гледам, залисвам се, колкото време да мине. Понякога седя и слушам каруците, като се връщат. И знаеш ли, Сали уста, твойте каруци, както ти ги правиш, ги няма нийде: всяка си има свой глас, всяка си пее на свой макам. И седя аз, слушам ги и си казвам: ей тази е на Мурада, таз па Халиолу Ешреф, таз на Карани. . . Та да си дода па думата, снощи като чух каруцата, слушах, слушах, па тозчас си рекох: «Туй е каруцата на Чауша, не може да бъде да е друга!» И наистина, подир малко затупкаха боси крака, гледам, чернее се фередже, върви жена и около нея деца скимучат като прасенца, плачат. Познах я — жената на Чауша. «Татко ви си иде, мама» — дума им. И каруцата дрънчи, дрънчи, иде. . . Право да ти кажа, Сали уста — каза Джапар и въздъхна, — дожаля ми и си поплаках.

Ах, голяма радост, голяма дунанма беше снощи в къщата на Чауша!

Цял изтръпнал, Сали Яшар гледаше в земята, мълчеше и мислеше. Той вече не се обади и Джапар, като постоя още малко, взе си пушката и тръгна да си ходи.

— Сали уста — каза той, — каруците, дето ги правиш, себап са. Все е хубаво, като се връщаш, да те познаят в къщи и да излязат да те посрещнат!

Чу ли, или не тия думи, не се знаеше, но Сали Яшар не продума и си остана все тъй замислен, обгърнат с гъстия дим на цигарата си.

На другия ден Сали Яшар беше в ковачницата си и — което рядко се случваше с него, когато работеше — той три пъти подред слага чука си на наковалнята и, като скръстеше ръце и се подпреше на него, оставаше тъй дълго време замислен, докато духалото работеше. Първия път той си спомни онова, което Джапар беше му разказал за връщането на Чауша. Втория път той си спомни как сам беше чул каруцата, когато идеше Шакире, и, както винаги в тия случаи, се просълзи. Третия път, когато Сали Яшар се подпря на чука и се замисли, той сякаш като насън видя хиляди и хиляди каруци, които се връщат, които пеят по пътищата, а от ниските къщурки, над които се носи вечерен дим и прах, излизат жени с деца на ръце, други по-големи деца тичат наоколо им и всички вървят срещу каруците, за да ги посрещнат. . .

Никога Сали Яшар не беше изпитвал такова вълнение и такава радост. «Аллах! — пошепна той и се улови за челото. — Аз съм бил сляп, аз съм бил глупав! Каква чешма и какви мостове искам да правя? Себап! Има ли по-голям себап от тоя, който правя? Каруци трябва да правя аз, каруци!»

— Момчета — извика той, — хайде, по-живо!

И чуковете зазвънтяха по вьорса, искри заизхвърчаха от червеното желязо и макар калфите и чираците на Сали Яшар да бяха навикнали да виж-

дат такава трескава разпаленост у него, все пак го поглеждаха учудени и усмихнати.

Същия ден следобед Сали Яшар излезе от къщи и с широки крачки и с устремен в земята поглед, както му беше обичай, тръгна към къщурката на края на селото, гдето живееше Джапар. Той го свари със запретнати и изцапани с масло ръце да разглобява и чисти пушката си. Джапар немалко се зачуди, като видя Сали Яшара да иде у дома му, но още повече се обърка и слиса майка му, стара грохнала жена.

Пиха кафе, говориха за туй, за онуй. Най-после, когато останаха сами, Сали Яшар нерешително и с мъка, като избираше и търсеше думите си, каза:

— Джапар, много пъти съм мислил за тебе, чоджум. Трудиш се и ти, имаш, не си останал на пътя. . . право е. Но от занаят до занаят има разлика, все по-хубаво е да си имаш и ти парче земя и да си я работиш, както всички хора. Ето, аз имам. . . искам да ти помогна. . . за мене не е мъчно. Вземи! — каза той решително, за да се отърве от затруднението си, и подаде на Джапара една кесия.

Но Джапар не посегна и не я взе. Още като заговори Сали Яшар, той само го гледаше, мълчеше, но нещо се смееше в сините му очи.

— Вземи — повтори Сали Яшар. — Ще ми ги върнеш, когато можеш. Ще си купиш някое парче нива, ще работиш.

Джапар взе кесията, но не изглеждаше да е убеден, а направи това, колкото да не скърши хатъра на Сали Яшар. Преброиха парите, за да се знае, че са взети в заем.

— Хайде, че като се ожениш — каза с облекчение Сали Яшар, — ще ти направя една каруца. Само да се задомиш.

— Аз няма да се женя — мрачно каза Джапар. — А парите ще взема, щом искаш. Хи. . . чудно нещо. . . че нали щеше да правиш, Сали уста, чешма. . .

— Остави! — прекъсна го Сали Яшар, като ста-

на да си ходи. — Никаква чешма няма да правя. Каруци ще правя аз, туй стига.

Сали Яшар се върна в работилницата си доволен. Защо направи това, той не искаше и не можеше да си даде ясна сметка. Но както беше навикнал през времето, когато лежа болен, да се подчинява на дъщеря си, тъй и сега му се струваше, че изпълнява нейно желание, виждаше одобрителния ѝ поглед, усмивката ѝ.

Сали Яшар продължи да работи своите каруци. Те пееха сега много по-хубаво, отколкото по-рано, и Сали Яшар ги правеше тъй не само да задоволи мющериите си, но защото беше вече убеден, че наедно с това той върши онова голямо благодеяние, за което толкоз много беше мислил.

И когато месец-два по-късно го сполетя ново едно нещастие, то не го засегна много дълбоко. Помина се зет му и Шакире остана вдовица. Тя се върна при Сали Яшар и никой не се учуди, и никой не осъди прибързаността ѝ, когато още наскоро след смъртта на мъжа си тя се ожени за Джапара.

Сали Яшар работеше сега каруцата, която беше обещал на новия си зет. Всичко беше готово, дойде ред да се опитат звуковете, които щеше да издава тая каруца, песента, която щяха да пеят колелетата ѝ. Тайната на пеещите каруци, които правеше Сали Яшар, беше в това, че отвътре, между колелото и основанието на оста, той туряше по един челичен диск и тъй като колелото оставаше малко хлабаво, тоя диск се удряше ту в него, ту в оста и издаваше звукове, които, преплетени със звуковете на другите колелета, даваха цяла мелодия. Всичко това беше много просто и ако имаше някаква тайна, тя беше в сплава, в размерите и формата на дисковете, а това знаеше вече само Сали Яшар.

Тия дискове се канеше да изпита сега Сали Яшар на каруцата, която правеше за Джапара. С чук в ръка той се спря пред тях и се замисли. Мъдрец наистина беше Сали Яшар, много нещо беше видял, много нещо беше преживял, но едно беше ясно за него:

с мъки, с нещастия е пълен тоя свят, но все пак има нещо, което е хубаво, което стои над всичко друго — любовта между хората. С тая каруца щеше да се връща Джапар и Шакире щеше да го чака. Тя трябва да пее! И Сали Яшар започна да почуква по дисковете с чука, даваше ухо, внимаваше, ловеше всеки звук, проверяваше всяко съзвучие. . .

Последна радост

I

Градът бързо се подновяваше и растеше. Но все пак оставаха много улици, където още можеше да се видят тихи, едновремешни къщурки, скрити в гъстия листак на асми и овошки, оградени с високи като на крепост дувари, с тежки монументални порти, върху чиито посивели дъски не една влюбена двойка беше издълбала инициалите си.

Имаше също тъй и хора, толкоз много познати, толкоз неизменни и някак старинни, че без тях и без вехтите полусрутени къщи градът отдавна би бил съвсем друг. И ако лозята и градините на Газибоба, бараките на панаира, могилите и полето даваха багрите и характерните линии на пейзажа отвън — тоя външен изглед на града, който завинаги оставаше в паметта на родените в него, — тия хора пък даваха особения лик на живота му. Те бяха нещо трайно и необходимо, еднакво трогателно и свидно. Спомените на цели поколения се преплитаха с имената им и никой не можеше да си спомни за младините, без да си спомни и за тях. И наистина, в часове на носталгическа мъка за какво можеха да си говорят двама души от тоя град, когато случаят ги събереше някъде далеч? — За цъфналите вишни и зелените поляни около кьошковете в Газибоба, за веселия и шумен празник на панаира, за разходките по шосето, за много други неща още. Но веднага, със светнали от вълнение очи, те ще се запитат: «А помниш ли дядо Слави? А Рачо Самсара? А Люцкапа, Люцкана?» И тия две-три имена изведнъж и с

поразителна яснота ще възкресят пред тях всичката прелест на доброто старо време.

Тия общи любимци, живи паметници на миналото, не бяха малко. Напротив, това беше пъстра и многобройна галерия. На първо място можеше да се тури дядо Слави. Той беше умопобъркан човек, но не буйствуваше и не пакостеше никому. Лудостта му, кротка и безвредна, се проявяваше в някакво надменно величие и грандомания. Ходеше си той в старовремските си и неизменни дрехи — бозави потури и аба, — но спретнат, чист, с важна и горда походка и гърди, окичени с разноцветни тенекийки, железа и дрънкулки, които според него изобразяваха ордени и медали. Усмивка не знаеше това строго и навъсено лице, челото му никога не се разведряше от гъстите бръчки на мисъл и грижа. В някой горещ летен ден дядо Слави влизаше в кафенето на Ачика. Той не поглежда никого, никого не поздравява, сяда настрана и без да проговори, с един само къс и величествен знак си поръчва кафе. След това снема шапката си, отпуща глава на гърдите си, заглежда се прехласнато в пода и тъй силно изпъшква, че обръща вниманието на всички.

— Какво има бе, дядо Славе? — питат го.

— Какво ли? Какво ли? Огън гори на главата ми бе, хора! Кое време е, а? — Жетва. Сто и двайсет хиляди жетвари съм турил на чифлика си. Сто и двайсет хиляди! Искат хляб, искат вода, искат пари. Огън гори на главата ми, ви казвам, огън!

Той е зает много, няма време за губене, изпива кафето си шумно и на големи глътки, става и си излиза сред внушителния звън на безбройните си медали.

— Пст! Мяу! — вика подире му някое хлапе.

Само тоя омразен звук не можеше да търпи инак кроткият дядо Слави. И веднага той забравяше и грижите си за чифлика, и гордото си достоинство на цар, кипваше от яд и немилостиво подгонваше босоногия дявол. Но тоя не е вече сам, а цяла тълпа, всички до един зли, досадни и нахално безстрашни,

защото заплашеше ли ги някоя сериозна опасност, възлагаха всичките си надежди на босите си нозе и се губеха като дим. За да се появят, разбира се, от друг ъгъл на улицата. Войната се разпалваше, местеше позициите си и отминаваше към крайните квартали. «Пст! Мяу!» — се чуваше от едната страна, гневни закани от другата, а хвърлените камъни описваха големи дъги, които се пресрещаха и кръстосваха във въздуха. Това траеше с часове. Сто и двайсетте хиляди жетвари оставаха и без обед, и без вечеря, но те можеха да потраят, защото бяха толкоз действителни, колкото и ордените, които кичеха гърдите на дядо Слави.

Друг не по-малко известен човек в града беше Рачо Самсарът. Но ако дядо Слави беше луд, Рачо беше напълно нормален човек. Нещо повече дори: тоя млад човек притежаваше редки способности и голяма интелигентност. Но кой знае, книгите ли, голямата му бедност ли беше причината, или пък самата му орисия беше такава, но той беше съвсем негоден за каквато и да било работа. Някакъв откършлек от безгрижната и весела бохема на големите градове, случайно отвеян и попаднал тука. Окъсан, черен и чорлав като циганин, с открито и смело лице, на което светеха две малки и живи очи, широкоплещест и як, той знаеше много, много беше чел, говореше вдъхновено и от неговата цветиста и образна реч, като искри под огниво, се сипеха сарказми, остроумия и парадокси. Тоя човек притежаваше най-чувствителната съвест, при това — и големия кураж да нарича всяко нещо направо с името му. Всеки знаеше безбройните грехове, които тежаха върху съвестта на богатите градски първенци, знаеше ги, но предпочиташе да си мълчи и почтително им сваляше шапка. Рачо Самсарът не правеше това. Всеки път, когато му се удадеше случай, той им говореше такива речи, че макар и всичко да минаваше като шега, очите неволно се навеждаха и върху охранените и самодоволни лица минаваше гузната сянка на смущение и срам.

Не го преследваха и не го мразеха за това. Напротив, отвръщаха му с нескривана симпатия и уважение, с едно страхопочитание дори. И като бяха уверени, че той може да работи, но няма средства, събираха помежду си пари, отваряха му кога някоя книжарничка, кога — друго някое търговско предприятие, или пък му намираха чиновническо място. Рачо влизаше между хората и се очовечваше малко. Но това траеше късо време. Още неизносил новите си дрехи, той напущаше работата си и заживяваше пак по старому, безгрижен и свободен като птица, пълнеше кафенетата с гръмовитото си красноречие и върху лицата на довчерашните си благодетели хвърляше думи, които шибаха като камшик. Не всякога това минаваше благополучно. Но Рачо беше смел, приемаше сражения и при най-голямо несъответствие на силите и успяваше да излиза с чест из тях, само че драскотините и раните по лицето му ставаха повече и дрехите му се окъсваха дотолкоз, че приличаха на старо някое знаме.

За по-късо или по-дълго време, благодетелите му се отказваха от него и търпяха лудориите му, като на зло и непоправимо дете. А това беше истински терор, който Рачо упражняваше навсякъде. Даваха, например, представление. Пиесата е вече към втория или третия си акт и тъкмо на най-патетичните места, когато градските учители и учителки напрягаха всичките си сили и мислеха, че достигат вече Коклена и Сара Бернар, изведнъж вратата на салона се отваряше с оглушителен трясък, влизаше някой и с висок глас почваше да прави бележки върху играта на актьорите или между техните реплики вмъкваше и свои. Това беше Рачо, който пристигаше в театъра последен и пиян. Не се опитваха да го пъдят, защото скандалът щеше да стане по-голям. Оставяха го и представлението продължаваше по тоя нов и странен начин: едни действуващи лица на сцената и друго в партера — Рачо, който влизаше тъй в ролята на хора в старогръцките трагедии.

Прочут човек в града беше и Кръстан касапинът,

макар неговата слава да беше от по-съмнително естество. Това беше снажен здравеняк с изпъкнали очи и хайдушки мустаци, при това надарен с такава необикновена сила, че сам, без да му помага някой, без да си служи с каквито и да било инструменти, въжа, върлини и други, хващаше бивола за рогата, заваляше го, извиваше шията му и го заколваше като яре. Един или два пъти най-малко в седмицата Кръстан се напиваше и устройваше живописни зрелища из улиците. Може да се помисли, че тоя силен човек, настървен от кървавото си и жестоко занятие, ще върши страшни изстъпления, когато е пиян. Нищо подобно. Кръстан дигаше наистина много шум, ходеше от кръчма на кръчма, предвождан от цигулари, върху челата на които лепеше сребърни левове, провикваше се, носеше застрашително палтото си, наметнато само върху едното рамо, но всичките му буйства се свършваха с много изпотрошени шишета и чаши, или пък някой стол или някоя маса, които той, за да покаже силата си, обичаше да издига със зъби. И ако имаше някой, който редовно да си теглеше от тия оргии на касапина, това беше жена му. Като се върнеше в къщи, имаше или нямаше причини, той я набиваше хубаво, най-вече защото била бездетна, изпъждаше я навън и сам се затваряше и заспиваше кралимарковски сън от цяло денонощие. В това време Кръстаница, изподраскана, чорлава и разплакана, отиваше да се оплаква ту в общината, ту у майкини си, или пък се тръшкаше из бурена в градината, скубеше косата си и виеше като вълчица.

Не едно, не две имена можеха да се изредят на хората от рода на дядо Слави, Рачо Самсара и Кръстан касапина, но докато и те, и подобните им, въпреки всичката им забавност, будеха съжаление, осъждане или неодобрение, имаше един човек между тях, едничкото име на когото можеше да докара усмивка и на най-начумереното лице, да развесели и да смекчи и най-мрачната душа. Тоя човек беше Люцкан, единственият продавач на цветя в града.

II

Нещо много оригинално, полусмешно и полусериозно имаше и в характера, и в самата фигура на Люцкана, тъй добре позната на мало и на голямо. Тоя кротък и простодушен човек можеше да има само едно настроение: някаква възторжена мечтателност, някакво тихо и самодоволно блаженство, за което сякаш нямаше никакви видими причини. Тая безгрижна и безобидна душа на птичка божия, която нито жене, нито сее, а се задоволява само с хубавото слънце и въздуха, който диша — беше определила и самата му професия. Но Люцкан продаваше цветя само през пролетта и лятото. В града нямаше никъде топъл цветарник и през зимата не без скръб и без мъка той трябваше да сменя занятието си с друго, не тъй почтено и красиво: продаваше семки, фъстъци и лешници. Малко усърдие влагаше той в тая работа и всеки път свършваше със загуба, защото, човек с меко и нежно сърце, не можеше да устоява на молбите на младите момичета, даваше им повече, отколкото трябваше, и тъй се разоряваше. Но материалните щети не бяха в състояние да смутят тишината и блаженството на душата му, защото Люцкан беше и поет. Всички знаеха неговото знаменито стихотворение «Люцкан гори в червени пламъци» — поема. Собствено, знаеха само отделни някои строфи, защото издаването на цялото произведение Люцкан отлагаше, докато получеше подкрепата, която, според него, му била обещана от едно много високо място.

Възторжената и светла душа на Люцкана беше създадена за свърталище на любовта. И наистина, като всеки поет, той беше безумно влюбен, и то в най-хубавото момиче в града — Цветана. Тя беше дъщеря на един от най-първите чифликчии в околността. По една отколешна традиция, която заможните семейства още пазеха, Цветана се учеше в Роберт колеж в Цариград, но всяка ваканция прекарваше тука. Тя беше хубаво момиче, мургава, с черни

и замислени очи на сърна, с една доста едра луничка на едната си буза. В града, може би, имаше по-хубави момичета от нея. Но туй, което липсваше на тях, а всички виждаха у Цветана, беше тая непринудена грация, това тънко благородство и достоинство, което идеше от цялото ѝ същество. Тя не дружеше почти с никого, намираха я надменна и горда, говореха зле за нея. Но приятел или враг, млад или възрастен, човек не можеше да не се загледа в това момиче, което само като че не виждаше никого, пристъпваше бавно, съсредоточено в себе си, чуждо на всичко околно — гордата и недостъпна самотност на царкиня, доведена от далечна земя.

Люцкан не криеше чувствата си към нея и лекомислен и бъбрица, какъвто си беше, говореше за любовта си навсякъде и на всички. Разбира се, хората се шегуваха и смееха. И всъщност, любовта на Люцкана беше само опакито на друга, истинска и сериозна любов. Защото не беше тайна за никого, че в Цветана е увлечен младият градски инженер, но кой знае защо не успяваше поне толкоз, колкото и сам той, и другите очакваха. Запазен е и досега един особен документ от тая тъй известна история. Инженерът работеше по това време общия регулационен план на града. И когато всичко беше вече готово и трябваше да се поставят наименованията на улиците, той направи едно своеволно изменение на официалния проект: улицата, в която живееше Цветана, той я кръсти на нейно име. Много по-късно от времето, към което се отнася тоя разказ и когато романът на инженера беше добил вече съвсем други край, трябваше да се изпълня изработеният от него план. Престъплението беше открито, но самата история тъй много беше занимавала някога целия град, щото всички уважиха чувствата на инженера и не зачеркнаха новото име на улицата. И досега тя носи това странно за чужденците име: «Цветана».

Инженерът беше най-добрият приятел и покровител на Люцкана. Той му даваше и малкия капитал, необходим за търговията му, подаряваше му и

всякакви дрехи от гардероба си, бомбета и рединготи, малко поизносенички, наистина, но прилягаха доста добре върху слабата и нежна фигура на Люцкана. Тъкмо това облекло беше и една от причините на неговата голяма популярност. От друга страна, макар и да прекарваше времето си в сухи математически изчисления и чертежи, младият инженер не беше чужд на литературата и изкуството. Вярно е, че кой знай защо най-великият поет за него от всички времена беше Леопарди и към неговата мрачна и меланхолична поезия той показваше голяма слабост. Неговото име беше на устните му, негови стихове цитираше. Но сам пък беше извънредно жизнерадостен момък, духовит и весел, при това — и същински хубавец. Разбира се, неговото влияние върху Люцкана се простираше и в тая област. Говореха дори, че инженерът не е съвсем чужд в създаването на прочутата поема за червените пламъци.

Но в друг един случай неговото влияние и дружба с Люцкана бяха дали по-положителни и по-полезни резултати. Той го запозна със сложната и тънка наука за цветята, с емблематичното значение на багрите им, и особения алегоричен говор, който се изказва, чуто или нечуто — все едно, — когато се подаде някому едно каквото и да било цвете. Това беше приятна и сантиментална игра, създадена от въображението на старото романтично време, доведена до най-голямото си съвършенство през тия дни, когато благородните и храбри рицари, напусвали за кратко време походите и битките, заменили тежките доспехи с копринени дрехи и страусови пера, бляскаво и галантно са флиртували из широките зали на замъците. Готовите рецепти на тая наука за сърцето инженерът беше намерил или в някой отдавна забравен роман, или в покритите с прах томове на някоя енциклопедия. Но тъкмо тая наука трябваше на Люцкана. И благодарение на възторжената и природна любов, която имаше към професията си и към цветята, той тъй добре усвои и изучи уроците на инженера, тъй майсторски ги прила-

гаше и доразвиваше и от себе си вече, че не само засили търговията си, но тъкмо сега спечели най-голямата си слава.

Не само Люцкан, но който и да бил друг от града мъчно можеше да разбере лукавия и таен план, който инженерът беше вложил тука. Простодушният, наивен и глуповат цветар можеше да говори всичко, без някой да обръща внимание на приказките му, защото всички бяха свикнали да се забавляват и шегуват с него. Но ето, изведнъж той започна да говори, поне когато продаваше цветята си, умно, интересно и приятно. Имаше и смисъл в думите му, и някаква елегантна и поетична алегория, която тъй допадаше на сърце. Люцкан беше почнал да прилага науката си за езика на цветята. Успехът беше голям. Дори Цветана, която по-рано и не доизслушваше брътволевенията на смахнатия поет, започна да се замисля върху думите му. Но нейното учудване не беше за дълго. Скоро, много скоро тя разбра, че други влагаше тия смели и страстни изповеди в устата на простодушния продавач. Всичко това беше все пак тъй невинно, че тя не искаше и не можеше да се сърди нито на единия, нито на другия. Имаше дори и нещо твърде забавно: тия тъй далечни един на други хора, също като в Сирано де Бержерак, съединяваха се и се сливаха в едно лице, в един човек, който трябваше да бъде мистериозният герой на романа.

Всяка вечер, когато слънцето се накланяше на запад и сянката на тополите се простреше напреки през улицата, Цветана сядаше на прозореца и четеше. И ето, откъм близкия ъгъл се задаваше Люцкан. Той е гологлав тоя път, оставил е бомбето си, защото е топло, защото косата му е тъй гладко причесана, че лъщи и свети, като гарваново крило. Възмургавото му лице сияе от блаженство, клепачите му, които природно са полуотпуснати, придават на погледа му нещо мечтателно и унесено. Той е щастлив, както всякога, таблата му е пълна с цветя и пресните, току-що откъснати лалета, зюмбюли и

карамфили по-ярко блещят сред черния цвят на редингота му. Всяка вечер, продадеше ли нещо другаде, или не, той трябваше да мине без друго оттука.

Цветана го съглежда и се усмихва. Над белите ѝ като сняг зъби трепти черната ѝ луничка. Какво щеше да каже сега Люцкан или по-право — какво щеше да каже другият през неговите уста? Люцкан се спира под прозореца, поздравява, взема цяла китка розови зюмбюли и с една галантност, в която се съглежда не умение, а продължителна дресировка, кланя се и я поднася на Цветана.

— Зюмбюли — напевно говори той. — Радост от сърце!

Това е само емблематичното значение и веднага той прибавя най-важното — говора на цветето:

— Щастлив съм и любовта ми дава надежда!

Разбира се, Люцкан е далеч от мисълта да придава на тия думи нещо повече от общия смисъл, който те имат в неговия речник за символичното значение на цветята. Но Цветана разбира добре всичко. Защото едвам вчера той беше ѝ поднесъл друга китка с думите:

— Полски маргаритки. Сърдечна простота. Моята любов е чиста!

Цветана и сега се смее, поема с бялата си ръка розовите зюмбюли и ги поднася към лицето си, тъмните ѝ очи изпущат лучи, устните ѝ аленеят. Тя е тъй хубава с черната луничка на бузата си! Люцкан се вглежда в нея и поглъща всичко с погледа си и не толкоз за себе си: всяка подробност за настроението ѝ, за изгледа ѝ, за тоалета ѝ, за думите, които ще каже — всичко той ще трябва да запомни добре. Защото инженерът беше вече на разходка по шосето, той щеше да го намери там и, както всякога, надълго щяха да приказват.

Така биваше всеки делничен ден. В града кипеше трескава работа. Улиците бяха задръстени от кола, всички магазини бяха отворени, около изложената навън стока се трупаха многобройни групи селяни.

По всички посоки тичаха и се разминаваха хора, тъй унесени в грижите си, че не сварваха дори да се поздравят, нямаха време да се спират и само отдалеч и високо разменяха по някоя дума. И сред кипежа и глъчката на тая навалица, сред която звънтяха пари, правеха се шумни пазарлъци, прехвърляха се стоки от една ръка в друга — нещо странно беше нечаканото появяване на Люцкана. Той върви бавно и тържествено по средата на улицата, таблата му е пълна с цветя, усмихнат е и доволен. Никой не мислеше да купува. Люцкан никого и не канеше. Като че неговата работа беше не да продава, а само да разнася тия цветя — вдъхновена някаква литня на хубавия слънчев ден, на младостта и на любовта.

III

Съвсем друго биваше в празничен ден. Настъпваше тази особена промяна, която може да се види само в провинциалния град. Преобразяваше се всичко, и хората, и градът. Ковачи и железари, които, почернели и зацапани със сажди, до вчера бяха въртели тежките чукове; арабаджии и столари, които по бели дрехи сновяха като призраци из прашните работилници, изпълнени с оглушителния шум на триони и стругове; обущари, шивачи и сарачи, които не подигаха очи от иглата; матрапази и джамбази, които тичаха като луди по стъгдите и мегданите; всички тия хора, погълнати до вчера от грижи и тежък труд, се появяваха сега, облечени в нови дрехи, спокойни и доволни, с един особен пламък в очите и с радостна усмивка на лицата си. Градът — и той изглеждаше съвсем друг: по каменните калдъръми не гърмяха селските коля, стоката беше прибрана, улиците бяха пусти и безбройните магазини и работилници, със спуснати ролетки и затворени врата, мълчаха важно и строго, подобно на стопаните си, които се пристягаха в новите си палта и закопчаваха всичките си копчета. Празникът личеше във всич-

ко. И слънцето по-ярко светеше, и небето по-хубаво се синееше и в гръмките удари на камбаните звучеше сякаш някаква голяма и чиста радост, която пълнеше целия свят.

Обичаят искаше не само да се извадят новите дрехи от скриновете, но и да се похапне добре, продължително и весело, с хубаво вино и драги гости. Затова през цяла сутрин и до късно подиробед из града рядко се виждаха хора. Но щом слънцето се наклонеше към залез, всички едновременно, като че по даден знак, излизаха навън.

Разходките ставаха по шосето, извън града. Всички излизаха тъй, както са били в къщи, с целите си семейства и с гостите си. Безкрайна върволица от по-малки и по-големи групи бавно и тежко пристъпваха една след друга. Богатите търговци и чифликчии, и едните, и другите свикнали с делничната охолност, сякаш се задушаваха сега в коравите си яки и новите си дрехи, стесняваха се и съвсем нескопосно пристъпваха по калдъръма. Нещо по-величествено и по-самоуверено имаше в държането и походката на техните съпруги. Тия горди дами бяха претоварени с накити и скъпи материи, в шапките, перата и костюмите им можеше да се проследи модата през всички епохи. Но това не смущаваше никоя от тях и тъй като всяко домашно огледало, като стар и послушен слуга, успяваше да скрие много нещо от истината, смешното и неугледното се виждаше само у другите. Всяка дама беше спокойна за себе си и от височината на своето превъзходство хвърляше насмешливи и презрителни погледи наляво-надясно. Смирени и кротки, като пилци около сърдити квачки, вървяха младите и крехки девойки. Имаше ли някой недостатък в тоалета им — това никой не можеше да каже, защото младостта и разцъфналата хубост изкупваха всичко друго.

Но първенството в блясъка и разкоша, в галантната любезност и слободия се падаше на златната младеж. Еснафски калфи, млади търговци, писари, големи и малки чиновници — всички тия млади хора

се редяха на големи тумби, весели, жизнерадостни и пъргави, като млади коне, които се готвят за надпрепускване. Какъв цвят, каква чудновата и смела кройка не можеше да се не види в тия разнообразни накити и облекла: жълти пантофи и големи кичури от връзки, подгънати нагоре крачоли, за да открият копринените чорапи, златни ланцове, които се разделят към двата джеба на жилетката, която в повечето случаи е фантазе, а панталоните — пепита. И никой фехтовач не би могъл да върти тъй рапирата си, както тия млади хора умееха да въртят бастончетата си.

Празникът — това беше най-доходният ден за Люцкана. Отрано още той е на мястото си. Преди още да се почнат разходките по самото шосе, всички непременно минаваха по големия мост на края на града, наречен от местните поети «Мостът на въздишките». Люцкан е тука с препълнена табла цветя. Младите хора не почваха разходките си по шосето, преди да се спрат при него и да си купят по някое цвете. Какво ще бъде то — с какво емблематично значение и с какъв говор, — от това зависеше много нещо. А всички тия затруднения можеше да разреши само Люцкан. И когато най-после те намираха подходното цвете и го затъкваха в петелката на палтото си — това вече беше един условен знак, една открита декларация, един смел лозунг, с който решително прекрачваха моста.

Целият град почти е вече тука. Слънцето се докосва до върховете на овошките в лозята и скоро ще залезе, поляните възхитително се зеленеят. Назад и напред по шосето се движат безбройни групи, месят се тъмни и светли облекла и като големи бели, сини и червени цветя блещят отворените дамски чадъри. Последна по шосето се появява и Цветана. Нищо повече няма в тоалета ѝ от това, което тя си носи всеки ден, но все пак присъствието ѝ веднага поличава. Тя върви сама насреща безбройното множество, което вече се връща, и макар хиляди очи да се взират в нея, тя като че не вижда никого. Някои я

поздравяват, тогаз поздравява и тя, лицето ѝ изведнъж просиява и усмивката ѝ добива неизразима прелест от черната луничка на бузата ѝ. Разбира се, подире ѝ жените почват своите одумки за голямата ѝ гордост и недостъпност, но младите хора, всеки един от които носи, като малко знаме, някое цвете на бутониерката си, забравят поне сега емблематичното му значение, забравят и разпуснатата си смелост. Те се заглеждат продължително в това хубаво момиче, нечистият огън в очите им загасва, а в душите им ляга непонятна скръб по нещо непостижимо и далечно.

— И защо пък не се вземат? — говорят някои, като гледат как инженерът с дълбок поклон и високо подигната шапка поздравява Цветана. — Защо не се вземат? Такава са си лика-прилика!

Поклонникът на Леопарди е също сам, изконтен, с пардесю върху едната си ръка, с бастон в другата. Той изглежда замислен и печален, но това не ще да е съвсем искрено, защото всъщност той се радва на добро настроение и отлично здраве.

Нова вълна от любопитство раздвижва множеството, разменят се пак знаменателни усмивки и погледи, когато след малко всички започват да срещат инженера, поел обратна посока по шосето. И уж случайно, на двайсет крачки след него върви Люцкан, който съвсем не умее да се преструва, личи ясно, че се приготвя за нещо, и тържествено някак, също като дискос, носи тавата с цветята си. Мнозина не могат да се въздържат и се обръщат. Инженерът среща Цветана и за втори път любезно я поздравява. Нищо повече от това, но малко по-назад става нещо друго: с извънредно дълбок поклон, цял усмихнат и гологлав, Люцкан спира госпожицата и рови из цветята. Всички добре виждат, че той ѝ подава някакво цвете, казва ѝ нещо толкоз весело, че Цветана дълго време се усмихва след това.

— Люцкане, Люцкане! — почват закачките си ония, които са наблизо. — Има нещо, Люцкане!

— Наша работа си е то! — отговаря Люцкан и

крадешком изпод око търси приятеля си, който е отминал напред, чука с бастона си и гледа в земята.

Слънцето отдавна е заседнало и върху запаления запад, като назъбена черна стена, се тъмнеят овошките в лозята. Над полето припада здрач, стадата, които вече се завръщат, се крият в потъмнелите поляни. Чува се само мелодичната песен на звънците. Мравунякът от хора опразва шосето, прибира се в града и ония, които са позакъснели, трябва да правят път на чердата добитък, която неочаквано се появява сред облаци от прах. Файтони пристигат един след друг и, верни на професионалната си суетност, лудо препускат и без това изморените коне, отрупани с тежки плетеници от звънци. Тъкмо в това време някои любопитни могат да се позапрат и да наблюдават вечерната служба на Ставри фенерджията: с удивителна сръчност, за няколко секунди само, той опира стълбата си на дирека, покачва се на двe-три стъпала, запаля лампата, туря изчистеното и приготвено от по-рано шише, нагласява пламъка и като хвърля стълбата си на рамо, тича вече към друг фенер. И както един след други блясваха тук-таме из улиците тия бледи пламъци, също тъй се появяваха една след друга и звездите на небето. Мръкваше се.

IV

Но шосето не оставаше празно. Дълго време там още продължаваха разходките си младите хора. Изгрява месецът. С шапки в ръце, открили лицата си на топлия вечерник, с бухнала над челата коса, с пламнали очи, в които се чупеха червените лъчи на луната, младите хора слизат по шосето и с пълен глас пеят любовни руски романси. След срещите и разменените погледи през деня, след символичния говор на цветята, забучени на гърдите им, тая сърцераздирателна музика беше последното и отчаяно средство на техния празничен флирт.

Почтените и възрастни хора, наедно със семей-

ствата си, пълнеха в това време «Зала Съединение». Това беше единствената бирария и най-големият театрален салон в града. Многобройните маси са заети до една. Но дълго време още никой с никого не може да се види, защото двете ацетиленови лампи, толкова на мода тогава, бяха спуснати ниско и, въпреки усилията на цялата прислуга, не можеха да се запалят. Най-после, след като бяха се изредили там всички механици и железари от града, лампите се запалват, ослепителна светлина залива целия салон, слугите победоносно теглят въжата и капризните светила тържествено и бавно се издигат над главите на ликуващия народ. Задържаното веселие избухва изведнъж, поръчки се дават от всички страни. На жените поднасят цветна лимонада, бира — на мъжете. Но още при втората чаша те не могат да издържат, намират това питие за безвкусно и блудкаво и след едно малко спречкване с жените, които глезено ги заплашват с пръст, почтените съпрузи оставят всяка преструвка, поръчват си люта ракийка с всичкото разнообразие на провинциалното мезе. Жените все още протестират, но скоро и те се съгласяват да заменят цветната лимонада с бира. Веселието става непринудено и живо, висока и забъркана глъчка изпълва салона. По-старите незабелязано се увличат в горещи препирни и разговори, младите пък момичета се усещат по-свободни. И наместо да гледат хрисимо пред себе си, както досега, те тъй отместят столовете си, че свободно могат да виждат, където си искат. Това става почти на всяка маса. Разменят се погледи и усмивки, въодушевлението расте и еднакво от всички се чувствува нужда от нещо, което кой знае защо още закъснява. Някои по-нетърпеливи често поглеждат вече към вратата.

— О, Люцкане! Тука! Тука-а-а! — неочаквано извиква някой и силният тоя бас проечава из целия салон, като тръба.

Всички се обръщат: влиза Люцкан. Той бърза и високо с двете си ръце издига таблата си, препълне-

на с нови цветя. Светлината на ацетиленовите лампи пада право пред тях и всички тия бели и червени рози, далии, кремове и карамфили ярко блещят и се усмихват, пресни, хубави, обвеени още с роса и нощен хлад.

Салонът гръмва от викове и шум. Всички викат Люцкана, чукат по масите, махат с ръце.

— Тука! Люцкане, тука! — реве отново гръмоподобният бас.

Люцкан се спира и не зне къде по-рано да отиде. Някои стават, ограждат го и почти насила го повеждат към масите си, други се мъчат да го върнат и не дотам деликатно го дърпат за пешовете на редингота му.

Люцкан не се сърди. Напротив, това голямо внимание към него извънредно го ласкае. И без да е турил капка вино в устата си, всичкият тоя шум, веселие и смях изведнъж го опияняват. Той е поет и вдъхновението му иде изведнъж: никога той не е тъй изобретателен, тъй забавен, никога не прилага тъй сполучливо своята прочута наука за цветята, както сега.

Купуват цветя от всички маси. Купуват ги не толкоз за самите тях, колкото да се посмеят от сърце на нечаканите и весели фрази, с които Люцкан подава всеки стрък и които напомнят пророческите наричания, когато се вадят пръстени.

— Роза! — говори Люцкан. — Бяла! Любов, която въздиша.

Или пък:

— Меникша, жълта меникша! Раздяла. Защо съм тъй далеч от тебе?

И всички тия добродетелни съпрузи, с изстинали вече сърца, кое на шега, кое наистина, се трогват, подават си помежду цветя и не без вълнение повтарят думите на Люцкана. Разчу́вствува се дори и Кръстан касапинът. Той стана прав, държи в ръката си едър червен цвят и посяга към вярната си съпруга.

— Флок ли? Пламък, значи — повтаря той ду-

мите на Люцкана. И като го затъква в косите на объркaната си жена, той не съвсем нежно добавя: — Горя за тебе!

Но тая пламенна изповед тъй малко отговаря на истината, че по всички маси наоколо гръмва оглушителен смях.

Към младите хора обаче Люцкан е по-внимателен и по-искрен. Той е в течение на всички любовни истории и с един бърз поглед изведнъж схваща какво е положението, долавя и погледите, и усмивките, които се кръстосват. Той е сега при масата на пощенския началник Керанов. Тук е и дъщеря му, хубавичката и черноока Иванка. Люцкан знае, че върху бедното момиче вечно тежи безмилостният терор на майка му, но сега Иванка тъй се е поизместила, че може бързо и крадешката да поглежда обожателя си, изконтения секретар на мировия съдия. И докато всички на масата си разменят цветя и се смеят на галантните бележки, които Люцкан нарочно сипе по-щедро, той подава на Иванка стрък синя теменуга и ѝ шепне за сметка на секретаря:

— Теменуга! Скрита любов. Бъди благоразумна!

Бял карамфил пък, което значи чистота, той подава на Ирина, дъщерята на богатия търговец Драгнев. И това не е случайно. Въпреки явното несъгласие на надменните и упорити родители, нея смееше да я иска Пантев, беден, но хубав момък, при това изкусен цигулар. И Люцкан, като подава на Ирина белия карамфил, много на място ѝ шепне:

— Моите чувства са чисти!

Но като опитен диригент, Люцкан дава ухо не само на приятните и нежни тонове, които издават струните на тия влюбени сърца. Той не само насърчава; не само успокоява и гали. Той е способен да направи и строг укор, ако това е потребно. Ето палавата и весела Сийка Стефанова, която нарочно любезничи с Вълча шивача, и то не за друго, а само да подразни изгорника си Дамянов. А на една отдалечена маса той, измаменият любовник, рови с

пръсти косите си, пие чаша подир чаша, гледа мрачно пред себе си и пее «Помниш ли, мила!. . .» А след това, всички знаеха, щеше да последва истеричен плач. Затова и Люцкан подава на Сийка бял нарцис и строго, почти сърдито ѝ шепне:

— Нарцис. Студенина. Ти си без сърце!

Много скоро таблата на Люцкана се изпразва. Мнозина се сърдят и високо се обясняват с него, че ги е забравил.

— Люцкан! — обажда се презрително гръмоподобният бас. — Люцкан гори в червени пламъци. Поема!

Това е Вартоломей Вардев, секретар на архиерейското наместничество и първи бас в черковния хор. Той също не е получил цветя и започва да си отмъщава.

Цветята на Люцкана, още повече неговите нарицания, бяха влели последната и най-силна струя във веселието на «Зала Съединение». Много шишенца с ракия и много бира бяха се извървели, докато се коментираха емблематичните значения на цветята. Но тукашният човек никога не губи чувството на мярка. Наближаваше десет часът, значи, време беше за в къщи. Един след други всички стават да си ходят, толкоз повече че Кръстан касапинът, вече съвсем пиян, беше станал и се готвеше да дига масата със зъби, докато жена му, още с червения флокс в косите си, мъчеше се да го вразуми и сърдито го ругаеше. На друга маса пък Рачо Самсарът беше почнал съкрушителната филипика против всичко и всички.

Люцкан не си отиваше веднага и това беше голяма грешка от негова страна. Защото тъкмо по това време влюбените песнопойци по шосето се завръщаха от сантименталните си разходки и нахлуваха в «Зала Съединение», също като хуни. С Люцкана те се отнасяха не съвсем внимателно. Тъй като таблата му беше празна и той не можеше да им даде цветя, те го караха, кое с молба, кое насила, да им дек-

ламира поемата си, закачаха се и се шегуваха най-жестоко.

Разгален от голямото внимание, с което преди малко беше окръжен, Люцкан искаше да се държи към младите хора високомерно и гордо, но това вместо да ги укроти, още повече ги настървяваше. Те пощуряваха, дърпаха полите на редингота му, удряха с юмруци бомбето му и го докарваха чак до ушите му, или пък просто го тръшкаха в земята, за да видели, както казваха, празник ли е утре, или делник. Работата стигаше до кавга, от която, разбира се, пострадваше пак Люцкан: обиден и разплакан, той се изскубваше из ръцете на мъчителите си с измачкано бомбе и разкъсан редингот, раздвоен отзад като опашката на лястовичка.

Люцкан беше сирак и преживяваше при гостилничаря дядо Руси, който не го оставяше и през тежките зимни дни, когато търговията с фъстъците отиваше все на загуба. В замяна на това, Люцкан правеше на стареца някои дребни услуги и с цветята, останали непродадени в делничен ден, украсяваше масите на гостилницата. Дядо Руси обикновено преглеждаше тефтерите си, когато Люцкан се завръщаше, и с един поглед само изпод очилата си разбираше всичкото нещастие с бомбето и редингота.

— Колко пъти съм ти казвал — кротко говори той — да не се застояваш с ония хаймани.

В гостилницата е и Митю Караколев, прочут ловец, който доставяше дивеч на дядо Руси. Митю е добродушен човек, нисък, набит и цял космат като Исава. Природата беше го надарила и със силен глас, говореше всякога високо, като че се караше някому, а когато викаше кучето си в гората, чуваше се — тъй поне уверяват — на цели десет километра.

Докато Люцкан разказваше патилата си, Митю слуша разсеяно и явно е, че не разбира нищо. Той току-що се е завърнал от лова си, душата му е пълна с ведрината на полето и очите му още виждат зеленото море на житата. При това той е донесъл се-

га три заяка, които висят закачени настрана, и тъкмо разказваше как ги е убил.

— Остави тия вагабонти — пресича той Люцкана. — Слушай какво ще кажа по-нататък. Та. . . връща се онзи ми ти заяк и подир него и Чакалът, зърна го, влезе пак в дирите му. Думам си: «Дърт си ти, ама не можеш излъга моя Чакал». . .

Митю разказва ловджийските си истории с най-голямо увлечение. Той не само подробно описва всички перипетии, но и някои сцени подробно ги възпроизвежда: как стоял, как се приготвил и снишил, и в същото време с удивителна прилика имитираше лая на кучето си, с всичките негови нюанси, било когато е далеч, било когато наближава вече заяка. И той се забравя и неусетно тъй издига гласа си, че стражарят, който е наблизо на пост, започва да надника на прозореца, като мисли, че се е случило нещо. Но и Люцкан е забравил вече нещастието си. И той, и дядо Руси, усмихнати и прехласнати, слушат забавните истории на ловеца.

V

Обяви се мобилизацията. Поне за Люцкана, чужд на всяка политика, това като че доде изведнъж и нечакано. Първия ден нищо особено нямаше. Продължително и тревожно, като за пожар, биха камбаните на всички черкви, в кафенетата, по улиците и по мегданите се трупаха хора, които възбудено жестикулираха и разказваха новини. Появяваше се понякога Пенчо глашатаят и сухите удари на барабана му събираха плътни тълпи, които пак тъй се и разсейваха. Работилниците се затваряха, чиновниците напущаха канцелариите си. Всеки бързаше да приготви нещо за себе си и семейството си и до късно вечерта цареше голямо движение и лутаница. Но всичко още беше някак сдържано, спокойно, загрижено.

На втория ден обаче стана нещо необикновено.

Започнаха да идат запасните от селата. Улиците на града се изпълниха с каруци, натъпкани с млади и здрави хора, които сякаш отиваха на сватба: всички бяха окичени с китки и пуканки, развяваха се байраци, свиреха гайди. Лудешки провиквания цепеха въздуха, ечаха песни и тая страшна врява още повече подлудяваше потъналите в пяна коне, и те също тъй окичени с бели кърпи. Дълго време траеха тия рискувани препусканици из улиците и около кръчмите, където се изпиваше много вино и, по стар юнашки обичай, чашите се доизливаха върху гривите на конете.

Най-после колята се оставиха по ханищата, запасните се събираха по мегданите и тръгваха към гарата. Това беше нестройно и объркано шествие, но внушително и могъщо. Гърмяха големи тъпани, свиреха гайди, наклоняваха се ту на една, ту на друга страна разноцветни байраци и след тях с песни, с непрекъснати провиквания вървяха многобройни групи. Редяха се най-разнообразни лица, най-пъстри носии. Минаваха главанци с червени елечета и бели ръкави, възниски, но тантурести и набити, сякаш тежки трупи, насечени от някоя гора; минаваха и бабадашки преселници, високи, сурови и мрачни, с четвъртити калпаци, големи като шиници, и с черни като облаци потури; минаваха най-сетне котленски и жеравненски овчари, пристегнати в бозави панталони, с очи, изпълнени още с ширината на полетата, и кожени селяхлъци на поясите си, където бяха подпани кавалите им, с които и сега не искаха да се разделят. Каква неведома сила подлудяваше тия мирни и работни хора? На всички лица се четеше някаква упорита воля, очите горяха, гърлата не пресипваха да реват и да се провикват.

Множеството порасна още повече, когато към него се присъединиха и гражданите. Тук беше и Люцкан. Той също заминаваше, обут беше с цървули и бели навои, но всичко това върху неизменния му и официален редингот — нещо, което го правеше твърде смешен.

— Гледай го Люцкана! — викаха му на всяка крачка. — Че и ти ли бе, Люцкане?

— И аз, разбира се — отговаряше гордо Люцкан. — Мъж не съм ли?

Дори и младите нехранимайковци, които обичаха да си играят с бомбето му, не смееха сега да се шегуват, толкоз повече че наред с Люцкана вървеше, цял настръхнал, Митю Караколев. А отколе той беше се заканил на всичките му неприятели.

— Само ми ги покажи — беше казал той на Люцкана, — и ще видиш как ще им съблека всичката перушина.

По друго занимаваше чувствителната душа на Люцкана. С търговията си той се прости завинаги, предаде на дядо Руси и таблата, и вересиите си. Раздялата и изпращането бяха окичили всички мъже с толкова много и различни цветя, каквито дори и Люцкан не беше виждал. И верен на привичките си и на своята природна слабост, той виждаше и следеше само тях. Ония, които бяха брали тия цветя, не бяха вложили нищо повече от обикновения обичай. Люцкан виждаше нещо повече. Той тълкуваше емблематичното значение, откриваше скрития смисъл на всяка китка и на всеки цвят. Той познаваше хората, знаеше и отношенията им. Годеник или женен, щастлив или отблъснат любовник, единствен син на майка, младоженик или някой самотник — в цветята, с които те бяха окичили гърдите си, Люцкан прочиташе цялата им участ. Ярките и пъстри бои за него говореха, ридаеха, молеха се и благославяха — една сложна и покъртителна симфония, която само той умееше да разбира. И цялото значение на тоя ден и на това събитие за него се изчерпваше с това. То го радваше и вълнуваше, то го и опиваше като с вино.

Всички бяха вече на гарата. Тренът беше готов и голямата машина, окичена със зеленина, пухтеше и изхвърляше бяла пара. Запасните от селата, които имаха малко изпращачи, бяха изпълнили вече трена, и не само отвътре, но и отвън, по платформите и пок-

ривите на вагоните. Същинско море от хора заливаше целия перон и околността на гарата. Откъслечни разговори, викове, плач, хиляди заръки — това се чуваше навсякъде.

Люцкан и Митю Караколев правеха последната си разходка по перона.

— Люцкане! — извика нежен женски глас.

И двамата се обърнаха. Беше Цветана.

— И ти ли отиваш войник? — продължи тя.

Люцкан немалко се зачуди, като видя инженера, стегнат в офицерска униформа, изпращан от Цветана и родителите ѝ.

— Приятелю — каза инженерът, — отиваме право в червените пламъци!

Люцкан не отговори на тая шега, но четеше емблематичното значение на цветята, които инженерът държеше, учудваше се още повече и като че си казваше: «Виж ти, пък аз да не зная. Годеж е имало тук!»

— Люцкане — започна весело Цветана, — толкоз пъти си ми давал цветя, сега пък аз да ти дам. Вземи! — и тя му подаде стрък жълта меникша.

«Раздяла!» — помисли си Люцкан.

— Вземи! — повтори Цветана, усмихна се и черната ѝ луничка дяволито заигра. — Ти разбираш какво значи. Добър път и добра сполука!

Удари звънецът и Люцкан, почти грабнат от Митя Караколев, затече се наедно с всички към трена. Благодарение на силните лакти на ловеца, те можаха да си намерят място при един прозорец и да гледат. Тренът още не тръгваше, говореха си от перона и от вагоните. Из един прозорец висяха жълтите мустаци на Кръстан касапина, а под него жена му, разплакана и свита, притискаше кърпа до очите си. Появи се неочаквано на перона и дядо Слави, горд, величествен, окичен с безбройните си медали.

— А! Огън, огън гори на главата ми! — говореше той и показваше с ръка хилядите мъже. — Виждате ли ги? Сто и двайсет хиляди са. Всички ще ги туря на чифлика си! Кое време е, а? . . . Жетва, жетва иде!

Никой не обръщаше внимание на него. Но от покрива на един вагон Рачо Самсарът го чу и се замисли. И може би един само той разбра трагичния и пророчески смисъл, който добиваха тия думи в устата на безумния.

Удари последният звънец. Сред вихъра на бурно и гръмогласно ура, тренът се разклати тежко и потегли.

VI

По шосето, което води от Лозенград за Бунархисар, се движи колона войска. В края на октомврий е, студено е и вали. Но това не е дъжд, а ситна роса, която вятърът пилее из въздуха, като мокра и лепкава паежина. Наоколо се изправят сплътени мъгли и от цялото поле се вижда само един не твърде голям кръг. Черният мравуняк от хора и коля се движи през средата на тоя кръг, пълзи бавно, лъкатуши, някъде се струпва на купчини, някъде се разтегля и прекъсва. Няма шум, няма викове. Дори тежките коля на обоза не дрънчат, не зацвилва нито един кон. От време на време откъм изток се чуват редки топовни гърмежи, но и те звучат тъпо и глухо, като че нещо се разпуква и руши в самата небесна твърд. Колоната продължава пътя си мудно, безмълвно, потопила и двата си края в тъмния хаос на мъглата. Човек би помислил, че това шествие е почнало кой знай откога, ще трае кой знай докога. Под мрачното и безрадостно небе сякаш се нижеше печалната върволица на сенки, които бродят из някакъв фантастичен мир.

Но всичко това изведнъж се променя. Колоната спира. Черните човешки фигури се разбъркват, изпразват шосето и се отбиват по двете му страни. И докато едни се повалят като убити върху раниците си, други се разтичват из близките храсталаци и за миг-два само безброй огньове пламват по цялата дължина на колоната. Мъглите като че спират ледения си дъх. Млечнобял пушек се точи право нагоре

в тънки струи, примамливо и топло блясват медночервени пламъци. И голямата колона, тъй тиха и безмълвна доскоро, се огласея от весела и шумна врява.

Както всякога, започва неизбежното надпреварване в огньовете. Най-после всички трябваше да признаят първенството на един грамаден огън, истински пожар, който се подигна някъде към края на колоната. Дим нямаше там, виждаха се само едни високи пламъци, които впиваха езиците си във въздуха. Няколко души отдалеч бяха заобиколили тоя огън и протягаха ръце към него. Сочен и гръмоподобен бас сипеше радостни и ликуващи ноти.

Откъм противната страна на шосето се задава колоездач, навярно някой куриер от щаба, и с мъка влачи потъналото си в кал колело. От всички страни се сипят злоради шеги и подигравки върху тая птица с поломени криле. Но войникът търпеливо понася всичко и продължава пътя си, загледан в големия огън. Той е близко до него и високите пламъци го облъхват с приятна топлина. Силният и приятен глас отново прозвучава между купчината войници. Колоездачът се сепва и вторачено се взира нататък.

— Варто! — вика той със светнало лице. — Вартоломей Вардев!

Басът изведнъж утихва. Войниците около огъня отпущат протегнатите си ръце и се заглеждат в непознатия.

— А! — еква пак басът. — Вълчо! Добре дошел бе, Вълчо! Гледай го ти. Ай, сиромаха! Кончето ти съвсем запряло, горкото. . .

— Че те все нашенци били тука! — говори Вълчо.

Пред него са Вартоломей, Кръстан касапинът и Митю Караколев, който току-що се задава из храсталаците, също като някой горски дух, космат и страшен, помъкнал на плещите си грамаден сноп от клони и вършина. Той хвърля всичко това на огъня,

оправя с ръка увисналите си мустаци и радостно задрусва ръката на гостенина.

— Какво правиш ти? — говори му Вълчо. — Гората ще съсипеш.

— Маке! Не съм я сял аз я! — отвръща Митю.

Всички знаят, че разполагат с много малко време, затова набързо обсипват Вълча с всевъзможни въпроси, толкоз повече че той служеше в щаба на дивизията и все можеше да им каже нещо ново.

— Новото — започна авторитетно Вълчо, — новото е туй, че турците бягат и се събират към Чаталджа. А днес-утре — Одрин пада.

— Че уж бил паднал вече я! — обажда се Кръстан. — Вчера ни поздравиха с туй, и ура викахме.

— Не, не е вярно. Чухме го и ние, но не излезе вярно.

— Е, кое е вярното? — разсърдва се Митю Караколев. — Вярното, значи, е туй, че ще изпукаме от глад. На два деня по един хляб ни дават. И то колко хляб е — един-два залъка и туйто!

— Хлябът не стига — обажда се Вартоломей и въздиша. — Няма и тютюн!

— Тютюн ще има — успокоява го Вълчо. — В дивизията додоха подаръци. Има и за вашия полк. И писма има.

— Ама тютюн има ли?

— Къде е Рачо? — пита Вълчо и се оглежда. — Не го виждам.

— Кой? Самсарът ли? Ей го де е. Реч държи.

Малко настрана бяха се скупчили тълпа войници и между тях едва се проглеждаше черното и вдъхновено, както всякога, лице на Рача. Разпалено и с живи ръкомахания, той разказваше нещо.

— Все речи им държи той — допълни Кръстан. — Учен човек. Вълчо, ти не каза — от кого са тез подаръци? Кой ги праща?

— Гражданите, кой. Тия дни ще ги раздават.

— Ама тютюн има ли? — настоява пак Вартоломей.

Някой леко побутва Вълча за лакътя. Той се

обръща и гледа като смаян: някакъв непознат човек стоеше пред него, облечен сякаш за посмешище във войнишка униформа. Шинелът му беше извънредно голям, ръкавите криеха ръцете му, паласките му висяха, сухарната торба се мотаеше под коленете му, като торбата на просяк. Но най-чудното в тая странна фигура беше доста големият дървен кръст, пришит отпред на фуражката му. Под тоя кръст и под тая фуражка се гушеше изпито и бледно лице, с хлътнали и угаснали очи, които сякаш се оживяваха само от отраженията на големия огън. Полуспуснатите клепачи придаваха на тия очи кротък, мечтателен поглед. Изведнъж Вълчо се досети кой беше тоя чуден човек.

— А, Люцкане! — учудено извика той. — Ти ли си! Не мога да те позная. И ти си тука, значи. Е, ще вземем тогаз Цариград!

Вартоломей посочи с очи на Вълча големия кръст върху фуражката на Люцкана, смигна му лукаво и каза:

— Люцкане, кажи му! Кажи му — ще вземем ли Цариград, или не!

Лицето на Люцкана доби нещо важно и самоуверено.

— Цариград е наш — започна той. — Кръстът ще победи полумесеца. Ще победи. Честният кръст е туй и православната вяра. Бог не помага на некръстените. Ето ги — направихме ги пух и прах. С какво? — С кръста. И цар Константин е отивал на война и не знаел — ще победи или не. И явява му се кръст на небето и огнени букви: «С това ще победиш.» В кръста е силата. Носи кръста отгоре си и не бой се! . . .

Всичко това Люцкан изговори вдъхновено и бързо, като че казваше нещо изучено наизуст. Вартоломей се подсмиваше и лукаво смигаше на Вълча, който не знаеше какво да мисли и гледаше ту Люцкана, ту дървения кръст на фуражката му. Войнствената му реч съвсем не отговаряше на безпомощната му фигура. Под тая чужда маска лесно се познаваше

същото това простодушно и кротко лице на същия опя Люцкан, който през добрите стари дни продаваше цветята си, тълкуваше емблематичното им значение и разказваше за своята и чужда любов. Само че сега това лице беше страшно изменено и върху него ясно се четеше умора и едва-едва понасяно страдание. Готов преди малко да се пошегува с Люцкана, както се шегуваха всички с него, Вълчо се разкая, стана му мъчно и с тона на Люцкановите думи каза:

— Право е, Люцкане. Кръстът ще победи. А ти как си? Май множко ти тежи раницата.

— Не му тежи тя — обади се Митю Караколев. — Добре си е Люцкан, нищо не му е. И две раници носва той, само таз кал да не е. Па и повечко хляб да има.

— И тютюн — скръбно додаде Вартоломей. — Тютюн не са ли изпратили, Вълчо?

— Та нищо повече няма от тютюн. Пакети за войниците, папироси — за офицерите.

— Ех, божичко, туй на̀ искам! — прогърмя басът на Вартоломея. — Тютюнец ми дай ти мене, па после да става каквото ще!

— Ама и друго има.

— И друго ли? Какво?

— Подаръци. Чорапи, ризи, фланели, ръкавици. Плели са ги госпожите от града. За героите на фронта.

— Люцкане, чуваш ли? — извика Вартоломей. — Цветана сигур ти е пратила нещо. Потайваш се сега, дяволе! Вълчо, нали има и за него нещо от Цветана? Има, аз зная. Макар и да се сгоди за инженера, ама пак има. Стара любов е туй. А, Вълчо, нали?

— Трябва да има — засмя се Вълчо.

— Има? Аз знаех, че има! Любов е туй. Люцкан гори в червени пламъци. По-ема!

— Варто! — викна му Караколев и направи такъв недвусмислен знак с юмрука си, че певецът изведнъж млъкна и гузно се заозърта насам-нататък.

Откъм началото на колоната войниците започнаха да стават, пристягаха раниците си и се съби-

раха на шосето. «Стани!» — чу се команда и наблизо. Вълчо и приятелите му прекъснаха разговора си, не намираха повече какво да си кажат, стиснаха си набързо ръцете и се разделиха с тая искрена и трогателна сърдечност, с която се разделят всички на бойното поле, защото не знаят дали пак някога ще се видят. Колоната отново пое пътя си по шосето. Малко по малко безбройните огньове останаха назад, гаснеха един след друг и последните струйки дим чезнеха и се топяха в мъглата. Пряко мъртвия и неприветен кръг на полето отново се проточи черният мравуняк от хора и коля. Приведените фигури пристъпваха бавно и безмълвно, полюлявани от умора, с колебливи и несигурни крачки из плъзгавата кал. А над тях небето беше все тъй безутешно и мрачно, все тъй ги ограждаха сключените стени на мъглата, дъждът валеше непрестанно и хвърляше върху тях студената си и мокра мрежа.

Не мина много и започна да се стъмнява. Кръгът от двете страни на шосето става все по-тесен и по-тесен, дъждът се усилва, мракът припада едновременно от всички страни. За няколко минути само настъпва тъмна като тъмница нощ. Напред блещи грамаден пожар — гори някакво село. Но тоя пожар не е като други. Не се виждат пламъци, не се издигат виелици от искри. Зданията горят отвътре, очертанията им се губят и в черния мрак се показват само, ослепително осветени, прозорците на всички етажи. Войниците неволно се заглеждат в това феерично зрелище. Умората замъглява съзнанието, очите са готови да виждат странни видения: като че тия здания не горяха, а бяха осветени от хиляди полюлеи, имаше музика, танци, ставаше в тях някакъв сатанински весел пир.

Ярката светлина реже очите и нощта става още по-черна. Калта е гъста и плъзгава, на всяка крачка войниците падат. Охкания, викове и проклятия се чуват навсякъде из пътя. Ротите са разбъркани. Движат се само отделни групи. Люцкан и Митю Караколев са наедно. Мъчителният път, дъждът и кал-

та ожесточават Караколева, той се ядосва и ругае постоянно, но, стар ловец, вижда като денем и предупреждава Люцкана за всяка опасност: «Внимавай! — вика понякога той — локва има!» Или: «Чакай! трап има! Дай си ръката!» Люцкан е капнал от умора, мълчи и с последни сили върви като насъне. Напред все тъй блещи пожарът, и близо е уж, и не се достига, тъмнината е черна наоколо и глухо и монотонно ръми дъждът. «Пета рота! — вика някой отчаян глас. — Пета рота!» «Тук пета рота!» — обажда се друг. И по цялата дължина на пътя като многократно ехо звучат и се повтарят имената на всички роти. Голямата и стройна доскоро колона беше се разсипала в нощта, като ято заблудени птици.

VII

Съмва се. Времето се поправи, дъждът престана в гората, из която се движи сега колоната, е още мокро и студено, от дърветата сълзят капки. Тук-там само се виждат малки късчета от изясненото небе, слънцето пламти по златните върхове на гората, но долу, където земята е вечно влажна, покрита с гнилоч и сухи листа, не прониква нито един луч. Тежкият път дотяга вече. Лицата на войниците са измършавели и пръстенозелени, в присвитите им устни и навъсени погледи стои едва сдържан яд срещу тия безизходни лабиринти, които пристягат душата като с железни обръчи. Но ето, високите дървета остават назад, още няколко крачки, и оттатък ниските и окършени храсталаци погледът среща необхватен простор, слънце и въздух. Излизаха на открито. Още малко, и нова изненада: наблизо се виждаше някакъв град. Бял, чудно хубав град.

Това беше Странджа — малък планински градец. Нищо невиждано и необикновено не можеше да има в него, но безкрайните походи из гори и планини посред дъждове и кал, това вечно тегло беше притъпило душата. Окото не виждаше нищо друго, освен

едни и същи хора, измършавели, почернели и грозни, изгубили почти човешкия си вид. Мярката за времето се губеше, миналото не се помнеше, страданието и мъките изглеждаха вечни. И ето тия откъснати от света и живота хора виждаха сякаш някакъв мираж: град, човешки жилища. Хубави, бели къщи със светнали на слънцето прозорци, градини, черкви. Всичко това говореше за невероятни удобства, за охолност и чистота, за топли огнища. Дадоха почивка и никога тя не е била тъй на мястото си. Войниците насядат като покосени и очите им са все още устремени към града.

Нататък гледа и Люцкан. Но той е зле. Излегнат на една страна, с мушнати в джобовете си ръце, той се гуши в подигнатата яка на шинела си и все още не може да се стопли. Дрехите му са мокри и кални, смачканата му фуражка с дървения кръст отпред е паднала чак до ушите му и под нея лицето му изглежда някак смалено и восъчнобледно. Очите му горят, от време на време той се присвива и цял потреперва.

— Съблечи си шинела! — говори му Караколев. — Мокър е и с него е по-студено. Не бой се, ще ти мине. Настинал си. Чакай да влезем в града, ще видиш как ще те изцеря аз тебе! Няма ли да хапнеш малко?

Люцкан отказва и по-силно затреперва. Това не се харесва на ловеца. Според него, човек може да бъде болен от каквато и да е болест, но яде ли си — опасност няма. А Люцкан не искаше да тури нищо в устата си.

— Че да хване мене я! — ядосва се Караколев. — Или пък онзи въртоглавия Вартоломей. Таман за треска човек! Ама на̀ — виж де дошла!

Наоколо кипи весела глъчка. Късата почивка, топлото слънце, няколкото залъка хляб, хапнати набързо, близостта на града — всичко това извършва цяло чудо. Войниците се съвземат и съблекли мокрите си шинели, откриват яки и здрави тела, всички са бодри и весели. Страданията, денонощните походи, страшната умора, когато всекиму се струва,

че губи последните си сили и среща вече ледения лъх на смъртта върху лицето си — това се забравя и като че не е било. И сред тия силни и калени хора Люцкан се чувствува още по-безпомощен и по-слаб. Струва му се, че оттук нататък не би могъл ни крачка да направи.

Той се извръща и търси с очи приятелите си. Рачо Самсарът е събрал около себе си многобройни слушатели. Разкрачен, с цигара в уста, бодър и як, убеден в умственото си превъзходство над всички, които го заобикалят, той високо тълкува последните новини:

— Не вярвайте туй, момчета! Мир няма да има. Може и да са изпратили турците парламентьор, и да искат мир, но туй не е искрено. Иска да ни играе Османаа, да спечели време, докато си изкопае окопите на Чаталджа и си нареди там топовете. Казвам ви, не само че няма да има мир, но скоро ще имаме такъв бой, какъвто досега не е било.

А Вартоломей не може да се начуди на града:

— Дявол да го вземе! — гърми той със своя бас. — Че има планина Странджа — това знаех. Но че имало някакъв град Странджа — хич и на ум не ми е дохождало. Я гледай на — ей туй било Странджа. И колко черкви имат тия хора: една, две, три. Където погледнеш, кръстове. Набожни хора. Люцкане, ако видят твоя кръст, току виж, че почнали да се кръстят насреща ти и да ти се кланят.

Наместо Люцкана отвръща Караколев, и то тъй, че Вартоломей веднага млъква и отива да слуша речта на Рача.

Недалеч се показват голяма група конници, дошли навярно по друг път. Това е началникът на дивизията. Веднага в града забиват камбаните на всички черкви. Войниците стават. Гръмва музика, колоната влиза в шосето и тръгва към града. Под отсечения и ободряващ ритъм на марша бъркотията чезне, всеки застава на мястото си, поема крака и скоро цялата тая безбройна маса навлиза в улиците на града, стройна, мъжествена и бодра, страховито

разлюляла над себе си гора от светнали на слънцето ножове.

Отначало като че няма никой. Улиците са пусти, тук-таме само из прозорците учудено и плахо надничат хора. Но наблизо, където сградите отбягват една от друга и откриват широк мегдан, се чува висока и объркана глъчка. Началото на колоната и острията на ножовете се губят сред тъмната маса на безбройно множество мъже, жени и деца. Чуват се ура, чуват се отделни викове, откъслечни и бързи разговори. Тоя шум привлича с нова и неотразима сила, вълнува и в такта на музиката, която глъхне надалеч, войниците пристъпят с достойнство и гордост, които учудват и самите тях. Цял преобразен, с все тъй изпито, но вдъхновено лице, нашарено с черни браздулици пот, върви Люцкан и тъй юнашки бие крак по калдъръма, че Митю Караколев, залисан сам за собствения си вид и маршировка, не може да се въздържи да не го погледне изпод око и да не се усмихне.

Те са вече в самата среда на множеството. Хиляди лица, усмихнати и радостни, хиляди очи, устремени в тях, ура и — цветя, които се сипят от всички страни, описват разноцветни дъги във въздуха и падат върху тях. Цветя! Тях гледа само Люцкан, тях единствено вижда. Тия пресни и смеещи се бои, които проблясват на слънцето, ликуват и говорят на своя сладостен и таинствен език, който само той разбира. Неудържимо вълнение души гърдите му, сълзи замъгляват очите му. Той не иска тия цветя за себе си. Не успява да вземе нито едно от тях. Но как би желал да спре погледа си на всяко едно, да чуе от самото него тия нежни думи, които то мълви. Цветя! Цветя! Хиляди бели, червени и всякакви цветя!

Навалицата е тъй голяма, че мъчно може вече да се върви. Това е същинско море от хора, които плътно се притискат едни други, едни само обезумели от радост очи и разкрити уста, които викат. Над всички тия най-разнообразни физиономии се издига ня-

какъв великан, хубав гологлав мъж, с голяма черна брада. Всички викат, но млъкват, за да си починат. Човекът с високия ръст и черната брада гледа прехласнато пред себе си, като че вижда някакъв сън, и реве непрекъснато ура. Някой го тегли за лакътя и иска да му каже нещо, но той не чува и продължава да вика.

— Си го видел брат ми? Си го видел? — говори някой и сочи с пръст някого измежду войниците.

— Бре, момци! — говори друг, вцепенен от радост. — Бре, момци, он ли е царо бре! Он ли е, а?

Навалицата почва да редее, но все още има хора край къщите. И ето из една врата чевръсто и грациозно излиза младо момиче. То е още с късичка рокля, в тая очарователна възраст на утрешна зряла девойка. Лицето ѝ е слабо румено, косите — смола, изпод извитите вежди големите черни очи горят. Тя се усмихва, държи в ръката си голямо бяло цвете, заглежда се една минута и се затичва напред.

— Mon capitain! Mon capitain! — вика тя на офицера, който язди на кон. — Mon capitain!

Гласът ѝ е звучно нежен и пее.

— Mon capitain! — вика тя още веднъж и засрамена, че не я чуват, спира се, бузите ѝ още повече руменеят, очите ѝ овлажняват.

Люцкан и Караколев марширават наспоред нея. Те виждат, че тя е чужденка, но разбират какво иска да каже.

— Господин подпоручик! — вика Люцкан, за да услужи. — Господин подпоручик!

Хубавите очи на девойката се спират за миг върху Люцкана. Изненада отначало, после — уплаха и най-после нескривана жалост се изписва на лицето ѝ. И разсъдила може би, че всички тия хора еднакво са достойни, че може би първи измежду тях трябва да бъдат ония, които най-много страдат, тя се затича право срещу Люцкана, протяга ръка и му подава цветето.

— Не! На тебе, на тебе! — говореше тя на чуждия си акцент. — На тебе, войниче!

Люцкан се спира, смутен, изненадан. Но той не забравя предишната си галантност и прави такъв дълбок и грациозен поклон, който от своя страна изненадва госпожицата, докато страннят му вид все още я учудва и плаши. Тя го поглежда още веднъж, усмихва се пак и леко като сърна се изгубва назад.

Но очите на Люцкана са в цветето. Разкошна бяла хризантема с нежни и чисти като сняг листца. Вълна от нежност, трогателна доброта и невинност лъхва в душата на Люцкана. Цял един свят, отколешен и хубав, се открива пред очите му, той гледа това чудно цвете, което след веселия празник на лятото донася със себе си тихата меланхолия на есента. Всичко това той най-добре знае, в паметта му нахлуват готовите фрази из неговата наука за цветята. И той забожда хризантемата на гърдите си, усмихва се и радостно и скръбно говори:

— Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!

VIII

До вечерта Люцкан можа да върви наедно с всички и никъде не изостана. Той беше като пиян: говореше какви не глупости, смееше се без всяка причина, лудуваше. Веднъж дори, възползуван от общото внимание на цялата рота през една почивка, той се покачи нависоко и произнесе оттам, вдъхновено и пламенно, както всякога, своята проповед за победата на кръста над полумесеца. Войниците се смяха до премаляване. Че той не е с всичкия си ум, в това те ни най-малко не се съмняваха и никаква вяра не даваха на думите му. Тях повече ги забавляваше самата фигура на тоя дребен и страшно измършавял човек, който проявяваше днес една живост, тъй малко отговаряща на силите му, при това и с такова фанатично постоянство продължаваше да носи дървения кръст на фуражката си. Сега пък беше се накичил и с някакво бяло цвете.

Но това трая само един ден, по-право, само ня-

колко часа. Още на другата сутрин, щом се събуди върху голата земя, където беше позаспал, Люцкан усети такава голяма слабост, каквато никога досега не беше го налягала. Главата му тежеше, нозете му не държаха, треската му отново се повърна. Но най-странната и за самия него промяна беше тая, безпричинна като че ли, тъпа като физическа болка и все пак сладостна някак тъга, която обливаше душата му. Той притихна, не говореше вече, избягваше дори погледите на другарите си. Страданията му бяха по-големи, отколкото по-рано, но той ги понасяше покорно, не се оплакваше, не охкаше. Изглеждаше дори, че той повече не страда: някакво особено спокойствие легна връз лицето му, очите му между червените и възпалени клепачи гледаха прехласнато, понякога той се усмихваше, а ония, които вървяха близо до него, чуваха го да говори нещо тихо и неразбрано на себе си.

А походът продължаваше и никога страданията и мъките през него не са били тъй големи и тъй страшни, както сега. Войските все повече и повече се вглъбяваха в горите на Странджа. Диви, пустинни и негостоприемни бяха тия гори! Пътища липсваха, мостове никой не беше строил. Срещаха се едни само пътеки, които тъй нечакано се прекъсваха и губеха, както нечакано бяха се и появили. Топове и обозни коля изведнъж се озоваваха посред чести и непроходими гори. Трябваше с часове да работят брадвите, за да се отвори пъртина. Някъде се изпречваха пък върли, почти отвесни урви и капналите от умора коне спираха. Тогаз около всеки топ се прилепяше купчина войници, които тикаха, ездачите плющяха с камшиците си и викаха, конете напрягаха последните си сили, коленичеха на предните си нозе, изправяха се пак и едва успяваха да помръднат на няколко крачки тежкия си товар. А малко по-късно, вече по отвъдната страна на стръмнината, те летяха стремглаво надолу, ни въжета, ни спирачки помагаха и неведнъж под тежките колелета оставаше някой обезглавен и разкъсан труп.

Не по-добре бяха и ония, които вървяха пеш. Дъждовете продължаваха да валят, в гората беше вечно влажно, всеки поток беше се превърнал в мътна и буйна река, която трябваше да се гази. Силите изневеряваха и на най-издръжливите. Почивка не се даваше, краят на тоя мъчителен поход не се виждаше. А наоколо бяха все тия мълчаливи, сякаш омагьосани и прокълнати гори. Дните бяха мъгливи и студени, нощите — тъмни, без месец и без звезди, сегиз-тогиз осветявани само от кървавите сияния на далечните пожари.

Поради пороите и развалените пътища обозите изостанаха назад и никакви припаси не стигаха вече до войските. Наоколо не се виждаше ни следа от човешки жилища. Настъпи най-лошото — гладът. Не остана троха хляб у никого и от няколко дни само някой кочан мисир, суров или набързо изпечен на пуканки, беше лакомата и единствена храна, каквато не всеки имаше. Лицата изпосталяха, очите гледаха мрачно и диво, в душите се събираше глух и гневен ропот. Редът, другарството, най-простата човещина — всичко се удави и заличи в свирепата и груба проява на инстинкта. У всеки, дори и у най-кроткия, заговори само звярът.

Грамадната колона се провираше из гората подобно на исполинска змия, отмаляла и ленива, която само тук-таме показва прешлените си. Движеха се безредно и разкъсано, по откритите полянки се появяваха само отделни групи. Дървеният кръст на фуражката и бялата хризантема, тъй странна сред безкрайната злочестина наоколо, лесно посочват групата, където е Люцкан. Начело е Рачо Самсарът. Той крачи отпуснато, бавно и сипе невъздържани хули против целия свят. След него се полюлява Вартоломей, който изглежда сега по-висок, защото от ден на ден повече изтънява. Но той е по-търпелив и в сипкавия му глас още звучат весели и добродушни ноти. Тук са и Кръстан, и Митю Караколев. Те и двамата почти запазват силите си, но мълчат и свирепо гледат пред себе си. Между тях, или малко

по-назад, върви Люцкан. Той е изпаднал и отмалял повече отвсякога, но невидимото блаженство, което таи в себе си, като че расте и се усилва: по-трескаво и по-прехласнато горят очите му, той се усмихва понякога и тихо продумва нещо на себе си.

Бялата хризантема, макар повехнала вече, още стои на гърдите му, но сега не тъй незабелязана оставаше тя. Често пъти най-груби шеги, подмятания и псувни изкарват Люцкана из мечтателния му захлас. Разбира се, намесата на Караколева поправя всичко. Но веднъж Люцкан се случи сам. Двама войници току-що бяха се били за парче кукуруз, и двамата обхванати от нечовешка ярост, подобно на гладни вълци. Люцкан неволно се запря и се загледа. Единият войник избяга. Изведнъж Люцкан се намери лице с лице срещу тоя, който беше надвит и ограбен. Какво страшно и обезобразено от яд беше това лице! Погледът му, помътен и див, се спира върху несъзнателната усмивка на Люцкана, злобно се насочва и към бялата хризантема.

— Ти какво се хилиш пък бе? Виж го ти! И с китка!

Доде Люцкан се усети, той грабва хризантемата, хвърля я на земята и безжалостно започва да я тъпче с ботушите си.

— Чакай! Недей, моля ти се. Чакай, какво. . . Ама защо тъй. . .

Изкривеното от яд лице на войника се обръща още веднъж към него. Последва груба псувня.

— Хората мрат от глад, а той с цвете се закичил.

Люцкан поглежда към земята и от хризантемата не вижда ни следа, поглежда и подир войника. Очите му се премрежват от сълзи.

— Какво има? — пита Караколев, който току-що пристига.

— Цветето ми стъпка. Нищо не му правят хората, а той. . . Стъпка го, на! — И Люцкан се разплаква, както плачеше някога, когато му удряха бомбето в земята и дърпаха полите на редингота му. Друг да беше на мястото на Караколева, би се смял с глас.

Но ловецът познаваше добре Люцкана, при това беше изгладнял и страшно озлобен.

— Кажи ми го кой е! Кажи ми го само кой е! — викаше той.

Но войникът е далеч и не Люцкан беше човекът, който можеше да го различи и познае между безбройните еднакви фигури.

Тия груби обноски обиждаха Люцкана до дъното на душата му. Той не можеше да мрази никого, но започна да се бои и да отбягва всички. Огорчен, беззащитен и слаб, той чувствуваше, че умира от мъка, най-злочест и най-сиротен от всички хора на света. Не разбираше как беше попаднал тука и де отива. Войната доскоро го увличаше, помнеше и разбираше най-вече началото ѝ, оня шумен и незабравим празник, когато от всички страни се сипеха потоци цветя, грееха на слънцето, говореха на своя чуден и тайнствен език. Това беше хубаво и весело. Но войната, която виждаше сега, беше безмилостна и страшна и главно — неясна и неоправдана. Като че някаква зла и враждебна стихия беше го грабнала и го влачеше въпреки волята му. Той не можеше да се противи и вървеше там, където отиваха всички. Едно беше ясно за него: миналото. Мирният и безвреден живот, катадневната работа, за която трябваше само хубаво време, слънце и една табла с цветя. Тоя живот възкръсваше сега със спомените му, изпълваше мислите му и виденията, които се рисуваха пред очите му, докарваха това страшно блаженство у него, несмущавано от страдания и болки. Той приличаше на сомнамбул, който най-спокойно върви по края на някоя бездна.

За какво не си спомняше той, какво не възобновяваше в паметта си. Виждаше се отново в града, здрав, спретнат в черния си редингот, с гладко причесана и напомадена коса, щастлив с любовта си, вдъхновен от вещателните слова, които му нашепват пресните и дъхави цветя върху таблата му. Често той си спомняше и за бялата хризантема, тъй жестоко стъпкана в калта от лошия оня войник. Спомняше си

и за хубавото момиче, което беше му я дало, но неговите черти се тъмнееха и чезнеха в паметта му и наместо него, по-ясно и по-живо се явяваше образът на Цветана. Той ѝ поднася същата тая хризантема, а чистата ѝ като сняг белина го облъхва с примирение и тъга.

— Госпожице — печално говори той, — вземете! Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!

И хубавото лице на Цветана с черната луничка на бузата ѝ тоя път не се усмихва. Изпод дългите ресници тъмните ѝ очи го гледат продължително и скръбно. Жално, до болка жално му става за самия него и забравил отдавна майчина милувка, невидял нежността на сестра, нему му се струва, че скланя глава на коленете ѝ и задавян от сълзи, говори:

— Болен съм. Ще умра. Скоро ще умра!

А походът продължаваше, горите на Странджа нямаха край. Най-после стигнаха до едно място, за което казаха, че е последната точка на тоя мъчителен марш. Имаше наблизо някакво безлюдно село, чието име друг път би останало неизвестно, но сега беше на всички уста: Софас. Софас! — име на страшна и безкрайна морга, която никой не предугаждаше още. В един само миг изникват безброй биваци. Времето е топло, на ясното небе изгрява бледният рог на месеца. Но звездите на небето не са толкоз много, колкото са светлите точки на бивачните огньове. Безбройните човешки маси, припълзели с последни сили из дебрите на Странджа, отдъхваха, весели, доволни, щастливи почти. А още на другия ден дойде найстрашната от всички беди. Яви се холерата.

Люцкан лежеше по цял ден в палатката. Той нямаше сили да пристъпи и крачка надалеч. Но хубавото време, слънцето и топлият вятър навяваха в душата му неизказано блаженство. Той се вглъбяваше в спомените си, мечтаеше, усмихваше се. Вечна пролет цареше сякаш по тия места. И ако той не чувствуваше такава умора и би отишел наблизо из гората, струваше му се, че под всеки храст би намерил теменуги.

А наоколо вилнееше страшната и безмилостна смърт. Не тая смърт, която очите безтрепетно посрещат в битките. Не тая смърт, която настъпва в един само миг, наедно с тихия стон на куршума или сред ослепителния блясък на шрапнела. Тая смърт като че беше по-малко страшна, защото се знаеше и се посрещаше в опиянение и забрава. А тук вилнееше сега друга смърт — невидима, коварна и неумолима. Кого щеше да порази и кого щеше да отмине? Върху всички тя насочваше заплашителния си пръст, облъхваше ги с ледения си дъх, над всички еднакво тежеше — свирепа, тържествуваща и ненаситна.

Гробовете никнеха на всяка крачка. Болните отнасяха настрана, зловещи лагери из горите, където всяка сутрин живите с последни сили пропълзяваха няколко крачки, за да се отделят от мъртвите. Или пък в тъмното и отчаяно примирение оставаха на местата си, за да издъхнат и те между непогребаните трупове. Войната като че се забави, неприятелят не се ненавиждаше, нито пък някой мислеше за него. Събрана в тесния ъгъл между двете морета, смълчана в биваците, в окопите, в селата и в горите, голямата армия се гърчеше в стонове и болки, намаляваше и се топеше. А времето беше все тъй хубаво, духаше все същият топъл и ласкаещ вятър, грееше топлото южно слънце. Но в тоя блясък тлееха миазми, лъхаше отрова, чувствуваше се зловещият дъх на смъртта.

И най-смелите, и най-безгрижните се смутиха. Рачо Самсарът, чийто буен нрав не се превиваше и пред най-големите беди, не ругаеше вече и не протестираше, не говореше високо. Не уплаха, а скръбно недоумение и покорност се четеше на отслабналото му и повехнало лице. Той държеше в ръката си малка подвързана книжка, която постоянно четеше, и като посочваше безмълвната и страховита долина, изпълнена с умиращи и с очакващи смъртта си хора, говореше:

— Война! Не при Ески Полос, не при Колиби и Чонгора беше войната. Ето я нея, страшната и безмилостна война! Няма по-голямо бедствие от това на земята. А ние какво си мислехме, когато тръгвахме? Все едно като че отивахме на сватба. Но бог влага често пророчества в устата на простодушните и нищите духом и ги прави ясновидци. Помните ли какво говореше нашият дядо Слави на гарата? — «Виждате ли ги — казваше той за нас, — сто хиляди души са. Всичките ще ги туря на чифлика си. Кое време е, а? Жетва иде, жетва!» Ето я нà, жетвата. Пред тия толкоз много снопи би изтръпнал и найненаситният жетвар!

Не всички го разбираха добре. Но Рачо продължаваше да говори като на себе си. После разгръщаше малката си подвързана книжка и започваше да чете с висок глас:

— И аз погледнах, и ето, кон бледен и на него всадник, името му — смърт; и ада следваше подире му, и дадена му бе власт на четвърт част от земята, да умъртвява с меч, глад, мор и зверове земни. . .

Наблизо седят Вартоломей, Кръстан и Караколев. С разширени от страх очи те внимателно слушат Самсара. Люцкан, легнал в палатката, също слуша, но ясно е, че нищо не разбира. Веднага подир тържествените и вещателни думи на Рача, той съвсем наивно и чистосърдечно извиква:

— Какво хубаво време! Ако и по нас беше тъй, цветя щеше да има и през зимата!. . .

Рачо Самсарът го поглежда, усмихва се и не казва нищо.

До късно през нощта Вартоломей пя черковни песни. На сутринта го изнесоха из лагера на носилка. Очите му бяха затворени, главата му отпусната се люшкаше ту на една, ту на друга страна. Два дни по-късно по същия начин излезе от лагера и Рачо Самсарът. Всяка рота изгуби половината от състава си. Смъртта вилнееше и жертвите ѝ нямаха брой.

Люцкан лежеше в палатката си. Смазан от умора,

притъпен от болки и страдания, той запазваше все пак странното блаженство на лицето си, гледаше мечтателно, усмихваше се. А вечер заспиваше съня на праведник и сънуваше обширни полета, покрити не с ниви, а с някакви едри фантастични цветя. Всички видове багри блещят сред тях, най-приятен мирис издават. И слънце ги огрява, и вълнуват ги леко топли ветрове. . .

IX

Вече втори ден трае атаката на чаталджанските укрепления. Ротата на Люцкана е залегнала в рова на едно шосе. Тя е в поддръжка. Веригите са наблизо и оттам иде страховит и многогласен екот: гърмят пушки, зловещо тракат картечници, тъпо и басово трещят експлозиите на бомбите. Грамаден дъб се изправя току пред шосето. Вихрушката на куршумите, която се носи из въздуха, връхлита право отгоре му, чука по яките, като че железни клони, бели кората им, събаря вейки и листа. Ротният командир се тули зад дебелия дънер и предпазливо поглежда напред. Войниците нито говорят, нито се движат. С обтегнати и пребледнели лица, те плътно се притискат към земята, фуражките им чертаят права линия и между тях ясно личи една с дървен кръст отпред. Това е Люцкан. Той изглежда спокоен и прехласнато гледа пред себе си.

Никой не вярваше, че той ще излезе жив из зловещия лагер при Софас. Сам той се чувствуваше много зле и след като изнесоха на носилка Рачо Самсара, повярвал беше, че иде и неговият ред. Той беше толкоз слаб, че поискваше ли някога да се изправи, нозете му затреперваха, подгъваха се и той нямаше какво да прави, освен пак да легне. Но атаката започна съвсем неочаквано и силното възбуждане, което обзе всички, даде неподозирани силни на Люцкана. На тръгване фелдфебелът отделяше болните

от здравите. Вечно ядосан, готов да види навсякъде преструвка и лъжа, той неволно трепна, когато видя болезнения и жалък вид на Люцкана. «Здрав ли си?» — попита го той. «Тъй вярно, господин фелдфебел!» — отговори Люцкан, и то само затова, защото тая фраза дойде на устата му, а не другата — «съвсем не», единствените отговори, които той даваше на всички запитвания на това строго и намръщено началство.

Нему, собствено, беше все едно ще остане ли в лагера, или ще върви напред. Той беше болен — това чувствуваше добре, — но и нещо друго тежеше на душата му и помътваше и без това бедния му ум. На всичко, което ставаше наоколо му, той гледаше с тъпо и вцепенено безразличие. Единственият светъл луч, който огряваше съзнанието му и го повръщаше към действителността, това бяха мислите му за миналото. Само тия мисли можеха да се задържат в паметта му, само те можеха да запалят пламъка на угасналите му очи, да докарат усмивка на безкръвните му и посинели устни. Машинално той вървеше наедно с всички, машинално вършеше това, което вършеха и те. Понякога той дохождаше повече на себе си, шрапнелите, които се разпукваха наблизо, го сепваха, разбираше вече добре това, което ставаше наоколо. «Виж го ти турчина — весело си шепнеше той, — не иска току-тъй да си даде царството. Държи се!». . . Но веднага потъваше в предишните си мисли, повръщаше се към неизменните си спомени и като гледаше същите тия шрапнели как нижеха във въздуха млечнобели, с огнени сърцевини кълба, струваше му се, че вижда странни някакви цветя, които ту чезнат, ту разцъфват във въздуха.

Той лежеше сега в рова на шосето и гледаше пред себе си. Мъглата нечакано се раздигна. Откриха се зловещите очертания на чаталджанските фортове. Жива душа не се виждаше по тия голи и посърнали поляни. Но зад всяка могила и зад всеки хълм светваха кратки червени блясъци — стреляха при-

критите батареи. Гърмежи не се чуваха, защото всичко се сливаше в един непрекъснат адски шум. Тоя шум растеше от минута на минута. От високия дъб почесто се ронят листа и съчки. Гърмежите, трясъкът, фученето на гранатите, зловещото тракане на картечниците — всичко това не само че не плаши Люцкана, но, напротив, събужда у него някаква странна веселост. Той следи червените блясъци, които се показват по цялата линия на хоризонта, радва се, когато те са особено много, иска му се да се пошегува над самия себе си. «Хе-хе! — нисичко се провиква той. — Люцкан гори в червени пламъци. По-е-ма!»

И той продължава с още по-голямо внимание да следи червените блясъци. Те се явяват ту изрядко, ту по много изведнъж, преплитат се и се догонват. Всичко това е тъй хубаво. Като че някаква невидима ръка с лудешка весела щедрост пилееше на всички страни червени като пламък цветове. «Лалета! — мислеше си Люцкан. — Червени лалета. Любов, само любов!»

Изведнъж той скача, защото доста късно е забелязал, че другите войници са станали и той трябва да ги догонва. Ротният командир не е зад дънера на дъба, а върви далеч пред ротата и силно размахва сабята си. Войниците вървят из храсталаците, сухата шума хрущи под стъпките им, някакви плахи звукове замират във въздуха и от време на време нещо силно изплющява на земята, или пък сред вейките на дърветата. Гората се свършва и войниците излизат на открито. Отново се рисуват на хоризонта мрачните очертания на фортовете и зад тях непрекъснато блещят червени светкавици.

Люцкан гледа нататък. Мисълта за червените лалета изниква в ума му. «Любов!» — шепне вече той, но изведнъж нещо силно го блъсва в гърдите, пред очите му притъмнява, той се полюлява, изпуща пушката си и с простреии напред ръце, пада ничком на земята. От войниците някои го забелязват, някои — не. Всички бързо отминават напред.

Мина се много време. Надвечер ония, които бя-

ха отишли да атакуват, отстъпиха назад. Люцкан лежеше в същата поза, в която беше паднал. Лицето му беше избистрено и бледо, под него земята се червенееше от кръв. Войниците, които на връщане минаха покрай него, помислиха, че е убит. Но ето, той бавно и уморено отваря очи. Никъде не го боли, но ръце и нозе са като вкочанени, нещо го натиска и той няма сила да направи и най-малкото движение. «Ранен съм» — досеща се той и кръвта, която облива дрехите му и земята под него, го уплашва. Няма ли кой да го види и прибере? Защо не дохождат още санитарите да го превържат? Той иска да извика, но из устата му излиза слаб, задавен глас.

Уморен от това малко усилие, той отпуща клепачи и повече не помръдва. Не го боли никъде. Тъй му е добре, да лежи тук, топло е, сън го наляга. Весело му е дори. Някой го гледа, говори му нещо много хубаво, усмихва се. А! Това е Цветана. Тя седи на прозореца, на коленете ѝ е сложена неразтворена книга, тополите хвърлят дълга сянка пряко улицата. Той се спира под прозореца, таблата му е пълна с цветя. Той избира една едра и бяла хризантема и я подава на Цветана. Мъчно, неизказано мъчно му е в тая минута. Сълзи се явяват на очите му. «Госпожице — едва-едва продумва той, — вземете. Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!»

Той иска да говори още много, но гърлото му засъхва, устните му горят, цялото му тяло тежи и тръпне в нетърпими болки. Бавно и с мъка той отново открива очи. До него е нисък някакъв храст, но той, кой знае защо, му се вижда като необикновено високо и голямо дърво. Тихо е. Никъде вече не се чуват гърмежи. Прозрачна и млечнобяла мъгла замрежва въздуха. Къде е той? Защо е тук, какво става с него? Неутолима жажда гори устата му — капка, поне капчица вода да има! Отново той прави усилие да се подигне, но тозчас като че хиляди ножове пронизват гърдите му, глухо простенва и се отпуща пак на земята. Боли го сега навсякъде. Никой ня-

ма да му помогне и той ще умре. Става му страшно. Сиротен и злочест през целия си живот, той чувствува безкрайна жалост за себе си, в паметта му, над която болките хвърляха вече гъстия си мрак, изведнъж проблясва нещо свидно и любимо, нещо безкрайно мило. И в последната искрица на съзнанието си, събрал всички сили, които му оставаха, той извика: «Майко! Майчице!»

Тоя глух и горък стон заглъхна без ехо в нощта. Настъпи кратка пауза от напрегната тишина. Веднага след това откъм насрещния рид, където се тъмнееше черната маса на гората, се зачуха странни гласове. Жални и тънки писъци се издигнаха най-напред, като че плачеха пеленачета, след това гласовете се усилиха и се смесиха, плачеха едни, смееха се други.

Виеха глутница чакали.

— — — — — — — — — — — — —

Съмна се. Времето беше чудно хубаво. Очистено от мъглите, небето се усмихваше, възхитително ясно и синьо. Изгря слънце, откъм юг задуха топъл и нежен като милувка вятър. Тихо и безлюдно беше все още наоколо. Люцкан лежеше на същото място и в същата си поза. Нищо не показваше, че в тоя неподвижен и вкочанен труп може да се таи още искрица от живот. Но ето натежалите клепачи потрепват, бавно и с мъка се отварят и затварят. Най-после те се подигат и откриват очите — мътен, блуждаещ и нищо невиждащ поглед. Той гледа тъй дълго време и не може да разбере ни къде е, ни какво става с него. Никъде не го болеше, нищо не желаеше, нищо повече не му трябваше. От време на време нещо стяга слепите му очи, погледът му се замъглява и той нищо вече не вижда. Струва му се, че минава след това дълго, безкрайно дълго време. Отново той отваря очи. Ниският храст е пак пред него, той го гледа, но никак не може да разбере какво може да бъде това гигантско и чудновато дърво. Много време и много усилия бяха му потребни, за да разбере, че това не е никакво дърво, а обикновен храст.

Но нещо друго обръща вниманието му. Нещо се белее отстрана на храста, губи се и се показва. Какво може да бъде пък това? Огромни два кръга, единият по-голям и бял и вътре в него — друг по-малък и жълт. Тия кръгове висят във въздуха, люлеят се, някаква радостна усмивка иде сякаш от тях. Постепенно и тия кръгове намаляват, стават съвсем малки, очертават се определено и ясно. Та ето що било това!

Стрък бяла лайка, малко едно цвете, което се полюляваше от вятъра и ту се възвишаваше, ту показваше цялото си венче срещу погледа на Люцкана. Той разбра най-после какво виждаха очите му. Погледът му не се отмести вече в друга посока. И ето, като по някакво чудо сякаш, лицето му се разведряше, някаква тиха и вдъхновена радост разгипляше бръчките му, отпъждаше сенките. В угасналия вече поглед заблещука слаба искрица, устните се помъчиха да се усмихнат. Едната му ръка сочеше нататък. Пръстите се разшаваха и бавно, с мъчителни и отчаяни усилия се насочиха към засмения цвят, леко разлюлян от вятъра...

X

Няколко дни по-късно на Чаталджа беше спокойно и тихо. Примирието беше сключено и многобройни флагове показваха демаркационната линия между двете страни. Из пространните поляни, които оставаха между тия флагове и където беше се разиграла страшната драма на боя, лежаха безбройни трупове. Прибираха ги и ги погребваха сега. По всички посоки, като работни и грижливи мравки, сновяха санитари. Двама души конници отиваха ту при една, ту при друга група. Това беше един санитарен полковник, придружен от млад момък, офицерски кандидат. Полковникът беше дал нарежданията си и се връщаше вече в землянката си. Хубавото време, мисълта за добрия обяд, сключеното примирие, което

туряше край на страшната война и премахваше всяка опасност, всичко това го настрояваше най-весело. Неговият голям чин му даваше и правото да съди за всичко авторитетно и умно.

— Забележете, млади момко — разтегнато и напевно говореше той. — Забележете добре позите на тия кадаври. Не личи ли в тях ясно туй, що е движело душите им в последната минута? Да, интересен факт. . .

Случайно те минаваха покрай трупа на Люцкана.

— Вижте тоя — продължи полковникът. — Вижте лицето му, вижте простреннте му напред ръце. Като че да би могъл да стане, отново би полетял срещу врага. . .

Младият момък слушаше толкоз, колкото чинопочитанието го задължаваше. Той се вгледа в това изгаснало и безжизнено лице, забеляза вторачения поглед и това чудно умиление, което беше застинало на него. Проследи посоката на погледа, проследи и протегнатата ръка. Очите му срещнаха белия цветец, леко разклатен от вятъра. Той спря коня си и още веднъж се вгледа в трупа.

«Бедният! — помисли той. — В последната си минута той като че се е мъчил да откъсне това цвете!»

Мечтател

Като се пазеше от слънцето, гологлав и по чехли, началникът на пощенската станция Боянов тръгваше най-напред надлъж из пруста, слизаше след това под сянката на акациите на двора и все тъй бавно и с ръце отзад, продължаваше да се разхожда. Това беше една обиколка, която той, също като затворник, повтаряше по стотини пъти на ден. Станцията — малка крайгранична станция — заемаше едното крило на селския хан, наречен от стопанина му с примирителното име «Международна страноприемница». Все пак тая сграда беше нова още и, боядисана бяло и зелено, изглеждаше твърде приветлива.

Когато Боянов достигнеше противоположния край на хотела, мъчно можеше да се удържи там и като излагаше на слънцето оголялата си глава, която блясваше за миг като огледало, отиваше да понадникне в кръчмата. Разочарованието му идваше веднага, защото пред него се изпречваше това, което беше виждал хиляди пъти вече: на тезгяха, зад една барикада от шишета, напълнени с разноцветни течности, стоеше съдържателят на международната страноприемница, Алекси, и прелистваше тефтерите си, но тая работа той вършеше не вече с това усмихнато и сладко лице, с което посрещаше гостите си, а с друго, начумерено и почти свирепо, защото една-две страници само от неговите тефтери го принуждаваха веднага да напусне международното съгласие и да преминава, с други думи, в положение на война. Лошото му настроение, може би, беше при-

чината задето малкото посетители по това време също тъй мълчаха. Боянов се завъртяваше из кръчмата, без да каже или да му кажат нещо, отправяше се уж да седне на някоя маса, но от несметените динени кори и семки се подигаше цял рояк мухи, в лицето го удряше горещата светлина, която идеше през прозореца. И като се заглеждаше за миг, разсеено и уморено, към стената, отдето, както всякога, му се усмихваше едно женско лице от рекламния афиш на някаква бирена фабрика, Боянов излизаше навън с още по-пораснало отчаяние. Той минаваше пак под сянката на акациите, изкачваше се на пруста и като че ли уморен от тежък път, хвърляше се и лягаше на една пейка, удобно и меко постлана. Очите му не виждаха нищо друго, освен едно поле, изгоряло, сухо, пресечено с прашни пътища, из които от време на време пробягваха вихрушки. Страшната горещина съвсем го разслабваше, разтапяше сякаш мозъка му, и обхванат от непобедима леност, той лежеше без ни една мисъл в главата си, без всяко желание за каквото и да било, отпуснат, апатичен, с тъпа и неясна болка в душата си.

Понякога, стреснат от тракането на апарата, той скачаше, довличаше се до станцията, но веднага всичката му енергия отпадаше и като забелязваше от прозореца, че раздавачът Ангел се връща, дочакваше го, колкото да му предаде разгънатата лента, а сам или започваше бавната си разходка из пруста и под акациите, или най-често — лягаше пак на пейката си. Той не усещаше никакво гризене на съвестта си, защото работа в станцията почти нямаше, пък и колкото имаше, раздавачът я вършеше сам, с готовност и с някаква скрита амбиция. Наистина, това го правеше високомерен и надут, но Боянов малко искаше да знае за тоя глупав и извънредно противен човек. Оженен наскоро, той беше толкоз подозрителен и ревнив, че заключваше жена си и тъй дохождаше на работа. «Глупец! — възмущаваше се в ума си Боянов — кой знае каква хубавица е кривогледата му жена, та я и ревнува пък!» Но негови-

те мисли за раздавача и за жена му спират на тая точка и натежалите му клепачи от само себе си се затварят.

Тъй минаваше денят. Надвечер беше друго: горещината намаляваше, въздухът ставаше прозрачен и мек, прохладен ветрец милваше лицето, ободряваше, вълнуваше кръвта. Боянов не пазеше вече главата си от слънцето и стоеше ли пак на пейката, или се разхождаше назад и напред из двора, не беше вече тъй отпуснат и ленив. Мозъкът му се раздвижваше, той започваше да живее, да мисли, а главно — да мечтае. Прекарал младостта си в денонощна служба над апарата, изпитал много неволи и много нужди, живо свидетелство на които бяха хлътналите му гърди и без време прегърбената му фигура, той усещаше сега трескава и неугасима жажда да живее, прекарваше през ума си всички възможни радости, които не беше изпитал, всички наслаждения, които не познаваше. И малко по малко в душата му вземат връх тия необуздани желания, тази опожаряваща мъка за любов и за жена, която изпитва всеки самотник. Крачките на Боянова започват да стават по-бързи, той гледа прехласнато, очите му са запалени и горят. Отсега нататък в неговото въображение неотлъчно стои и го омайва с неотразимата си съблазън образът на една жена, която той добре познава. Това беше Маруся, дъщерята на Остап Петренко, един от ония казаци, които бяха се настанили в едно съвсем близко, едва на три-четири километра оттук, село. Всеки празничен ден Маруся дохождаше на станцията сама и пеш и червеният ѝ чадър отдалеч още се люлееше и блещеше измежду нивите, като голямо някакво цвете. Тя пристигаше малко заморена и пламнала от слънцето, но весела, бодра, разменяше с Боянова някоя и друга дума, докато си починеше, след това поискваше перо и мастило, сядаше до една маса под акациите и започваше да пише писма. Тя пишеше много писма, често пъти това траеше два или три часа. Когато свършваше, Маруся пущаше писмата си в кутията и отново при-

казваше с Боянова, смееше се и го гледаше доверчиво със сините си очи. Тя имаше руси коси, беше висока и стройна. Боянов ставаше свободен, говореше много, като постоянно разсмиваше Маруся със своя руски език, и твърде често и продължително спираше очи върху облите гърди и силните бедра на момичето. Най-после тя си отиваше и Боянов със скръб гледаше как червеният ѝ чадър потъва и се губи из нивите. Нейният образ продължаваше да стои във въображението му и вечер до късно не го оставяше да заспи. Той се обвиняваше в нерешителност и несръчност, измисляше хиляди хитрини и лукавства, които биха му осигурили пълен успех, ако беше си послужил с тях. Даваше си дума да бъде по-смел и по-нападателен и, наред с най-идиличните си планове — да предложи ръката си на Маруся, да живее в село с нея и дори да ходи с рубашка и да пусне брада като същински казак — кроеше и други, много по-опасни и рискувани: решаваше да излезе някой празничен ден в нивите извън село, да чака там, докато се покаже червеният чадър на Маруся, и да я срещне. По това време в полето рядко има хора. Но още на другия ден, наедно със слънчевата светлина, всички тия планове се изпаряваха, той нямаше нито куража, нито желанието да ги изпълни, толкоз повече че твърде на място си припомняше, че Маруся е яка и храбра мома и нейният чадър, въпреки коприненния си плат, има доста здрава дръжка.

Освен посещенията на Маруся, Боянов имаше и други малки развлечения. Той обичаше да следи и да наблюдава пътниците, които минаваха и спираха за повече или за по-малко време в хотела. А особено лятно време те бяха доста много. Селото беше на самата граница, имаше пропускателен пост и оттук минаваше главният и най-работен път за Кюстенджа. Минаваха кола, файтони, нерядко и автомобили. Но преди всичко двама кираджии-татари работеха най-вече по тоя път, бяха известни по цялата околност и техните странни привички, както и пъл-

ната противоположност помежду им, даваха повод за най-забавни разговори. Името и на двамата беше едно — Яхя, — но единия бяха нарекли Кара Яхя, защото, сам черен, той караше изключително черни коне, докато другият, наречен пък Ак Яхя — караше само бели. Кара Яхя имаше проста открита каруца, но рядко можеше да се намери като него кираджия, който да кара бързо и безмилостно конете си, както него. Той пристигаше и заминаваше като вихрушка и неговите дръгливи и измъчени коне ту галопираха, ту се носеха в най-силен тръс, като постоянно размахваха опашките си, и то не да се бранят от мухите, а защото камшикът на жестокия Кара Яхя постоянно играеше по гърбовете им. Ни дъжд, ни кал, ни каквото и да е лошо време можеха да спрат тоя черен дявол. Ценяха го най-вече за бързината и затова с него пътуваха търговци и изобщо хора, които имаха важна и неотложна работа.

Ак Яхя, напротив, беше спокоен, уталожен, нелишен дори и от известен шик. Каруцата, която той имаше, а също тъй и конете му сякаш не бяха толкоз за печалба, колкото за лично удоволствие и от една любов само към спорта. Той впрягаше всякога три коня, всички чисти и бели като лебеди, охранени, спокойни, разглезени почти от нежните грижи, които ги заобикаляха. Те се приближаваха към хотела отмерено, равно, обкръжени от облак прах и от звуци, които разсипваха звънците им. И когато те спираха пред хотела, ония, които се случеха там, не можеха да не се спрат и да погледат тия красиви животни, натруфени с великолепна сбруя, окичени с гердани и разноцветни ширити. Колата на Ак Яхя също не беше лишена от удобства и разкош: тя беше покрита бричка, облечена отвътре с червен плюш, с малки околчести огледалца по стените, нещо необходимо, тъй като с Ак Яхя пътуваха най-вече жени.

Пристигането на бричката с белите коне беше същински празник за Боянова. Дори щом я забележеше отдалеч още, той побързваше да си тури единствената гумена яка, да посреше косите си, да пос-

тъкми дрехите си. И имаше защо. Щом бричката спираше, Ак Яхя слизаше, минаваше отстрана и откопчваше кожените завеси, които затваряха двете вратца. И ето, една след друга наслизваха млади туркини, с копринени ферджи, възбърнати от кръста нагоре до над челото, открити дотолкоз, че все още можеха да се виждат кръглите бели лица и изписани вежди, дяволити очи и червени като цвят устни. Те пристигаха обикновено към обяд, влизаха направо в градината, сядаха под акациите и почваха да се хранят, като затрупваха масите с провизии. В един само миг от всички страни ги заобикаляха кокошки, ту прекалено смели, ту боязливи. Но двете кучета на Алекси, Кина и Мечо, едното малко и черно, другото голямо и жълто, успяваха вече да завържат найблизко познанство с гостите. Дори и тия животни чувствуваха добре разликата между пътниците, защото, докато търговците на Кара Яхя, погълнати от грижите си, приказваха помежду си и се хранеха, без да обръщат ни най-малко внимание на двете кучета, които ги гледаха с умилителни очи и не преставаха да въртят опашки на хляба им, сега всички бяха добре: кокошките се гонеха из босилека заради някоя троха, а Кина и Мечо поемаха лакомо залъци направо от къносаните пръсти на ханъмките. Младите жени, възбудени от любопитството, което ги обгръщаше, изненадани от тази особена прелест, която сами добиваха сред тоя див селски кът, се оживяваха от минута на минута, чуруликаха като птички, смееха се и най-хубавите от тях, които бяха и най-смели, отправяха загадъчни погледи към Боянова, който стоеше в пруста и с престорено равнодушие гледаше към тях.

Всичко това, за жалост, траеше час, най-много — час и половина. Веселата дружина отново се качваше в бричката, строгата ръка на Ак Яхя закопчаваше пак кожените завеси, той се качваше сам и белите коне потегляха, все тъй хубави и стройни, още погорди сякаш от скъпия товар, който носеха. Последните гласове и весел смях заглъхваха в шума на ко-

лелетата и на звънците, но Боянов продължаваше да гледа след бричката и като че виждаше още изписаните вежди и лъчистите погледи под тях. Той се връщаше и с една дълбока въздишка, която съвсем неволно се откъртваше от гърдите му, тръшкаше се на пейката. Надвечер дохождаше началникът на митницата Топузов и те дълго приказваха за пътниците, които бяха видели и двамата.

Напоследък Маруся, кой знае защо, престана да дохожда и Боянов, изгубил всяка надежда да види червения ѝ чадър някъде из нивите, започна да следи само пътниците. Равнодушно, ако не и с омраза дори, той посрещаше Кара Яхя и неговите клиенти. Но едното появяване само на бричката с белите коне стигаше, за да затупа от радост сърцето му и някакви сладки и смътни предчувствия да се разлеят в душата му. Не всякога неговите очаквания се сбъдваха. Много често от бричката на Ак Яхя, наместо млади ханъми с писани вежди, слизаха стари баби, грозни татарки с жълти лица и продълговати очи, или пък някой болен лежеше в колата, затрупан толкоз много с възглавници и завивки, че не можеше да се познае мъж ли беше, или жена. Боянов лесно се примиряваше с разочарованието си и чакаше да изминат тия три или четири дни, след които бричката на Ак Яхя отново щеше да се появи.

Веднъж, излегнат на пейката и тъй захласнат в мислите си, той чу зад себе си познатия и тъй любим звън на звънци, скочи като ужилен и се обърна: пред хотела беше спряла бричката с белите коне. Чудно нещо: друг път той я забелязваше още щом се покажеше от баира, следеше я как изминава всяко едно разстояние между телеграфните стълбове, докато се спущаше в дола, за да се появи след малко съвсем ясно срещу хотела. Но сега той съвсем не беше я забелязал, при това точният всякога Ак Яхя беше дошел много късно: слънцето беше превалило вече на залязване. Боянов искаше да отиде да постъкми тоалета си, но не можеше да откъса очи от бричката. Слязоха трима души: възстара жена, доста напъл.

няла, облечена в тъмни дрехи, един висок мъж на нейна възраст, но сух, с бледо и болнаво лице, и най-после — едно младо, най-много осемнадесетгодишно момиче, облечено в бяло, без шапка, с един само тъмносин воал, който, след като забраждаше косите ѝ, спущаше надолу дългите си краища. Че госпожицата беше извънредно стройна и хубава, Боянов беше успял вече да забележи, но туй, което още повече го занимаваше, беше веселата ѝ жизнерадост и палавина. Високият мъж и жената си говореха нещо твърде важно, както се виждаше, защото и двамата имаха загрижен вид и придружаваха думите си с жестове. Младото момиче бързо ги изпреварваше, след това се повръщаше към тях и подхвърляше по някоя и друга дума, на които старите хора не даваха ухо, защото, без да прекъснат разговора си, само я изглеждаха с тоя полусърдит и полувесел поглед, с който се посрещат лудориите на децата. Те дойдоха и седнаха под акациите в градината. «Ах, колко е хубаво тука!» — извика младото момиче. Тя се завъртя навсякъде, откъса няколко цветя, разбърка целия босилек, и то тъй, че приятният дъх достигна чак до Боянова, подплаши кокошките и за няколко минути само успя да се сприятели с Кина и Мечо, че те вече не се отделяха от нея и вървяха в стъпките ѝ. Изведнъж тя забеляза едвам сега Боянова, вгледа се в него, нещо насмешливо и дяволито мина по лицето ѝ, след това се обърна и заигра с кучетата. Но след малко тя пак се възви и като видя, че той втренчено я гледа, съвсем смело и съвсем свободно каза: «Добър вечер!» Боянов трепна, смути се, премести се без нужда от единия си крак на другия, накани се да каже нещо, но тя беше се обърнала вече гърбом към него и той глупаво и сконфузено се усмихна. Стори му се, че облите рамене на момичето някак конвулсивно потрепват. «Чудно момиче!» — помисли си Боянов и продължаваше да се усмихва.

Дойде Ак Яхя и от думите му Боянов разбра, че тъй като часът минава шест, той се съмнява дали

ще ги пуснат да преминат границата. Все пак, настояваше той, да се опитат и ако не ги пуснат, ще се върнат да пренощуват тука. Те се качиха на колата и заминаха. Боянов се втурна в стаята си и през прозореца изпращаше с очи отдалечаващата се кола. «Дано не ги пуснат! Дано не ги пуснат!» — говореше си той, развълнуван, обхванат от безпокойство и радост. Той виждаше още хубавото лице на госпожицата, обърната и загледана в него. «Добър вечер! Добър вечер! — повтаряше той като луд и правеше смешни поклони към стената. — Добър вечер, госпожице! Добър вечер!»

Те се върнаха. Боянов ги посрещна, сварил вече да тури яката си, постъкмен и сресан. Попитаха могат ли да подадат телеграма — той на часа им услужи. Знаеше вече имената им, отгде са и къде отиват. След малко, като отколешни познати, те седяха около една валчеста маса под акациите и приказваха.

— От две години, значи, сте тук — говореше високият господин, който се казваше Лозев. — От две години, в тая пустиня, в тоя Диарбекир. Много. И, струва ми се, господин Боянов, и вие като мене не сте май добре със здравето? Имате малария, може би?

— А, не. Нищо не ми е, здрав съм. Но знайте, лошата храна, седещия живот. . .

— Е, да, е, да. . .

— А семейството ви, господин Боянов — пак тъй съчувствено се обърна госпожата, — е в града, нали? Разбирате ли ги, колко деца имате?

— Аз не съм женен, госпожо, ерген съм.

И без да се смути ни най-малко, Боянов погледна госпожицата и се усмихна снизходително някак, като че искаше да каже: «Колко недоглеждат и колко глупави понякога са старите хора, нали?» Госпожица Вяра му кимна с глава и също се усмихна.

— Ах, мамо! — извика тя — не виждаш ли, че господин Боянов е млад човек.

Лицето ѝ беше сериозно, но в очите ѝ, които обгръщаха цялата фигура на Боянова и като че и през

шапката му виждаха, че главата му е без коса — бликаше весел и несдържим смях. Госпожа Лозева се извини, като казваше, че човек всякога може да сбърка.

— Е, да. . . е, да. . . — говореше някак смутено господин Лозев.

Вечеряха наедно. Боянов се освободи от всяко стеснение и обхванат от същинска треска, говореше непрекъснато. Разправи откъде беше започнал службата си и в кои градове беше стоял, разпростря се особено надълго да описва скарването си с някакъв си големец, който го преследвал и на чиято отмъстителност се дължи и захвърлянето му в това отстранено и диво село. Той забрави да яде, но не прекъсна нито минута да говори. От време на време той срещаше погледа на госпожица Вяра, все тъй изпитателно и някак зачудено спрян на него, на устните й играеше все тази едва уловима усмивка. Ободрен още повече от нейното внимание, Боянов продължаваше безкрайните си разкази. Старите хора, както се виждаше, отдавна бяха престанали да го слушат, но одобрително поклащаха глава. «Е,да! е, да!» — често говореше господин Лозев.

Те привършиха вечерята си и едвам сега можаха да забележат навреме, че наоколо е някак много светло. Месецът беше изгрял. По дрехите им и по земята акациите хвърляха черните си сенки, изпъстрени с трептещи, прилични на жълтици петна. Нощта беше топла, тиха и с една неотразима сила зовеше навън. Решиха да се разходят и само когато бяха вече извън селото, пред тях се откри всичката прелест на лунните нощи в полето. Хоризонтът не се виждаше, не се изпречваха никъде масивните и тежки очертания на планини, нямаше ни гори, ни дървета. От всички страни ги обгръщаше само една глуха и млечнобяла пустота, над тях широко се разстилаше небето, запалило сега само най-едрите си звезди, с белия и светъл диск на месеца пред тях. Беше тъй тихо, че отсечено и ясно долиташе всеки звук: чуваха се звънци, но стадата не се виждаха,

обаждаше се току пред тях пъдпъдък, изцвилваше някъде кон и след туй също тъй ясно се чуваше как пръхти. Отсреща някъде слизаха кола, навярно натоварени със снопи, защото скриптяха непрекъснато и остро, и изведнъж оттам младежки гласове запяха провлечена и страстна татарска песен.

Госпожица Вяра беше много весела. Тя ту изпреварваше надалеч компанията, тичаща сама, и белите ѝ дрехи блещяха като сняг, като че върху тях се събираха всичките лучи на луната; ту се връщаше назад, спираше се и гледаше към небето и тогаз Боянов ясно виждаше цялото ѝ лице, и очите ѝ, изпълнени с възторг и с лучи, и тъмния венец на косите ѝ, и краищата на воала ѝ, които се развяваха под раменете ѝ, също като крила. Господи! Откъде дойде това щастие за него, той буден ли е, или виждаше измамлив някакъв сън? Едно страстно желание усещаше той: да тича наедно с нея, да споделя всичките ѝ лудории и когато тя, спряна някъде, се загледваше в някоя звезда, да бъде близо при нея, погледът му да се слива с нейния и наедно с него да отива към небето — като молитва, като благодарност към бога, като песен! Всичко това минаваше през ума на Боянова, но той нямаше тая смелост, пък и уважението, което дължеше към старите, го задържаше. Все пак никога не му е било тъй весело и тъй леко на душата и загледан в стройната фигура на момичето, която плуваше из лунната светлина, като бяло някакво видение, той говореше безспир, говореше без умора. Обаждаше ли се отнякъде куче, той почваше да говори за овчарство, обаждаше ли се пъдпъдък — говореше за лов, ако пък госпожица Вяра споменеше за името на някоя звезда — започваше уроци по астрономия. И макар че беше еднакво непосветен във всичко, струваше му се, че говори интересно и хубаво, като никога. Ободряваше го преди всичко госпожица Вяра, която го слушаше и понякога му отговаряше. Веднъж дори, когато бяха наблизо, стори му се, че тя твърде интимно, макар и за малко време, го хвана подръка.

Че тая чудна разходка можеше да има край, това и през ум не минаваше на Боянова. Но ето, съвсем неочаквано, госпожа Лозева се оплака, че е уморена и че усеща тръпки. Върнаха се веднага в хотела и като си пожелаха лека нощ, прибраха се в стаите си. Боянов не бързаше нито да запали лампата си, нито да се съблече да си легне. Той стоеше сред стаята си тъй, както беше влязъл, слисан, втрещен, омаен сякаш от някакъв странен сън. Една стена само го делеше от стаята, където беше Вяра — и Боянов напрягаше слуха си, за да долови и най-слабия шум. Изведнъж оттам се раздаде уплашеният вик на госпожа Лозева, след това Вяра високо и весело се разсмя и сред шума и бързите стъпки, които не можеха да бъдат освен нейни, нещо стъклено падна и се счупи. Отново старата жена се развика, по-тревожно и уплашено. Без да чака повече, Боянов изскочи навън. Насреща му беше Вяра, но тя се смееше!

— Ах, господин Боянов. . . Елате, моля ви се! Нещо е влязло в стаята ни. Хвърчи. . .

Боянов храбро се втурна вътре.

— Ох, боже, колко се уплаших — говореше съвсем пребледняла госпожа Лозева. — Вижте, господин Боянов, Вяра, дръж по-близо лампата! Тук вижте, господин Боянов. . . тук, зад пердето. Вяра, не се увирай толкоз близо!

Боянов повдигна пердето и надникна в горната част на прозореца. Нищо не се виждаше. Той раздруса силно пердето. Изведнъж нещо черно се удари в стъклото, отскочи настрана и съвсем безшумно се изгуби.

— Ето го! — извика Вяра. — Прилеп! Прилеп било.

Наистина, това беше прилеп. Той направи няколко кръга близо до тавана и отново се удари в прозореца. Боянов се покачи на масата. Вяра държеше лампата. Чу се остър и писклив звук, като че изцвъртя мишка.

— Хванах го! — извика Боянов и слезе от масата.

— Ах, господин Боянов, как не се боите! — извика госпожа Лозева, като гледаше луспестите криле, които се подаваха изпод пръстите на Боянова. — Господи, че то същинска мишка сякаш че е. Вяра, настрана, ти казах! Ах, господин Боянов, как не се боите!

— А, ще се боя. Колко съм ги ловил!

Но изведнъж Боянов изохка. Прилепът беше го ухапал, но той не го изтърва, нито пък показа вид, че го боли. Но Вяра добре забеляза измененото му лице.

— Ухапа ли ви?

— Не, не! Съвсем малко.

Той поиска да улови прилепа тъй, че да не може да го достига с острите си зъби. На пръста му се показа струйка кръв.

— Кръв! — извика Вяра. — Че той много ви ухапал.

— Много ли? — обезпокои се и госпожа Лозева. — Покажете, господин Боянов.

— Нищо, нищо няма. Дребна работа е. Не се безпокойте, моля ви се.

Боянов пренебрежително се усмихваше и криеше ръката си. Жените настояваха да видят раната.

— Чакайте, аз ще ви превържа — извика Вяра и остави лампата.

— Да, Верче — насърчи я госпожа Лозева. — Виж там в куфара, ще намериш нещо. Не може, господин Боянов, рана е това.

Прибраха прилепа в една празна кутия и Боянов ще не ще трябваше да даде ръката си, за да я превърже Вяра. Всъщност, нищо по-приятно не можеше да има за него от това и когато младото момиче с една сръчност, придобита навярно от болниците, туряше върху раната памук и след това завиваше около пръста му взетия кой знае отде бинт, Боянов цял тръпнеше от блаженство, внима-

телно следеше всяко движение на нейните тънки, розови по краищата пръсти.

Дойде и господин Лозев. Той се бил позабавил при Ак Яхя. Историята на прилепа, разказвана почти едновременно от всички, той изслуша с благосклонна и кротка усмивка.

— Прилепът не е лошо животно — каза той. — Той носи щастие.

И господин Лозев разказа това жестоко донейде суеверие, че ако се заколи прилеп, но не с нож, а със златна пара и главата му се зашие във възглавницата на някого, донася сигурно щастие.

— Слушате ли, господин Боянов? — извика Вяра. — Да направите и вие това. Ще бъдете щастлив.

— Но тогаз. . . вземете го вие, госпожице. . .

— Не, аз не ща. Вие, вие направете това.

И нейната усмивка, и гласът ѝ сякаш подчертаваха, че именно Боянов е човекът, който преди всичко се нуждае от щастие. Отново те си пожелаха лека нощ и се разделиха. Боянов взе кутията с прилепа и се прибра в стаята си. Но той можа да заспи едва на разсъмване.

На другия ден той изпращаше гостите. Когато всички бяха се качили на бричката и белите коне, извили шиите си на дъга, потеглиха, Вяра се показа на прозореца, обърна се към него и сред шума на колелетата и на звънците, той чу думите ѝ:

— Пазете прилепа! Той ще ви донесе щастие!

Боянов не можа да отговори, защото бричката беше далеч, пък и на прозореца нямаше вече никой. Но той остана на мястото си, все тъй усмихнат и загледан подир бричката, която все повече и повече се отдалечаваше и най-после зави и се затули зад овошките и сградите на самата граница. Едвам сега усмивката изчезна от лицето на Боянова, той отправи погледа си към земята и се замисли. Преди една минута само щастлив и весел, той се усети смазан, убит, налегнат от страшна скръб, която помрачаваше душата му и разслабваше всичките му ста-

ви. Едно беше ясно за него: той е пак така сам и нещастен, както по-рано.

Но това трая само миг. В паметта му живо и ясно възкръсна всичко, което беше се случило миналата нощ. И това не беше сън, а съща истина и беше станало не с други, а с него, с Боян Боянов — този отритнат от хората човек, когото смятаха за неспособен да спечели вниманието и на последната жена. А ето — тя, Вяра, най-хубавата и най-прелестната от всички жени. Развеселен, с гордо изправена глава, Боянов тръгна към станцията. В пруста той срещна Ангела и, за голямо учудване на вечно намръщения раздавач, той най-сърдечно се разговори с него. Боянов не се задържа тук и слезе на двора. Щом го видяха, Мечо и Кина удариха на бяг, тъй като той ги гонеше понякога с камъни заради пакостите им в кухнята му, но сега Боянов най-приятелски ги помами и за да спечели още повече доверието им, върна се и им изнесе хляб. Двете кучета въртяха опашките си и между всеки залък го гледаха право в очите, като че искаха да кажат: «Да, също тъй и тя ни даваше хляб!» И такива думи като че идеха отвсякъде — и от градината, където тя беше брала цветя, и от акациите,под които беше стояла, от стълбите и от пруста, където беше минала. «Тя беше тук» — говореше всичко наоколо и се усмихваше, както се усмихваше и Боянов. Той тръгна, както правеше това всякога, назад и напред под сянката на акациите, на всеки две-три крачки се спираше и поднасяше до устните си превързания си пръст. Не че го болеше — не! Той целуваше само това място, където бяха се докоснали нейните тънки, розови на върховете пръсти. Не трябваше ли да се спре и извика, колкото го глас държи: «Аз, Боян Боянов, съм най-щастливият човек!»

Отсега нататък той не можеше да държи превързания си пръст инак, освен разперен и напред. Нека го забележи всеки, нека го попита всеки какво му е станало, за да им разкаже. Това съвсем не е тъй обикновена и проста история, както може да помис-

ли някой. И наистина, когато надвечер Топузов дойде в селото и видя вързания пръст на Боянова, първите му думи бяха: «Що, порязал ли си се, Боянчо?» — Не, съвсем не! — Той взе подръка приятеля си, отведе го под сянката на акациите и надълго и нашироко му разказа историята на прилепа. И тъй като Топузов беше търпелив слушател и милостивото му сърце се отзоваваше съчувствено на всяка чужда болка, Боянов не само повтори разказа си, но го и потрети, като откриваше и добавяше все нови и нови подробности.

Все тъй възбуден и весел се прибра той вечерта в стаята си. Прилепът, поставен сега в празна стъкленица от един галванически елемент Лекланше, уморен от напразните си усилия да се освободи, беше отпуснал крилете си, примирен със съдбата си, спокоен: дори откритите му зъбки, които се белееха под острата му муцунка, наумяваха нещо като усмивка. Боянов също се усмихваше, както беше се усмихвал през целия ден, обхванат от една безкрайна симпатия и благодарност към това уродливо зверче. «Приятелю! — шепнеше му той — ти си причината на всичко. Ти донесе това щастие. Но чакай: много нещо има още да стане!» Мина му през ума да му се отплати и да го пусне на свобода, но веднага си припомни думите на Вяра: «Пазете прилепа, той ще ви донесе щастие.» Не, той няма да го пусне. Ще се опита някак да го храни, за да го запази жив — малко ли опитомени животни има? Да спи Боянов не можеше. Вън беше също такава ясна и лунна нощ, както миналата вечер. Той излезе и тръгна да се скита из полето.

Заредиха се предишните дни, горещи, еднообразни и скучни. От пейката в пруста Боянов виждаше как из нивите снопите все повече и повече намаляват, очистените стърнища се сливаха с пожълтелите поляни и цялото поле, изсъхнало, прашно, заприличваше на пустиня. Селяните работеха по харманите си, в станцията не идваше почти никой. Едничкото разнообразие в това мъртвило бяха, както по-

рано, пътниците. На Кара Яхя и на неговите търговци Боянов не обръщаше внимание, не го занимаваха дори и хубавите ханъми на Ак Яхя. Но самата бричка и белите коне му бяха станали някак особено скъпи и той не можеше да не се развълнува, когато ги види. Струваше му се, че те са създадени и съществуват само за Вяра, затова са тъй хубави, за нея пеят звънците им. Ак Яхя стана най-добър приятел на Боянов и с тоя мил и добър човек той обичаше да се разговаря при всяко негово пристигане. Говореха за много работи, но преди всичко — спомняха си за някогашните пътници, тъй близки на Боянова. Любезен към всички, Ак Яхя си даваше вид, че всичко си спомня добре, макар че много работи отдавна вече беше забравил.

Но за друго Боянов не можеше да говори. Раната на пръста му отколе беше заздравяла, но той още не махваше превръзката и продължаваше да разказва историята на прилепа. Често пъти, когато приятелите му бяха залисани в съвсем други разговори, той неочаквано показваше пръста си и говореше:

— Чудно животно е туй прилепът. Трябва да има някаква отрова на зъбите си, толкоз време стана, и на, не може да оздравя!

И той започваше известния на всички вече разказ. Мнозина се шегуваха с него, като нарочно го подсещаха да разказва за прилепа, само за да се посмеят. И той, без да се досети, че се подиграват с него — разказваше пак. Но всичко това най-после започна да омръзва и веднъж ветеринарният фелдшер, разсърден, защото губеше на табла, му извика:

— Остави се и ти с твоя прилеп! Чухме. Не виждаш ли какъв си изсъхнал — станал си и ти същински прилеп!

— Кажи: бухал — добави пограничният офицер.

Всички се засмяха. Това обиди Боянова и той почна да става по-предпазлив и да се уединява. И ако не го оставяха да приказва за това, което пос-

тоянно го занимаваше, никой не можеше да му попречи да мисли за него колкото си иска. И той тъй и правеше. Спомняше си всичко, възобновяваше в ума си и най-малките дреболии, в случайните постъпки и думи на Вяра откриваше особен, скрит в тях смисъл, уверяваше се всякак, че това, което се случи, нито е тъй маловажно, нито пък ще остане без повече последици. Напротив, най-хубавото щеше да дойде отсега нататък. «Пазете прилепа, той ще ви донесе щастие!» Какво можеха да значат тия думи, освен едно ясно обещание, едно едва прикрито обяснение? Не може ли да се мисли, че ако тя още не го обича толкоз, колкото той нея, все пак не е съвсем равнодушна и че с течение на времето. . . Да, най-хубавото тепърва ще дойде! И увлечен в мечтите си, Боянов неусетно преправяше спомените си, преиначаваше, преувеличаваше, измисляше. И малко по малко от туй, което наистина беше се случило, и от измисленото отпосле той създаде една странна смес, една сладка лъжа, в която той напълно вярваше или се мъчеше да вярва, толкоз повече че Топузов продължаваше да се отнася все тъй доверчиво към изповедите му, без да забелязва каквото и да било противоречие.

Понякога, след като беше говорил с Ак Яхя, той се връщаше зарадван и усмихнат.

— А, весел си днес, Боянчо? — говореше му Топузов.

— Да — отвръщаше някак скромно той. — Имам много здраве. Добре били нашите. Ак Яхя ги виждал в Кюстенджа.

Нашите — това бяха, разбира се, Вяра и родителите ѝ. А пък Ак Яхя нито беше ги виждал, нито беше ги чувал. Друг път Боянов биваше, напротив, много загрижен.

— Не сме май добре — говореше той на Топузова и въздъхваше. — Вяра била малко болна.

— Е, няма какво да мислиш толкоз — утешаваше го добрият Топузов. — Хора сме, ще се разболее човек, ще оздравя.

Боянов, наистина, се утешаваше. И още на другия ден, когато Топузов го запитваше, както всякога: «Как си, Боянчо, как си?» — той отговаряше:

— Мога да ти го кажа с три думи: вяра (той подчертаваше тая дума), надежда и любов!

Неговото държание се измени. Изглеждаше самоуверен, с повдигнато достоинство, като човек, който напълно разбира положението си и съобразно с него отмерва всяка своя постъпка. Маруся отново почна да дохожда всеки неделен ден, изглеждаше още по-разцъфтяла и по-хубава, но, въпреки голямата съблазън, той се държеше към нея въздържано и хладно, като че едната помисъл само можеше да оскърби целомъдрието му на човек, чието сърце принадлежи на друга. Маруся забелязваше тая разлика и като го гледаше зачудено, оплакваше се, че още не получава писмата, които чака толкоз отдавна. Боянов знаеше, че тя беше сгодена.

— Разбирам ви, госпожице. Тежко е, знам. И аз чакам също такива писма, каквито чакате и вие.

— Как, господин Боянов, да не сте сгодени?

— Да, има таквоз нещо.

Той повече не се простираше, макар че Маруся ставаше любопитна и още по-зачудено го гледаше със сините си очи. А, наистина, тя тъй беше се разхубавила!

Дните течаха. От време на време минаваше бричката с белите коне и Боянов все с по-голяма и по-голяма радост я посрещаше и изпращаше. Струваше му се, че тя отива и се връща не да пренася пътници, а само да мине оттук, да мине покрай него и след това да отиде там, където беше тя. Това като че беше една служба задължителна, необходима, докато най-после дойдеше оня ден, когато тя щеше да се върне с пътниците, на които преди всичко принадлежеше. Той беше определил вече тоя ден, очакваше го, тръпнеше пред близкото щастие, ставаше нетърпелив. И вечер, когато се смрачаваше и ставаше по-хладно, той сядаше на пейката в пруста. През клоните на акациите светеха звезди, из топлия въз-

дух летяха бръмбари, удряха се в нещо и падаха на земята, като дъждовни капки. Нещо хвърчеше наоколо, мяркаха се някакви крила, но тихо, предпазливо, безшумно. Прилепи! Те ту се появяваха за миг на светло, ту чупеха изведнъж посоката си и се губеха в тъмнината. Боянов се усмихва. Той повече не ги следи, но се радва на присъствието им, усеща невидимата мрежа, която те плетяха наоколо му, мрежа от мечти и сладки сънища. За какво не мислеше той тогава, какво не си спомняше, какви картини не се рисуваха в пламналото му въображение. Виждаше Вяра и приказваше с нея, четеше нейни писма, по същия чудотворен начин отиваше след това при нея и гледаше през рамото ѝ, когато тя пък четеше неговите. Най-после той се виждаше изправен пред апарата, изненадан, развълнуван, разгъва с треперещи ръце лентата и чете: «Тръгвам. Излез границата. Вяра.» На границата! Той ще бъде там, разбира се, и много по-рано, отколкото трябва. И ето — задава се бричката с белите коне, звънците пеят, на прозореца се показва усмихнато лице, една малка бяла ръка размахва кърпа. Първата среща след това — развълнуваните и прекъсвани разговори за мъчителната раздяла, за безкрайно дългото време, прекарано в очакване. Топузов, който също е тук, не може да удържи сълзите си. Ак Яхя седи на капрата и се усмихва, доволен и възгордян, че е донесъл това щастие.

Качват се на бричката — и към село. Боянов иска да го видят всички, да се похвали, да покаже щастието си. И всичко взема друг вид: влизането в село се превръща в триумфално някакво посрещане. Народ от двете страни на пътя, една гъста и разноцветна навалица, която няма край. И всички гледат него и, разбира се, и нея, която седи наред с него, хубава, сияеща от радост и щастие. И те съвсем не са в бричка, а в каляска, открита, голяма, също такава, каквато я има по някои картини, и конете са пак тъй бели, но много по-хубави, по-горди и по-наперени. Боянов гледа на всички хо-

ра като на братя, кланя се и се усмихва. Той ясно чува, че някой говори: «Този е Боян Боянов, началникът. . . не! директорът на пощите. . . не, не! Този е Боян Боянов, министърът на пощите и телеграфите, който се жени за госпожица Вяра Лозева.» И всички повтарят това. Но между тия лица той вижда едно начумерено, сърдито, зло — Ангел, раздавача! Той не се радва, лицето му тъмнее от злоба и завист. А ето и ветеринарния фелдшер и пограничния офицер с грапавото лице. «Виж го какъв е сух — говори ветеринарният и сочи Боянова, — същински прилеп!» «Кажи бухал!» — отговаря офицерът и двамата се превиват от смях. «Карай! — вика на кочияша Боянов, кипнал от яд — карай! Право срещу тях! Стъпчи ги, прегази ги убий ги! . . .»

И неговият гняв е тъй силен, че Боянов става на крака, но веднага се ободрява и дохожда на себе си. Топлата нощ и лунната светлина, която се струи на бели потоци между листите на акациите, го вика навън, той грабва шапката си и тича в полето. И както беше правил неведнъж, той минава по същия тоя път, по който бяха минали някога с Вяра, спира се там, където бяха се спирали, припомня си всяка случка и всяка нейна дума. И увлечен все повече и повече, той вече не вижда нищо друго пред себе си, освен бялото видение на една жена, огряна от месеца, усмихната, обещаваща, и загледан в нея, Боянов сякаш не върви, а тича из полето като безумен.

Късно през нощта той се връща в стаята си и се хвърля на леглото. Но той е много възбуден и много уморен, за да може да заспи. В стаята е тъмно, но сред черната рамка на прозореца свети синьото сияние на лунната нощ, един полегат шип от светлина пронизва мрака и наедно с него сякаш нахлува опияняващата нега на лятната нощ. Боянов затваря очи, опитва се да заспи, но усеща сърцето си да бие често, в кипналата му кръв се събуждат желания, които го обгарят като пламъци. Усмихнатият образ на Вяра изведнъж изчезва и на негово място се поя-

вява Маруся, едра, силна, с полузамрежени от похот очи. Тя обвива силните си ръце около него, притиска се, обгаря го с горещото си дишане. . .

Спокойствието напусна за всякога Боянова. Нощите му минаваха в полубудно, полусънно състояние, изпълнени с нелепи сънища, прекъсвани от мъчителна и страшна мора; дните — в мечти, които също тъй приличаха на бълнуване. Той и без това не беше здрав, но сега отслабна още повече, лицето му повехна и се проточи и само очите му неспокойно и трескаво горяха. Той почна да се уединява, да избягва всички, беше тъй разсеян, че говореше глупости, които караха другарите му да се споглеждат и да си правят знак, какво той не е твърде с ума си. Неговото положение още повече се влоши, когато дойде есента и времето се разхлади. Той закашля зле, отпадна съвсем. Топузов най-сериозно го убеждаваше да вземе отпуск и да отиде в града при лекар. Може да постъпи в болницата, докато се поправи. Дори и намръщеният Ангел му говори един ден същото, макар че с тоя надут и важен тон, с който възрастните хора говорят на децата.

Сам той не се мислеше за сериозно болен и намираше безпокойствата на другите за преувеличени. Но и грижите за здравето му малко го занимаваха, не се интересуваше и от службата си, която всецяло беше предал на Ангела. Той живееше само с мечтите си, следеше бричката с белите коне, чакаше, надяваше се. Прилепът отдавна беше умрял, но при все това той направи точно тъй, както беше разказал господин Лозев, и когато вечер слагаше глава на възглавницата си, той знаеше, че вътре в нея е зашит чудотворен талисман.

Дните се нижеха един след друг. Изведнъж времето се развали, откъм север се повлякоха мъгли, заваля дъжд. Боянов закашля още по-зле, отслабна съвсем и вече легна. Едва имаше сили да стане и да излезе навън, колкото да разгледа пътищата и да види не се ли задават кола. Но калта и лошото време бяха спрели всяко движение. Понякога само се

появяваше Кара Яхя, не се спираше дори и пред хотела, гонеше черните си коне из лапавицата, сам черен, навъсен, сякаш зловещо въплъщение на лошото време, на нещастието, на самата зла и отмъстителна съдба. Настръхнал от хладните тръпки, които усещаше, докато гледаше след Кара Яхя, Боянов се прибираше в стаята си и пак лягаше. Дъждът удряше по стъклото на прозореца, навън вятърът шумеше в клоните на акациите. Както по-рано, Боянов не се смяташе за опасно болен. Той лежеше и тъй му беше добре, че е сам, че никой не му пречи и не го безпокои. И загледан в една точка, с трескавите си и пламнали очи, той мислеше — мислеше за оная чудна кола с бели коне, която щеше да донесе неговото щастие.

Съд

Една вихрушка се повдигна сред пепелището на мегданя и като някое фантастично дърво, израснало за миг из земята, изправи се и се извиши нагоре. След малко всичкият тоя прах се разнесе и в избистрения въздух останаха само някои сламки и две-три хартии, които бавно падаха към земята.

Мустафа Ешреф, известен повече с прякора си — Токмакчията, — седеше в това време на чердака под сянката на салкъмите и, свободен от всяка работа, предал се беше по обичая си на съзерцание. Токмакчията обичаше да се вглежда и в най-дребните неща, забелязал беше вихрушката и ако беше друг път, кой знай где щяха да го отведат мислите му и какви мъдри заключения щеше да направи. Но сега тия хартии, които се клатушкаха във въздуха, като лодки над вълни, му спомниха нещо много обикновено, при това и твърде неприятно: спомниха му призовката, която беше получил като свидетел по едно дело. Той трепна, загледа се неподвижно пред себе си и след туй мълчаливо и бавно почна да пресмята на пръстите си. Той повтори това и дваж, и триж и, види се, като се увери, че денят, в който щеше да се гледа делото, не е далеч, въздъхна и запуши отново.

Свикнал на самотия и спокойствие, той се боеше от каквато и да било промяна, още повече пък от едно пътуване. Измъчваше го освен туй и мисълта, че като отиде на съда, а той щеше да се събере на самото място в мерата, щеше да попадне сред многобройно сборище от хора, повечето от които знаеха някогашното му богатство, а сега щяха да се над-

смиват на беднотията му. Доброто му настроение беше вече отровено, но като всеки източен човек, навикнал да се покорява на съдбата, Токмакчията поиска да забрави тая неприятност и да насочи в друга посока мислите си.

Жални и безпомощни писъци се разнесоха над главата му. Токмакчията повдигна очи и се загледа в лястовичите гнезда, полепени надлъж по стряхата. Дълго време той наблюдава отиванията и връщанията на птичките и като виждаше как из всяко гнездо се подават и пищят по пет-шест гладни гърла, трогнат, той мислеше колко тежка е умората на майките и колко велика е тяхната любов. . .

Той обърна очите си към двора и погледът му срещна усмихнатите багри на цветята в градината, застоя се над тръвните, захлупени като калпаци, и над пчелите, които бръмчаха около тях и около цъфналите салкъми. Приятна миризма и сладост на мед пълнеха въздуха и от хилядите крилца, които трептяха в лучите на слънцето, идеха звуци като от вълшебен някой саз. «Велико и премъдро е всяко творение божие» — помисли си Токмакчията и неволно ръката му, в молитвения жест на правоверните, премина върху лицето и върху бялата му брада.

Но разчувствуван тъй и предразположен към страдание, у него пак се събуди одевешното му горчиво чувство и споменът за призовката. Той отново започна да пресмята на пръсти и за да се увери още по-добре кога щеше да бъде фаталният ден, поиска да види самата призовка. Той остави настрана плетеното си от сърма цигаре, по чието едро кехлибарено зърно запъпла струйка дим, и по един навик, останал от миналото, изпляска няколко пъти с ръце и извика:

— Шакире! Шакире!

Гласът му, малко пресипнал, но още силен бас, прозвуча надалеч из двора, но никой не се обади. Токмакчията се озърна насам-натам, взря се, но никъде не можа да види жена си. Собствено, мъчно можеше да я види дори и да беше там, защото отвъд

градината и пчелните кошери започваха кръстосани във всевъзможни посоки плетища, саи, хамбари и яхъри, всичко това разнебитено и полуразрушено, заглъхнало в бъзе, коприва и бучиниш, печална останка от някогашните великолепни конаци, из които едно време сновяха аргати, сеизи и авджии, ханъми в копринени шалвари ходеха между гюловете в потулените места на градината, а долу пред мусафирската одая не се минаваше ни ден да не цвили, завързан за железните халки, които още стояха, арабският хат на някой гостенин. . .

Токмакчията извика втори и трети път, но тъй като никой не се обади пак, той отново запуши и се замисли.

Колкото и неприятно да му беше да се яви в съда, той не можеше да избегне това. Самият процес му беше съвършено чужд. Две близки села — Загорци и Бистрица — се караха зарад синурите на мерата си. Тая отдавнашна крамола беше се превърнала на същинска война и всяко лято овчарите, говедарите и поляците на двете села трошаха едни на други ребрата и главите си, затваряха добитъка си, налагаха си едни на други тежки глоби, които, разбира се, никой и не искаше да плаща. Най-после случи се нещо, което сепна двете страни и, временно поне, тури край на побоищата: току след войната, Андрея от Загорци, който беше мълчалив, но снажен и безстрашен човек, а във войната, казваха, бил фелдфебел, беше заварил все край тоя синур Атанас Куция от Бистрица тъкмо когато подоравал нивата му. Куцият не беше ходил на война и възползуван от отсъствието на Андрея, уверен дори, че човек като него надали и ще се върне читав, всяка година редовно подораваше нивата му или, както той сам казваше, връщаше си това, което уж Андрея по-рано му бил отнел. На писмата му той не обръщаше никакво внимание, жените, които се явяваха насреща му, разгонваше с копралята. Но ето че Андрей си дойде и го завари тъкмо когато ореше открадната ивица. Все пак Андрей кротко и с добро го покани

да излезе от нивата му и да премести копките там, гдето са били — на същинския синур. Куцият не само че не го послуша, но, види се, за да покаже, че е прав, кипна, разпсува се и дори посегна да удари Андрея. Тогава Андрей грабна огрибката от ръцете му и с една страшна ярост, набрана отколе в душата му, и с оная безсърдечна леснота, с която хората бяха навикнали да убиват на войната, започна да удря Куция, гдето свари и гдето попадне. Той спря, когато почувствува, че под ударите му лежи не човек, а труп. Куция го прибраха още жив, но два или три дни след това той издъхна, загърнат още в кожите на прясно заклани овце, с които бяха го обвили, за да го лекуват. Андрея го откараха в града и го затвориха.

Това дело щеше да се гледа сега. Синурът между нивите на Куция и на Андрея беше в същото време и синурът между мерите на двете села, тъй че зад всяка една от страните стоеше по едно цяло село. Освен туй, ако се докажеше, че Андрей е бил Куция в собствената си нива, когато Куцият я е подоравал, това, ако не премахваше вината му, поне я намаляваше. Загрижени бяха и двете страни. Потърсиха най-старите и най-честните хора от околността, които можеха да бъдат свидетели. Изборът, наред с другите, падна и върху Токмакчията: едно време баща му, а след него сам той беше владял тия места и затова най-добре можеше да посочи отгде минава истинският синур.

Цялата тая история Токмакчията знаеше най-подробно, защото при него бяха идвали вече пратеници и от Бистрица, и от Загорци — хитри и сладкодумни старци, — които добре познаваха и едновремешната му власт, и слабостите му, и като подслаждаха разговора си с тънки ласкателства и анекдоти от хубавото старо време — мъчеха се да го убедят да вземе тяхната страна. Колкото великодушен, толкова тщеславен и суетен, Токмакчията лесно попадаше в примките на лукавите старци и с жар говореше за миналото, което те му спомваха. Все пак той ясно

чувствуваше, че в съда не можеше да каже друго, освен туй, което е истина. И като говореше с гостите си повече за миналото и ги черпеше кафе след кафе, върху най-важното за тях — мерата и синурите — той най-малко се спираше. Самата тая вражда, която нахвърляше хората едни срещу други и ги преобръщаше на зверове, го отблъскваше. И за какво беше всичко това? — мислеше си сега Токмакчията. — За имот, за земя. «Земя! — пошепна той и една горчива усмивка се яви в гънките на бялата му брада. — Хората са лакоми за земя, а всъщност на всички нас ни трябва толкоз малко земя!»

— Какво искаш, Мустафа? Защо викаш?

Токмакчията повдигна глава: пред него, изправена до края на стълбите, из които беше се изкачила, без да я види, с повдигната престилка, в която имаше суха вършина и съчки, стоеше жена му. Тя беше стара, висока, със сухо, костеляво лице, с хлътнали дълбоко очи, скръбни и сякаш постоянно влажни от сълзи.

Тия насълзени очи всякога смущаваха Токмакчията и той мълчеше, като че беше забравил какво искаше да каже.

— Какво ти трябва? — повтори старата.

— Донес ми джиздана. Ей там е вътре, в лъжичника. Донес го, че ми трябва.

И като се досети, че старата се готви да запали огъня, той извика подире ѝ:

— Направи и едно кафе!

Старата беше влязла вътре и не се обади. Но Токмакчията я чуваше да ходи из стаята и да мърмори нещо. Две неща тя постоянно му натякваше: че пуши много и че иска час по час да му правят кафе. И тя правеше това с някаква неумолима и надменна строгост, защото за тия негови разходи тя даваше от своите пари, припечелени от кокошките, които във всяка селска къща се смятат за женска стока. Но старата Шакире беше станала чудна жена и Токмакчията не можеше да разбере в кое бе щедра — в кое скъперница. Четиридесет и повече години те живе-

еха наедно и едничкото сигурно нещо, което той можеше да каже за нея, е, че тя беше живяла и продължаваше да живее не за себе си, а за децата си. А откакто умря Рустем, тя забрави другите и мислеше само за него. Имаха още четири живи дъщери и повече от двайсет внуци, едно от друго по-хубави момчета и момичета. Обичаше ли и тях? Разбира се. Но тя ги посрещаше и изпращеше някак равнодушно, без радост и без усмивка, защото в очите ѝ никога не изсъхваха сълзите ѝ за Рустема. . .

Токмакчията пусна гъсти кълба дим от цигарата си и въздъхна.

Рустем — продължаваше мисълта си той — заслужава наистина да се жали. Зрял мъж вече, хубавец, широкоплещест и як като пехливанин, при това смел и страшно упорит. Но той имаше един порок, който го и погуби: слаб беше към жените и. . . (Токмакчията безпокойно някак потърка с ръка челото си) тайно пиеше ракия. Това го погуби. Донесоха го с кола, пребит и смазан като псе. Мъчно се даваше той комуто и да е, но трябва да са били много. И той не спомена ни едно име, не се оплака, не охна. Само стискаше зъби, мълчеше и очите му горяха като на ранен звяр. Тъй си и умря. Корава душа имаше. . .

Старата се появи, неочаквано сдобрена, подаде джиздана на Токмакчията, сложи отпреде му и голям филджан с кафе. След това тя застана настрана, гледаше с насълзените си очи и чакаше да види какво щеше да прави мъжът ѝ. Токмакчията отвори изтърканния портфейл от зелена кожа, извади всевъзможни, сгънати на дребно книжа, прегледа ги една по една и най-после намери това, което търсеше — призовката. На гърба със собствената си ръка той беше отбелязал кога щеше да се гледа делото.

— Сряда е днес — каза той, — още четири деня има. В понеделник трябва да бъда в Загорци.

— Заго. . . Загор-ци! На кое казват тъй сега, Мустафа?

— На Айдън бей. Другошните имена ги няма вече.

— Аллах! — извика старата жена и във влажните ѝ очи блесна омраза. — Как всичко се обърна наопаки. И какво ще правиш там, Мустафа?

Токмакчията ѝ обясняваше, колкото можеше по-накъсо, и прибираше книжата в портфейла си.

— За чужда давия трябва да ходя сега толкоз път — завърши той.

— Е, щом е за туй, не ходи! — сопна му се старата.

— Не може, трябва да се иде.

— Кажи си барем, че искаш да се разхождаш. Не можело. . .

— Не може, ти казвам. Ако не ида, с джандари ще ме закарат.

— Няма да те закарат. Я си стой тука!

Токмакчията махна безнадеждно с ръка и пое кафето. Погълнат от мислите си, той не забеляза нито кога беше се прибрала старата в къщи, нито колко време беше се бавила там. По едно време той видя, че слязла само на няколко стъпала по стълбите, тя се връща, подава се, колкото да го види, и внезапно променена, сърдита, зла, захвърли му, като камъни, тия думи:

— Ще идеш я! Знам аз защо искаш да идеш, дъртако недни! Не те е срам! Виж си брадата, бялата си брада виж!

Тя се обърна и заслиза по стълбата. Токмакчията погледна в недоумение след нея, след това се усмихна. Той изведнъж разбра всичко. Ревността преживява и най-силната любов и може да измъчва хората дори и в преклонните им старини. Тая лоша памет имаше и Шакире, тя искаше просто да му подметне, както много пъти беше правила това, за оная жена, в която той едно време, още когато беше много млад, се беше увлякъл. За Мария искаше да му каже тя, за прочутата Мария от Айдън бей. «Виж каква щура жена! — мислеше си Токмакчията и се усмихваше. — Тя мисли, че аз искам да отида там не за съда, а заради нея!» А истината е, че тая жена той отдавна беше забравил, също тъй, както беше заб-

равил и много други още. «Щура, щура е Шакире!» — мислеше си Токмакчията, поклащаше глава и се усмихваше.

Беше се поразхладило. Насреща, където беше кафенето на Сарѝ Яни, овошките и къщите хвърляха вече дълги сенки пряко улицата. Сам Сарѝ Яни се показа отвън, по бели ръкави и гологлав, поля с една хуния пред кафенето, помете и веднага след това из черните дупки на прозореца се зачу музика: както всяка вечер, Сарѝ Яни свиреше вече с грамофона си.

Токмакчията даде ухо, но туй, което свиреше грамофонът, не му хареса, не го и разбра. Той искаше да свие нова цигара, но изведнъж, както се подчиняваше несъзнателно на оная тайнствена и неотразима сила, с която старите привички действуват в определения си час, остави недоправената си цигара, стана и с бързи, не за възрастта си крачки тръгна към къщи. Преди да влезе, той се спря и тихо се огледа насам-нататък: старата не се виждаше. Тогава той влезе, отвори един стар долап, разрови бързо някакви дрипи и извади голямо, черно шише. Ръцете му трепереха, запушалката изгърмя и във въздуха се разля острата и приятна миризма на люта сливовица. Токмакчията се поозърна още веднъж и надигна шишето.

Когато той се върна на мястото си, ръцете му още трепереха и с мъка завиваха цигарата. Беше му весело, леко и някаква сладка умора се разливаше навред по жилите му. Но в същото време той мислеше за Рустема, чувствуваше се виновен и жалък пред него, защото го осъждаше в порок, който той сам имаше: тая ракия той беше се научил да пие още през ергенските си оргии с гевендии из бостаните и ковалнлъците, не можа да се отучи от нея и досега той се осъждаше, ненавиждаше се, чувствуваше се унизен и безпомощен. «Какво да правя, айол — говореше си той, като да се оправдаваше на Рустема, чийто образ не се махваше от въображението му, — какво да правя, стар и оглупял човек съм!»

И въпреки искрените си разкайвания той ходи още няколко пъти до долапа и пи от шишето със същата жажда, със същата трепетна наслада и със същия ужас пред греха, срещу който беше безсилен да се бори.

Но когато за последен път се върна на мястото си на чердака, той седна съвсем спокойно — нито ръцете му трепереха вече, нито се разкайваше, нито на ум му идеше за Рустема. Напротив, никога той не се е чувствувал тъй добре, весело му е, чувствува се млад и целият свят наоколо е тъй хубав. Какви не мисли нахлуват в ума му, душата му се пълни от беспричинна радост и той, въпреки годините си, готов е да запее. Изведнъж той трепва и се заслушва: свиреше пак грамофонът, но това сякаш не беше смешната оная машина на Саръ Яни с чекръка отзад и с тенекиената си хуния. Това беше друга, нова и чудно хубава музика. И тия звуци и тоя ритъм носеха нещо познато, отколешно, нещо чувано хиляди пъти и все пак странно хубаво!

Сладка мъка сви сърцето на Токмакчията и тъй като от няколко часа насам той не беше мислил за нищо друго освен за миналото, това минало му се стори сега тъй ясно, като да е било вчера, и свидно, като никога. Собствено, нещо определено той не си припомваше в тая минута. Но страстните приливи на музиката, струещата се мелодия от кларнета, бодрият и жизнерадостен такт, който отсичаха ударите на даарետата и на чимпарите, събуждаха у него откъслечни видения, ясни, сладостно парливи и мигновени. Той виждаше кръг от млади жени, облечени в атлазени шалвари, които пееха старите, хубавите някогашни песни, а сред тях — полугола играчка извиваше младото си тяло в страстна и опияняваща игра. Изведнъж във въображението му се явяваше нещо друго, съвсем за кратко време той виждаше самия себе си, и то тъй ясно, както се виждаше само насъне; виждаше се яхнал на разярен арабски кон, с развян от вятъра джепкен, с питомен ястреб на едната си ръка. Наоколо му препускат другари, с

тях е цяла сюрия копои и хрътки, а пред тях полето е равно и широко, широко. . .

А щом другите инструменти замлъкваха и само кларнетът зареждаше някоя тъжна мелодия, тогава той виждаше узрели жита, алени макове и една жена, спокойна като царица, силна и властна — жена, чиято страст имаше девствеността на целина, а любовта ѝ — чистотата на добродетел — Мария. Но плачещата мелодия на кларнета заглъхваше във веселите стъпки на танца, образът, който съзерцаваше Токмакчията, изчезваше с първите удари на чимпарите и пред очите му отново се появяваха пеещите жени и полуголата играчка сред тях. . .

— Мустафа! — извика някой от двора. — Мустафа!

Токмакчията повдигна глава.

— Мустафа! — викаше отдолу жена му — какво правиш ти бе, човече! Нà, телето пак ще изсучи кравата. Слезни де, слезни по-скоро да го прибереш!

Токмакчията слезе на двора. Слънцето беше заседнало. Гълъбите и ластовичките бяха се прибрали под стрехите, кокошките прехвръкваха по клоните на овошките и търсеха по-удобни места за преношуване. Във вечерната прохлада по-силно се чувстваше дъхът на салкъмите, небето на запад беше червено като кръв.

С не твърде сигурни крачки Токмакчията отиваше към пътните врата, замислен и съсредоточен в себе си, забравил вече где и за какво го пращат, все още обгърнат в някаква сладостна мъгла, напоена с нега и спомени.

●

Рано сутринта в понеделник Токмакчията отиваше към мястото, гдето щеше да се събере съдът. Равнодушен доскоро към тая чужда разправия, той беше доста загрижен сега; селяни от Бистрица бя-

ха му казали, че един от убийците на Рустема, ако не и най-главният, е бил уж Андрея — същият тоя Андрея, когото щяха да съдят днес. Беше ли истина това, или пък нарочно скроена клевета, за да го опълчат против Андрея и да го вземат на своя страна? Токмакчията беше мислил цяла нощ, мислеше и сега. Защото вярно беше, че на времето — имаше вече двайсет години оттогава — убийците на Рустема останаха неоткрити, не че беше невъзможно да се издирят, но защото престъплението трябваше да заглъхне в расовата омраза, тъй силна през тия години, и защото трябваха още изкупителни жертви за робството, което не беше забравено още. Токмакчията знаеше това много добре и затуй притаи раната в душата си и замълча.

Всичко това отново минаваше сега през ума му, но мислите му, без да могат да го убедят в нещо, само събудиха спомените му за Рустема. А пред очите му стоеше и караше конете внукът му Рустем и това седемнайсетгодишно момче, плещесто и яко, не само носеше името на другия, покойния Рустем, но и по всичко приличаше на него. Това още повече опечаляваше стареца, обезпокоен и от мисълта, че тая голяма прилика крие може би в себе си и еднаква участ.

Колата криволеше като из тясна улица между високите жита, но Токмакчията нито веднъж не повдигна глава, за да се порадва на тоя щедър плод. На един завой Рустем прекъсна монотонната и провлечена песен и посочи нещо с камшика си; наблизо в една ниска долинка се показа голяма тълпа от хора — същински селски сбор, само че жени нямаше. Колята бяха разпрегнати и конете или бяха привързани за тях, или бяха пуснати да пасат наоколо. Токмакчията разбра, че това са почти всички мъже от Бистрица и Загорци, дошли за съда.

Токмакчията накара Рустема да спре малко настрана и докато момъкът слезе и започна да разпряга конете, той остана на мястото си в колата. Но пристигането му не остана незабелязано и при

него веднага дойдоха, извлекли се от разни страни, много селяни, същите ония старци, които вече бяха дохождали в къщи при него. Със същата престорена любезност и със същото сладкодумство те му изказаха приветствията си, осведомиха се за здравето му, запитаха го за сума дребни неща, но всичко туй облечено в оная цветиста и тържествена форма, която обичаите на старото време бяха създали. Разбира се, след взаимните поздрави последва и друг разговор, но тъй като двете страни се шпионираха едни други, предпочитаха да говорят само за незначителни неща. Това даваше поне възможност на Токмакчията да не се вмесва в приказките им и да си мълчи.

Но от време на време той хвърляше поглед върху множеството наоколо. Старите му бяха познати, по-младите той лесно разпознаваше по чертите от кой род произлизаха. Всички бяха яки и здрави хора, загорели от слънцето, още неизцапали белите си ризи, променени за вчерашния празник, из чиито ръкави се показваха жилести и космати ръце. Нещо упорито и кораво имаше в тая физическа сила, насочена към утробата на земята, калена в постоянния и суров труд, на който тия хора бяха свикнали и сред който живееха. Безделието в един работен ден, като днешния,за тях беше нещо неестествено и макар че не само любопитството, а една важна работа беше ги довела тука, те пак не можеха да бъдат спокойни. Събрани на купчини, едни високо и оживено се разговаряха, други пък, изнаклякали на земята, дялкаха с ножчетата си по някоя клечка, но пак внимателно слушаха онова, което се говореше. А говореше се, разбира се, за мерата и за синурите, за кой е прав и кой е крив и неведнъж глъчката някъде ставаше голяма и в някоя купчина с мъка разделяха двама души, които бяха се нахвърлили един срещу друг.

След тия буйни спречквания последваха затишия, пълни с примирение и доброжелателство, и тогава ясно се чуваше гласът на един висок, чис-

тичко стъкмен селянин, с чизми и сипаничаво лице. Това беше Гроздан кметът, който или хокаше непокорните, или бащински ги съветваше да мируват. Но изглеждаше, че той беше занят и с друго, защото веднага се завръщаше на близка една могила, отгдето се виждаше пътят за града. Там бяха още някои селяни и секретар-бирникът, който често поглеждаше часовника си. Но никой не се задаваше още из пътя. Съдиите, както се виждаше, бяха закъснели.

Съвсем бавно и от друга посока пристигна една кола, в която лежеше някакъв човек, но и той не можеше да се види, затрупан с възглавници и завивки. Разбра се скоро, че това е Саафет молла от Сърнено, също свидетел, болен на умиране почти, но когото поради голямата важност на делото бяха употребили всички усилия, за да го доведат. Това се стори твърде забавно и сред множеството, което като всяка тълпа бързо менеше настроението си, се повдигна весела глъчка, пущаха шеги, смееха се. Токмакчията се обърна и очите му срещнаха трескавите и хлътнали очи на Саафет молла, изпит и бледен като мъртвец. Болка сви сърцето на Токмакчията и той почувствува жестока обида за себе си и за него. Той не каза нищо, гледаше само изпод навъсените си вежди ония, които се смееха, и в тая минута той чувствуваше непреодолима омраза против тия зли и жестоки хора, които в лакомията си за земя, в това вечно тичане подир имот и подир богатство, не жалят нито себе си, нито другите, не оставят дори един болен човек да умре спокойно. Не току-тъй той се боеше да дойде тука. Идеше му на ум да се откаже от всякакви показания пред съда, да каже например, че нищо не помни и нищо не знае.

Вниманието се насочи на друга страна и наедно с всички Токмакчията погледна нататък: откъм града идеше кола и в нея имаше двама стражари и един селянин между тях. «Андрея карат! Андрея!»— обадиха се високо някои. Когато те вече бяха бли-

зо, Токмакчията, който гледаше само селянина, видя, че това беше не твърде млад човек, с такива широки плещи, че ръцете му висяха някак настрана и изглеждаха къси, челото му беше ниско, челюстите големи. Едва забелязано той поклащаше глава, нещо, което трябваше да бъде като поздрав към познатите му, но лицето му си оставаше непроменено и очите му гледаха все тъй сърдито. Тия очи се спряха и върху Токмакчията и като че ли се разискриха и блеснаха за миг в някаква изненада. Токмакчията трепна, ръцете му затрепераха, нещо го задуши в гърлото, стори му се, че беше виждал някъде тоя човек, че го познава добре, и в същото време някакъв глас извика в него: «Ето го! Ето убиеца на Рустема!»

След малко Токмакчията беше вече спокоен и на всички тия изненади, които от някое време насам се бяха наредили една след друга, той не се и чудеше вече, а гледаше на тях като на божие предопределение. Той помнеше добре отгде минаваше истинският синур. И виждаше сега — мястото беше пред очите му, — че неговото свидетелство съвсем не ще бъде в полза на Андрея. Щеше да се разбере и докаже, че не Куция му е подорал нивата, а, наопаки, той е подорал нивата на Куция. Ето как — мислеше си Токмакчията — рано или късно излиза божията правда: трябвало да се случи тъй, че той със собствените си уста да изрече присъдата срещу оня, който беше убил сина му. Може би божие предопределение е и туй, гдето болният на умиране Саафет молла се е съгласил и е намерил сили да дойде и той тука. И Токмакчията не мислеше вече за нищо, не се вълнуваше, очакваше само часа, когато щяха да го викат, за да каже туй, което знаеше: истината.

Токмакчията чу да говорят, че съдиите били дошли вече. И наистина, той видя, че те бяха се спрели на могилата и говореха с Гроздана. Те бяха трима, но вниманието на Токмакчията беше съсредоточено върху Андрея и тъй като в тая минута Ан-

дрея беше станал прав и вторачено гледаше в една посока, той поиска да разбере какво търси или какво чака. В един миг само издрънча каруца, едри черни коне с все сила се опнаха назад, за да се спрат, и Токмакчията видя някакъв старец, който успокояваше разтревожените и изпотени коне, а една млада жена, като се опираше с двете си ръце за сандъка, слазяше от колата. Но тъкмо когато тя опря нозете си на земята, една от плитките на косата ѝ се закачи за нещо, докато другата, дълга и дебела като змия плитка, висеше от през рамото ѝ и стигаше чак до под кръста ѝ. Дръпната внезапно назад, тя се изви като дъга, за да се предпази от колелото, и с двете си ръце посегна назад да освободи косата си. Тя беше обърната с лицето си към множеството и в тая случайна поза силно изпъкваха високите ѝ гърди, силната снага, белите ѝ и силни лакти, разголени от падналите ръкави. Смущението беше заляло лицето ѝ с руменина и обкръжено от букналите коси, изглеждаше още по-хубаво. Тя имаше черни очи, една много мила усмивка и бели зъби.

Всичко това трая много малко време, но не остана незабелязано и много дяволити погледи се размениха между стари и млади. Сам Токмакчията гледаше като замаян. В първия миг, когато той видя тая жена, учудването му беше тъй голямо, че неволно на устните му се спря едно име, което той едва не произнесе високо: Мария! Скоро той разбра, че това не може да бъде тя, старата и отдавна мъртва Мария, но приликата беше тъй голяма и тъй поразителна, че той, без да се пита коя е и отгде е тая жена, продължаваше да я гледа, без да може вече да снеме очите си от нея.

Пристигането на съдиите беше събрало селяните около тях и при Токмакчията не беше останал никой. Но ето, като че изневиделица, пред него застана висок селянин с разкопчана на гърдите риза, без пояс и само по учкур, бос и с повлечени по зе-

мята крачоли на потурите си. Той гледаше Токмакчията право в очите и се усмихваше.

— Какво ще речеш, аго, бива си я, а! — каза той нисичко и дяволито намигна с око към жената, която слизаше от колата.

Токмакчията не отговори и неволно потръпна, като че на челото му беше кацнала досадлива муха. Тоя Данаил беше голям смешник. Бунтовник в душата си, той беше ставал вече веднъж протестантин само за да бъде против православните, напуснал беше всяка работа и се разори, за да покаже, че брат му го е изиграл при подялбата на бащиното им наследство, враг беше на всички предишни и бъдещи кметове, отричаше държавата, гавреше се с вярата. И тъй като някогашното му обръщане в протестантството беше го запознало с евангелието и с книгите на вехтия завет, той изпъстряше речта си с цитати и вземаше тона на пророк. Смятаха го за налудничав и това му даваше свободата да казва направо в очите на всички каквото си ще.

— Бива си я, нали? Позна ли я? А бе, Мариината дъщеря е бе, аго, Мария — ти нея барем добре я познаваш. Ха-ха-ха! Познаваше я ти. «Аврам влезе в шатрата си и позна Сара» — тъй е писано в нашите кетапи.

Данаил ставаше твърде дотеглив. Токмакчията го погледна разсеяно в очите, като че се мъчеше да разбере какво му говори. Данаил повтори шепнешката:

— Не я ли позна, рекох. Мариината дъщеря е.

— А, тъй ли! — отвърна Токмакчията, колкото можеше по-спокойно и по-равнодушно. — Гледай, гледай. . . Данаил чорбаджи, младите хора бързо растат и човек мъчно може да ги познае.

— Женена е за Андрея — продължаваше Данаил, — дошла е да го види. И майката я биваше, ама и дъщерята не лъже. . .

И той, и Токмакчията гледаха след младата жена, която поправяше забрадката на главата си и отиваше към Андрея, който стоеше прав между два-

мата стражари. Тя се смущаваше от толкоз чужди погледи, но вървеше изправена, с лека и плавна походка, в която само човек можеше да загуби ума си. Срещата им беше проста, въздържаната и свенлива среща на хора от селата, особено когато пък не са сами. Те се ръкуваха и след това тя застана на две крачки от мъжа си, мълчалива, с насълзени очи и с пресилена усмивка.

Данаил въздъхна. Той изведнъж стана някак по-сериозен и каза:

— Хубава е, няма какво да се каже. Ама чуй, аго, опасна е таз хубост. Не ми трябва. Който се е заловил, не е патил добро. Да ти кажа ли — и той сниши гласа си, — тая жена стана себап за смъртта на Рустема Рахметлията! Утрепаха го за нищо и никакво човека. . .

Токмакчията трепна, пронизан от остра болка: като никога досега, тайната около убийството на сина му му беше ясна като бял ден. Но това беше само за миг. Той не помисли повече нищо за това, не отговори и на Данаила, толкоз повече че той беше се махнал тъй неочаквано, както беше и дошел, и забравил минутната си меланхолия, проповядваше вече на друга страна. Токмакчията не слушаше нищо, не се грижеше какво става наоколо му. Той гледаше младата жена и всяко нейно движение, всяка черта, всяка незначителна дреболия му напомняше нещо тъй познато. В душата му сякаш падаха огнени капки, които събуждаха парливи и сладки усещания. А когато младата жена тури ръце на лицето си и обърна глава, види се, за да скрие сълзите си, защото конвулсивни тръпки раздвижиха гърдите ѝ — тогава Токмакчията въздъхна дълбоко и усети очите си да се премрежват от влага.

Всичко, което стана отпосле, му се струваше като сън. Той ходи и се кле пред ходжата, слуша онова, което говореха съдиите, без да може да разбере нещо. Най-после дойде неговият ред, преди да го повикат, той се обърна и погледна назад: близо до колата с черните коне, около която сега нямаше

никой, стоеше жената и гледаше насам. Лицето ѝ не се виждаше добре, нито можеше да се познае кого гледа. Но Токмакчията ясно видя ония очи, които беше виждал неведнъж, които добре познаваше. В същия миг в душата му проплака скръбна мелодия на кларнета и той видя узрели жита, червени макове и една жена, хубава и властна — жена, която беше спряла върху му погледа на черните си очи. В тия очи имаше желание, имаше сълзи, имаше молба. . .

От тая минута нататък Токмакчията беше спокоен и се владееше напълно. Чу името си, обади се и пристъпи към съдиите. Последваха формалните запитвания, на които той отговаряше ясно и уверено. Най-после, като гледаше изпод очилата си, единият от съдиите каза:

— Посочи ни сега отгде минава истинският синур.

Токмакчията отговори, че за да направи това, добре ще е да се изкачат всички горе, където има една враснала в земята канара. Съдията се съгласи и всички тръгнаха нататък.

Макар че беше седемдесет и повече годишен, Токмакчията избърза няколко крачки пред всички, като подпасваше края на пояса си. Широките му плещи го правеха прегърбен, очите му, устремени в земята, бяха скрити от гъстите вежди, лицето му беше загрозено от едър, месест нос, обкръжено от бяла прибрана и подстригана брада, точно според повеленията на шериата. Нищо нямаше у него, което да напомня предишното му богатство: на лактите памучната му антерия беше закърпена с големи кръпки, чеширите му от най-евтин сатен бяха изтъркани и позеленели, емениите си беше обул на бос крак. Но въпреки всичко това някакво благородство и достоинство идеше от цялата му фигура, чувстваше се още върху му силата и величието, чийто блясък не беше доизгаснал. Селяните, които вървяха след него и го гледаха, усещаха да минават у тях тръпки на страхопочитание.

Горе на височината Токмакчията се спря и застана на същия камък, за който беше споменал. Това беше саморасъл, покрит с лишеи и вкопан в земята камък, който отвън се показваше, като широка и равна плоча. Токмакчията беше се изправил сред нея и поуморен от ходенето, дишаше тежко.

— Тия места — започна той, като си почина, и тъй като всички бяха затаили дъх, спокойният му бас звънко и нашироко се разля, — тия места аз познавам тъй добре, както познавам двора си. Някога те бяха на баща ми, имах ги и аз много години. Зная ги. Зная добре и синура, само че в онез времена земята като че беше по-широка, хората не се караха за синури, не ги отбелязваха. Не, отбелязваха ги, не че съвсем не ги отбелязваха. Записваха ги и в Кютюк кетабу — царски тефтери, а те не са тука. . .

Той спря, за да си почине, и след това пак подзе:

— Законите се зачитаха тогава. И вижте какво ще ви кажа: ние ходехме на лов. Когато свърнехме на тая страна, стигнехме ли до тоя камък, спирахме конете и крачка повече не правехме нататък. Можеше някоя хрътка да натисне заяка само на една крачка оттука, отвъд, но никой не смееше да го вземе. Той беше уловен вече в чужда мера и затова не беше вече наш. Законът беше такъв.

Някой от струпаните наблизо селяни се изкашля, друг доста високо се изсмя. Съдията се обърна, погледна наоколо си и каза на Токмакчията:

— Добре. Тръгни сега оттука и върви по самия синур!

Токмакчията се обърна на една страна и внимателно се огледа, после на друга и на трета. След туй, като застана на юг и устреми погледа си в една точка, той тури ръцете си отзад и тръгна пряко напред, като вървеше с ония широки и равни крачки, с които селяните обикновено мереха нивите си.

Тогава настъпи такова голямо слисване, че на първо време никой не можа да продума ни дума.

Селяните гледаха и не вярваха очите си, още поотчаяни бяха бистричени: Токмакчията вървеше не по истинския синур, не по тоя, който те чакаха да посочи, а съвсем друг. Той беше навлязъл в нивата на Куция и вървеше по синура, прекаран от Андрея. Сам Андрея да беше го научил, едва ли щеше да направи тъй.

Учудването на бистричени веднага премина в ропот.

— Той е луд този читак! — гневно извика някой.

— Вижте го, вижте де отива! — викаше други.

А по-настрана някой гърлесто и високо се смееше:

— Ха̀ така, Мустафа! Ха-ха-ха! Закачи още по-нататък. Ха-ха-ха!

Това беше Данаил. Работата се развиваше по негов вкус и той беше доволен.

Глъчката между селяните стана по-голяма, но Токмакчията продължаваше да крачи, все тъй самоуверено и широко, а наблизо подир него вървяха съдиите и един от тях нещо бележеше на книга. Токмакчията се спусна надолу, гдето бяха разпрегнати колята. Там стоеше Марииината дъщеря и го гледаше. Когато той отмина по-нататък, тя се възви и продължи да го гледа. Под тоя поглед и под погледите на всички селяни, които на голяма тълпа идеха отподир, Токмакчията продължаваше да върви напред, като някой безумен храбрец, изложен на хиляди куршуми. Той вървя, докато му казаха стига. Глъчката на селяните млъкна за малко и отведнъж наново пак се засили.

Като разбра, че е свободен, Токмакчията, без да се бави, тръгна към колата си. Той мина наблизо до колата на Саафет молла, но болният не го забеляза: завит в чергите си, той лежеше в колата и трескавите му очи, два въглена сред восъчното лице, гледаха не към Токмакчията, не и към селяните, а захласнато и неподвижно бяха устремени в съвсем друга посока — нататък, гдето бяха колята.

Тъкмо в това време дойдоха да го повикат.

Но Саафет молла не можеше да върви и затова го взеха с колата му. Дали защото болестта беше помътила разума му, дали от безкрайното му доверие към Токмакчията, или пък поради други някои причини, но той мина с колата си по същата черта, отгдето преди малко беше минал и Токмакчията.

•

Седнал в колата си, Токмакчията беше вече далеч от мястото на съда и врявата на сърдитите селяни заглъхваше зад него като бръмченето на кошер пчели. Той беше цял обхванат като от треска, очите му блещяха, весело и леко му беше. Но в същото време той чувствуваше дълбоко някъде в душата си тъпа и неясна болка, нещо притискаше мозъка му и той не можеше да се спре нито на една определена мисъл. Едно нещо ясно изплуваше над съзнанието му: жажда, адска и неутолима жажда, от която ръцете му и цялото му тяло трепереха, а пред очите му постоянно се мержееше долапът в къщи и скритото шише с ракия. Със същинско сладострастие Токмакчията мислеше как ще допре устните си до гърлото на шишето и ще пие, ще пие. . .

Рустем беше се обърнал към него и, свидетел сам на всичко, което беше се случило преди малко, усмихнато и дяволито гледаше дяда си. Тоя дързък и присмехулен поглед разсърди Токмакчията и той се сопна:

— Конете гледай, хаймана такъв! Карай, че закъсняхме.

Но след малко, в един нов прилив на безпричинна веселост, той извика на Рустема:

— Попей нещо, Рустем! Изпей нещо хубаво.

И без да дочака отговора на Рустема, който не се и обърна към него, Токмакчията се загледа към полето. Тоя път очите му се спряха върху някаква кола, която, превалила от другата страна на баира, гдето ставаше съдът, вървеше бавно, толкоз бавно,

че изглеждаше като да стои на едно място. Единият кон беше бял, другият черен — значи, колата на Саафет молла. «Аз трябваше да го видя — помисли си Токмакчията, — приятел ми е, болен е при това.» И той заповяда на Рустема да кара нататък.

Токмакчията отколе не беше се срещал със Саафет молла и неволно потърси в ума си думите, които щеше да му каже. Поздравите и разпитванията за здравето минават сърдечно и леко, като научен наизуст урок. Но ето че болният скоро го запитва: «Защо направи ти тъй? Тоз ли беше синурът, истинският синур?» И тоя въпрос, който той сам влагаше в устата на Саафет молла, смути Токмакчията. Той потърси обясненията, които трябваше да даде, почувствува всичкото си затруднение и като че за първи път дойде на себе си. «Аллах! Аллах! — изпъшка той — какво направих аз!»

Той се наведе и погледна напред: колата на Саафет молла беше още далеч. «Грешен човек съм аз — мислеше си Токмакчията, обхванат от истинска омраза към самия себе си, — пия ракия, газя клетвата си, лъжа. . . Лъжа, лъжа, като последен циганин!» Но след като изреди най-тежките обвинения, които можеше да си отправи, той изведнъж се раздразни, почувствува нуждата да се защити и оправдае. Преди всичко хвана го яд на самия Саафет молла, който му се виждаше сега като най-върл неприятел. «Е, добре — мислено му отговаряше Токмакчията, — аз съм лош, аз съм грешен. . . А ти? Не посочи ли и ти същия синур?» Той се сепна, помисли за минута и в ума му, като светкавица, премина страшно подозрение. «Нима и той?» — запита се Токмакчията. Той си спомни как беше минал покрай колата на Саафет молла и какъв поглед имаха трескавите му очи. И сега му стана съвсем ясно, че тоя занесен и отвърнат от всичко наоколо поглед беше устремен в една посока — нататък, гдето бяха разпрегнатите кола, гдето беше и тя — Мариината дъщеря!

Тая жена ясно виждаше и сам Токмакчията.

Висока и стройна, тя стои сама край колата и гледа право към него, когато той крачеше към синура. Кларнета прозвучаха пак в душата му и той видя нея — другата Мария. Нежност изпълни душата му, обзе го пак предишната веселост и не само че не чувствуваше никакво гризене на съвестта си, не само че не виждаше да е направил някакъв грях, но намираше, че е постъпил най-добре и че тъй е трябвало и да бъде.

Бяха наближили колата на Саафет молла и едвам сега Токмакчията можа да разбере, че тя не вървеше, а стоеше на едно място. Само коларят беше слязъл и нещо натъкмяваше. Лицето му беше плахо и загрижено.

— Как е моллата? — бодро извика Токмакчията.

Човекът не отговори. Той само посегна и отви юргана: Саафет молла лежеше възнак, лицето му беше восъчнобледо, очите затворени, ръцете отпуснати на гърдите и вдървени. Той беше мъртъв. Но върху посинелите и полуотворени уста беше останала странна някаква усмивка на умиление, на блаженство. Тая усмивка гледаше смаян Токмакчията и тя му откриваше сега страшна и жестока истина.

Той слезе от колата и като се обърна на тая страна, отгдето изгрява слънцето и накъдето ще поемат пътя си сенките на умрелите, когато ще възкръснат, запретна ръкавите на дрехата си и се приготви за молитва.

Дядо Давид

Единичкото нещо в стаята на тримата митнишки стражари в Али Анифе, бедна и съвсем гола стая, каквито са всички казармени жилища, върху което погледът може да се спре с повече любопитство, бяха петте или шестте големи старовремски сабли, изправени в кьошето до камината. Тия сабли не бяха на стражарите. Техните, «шашките» им, както ги наричаха, друга направа и много по-малки, сякаш детски играчки при ония, големите, бяха окачени на стената, гдето бяха шинелите и карабините им. Големите сабли при камината бяха останали от по-рано, още от руската окупация, бяха сабли, носени едно време. И наистина, като гледаше човек тия ръждясали вече ножници, тежки, прави, извънредно дълги, за които е трябвало ръстът и снагата на исполини, тия ръкоятки с цвят на змийска кожа, защитени с пръчки от лъсната мед, които е можела да обхване само голяма и силна ръка, не беше мъчно да се разбере, че хората, които са носили тия сабли, принадлежат вече на миналото.

Такива са били някогашните митнишки стражари в Али Анифе. Техните могъщи фигури, яхнали на буйни коне, се мяркаха още като видения в паметта на по-старите хора, които обичаха да приказват за тия смели и храбри мъже, главоломни ездачи с подсукани мустаци и с накривени фуражки, напети в кафявите си униформи, които са били също като сегашните, но на които по-хубаво са стояли зелените нашивки, защото по-зелени са били тогава и горите на Делиормана, и полетата на Доб-

руджа. Но времената бяха се изменили и наедно с тях и хората, и самата служба. Днешните стражари в Али Анифе, поне повечето от тях, бяха кротки и безобидни хора. Като своите предшественици в миналото, те не патрулираха вече по границата, нямаха кървави срещи с бегачи, контрабандисти и шайки. Сега тяхната работа беше само да посрещат и изпращат пътниците, да преглеждат багажите, да прехвърлят и да теглят стоките, да вършат, с една дума, вечно едни и същи формалности при преминаването на границата. Вън от това те бяха свободни, оставаше им да се погрижат за себе си, за храната си, като прекарваха времето според нрава и наклонностите си. Ходеха най-често без пояси, гологлави, като писари, със забучени над ухото моливи. И много по-често им се случваше да вземат лъжицата, за да опитат яденето, което вреше на огъня, отколкото да турят ръка на саблята или на пушката си.

Единият от тях, Милан, беше висок, слаб човек, с червеникави вежди и мустаци и с големи сини кръгове под очите. Той беше кротък и мълчалив и някаква особена меланхолия падаше на бледното му, почти прозрачно лице винаги, когато погледът му се отправяше към широкото поле наоколо. Той поддържаше голямо семейство в града, беше най-беден от всички и имаше много грижи, макар че почти никога не се оплакваше от това.

Другият пеши стражар, Теохарий, беше пълна противоположност на Милана. Ако във всяка работа трябва да има една пружина, един механизъм, който да я подтиква и поддържа, тая пружина беше не старият управител, не ленивият и разсеян секретар, а Теохарий. Пъргав и лек, с гъста черна коса, която стърчеше над челото му като четка, с живи черни очи, които играеха и светеха сред мургавото му сипаничево лице, той тичаше насам-нататък, подканяше, нареждаше, вечно приказлив и вечно весел. Пътниците, които минаваха за пръв път оттука, ако запомнеха нещо от митницата, това беше лицето и

шегите на Теохарий. Ако им се случеше да минат и втори път, те бяха вече с него стари приятели.

Третият стражар в митницата беше дядо Давид. Той беше конен стражар, единственият конен стражар на митницата. Големите кавалерийски сабли, които стояха до камината в стражарската стая, не бяха само една музейна вещ. Те бяха жива брънка с миналото на митницата, пазеха спомени, които бяха свързани с живота и с младините на самия дяда Давида. Защото той беше започнал службата си тъкмо в онова бурно и войнствено време, когато карабините често пукаха по пътеките, които водеха към границата, и единствен беше оцелял от ония яки и смели хора, в нозете на които бяха дрънчали тия дълги сабли. Неговата външност изведнъж напомняше епическата фигура на опълченец: сурово лице, стреловит поглед изпод гъсти вежди, големи ястъклии мустаци, вече посребрени от времето. Той беше по-висок от среден бой, здрав, набит, малко натежал. Но и в напредналата си възраст беше запазил силите си и само една телесна повреда, спечелена през време на службата, беше го приковала към по-лека и по-безопасна работа. А неговата работа в митницата беше да отива по два пъти в седмицата в града да отнася и донася пощата. Оттук беше излязъл и прякорът му — дядо Давид Пощата.

В много неща миналото живееше у дяда Давида. Преди всичко неговият кон: това беше великолепно животно, каквото днес рядко може да се види. И в силата, и в размерите му имаше нещо също тъй старинно, нещо другошно, с друга мярка и друг размах, както и големите кавалерийски сабли на митницата. Приличаше да е някой кон от приказките, конят на някой от старите юнаци или конят на Змея Огняна. Самият цвят на косъма му беше от най-редките: синкавопепеляв, какъвто е цветът на току-що счупено желязо, също тъй гъсто напръскан със ситни черни капчици; съвсем черни бяха само гривата, опашката и нозете му от коленете надолу. Тоя кон нямаше тънките членове и болезнената нервност на

конете от арабска раса. Напротив, беше едър, месест, с нозе като стълпове, широк и кръгъл отзад като бъчва. Но това не му пречеше да бъде пак лек и пъргав и ако известна елегантност му липсваше, в замяна на туй пък някаква неукротима мощ и бесни пориви имаше във всичките му движения. Наместо извитата лебедова шия на цирковите коне, тоя див степен кон имаше шия къса и дебела като пън, застлана с такава буйна грива, паднала и отпред по челото му, и върху очите му, че по-скоро приличаше на лъв. И някакъв неугасим огън гореше в мрака на очите му, чийто поглед сякаш винаги беше нейде далеч; ушите му бяха все нащрек, ноздрите му се свиваха и разпущаха като нещо живо.

За никого не беше тайна колко много е привързан дядо Давид към своя кон. Той сам казваше, че няма нийде никого и че едничкото нещо, което му е останало на тоя свят, е конят му. За него той харчеше всичко. Зоб му даваше повече, отколкото трябва, и за да не се вяжда, овеса сменяше с ечмик, ечмика с чисто жито. Когато конят стоеше в яхъра, той му изплиташе гривата и опашката на плитки и само когато щеше да тръгва, след като го беше очесал и очистил тъй, че козината му лъщеше като коприна, той разплиташе тия плитки и тогава гривата и опашката на коня се спущаха на вълнисти къдрици, като косите на момиче. Малки плитки оставаха само туктаме по гривата и при дъното на опашката, които дядо Давид умееше да прави по един майсторски начин, като вплиташе в тях по един червен ширит, за да предпази коня от уроки.

Цяло събитие, едно наистина рядко зрелище, биваше всяко тръгване на дяда Давида за града. Това беше твърде сложен, твърде продължителен и твърде тържествен обред, на който не пропущаха да се полюбуват и Теохарий, и меланхоличният Милан, и пътниците, които се случеха там. Много често дори сам управителят на митницата подаваше главата си из прозореца, за да погледа и той. Гънките на бялата му брада криеха устните му, очите му не се

виждаха от тъмните очила, но двете отвесни бръчки, които се явяваха между веждите му, някак особено наклонената му глава и цялата тая неподвижност на позата му показваха, че той освен че следи и наблюдава всичко, но в същото време като че и съсредоточено се вглъбява в някоя своя мисъл.

А в това време конят на дяда Давида, оседлан и стегнат, вече е изкаран пред митницата и вързан за същия тоя стълб, висок като корабна мачта, на върха на който се развяваше трицветното знаме. От изгряването на слънцето не се е минало много време. Тънка мъгла още плува над полето, росата още блещи по зелените поляни. Конят е нетърпелив, неспокоен, върти се насам-нататък, засилва се и се връща, дръпнат изведнъж от повода. Понякога той се спира, обтяга се на могъщите си нозе, по които се кръстосват набъбнали жили, издига глава, наостря уши и се вглежда в полето. Един миг като че не диша и в очите му се набира, грее и се тъмнее някаква страшна мъка. Той вижда свободните коне, които пасат по поляните, леко помръдва глава, като че е дочул нещо, и започва да цвили, като тресе цялото си грамадно тяло. След туй той започва да се опъва пак на повода си, върти се, души земята и пръхти тъй, че прах се вдига под нозете му, тупа с тежките си копита и размята настръхналата си грива на лъв.

А дядо Давид, наглед уж равнодушен, но всъщност с изпълнено от гордост сърце, особено като виждаше пък колко хора са спрели и гледат коня му, излиза и влиза в митницата, връща се при коня, подстяга му коланите, опитва стремената, тъкми седлото. Конят присвива уши и се опитва да хапе, но дядо Давид не обръща никакво внимание на това, защото знае, че животното се шегува и лови куртката му само с бърните си. Все тъй безстрашно дядо Давид минава и покрай задницата на коня, но винаги в тия случаи той му се обажда и му подвиква с някоя по-силна дума.

Колкото пò наближаваше времето за тръгване,

толкова конят ставаше по-неспокоен. Най-после, след като закачеше дисагите с пощата, дядо Давид отвързваше коня, прибираше юздите и туряше крак на стремето, като преди това набързо и накратко се прекръстваше. Теохарий стоеше пред коня и го държеше. Когато дядо Давид се качеше и като се понадигнеше веднъж или дваж, се настанеше на седлото, даваше знак само с очи и Теохарий пущаше коня. Тогава настъпваше най-интересното зрелище и то се повтаряше при всяко тръгване: усетил се свободен, големият и силен кон се устремяваше изведнъж напред, като че искаше да хвръкне. Коланите пропукваха, изпод копитата изхвърчаше пръст. Но силната ръка на дяда Давида опъваше юздата и конят, внезапно спрян, но неукротен още, приклякваше на́ четирите си нозе като на пружина, опашката му стигаше земята, шията му се надипляше на гънки, устата му беше раззината, очите му като че щяха да изскочат. И все пак, като не можеше да надвие на юздата и да полети напред, той започваше бясно да се мята ребром и едновременно с четирите си крака, два пъти на една страна и след това се обръщаше и правеше също такива два скока на другата страна. Тия луди скокове приличаха на странна някаква каруселна игра и все пак смаените и изтръпнали зрители неволно се стъписваха крачка назад. А дядо Давид стоеше на седлото малко със свити вежди, но спокоен и ни един мускул не трепваше на лицето му. Последваха още няколко неправилни стъпки и след това конят, все тъй буен и сприхав, влизаше в пътя и поемаше бърз, но лек и плавен вървеж.

Някакъв товар като че падаше от плещите на всички и очите на любопитните, пламнали от възхищение, гледаха сега широкия гръб на дяда Давида. Шапката му описваше една вълнообразна линия във въздуха, виждаше се развяна настрана гривата на коня и в белите кълба на повдигнатия прах проблясваха за миг подковите му.

— Преде, преде! — провикваше се Теохарий,

като се любуваше на хубавия вървеж на коня. — За четири часа вземи си го в града. И какъв раван — да заспиш отгоре му.

— На такъв кон отгоре май мъчно се заспива — казва някой от пътниците.

— Ще заспиш и ще се намериш под краката му — обажда се друг.

Теохарий и пътниците се смеят и тръгват към митницата. Милан погледва още няколко време подир дяда Давида, после очите му се премрежват и той, без да вижда вече нещо, се замисля. След туй погледът му се отправя към полето и, както винаги, привичната му меланхолия пада като сянка връз бледното му болнаво лице.

От града дядо Давид се връщаше още на другия ден. Обикновено нищо лошо не му се случваше по пътя, не биваше и твърде изморен, но въпреки това той винаги пристигаше нещо неразположен, кисел, имаше надменния и горделив вид на човек, който е свършил голяма и важна работа, затова много-много не му се приказваше, раздаваше само с по няколко думи това, което беше купил от града за стражарите или което им бяха пратили от къщи, и по-нататък гледаше само своя кон. Но и стражарите не бързаха да го разпитват, едно, че добре знаеха привичките му, и друго, че по това време бяха заети с работа. Наистина, пътници рядко минаваха през Али Анифе, но и да не минаваха, стражарите трябваше да ги чакат, пък освен това в митницата живееше и управителят и, секретарят, така че те постоянно се намираха пред очите им. Особено внимателни стражарите бяха към управителя, и то не че се бояха от него, а защото той им вдъхваше неволно, както и на всички, които го знаеха, голямо уважение. Управителят на митницата, Дядото, както просто го наричаха всички, беше стар човек, много по-стар и от дяда Давида, с голяма брада, разстлана нашироко въз гърдите му, един от ония дългогодишни и честни чиновници, у които службата, законът и човекът ставаха сякаш нещо неделимо. Неговият

кротък нрав, напредналата му възраст и ревматизмът, от който страдаше, го караха да прекарва повече над писалището или в стаята си. Но всеки ден, надвечер, малко попроменен сега, защото за първи път през деня снемаше очилата си и туряше шапка на главата си, със същия тоя важен и величествен вид, който му придаваше бялата му брада, той излизаше и като се подпираше тежко на бастона си и покашляше, тръгваше на разходка към селото. Наедно с него, или малко по-късно, излизаше и секретарят.

Тогава знамето, което цял ден се развяваше на върха на високата като мачта върлина, се снемаше, знак, че канцеларията е затворена и пътници повече не се пущат да минават, и стражарите оставаха сами. Не толкоз умората, колкото облекчението, че се отървават от стеснението пред началството, изведнъж ги разполагаше към почивка и ги развеселяваше. Те излизаха и сядаха на сянка пред митницата. Слънцето наближаваше да заседне и те виждаха пред себе си полето, заляно със светлина, зелено и безкрайно. А по онова време тук имаше места, по които плуг още не беше минал. Отсам и оттатък границата се разстилаха поляни, с такава гъста трева и с такъв висок бурен, че добитъкът се закриваше цял в тях. Най-много бяха овчите опашки, високи и жилави пръти, с отрупани с жълт цвят върхове, които светеха в лучите на слънцето като остриета на копия.

Стражарите се разгълчаваха, правеха си кафе, почерпваха се и с по някоя чашка ракия. Навъсените вежди на дяда Давида се раздипляха и под краищата на ястъклиите му мустаци едва-едва, като слънце изпод облак, светваше усмивка. Той изведнъж ставаше приказлив и сега вече с най-големи подробности разказваше за последното си ходене в града, изреждаше хората, които беше видял, новините, които беше чул, описваше надълго всички ония дребни и незначителни случки, които стават всеки ден, забравят се и не оставят никаква следа

подире си, но които блазнеха любопитството на стражарите, и то само затуй, защото живееха в уединение. При друго още по-благодушно настроение дядо Давид даваше най-големи подробности за свижданeто си със семействата на стражарите. Разказваше например за двете деца на Милана, най-малките, които, хванали майка си, едното за едната ръка и другото за другата, бяха идвали при него чак на хана. И не без нежност в гласа си и без любов в коравото си и сурово сърце, дядо Давид разказваше за малкия четиригодишен син на Милана, подражаваше гласа и запитванията му, предаваше самите му думи и голямото му желание да го качи на големия кон. По обичая си, Милан се разчувствуваше, усмихваше се, но усещаше как връз очите му се спущат влажни мрежи.

Неусетно слънцето беше залязло. Полето беше потъмняло, но жълтите цветове на овчите опашки още личаха и като тънки златни линии сечаха падналия здрач над зеленината. Като че в тая тиха вечер, в молитвения час преди изгряването на звездите, хиляди свещи горяха в полето с устремени към небето пламъци. . .

И тишината, която падаше над равнините, проникваше и в душите на тримата стражари. Минутите не бягаха, животът не беше тъй болезнено тресках, нещо от самата вечност се откриваше пред тях и ги включваше в себе си. И те се чувствуваха по-близки, по-добри, свързани не само с отколешното другарство, но и с нещо друго, за което сякаш нямаше дума. Това чувство у тях трае минута, две. Тайната, която ставаше в полето, като че се свършва; мракът, припаднал изведнъж, угася безбройните златни свещи. Стражарите се развеселяват отново и малко по-късно, при сребърната светлина на месеца, ако Теохарий не пее някоя провлечена и страстна турска песен, то дядо Давид непременно вече разказва някое от страшните свои приключения в горите на Делиормана. Най-внимателен е Милан и когато той слуша опасните подвизи на дяда

Давида, във въображението му се мяркат големите кавалерийски сабли, изправени при камината, и като че ли едвам сега намира отговор на всичките ония свои мисли, които са му идвали на ума, когато е гледал тия сабли.

Така си вървеше, така беше си вървял дълго време животът на тримата митнишки стражари в Али Анифе. Но ето нещо ново и неочаквано дойде да смути неизменния и равен ход на нещата.

II

На границата те не бяха сами. Освен митницата имаше и други учреждения, настанени в десетина по-малки и по-големи къщички, с градинки около тях, с една кръгла и зелена горичка от млади акации от едната страна. Една пътека през високата трева водеше от митницата до най-близката къщичка, в която живееше ветеринарният фелдшер. Той беше сам, развъждаше много кокошки и гълъби, имаше и няколко тръвни с пчели, между които най-често се виждаше да ходи, гологлав и по бели ръкави, на слънцето. По-нататък из тревата показваше белите си стени къщичката на подпоручика и до нея пограничният пост с други няколко постройки наоколо, в които живееха десетина души войници и старшият подофицер Рафаилов, широкоплещестият оня Рафаилов, с дебелите черни мустаци и гръмоподобен глас. Много наблизо, всичко на всичко десетина крачки от българския пост, на отвъдната страна, беше румънският и малко по-настрана — румънската митница.

Знамена се развяваха цял ден над всичките тия къщички, белите им стени приветливо светеха на слънцето, в градинките се пъстрееха ярките бои на цветята, из някой отворен прозорец се чуваше песен или свиреше грамофон. И ако не бяха въоръжените патрули, които отиваха и се връщаха по бялата пътека на границата, ако не бяха и двамата часови, за-

станали един срещу друг с лъснати на слънцето ножове, човек би помислил, че някакъв вечен празник царува на това хубаво място.

Чужди и свои се познаваха добре. И ето защо не без любопитство всички вече говореха, че тия дни щяла да пристигне жената на Рафаилов, за да прекара тук лятото с децата си. И наистина, една сутрин, малко подир изгряването на слънцето, около малката къщичка, която беше оставена на подофицера, се появи и пак се прибра жена с бяла забрадка. След туй там се замярка и се защура по всички посоки, като блещеше на слънцето между бурените, нискостриганата глава на едно деветдесетгодишно момче. То се появи и на самата граница, между двамата часови, които го гледаха усмихнати. Силният бас на Рафаилова прогърмя откъм малката къщичка и детето се повърна назад. То се изгуби и след малко, като че из земята, изскочи пред самата митница, гризеше един комат хляб и зяпаше колата, която беше се спряла там. Теохарий спря да рови багажите и го погледна: мургавото лице с издадени скули, тия черни продълговати очи, които гледаха усмихнато и малко лукаво, изведнъж му напомниха Рафаилова. Теохарий се засмя и рече:

— А! дойдохте ли вече? Дойде ли мама ти? Как се казваш?

Детето се позасрами, наведе се и зачерта с босия си крак из пясъка. То пак захапа хляба си, поусмихна се с продълговатите си очи, но нищо не каза.

— Кажи де, как се казваш? — повтори Теохарий.

— Коста — сипкаво и дебело отговори детето и Теохарий се засмя, защото и в гласа позна бащата. Като че пред него стоеше сам Рафаилов, само че помалък.

— Ах, чапкън с чапкън — смееше се Теохарий, — одрал си сякаш кожата на баща си, същия Рундю Рафаилов!

В приликата трябваше да се уверят и Милан, и

дядо Давид. Но Коста не издържа такова подробно разглеждане, показа си гърба и замина към поста с комата си.

Любопитството на стражарите да видят отблизо новодошлите скоро беше задоволено. Видяха и жената на Рафаилова. За голяма изненада на всички, тя беше млада, пълничка, твърде хубавичка, но някак уморена, отпусната и малко небрежна към себе си. Тя имаше три деца и, както се виждаше, грижите за тях и къщната работа ѝ тежаха. Най-много главоболия ѝ идеха от Коста. Когато старшията биваше в къщи, Коста, наказван и командуван чисто по военно, нямаше какво да прави, седеше на едно място и като си преглъщаше сълзите наедно със залъците си, залавяше се да бави тригодишното си сестриче. Но старшията отиваше по обиколка по границата. Гълъбите на фелдшера на големи ята се вдигаха от покрива на къщата му. Те бяха подплашени от Коста и това беше първият знак, че баща му го няма и че той е свободен. Той се скиташе из обраслите с висок бурен поляни наоколо, преминаваше с най-голяма свобода от едната в другата държава, губеше се с часове. И съвсем ненадейно, с изподраскани нозе, с боядисани от къпините уста, дохождаше в митницата, спираше се на прага и се усмихваше на Теохарий. Оттук той пак отиваше в полето и скрит в тревата и невиждан от никого, дълго наблюдаваше и се любуваше отдалеч на големия кон на дяда Давида.

Наблизо до постовете, оттатък салкъмената горичка, имаше сух дълбок кладенец, който бяха изоставили, защото не беше излязло вода. Рафаилица най-много се боеше от тоя кладенец, макар да знаеше, че е запушен с греди и дъски. Освен туй, децата и работата я подлудяваха и тя не знаеше какво да прави сама. Често пъти тя излизаше от къщи, туряше ръка на очите си, за да си пази сянка, оглеждаше се по всички посоки наоколо и чакаше да види къде между бурените ще блесне голата глава на Коста. Като го видеше, тя пристъпваше няколко крачки и

колкото глас имаше, викаше: «Коста!» Нито на първия, нито пък на втория и на третия вик Коста се обръщаше. Най-после той се поспираше и като разбираше, че нищо не се е случило, а само го викат, обръщаше гръб и голата му глава се заклащаше отново между върховете на бурените.

— Коста! — викаше тогава Рафаилица още по-силно и в гласа ѝ прозвучаваше плач. — Коста!

Коста не се обръщаше.

— Коста! — избухваше Рафаилица и, отчаяна и ядосана, започваше да кълне: — Коста! Дано ни кост, ни вест от тебе! Да пукнеш макар, чу ли? Дано гроб, че дълбок! Ах, боже, боже, камък да бях родила, а не тебе, върколако черен! — говореше тя с плач в гласа си и се прибираше в къщи.

Понякога тя се опитваше още в самото начало да хване беглеца. И стражарите от митницата често пъти гледаха как Коста бяга с всички сили, а подир него Рафаилица. Но тая гоненица не траеше дълго време и Рафаилица, запъхтяна и уморена, се спираше.

— Чума да те тръшне! Дано пукнеш, че да се отърва от тебе!

Коста удряше юмруците си и я дразнеше:

— Не мож, не мож, не мож. . . — и се смееше.

— Под бяло да се засмееш! — викаше Рафаилица. — Ей тук да те заровя! — казваше тя и показваше земята.

Така го кълнеше тя винаги. И кълнеше го с яд, с омраза, като че наистина искаше да се случи тъй, както нареждаше в клетвите си. Чиновниците от границата я слушаха, гледаха немирника и се смееха. Но за всички стана ясно, че тия клетви, инак невинни сами по себе си, защото в най-лошия случай не бяха нищо друго освен една привичка, страшно много дразнеха дяда Давида. Когато чуеше Рафаилица да кълне, той изведнъж кипваше, влизаше вътре, като че искаше да се скрие някъде, за да не чува, но веднага пак излизаше и започваше да се разхожда ядосан, развълнуван.

— Гледай каква вещица — говореше той със стиснати зъби, — как кълне! Защо го кълнеш, вземи по-добре че го набий, от бой няма да умре!

Когато Рафаилица се прибираше, дядо Давид сядаше на пейката и колко много беше развълнуван, се виждаше от това, че като изваждаше табакерата си и започваше да си прави цигара, ръцете му трепереха като от треска.

Това започна да се повтаря почти всеки ден, дядо Давид се дразнеше все повече, ставаше груб и със стражарите, и с пътниците. А веднъж, когато Рафаилица се случи по-близо, той се нахвърли отгоре ѝ.

— Какво си се разпищяла, мари? — викна ѝ той. — Какви са тез клетви? Какво искаш от него, дете ти е! Набий го, не го кълни, набий го, ако можеш, защо ще го кълнеш!

Рафаилица пламна като божур, наведе очи и си отиде, без да каже нещо. Но няколко дни след това Рафаилов се завърна от обиколката си по границата, влезе веднъж в стаята на стражарите, смотолеви едно добър ден, което никой не чу, и като заподсуква дебелите си мустаци, започна:

— Ти, дядо Давиде, такоз. . . какво си казал на фамилията ми. . .

Изведнъж той издигна гръмовития си глас и завика:

— С какво право, питам те, с какво право? Да ме докачаш! Да стъпяш на честта ми! Ти. . . кой си ти, какъв си? Ти ли ще ми заповядваш в къщата ми, ти ли ще ме учиш как да гледам детето си? Ти трябва да зна-еш, господине мой, че аз. . .

И настръхнал, потъмнял, той махаше с ръце и идеше все по-близо към дяда Давида. Тозчас Милан и Теохарий скочиха от местата си и минаха пред него, готови всяка минута да го хванат и да го възпрат, защото познаваха добре и дяда Давида и знаеха какво може да стане, като се срещнат два остри камъка. За голямо чудо, тоя път дядо Давид остана съвсем спокоен. Докато старшият викаше и махаше с ръце срещу него, той само се попремести на легло-

то си, гдето седеше, събу си чехлите и си прибра нозете, та седна по турски, после заслуша старшия и като поклащаше глава и се усмихваше с горчивина и съжаление, чакаше го да свърши. И най-после, когато и нему дойде ред да каже нещо, той кротко и примирително обясни как беше станала случката с Рафаилица. Всичко това не беше в навиците на дяда Давида, но тъй стана. Сам Рафаилов, макар и да искаше да се кара още, но като не срещаше упорство, сниши гласа си и започна да приказва и той по-меко.

Отпосле Теохарий често закачаше дяда Давида, че се бил уплашил от старшията. Дядо Давид го поглеждаше тогава мълчаливо, спираше върху му своя изменен напоследък, станал разсеян и скърбен поглед и без да се усмихне с оная тънка усмивка, която по-рано често се явяваше изпод белите му мустаци, поклащаше глава и се съгласяваше, че уж е тъй. А всъщност дядо Давид не беше се уплашил от подофицера, както рядко можеше да се уплаши от когото и да било. Истината беше, че още преди тая случка, още след скарването си с Рафаилица, той изпадна в съвсем друго настроение. Клетвите на Рафаилица повече не го ядосваха, не го дразнеха. Той като че не ги чуваше, като че повече не им обръщаше внимание. Изглеждаше, че той беше се примирил или, като всяка дребна и маловажна случка, и това беше минало на своя ред и се забравяше. Така поне помисли Теохарий, така беше помислил на първо време и Милан.

Но дядо Давид не беше се успокоил. Той само беше прибрал и скрил някаква мъка в себе си и тъкмо защото тая мъка беше мълчалива, без ония сприхави избухвания, които бяха тъй свойствени на неговия нрав, затуй и беше по-силна, макар и незабележима. Теохарий поне не забелязваше нищо. Но Милан, с по-добро сърце и при това навикнал като всеки болен човек да се самонаблюдава и да се сравнява с другите, за да проверява всевъзможните си болести, които често и не съществуваха, беше забелязал вече,

че нещо недобро става с дяда Давида. Дядо Давид не беше предишният. Някакъв червей се беше вмъкнал в тоя силен и як като някой дъб човек и мълком го разяждаше.

И Милан започна да следи, да проверява догадките и предположенията си. И наистина, много пъти той виждаше как дядо Давид, седнал по турски на леглото си, гледа през прозореца или пред себе си, мълчи с часове, мисли и пуши. Това понякога се случваше и по-рано. Но сега тия продължителни мълчания дядо Давид прекъсваше със силна въздишка, като дори не се предпазваше да не го забележат, изваждаше табакерата си, направяше си нова цигара и пак се замисляше. Друг път Милан го запитваше за нещо. Дядо Давид се обръщаше, поглеждаше го с един блуждаещ и невиждащ поглед и Милан трябваше да повтори думите си, та да го разбере и му отговори. Явно беше, че неговата мисъл, вглъбена и устремена навътре в душата му, с мъка се откъсваше нанавън.

Че с дяда Давида наистина ставаше нещо недобро, най-ясно се виждаше от това, че той започна да не спи нощно време. Или ако спеше, спеше с чести прекъсвания, с бълнувания. Милан също имаше своите безсъници и неведнъж беше чувал как дядо Давид се обръща ту на една, ту на друга страна, или пък, ако беше позаспал, как мърмори нещо неразбрано. Веднъж в тъмнината се чу скърцане на зъби продължително, свирепо. Дядо Давид имаше всичките си зъби и като го слушаше как скърца с тях, какви задавени, с мъка произнасяни звуци издава в съня си, Милан мислеше, че навярно старецът сънува как се бори с Атиш Пехливана, прочутия оня разбойник, с когото той, както неведнъж беше разказвал, беше се борил някога на живот и на смърт. Но колкото повече се вслушваше в бълнуванията на дяда Давида, толкова Милан се убеждаваше, че тия задавени звуци, тия неясни думи, придружени с пъшкания и въздишки, не всякога отговарят на войнствените сънища, които той предполагаше, че старецът виж-

да в съня си. В тях по-скоро имаше мъка, имаше страдание и скръб, отколкото гняв и свирепа ярост.

Една нощ Милан се събуди и изведнъж отвори очи, като че не беше спал. Разбра, че трябва да е станало нещо, което го е събудило. Той се вслуша. Теохарий спеше и хъркаше, както винаги. В стаята беше почти видело. През рамките на прозорците, на които нямаше никакви пердета, светеше лунната нощ, дълбока, млечнобяла и тиха. Сребърната светлина на месеца влизаше вътре, пресичаше тъмнината на полегати синкави шипове, падаше на пода и чертаеше там ярки квадрати между черни сенки. Беше толкоз тихо, че Милан ясно чу ударите на сърцето си. «Чуваш ли сърцето си как бие, не си добре със здравето си», спомни си той думите на някого си, като и сега дори не можа да се избави от вечните си самонаблюдения. Но в тая минута креватът на дяда Давида заскърца и Милан се вслуша: дядо Давид тежко се обърна на друга страна, въздъхна и ето заговори пак нещо. Не, това не бяха спомени от битките и приключенията на стареца. Той шепнеше нещо, тихо, нежно почти, молеше се, увещаваше някого, оплакваше се, може би, и болка, страшна болка имаше в тия неразбрани думи и в тоя глас, тъй изменен и тъй непривичен за него. Изведнъж старецът се размърда пак, обърна се и се тръшна възнак на леглото и силно изпъшка. И Милан чу как той съвсем ясно и високо каза: «Майко! Стига! Стига!» Милан изтръпна: колко жалост, колко болка имаше в тия думи! И какво можеха да значат те? Милан се надигна и погледна към леглото на дяда Давида: в дрезгавината на месечината се белееше косата му, виждаше се лицето му, той спеше, но изглеждаше бледен и измъчен като мъртвец.

Нямаше никакво съмнение, че нещо се чупи и ломи в душата на дяда Давида. Милан не знаеше отгде идат тия мъки, но искаше някак да го утеши и като не смееше да го попита, ставаше само по привързан и по-внимателен към него. Теохарий, както по-рано, не виждаше нищо. Но веднъж случайно бе-

ше чул някои от бълнуванията на дяда Давида и още на сутринта му каза:

— Дядка, чух те нощес, че приказваше в съня си. Който приказва в съня си, приказва с умрелите. Не ти е добра работата, старче!

И Милан, и дядо Давид се смяха. Милан знаеше повече, но не се решаваше да обади на Теохарий. Той се мъчеше дори да скрие съчувствието си към самия дяда Давида, за да не възбуди някак подозрението му.

Най-после стана това, което нито Милан, нито който и да било друг можеше да очаква: сърцето на дяда Давида изстина и към неговия кон. А по-рано неговата гордост и радост, че има тоя хубав кон, светеше и в очите му, отразяваше се и върху цялото му лице. Тогава дядо Давид живееше само със своя кон. Сега вече не беше тъй.

Една вечер Милан, както често правеше, излезе с дяда Давида, за да го придружи, когато отиваше да прибере коня си. Милан беше се спрял при яхъра и гледаше как дядо Давид иде, затънал до пояс в тревата, а до него, с вдигната глава и разпусната грива, вървеше големият му кон. Но все пак и конят, и човекът изглеждаха малки, защото наоколо полето се разстилаше надалеч, светло, позлатено от стърнищата, изравнено и чисто, осеяно само с гъсти купчини от кръстци и купи сено. На запад, сред малки облаци като от жерава, засядаше слънцето.

Дядо Давид върза коня пред яхъра, сложи отпреде му корито с ярма и се стъписа назад. Милан стоеше при него и гледаше коня. Той го виждаше не за първи път и все пак го гледаше поразен и слисан. Месеци вече наред конят прекарваше на открито. сред обилната и буйна трева на поляните, гдето го сварваше росата и го огряваха първите лучи на слънцето. Той беше се оправил, беше се окръглил повече, но не беше затлъстял; пепелявата му козина, гъсто поръсена с черни капчици, беше гладка и лъскава като полиран гранит. Нозете му от колената надолу бяха черни като смола, черна и тъмна беше и тежката и плътна маса на гривата и опашката му. И ня-

каква страшна мощ, непреодолима и непокорна, някаква дива и горда красота имаше във всичките му движения. Боязлив по природа, Милан гледаше тоя кон, сякаш пред очите му стоеше нещо страшно и красиво видение на широките полета, и в душата му, наедно с възхищението, се повдигаше смътен страх. Дядо Давид също гледаше коня, но мълчеше и само поглаждаше с ръка дългите си бели мустаци. После той се загледа в земята, позамисли се и каза:

— Мисля да взема че да го продам. . .

— Да го продадеш ли! Защо? — изненада се Милан.

— Омръзна ми вече. Мъчно може да се служи на такъв кон. Стар съм и не мога вече да му шетам. . .

В това неочаквано признание на дяда Давида за слабостта и старините си Милан позна пак тая скрита и мълчалива мъка, която старецът от някое време насам носеше в душата си. Той замълча. Конят престана за минута да яде, издигна главата си и, както често правеше, загледа се в далечините и се вслуша; червените лъчи на залеза загоряха в очите му, по гранитния му гръб се разляха румени блясъци. Кой знай дали виждаше нещо, но като че от далечините го зовеше нещо чуждо на хората и на тяхната воля.

— И хубаво ще направиш — каза най-после Милан, като гледаше коня и чувствуваше предишния смътен страх. — Вземи си някой друг кон, по-кротък, по-мирен. А тоя — продай го. И както се е оправил сега, ще ти дадат добра цена.

— Не ще и дума — съгласи се и дядо Давид. — След десетина деня, като го тегля на сухо, ще го изкарам на пазаря. Ще го продам.

Но нещо повече дядо Давид не каза нито тая вечер, нито отпосле. Както по-рано, той сядаше на леглото си, гледаше през прозореца и мълчеше. И Милан разбираше, че за други, по-далечни и по-чужди на катадневния живот неща мисли дядо Давид, но не можеше да се догади и да свърже в нещо ясно и определено всичките си предположения. Вед-

нъж, след като по обичая си беше мълчал дълго време, дядо Давид му каза:

— Какъв живот живеем ний тук! Кажи го затвор, кажи го пустиня. Дохожда празник, дохожда свят ден, а няма черква да влезеш и като всеки човек да се прекръстиш и да запалиш една свещ. Имаме си и ний близките, имаме си умрелите, а няма как да ги поменеш, да им отслужиш. . .

III

Нещастията идат винаги неочаквано. Един ден в Али Анифе се разнесе новината, че в селото ще се открие телеграфо-пощенска станция. Голяма радост обзе чиновниците от границата. Като че тая жица, която щеше да дойде от далечния и хубав свят, за който можеше само да се бленува, щеше да измени и собствения им живот и да ги отърве от смъртната скука на еднообразните им дни. Но тая новина не зарадва само дяда Давида. За него тя беше нов и жесток удар. Защото и сам той знаеше, пък и другите бяха го казали вече, че щом новата станция се открие, ще има държавен куриер, който ще пренася пощата. Значи, от стария дядо Давид и от неговия кон нямаше да има повече нужда.

Но дядо Давид не се отчая. Ако той все още можеше да се огъне и поколебае от едно страдание, което идеше отвътре, от душата му, и което само той знаеше, при тая опасност, която идеше отвън и беше видима за него и за другите, той не трепна, не се смути. По-скоро той се ядоса, но се въздържа и не издаде яда си. Обзе го това спокойствие, тая смелост и коравина на духа, които го обземаха и в дните, когато трябваше да върви срещу куршумите и коварните примки на делиорманските разбойници. Когато му говореха за новата станция, той повдигаше с двете си ръце едновременно краищата на дългите си ястъклии мустаци и се смееше. Подиграваше се с онзи нещастник, който щеше да бъде

куриер и щеше да пренася пощата с някоя еднокон-на бричка, впрегната с пустала бяла кранта, като ония, с които татарите продават дини и пъпеши. Други път пък с едно престорено примирение каз-ваше, че и без това е дошло вече време да напусне службата и да гледа старините си.

Отново той заживя със своя кон. Да го продаде, за това, пази боже, и дума не можеше да става. На-против, било защото конят стана пак за него всич-ко, както по-рано, било защото го беше яд и иска-ше да покаже превъзходството си над всички пощен-ски куриери в света, той започна да го гледа още по-добре, даваше му още повече зоб. Но сега в гри-жите му за коня нямаше предишната нежност, ня-маше предишното кротко и внимателно отнасяне; гледаше го наистина добре, но някак сурово и стро-го, кипваше често и често пъти за нищо удряше ко-ня с юмруци или го риташе в корема. Но конете са най-чувствителните животни и, вън от лошото от-насяне, самото неспокойствие и невъздържаност на дяда Давида премина и върху неговия кон. И по-рано конят си беше буен, подвижен и горещ, но сега той излизаше от обора като някой змей, разлю-тен, бесен, едва удържим. Суров и твърде много уне-сен в себе си, затова и непринудено смел, дядо Да-вид не обръщаше голямо внимание на беснувания-та на коня и неговата силна ръка все още успяваше да го укротява. Но промяната у коня, това расте-що злонравие и нервност, които той като че не виж-даше, лесно се хвърляха в очите на другите. Милан пръв го забеляза и страхът, който конят на дяда Давида му вдъхваше винаги, порасна още повече.

Както по-рано, всяко заминаване на дяда Да-вида за града събираше много любопитни. Повър-на се предишната гордост и юнашки вид на старе-ца. Той шеташе около коня, поправяше туй-онуй и много пъти, когато се случеше да мине покрай задницата на коня, не се и обаждаше вече, както правеше това по-рано. И понякога конят, като чу-ваше тежките му стъпки отзаде си, потрепваше, пос-

виваше се, като че очакваше някой ненадеен удар, и изведнъж задният му крак се издигаше, подковата блясваше във въздуха и последваше такъв удар, че ако улучеше човека, мъчно можеше да остане жив. Дядо Давид не оставаше длъжен и веднага острият връх на тежкия му чизъм се забиваше в ребрата на коня. Животното пръхтеше, въртеше се на мястото си, ставаше от минута на минута по-неспокойно. И неведнъж се случваше, че конят, притихнал за малко, обръщаше назад цялата си глава, устремяваше пламналите си, замрежени от бухналата отпред грива очи и гледаше дяда Давида внимателно, крадливо, със зловещ и преднамерен поглед, който можеше да има човек, но не и едно животно.

Когато Теохарий пущаше юздата на коня и дядо Давид потегляше, пак се повтаряха ония луди подскачания, но сега те не приличаха на нявгашния грациозен танец, на който тъй много обичаха да се любуват стражарите и пътниците; сега конят се хвърляше буйно и бясно напред, настрана, опитваше се да наведе глава и да хвърли ездача, преплиташе нозе, напрягаше всичките си сили, за да скъса подпругите, да захапе юздата в зъбите си и да се понесе по волята си. Всеки друг ездач би се уплашил. Но дядо Давид стоеше твърдо на седлото и не сега беше времето, когато окото му можеше да трепне и да се уплаши. Махмузите се забиваха в ребрата на коня, острият шип на мундщука разкъсваше раззиналата му уста и животното, ще не ще, се поукротяваше, влизаше в пътя и поемаше своя бърз и плавен раван. Дядо Давид туряше тогава ръка на хълбока си и накривената му фуражка захващаше да се издига и да пада вълнообразно във въздуха.

— Като казак седи на коня — говореше Теохарий, като гледаше след дяда Давида.

Но в ума му беше се спряла друга мисъл и той прибавяше загрижено:

— Хубав кон, няма какво да се каже, хубав; ама туй, дето се обръща назад и гледа, то не ми се

харесва. Един кон обръща ли се назад и те гледа, бягай от него. . .

При тия думи Милан, който също гледаше подир дяда Давида и мислеше за децата си, въздишаше. Някаква смътна и неопределена тревога се повдигаше и растеше у него при всяко заминаване на дяда Давида.

А новата телеграфна линия вече се строеше, и то тъй бързо, както никой не предполагаше. Телеграфните стълбове се редяха един след друг през полето, жицата се обтягаше, работниците се местеха все напред и още не беше преминала треската на любопитството в Али Анифе, когато първите телеграфни стълбове се показаха на хоризонта откъм запад и също като пътници, наредени един след други, заслизаха надолу по пътя. Тогава у дяда Давида стана нова рязка промяна. И по-рано, когато той пристигаше от града, у всички оставаше съмнение, че е пиян: сега това личеше вече съвсем ясно. Нещо повече: той започна да пие, без да се предпазва, и през дните, когато почиваше. Тогава изпадаше в голяма искреност и признаваше работи, които по-рано мъчно признаваше. Така, веднъж като стигнал до Каралезката чешма, като всеки пътник, който пътува през това безводно поле, гдето няма друга чешма освен тая, слязъл и напоил коня си; но когато рекъл да се качи отново, конят го повлякъл, той не можал да се удържи на седлото и паднал.

— Добре, че кракът ми не остана в зенгията — разказваше той. — И остави туй, ами се повърна и искаше да ме тъпче с крака. . .

По-скоро можеше да се повярва, че като всички подплашени коне конят на дяда Давида неочаквано е изменил посоката си, отколкото че се е повърнал назад, за да го тъпче. Но Милан знаеше тая скрита борба, която се водеше между дяда Давида и коня му, и затова беше наклонен да вярва на всичко. Конят е можал да бъде хванат само защото юздата се заплела в предните му нозе.

— Як излезе каиша — смееше се безгрижно

развеселилият се дядо Давид, — як излезе каиша и тъй го стегна, че закова главата му в земята. Очите му изскокнаха като на настъпен гущер. Чакай, ще види той как се хвърля човек, ще го науча аз него. . .

За дяда Давида това беше дребна случка; никакво вълнение, никакъв страх не се забелязваше у него. По-самоуверен и по-безстрашен той ставаше от ден на ден. Че пиеше много, това се виждаше; но той като че се подмлади, поправи се, лицето му се зачерви, опълченските му мустаци бяха винаги засукани нагоре. И стъпката му стана по-твърда и по-тежка. Той беше извадил някакви старинни шпори, турил ги беше на чизмите си и сега техният треперлив звън в продължителна струя се носеше около митницата.

Започна да се хвали, говореше по-често за миналото и за борбата си с Атиш Пехливана. Понякога отиваше при камината, вземаше една от големите сабли, гледаше я усмихнат, после я изтегляше и ръждясалият ѝ дълъг клин прозвънтяваше във въздуха. Разкрачен, с високи чизми и старовремски шпори, той въртеше голямата и дълга сабля, лицето му светеше от някакво вдъхновение, белите му мустаци стърчаха нагоре и гъстите бръчки в ъглите на очите му чертаеха някаква лукава, весела и зла усмивка.

От грубостта на дяда Давида започнаха да се оплакват мнозина. Той се караше с пътниците, възразяваше на секретаря, мърмореше дори и против Дядото. С Рафаилова той се кара отново, и то тъй, че работата дойде до бой. А една вечер, когато беше се вече стъмнило, около митницата се чу вик, наблизо дрънкаха хлопки на овце, два гласа се издигаха, пресичаха се и се месеха в тъмнината; после настъпи тишина и се чуха тъпи удари, един, два, три. . . Хлопките задрънкаха по-често, стадото се отдалечи и наедно с него в тъмнината заглъхваше един старчески глас, в който имаше сълзи.

— Казах му толкоз пъти — говореше дядо Да-

вид, като се върна разпъхтян и уморен, — думах му: не се увирай тука, върви на друго място, кър широк. . . Не! Не взема! На ти тебе сега една трева, че да я помниш, докато си жив. . .

Дядо Давид беше бил тая вечер стария овчар дяда Петра Горещника, всичката вина на когото беше тая, че за да намери по-добра трева за стадото си, завъртяваше се понякога край митницата.

Както по-рано, Милан не смееше нищо да каже на дяда Давида. Но такъв, какъвто беше станал напоследък, той не му харесваше. Това безгрижие и това самозадоволство, които проличаваха и в зачервената му и здрава шия, тая надменна суровост и грубост го отблъскваха, натъжаваха го. И той си спомняше за оная внезапна кротост, за оная старческа доброта и смиреност, които се бяха явили у дяда Давида, когато беше чул клетвите на Рафаилица; спомни си за неговите продължителни замисляния, за мъките, които таеше в себе си, за неспокойните му сънища, за бълнуванията му и за оня безкрайно жалостен и горък вик, чийто смисъл той още не можеше да разбере: «Майко! Стига! Стига!» Тоя дядо Давид го нямаше вече. Пред него стоеше един коравосърдечен, сприхав, упорит и непреклонен човек. И най-лошото беше, че тоя човек почти винаги беше пиян и навсякъде около себе си разнасяше неприятен дъх на ракия.

Но Милан беше слабодушен човек и когато беше с дяда Давида, и приказваше с него, и се смееше. Горчивите и безрадостни мисли му идеха на ум само когато дядо Давид заминаваше за града. Веднъж, когато той гледаше подире му и изпращаше с очи големия пепеляв кон, който в праха и светлината на слънцето вече се закриваше в улиците на селото, Милан се обърна и видя дядо Петра Горещника. Заобиколен от големите си кучета, разгърден и с големия си кривак в ръка, старецът неусетно се беше приближил до митницата. Стадото му пасеше наблизо и лекият вятър, който духаше в тая ранна сутрин, носеше дъх на трева и топла пръст.

— До-брутроо! Тук ли е управителя? — попита Горещника и в същото време надникна през отворените врата на канцеларията, видя управителя и без да говори повече с Милана, изправи кривака си на стената, сне калпака си и влезе.

— Добрутро! Додох, господин управителю, да го кажа направо, додох да се жалвам. . .

— Милане — чу се кроткият глас на Дядото, — затвори вратата и си гледай работата.

Милан затвори вратата, поиска да подслуша, но не можа да чуе нищо, защото Горещника, против обичая си, заговори по-ниско. Той се бави доста и, както се виждаше, Дядото беше го поканил да седне по-близо, защото и неговият глас се чуваше неясно и по-надалеч.

Горещника най-после излезе и когато пое кривака си и тури големия калпак на главата си, погледна Милана: в сините очи на стареца сега имаше повече спокойствие. Милан тръгна с него.

— Всичко му казах — каза Горещника, като се спря по-настрана и извади кожената си кесия, за да си направи цигара, — всичко; господин управителю, рекох, тъй и тъй. . . Как тъй, че като е стражар, да не е господ пък? И да ме бие, мене, стар човек!

— Значи, всичко му каза?

— Всичко. Ама слушаш ли, Миланчо, аз не съм такъв човек, не обичам да се заяждам, ама с Давида не може инак. Лош човек, пиян човек. Такъв си го знам аз от мома още. . . Как да не го знам, знам го аз добре, затуй той не ме обича и не ме пуска тъдява. И знаеш ли? — Горещника сниши гласа си. — Той не от добро забягна от селото си. И там пак тъй — бре пиянство, бре кавги, бре коне, с кон в кръчмата е влизал. Имаше булка, млада, хубава — умори я, майка му, старата, и тя не видя хаир, умря подир нея. Свекърва и снаха рядко си живуват, ама те се имаха, пък и добра женица беше булката.

Горещника замълча, цъкна с огнивото си и приятна миризма на прахан се разнесе наоколо.

— Хм. . . — продължи той и се усмихна — като слушам как Рафаилица кълне Коста, като че слушам майката на Давида. И тя тъй го кълнеше, досущ тъй. . .

— Кълнеше го! — прошепна някак учудено Милан.

— Кълнеше го и още как. И в къщи, и в черква, и на гробищата при гроба на булката.

Горещника помълча замислен и прибави:

— Не знам, хора сме, никой не знай какво ще му се случи, един господ знае какво ни е писано; ама все пак да ти кажа ли, Миланчо, майчината клетва е лошо нещо, майчината клетва стига!

И той си тръгна, като крачеше широко и се подпираше на големия си кривак. С него тръгнаха и големите му кучета.

Милан остана сам и замислен заходи пред митницата. Той гледаше работата си, приказваше с Теохарий, но винаги, когато останеше сам и свободен, започваше да се разхожда пред митницата, все тъй замислен и загледан в земята. Късно вечерта той пак ходеше там, преминаваше ту пред осветените прозорци, ту се закриваше в тъмнината. Когато си легна, заспа много късно. И току-що заспал, той се стресна в съня си; стори му се, че чува тежки и бързи копита и сякаш грамадната сянка на дядо Давидовия кон падна връз прозорците на стаята. Милан чуваше ударите на сърцето си, но се повдигна и видя, че леглото на дяда Давида е празно, и едвам сега се досети, че той е в града. Вън вятърът разклащаше тъмните вейки на овошките и техните сенки пробягваха по осветените прозорци.

IV

Най-после телеграфната станция в Али Анифе беше готова. В една от стаите на селския хан, наричан още хотел «Международна страноприемница», наредиха апарата, маси, шкафове. Жицата, слязла

от баира и провлечена измежду къщите, достигаше до тая стая и влизаше през прозореца. Всичко беше готово: над вратата надпис, украсен с познатата емблема — две кръстосани тръби, — а вън окачиха зелена кутия с надпис «Поща». През отворената врата се виждаше началникът на станцията, седнал до апарата, чуваха се ту бързи, ту по-бавни почуквания; из коридора се мяркаше разсилен в униформа.

Всичко това с най-малки подробности беше разказал Теохарий, който беше ходил в село и както се виждаше, беше попийнал. Той дори каза, че новият курнер бил назначен, щял вече да започне да пренася пощата, и че ако утре дядо Давид замине за града, то е за последен път. Тая новина дядо Давид изслуша, както беше седнал на тревата пред митницата, с шише ракия пред себе си. Усмивката си остана на лицето му, но той усети, че нещо се скъса в него, някаква парлива топлина се разля по цялото му тяло. Един миг той наведе очи към земята и се замисли; после изправи глава, разсука големите си хайдушки мустаци и се засмя сухо, неестествено, принудително. Теохарий искаше да приказва още за станцията, но дядо Давид простря ръка към него, като че искаше да запуши устата му, и рече:

— Остави сега туй; пий да пием, куче! — и пак се засмя със своя сух и изкуствен смях.

Обзе го някаква странна и трескава веселост; не приказваше много, но каквото и да кажеше Теохарий, той все се смееше; и пиеше ракията като вода, с една страшна и неутолима жажда. Милан се разхождаше наоколо, мълчеше и мислеше.

Никой не можа да каже положително дали през тая нощ дядо Давид беше спал, или не. Отпосле, когато Милан и Теохарий се ровеха в спомените си, казваха, че и двамата бяха го чули да обаря в обора, да излиза и да влиза в стаята. Дори Теохарий, както сам признаваше, нямаше и да се събуди, ако дядо Давид не беше се препънал в една от големите саб-

ли и не беше вдигнал с това толям шум. Сутринта, когато се събудиха, намериха го станал, стегнат вече и готов за път; очите му бяха зачервени и вървежът му малко несигурен.

На определения за тръгването час той изведе коня си. Пътниците, които бяха подранили и спрели пред митницата, Теохарий и Милан, секретарят, Дядото и някои войници от поста, всички тия хора гледаха учудено зрелището, което се откриваше пред очите им. Едрият пепеляв кон с черни нозе и черна грива излезе от тъмните врата на обора, като цвилеше и размяташе дългата си опашка. Дядо Давид наклоняваше назад цялото си тяло, за да може да го удържи. Ни една минута конят не можеше да остане спокоен и да се спре на едно място; всяка жила, всеки мускул на огромното му тяло трепереше. Той оглеждаше широкото поле, което се разстилаше наоколо, вече посърнало и помрачено от облачното небе, разкриваше ноздри и дълбоко поемаше пресния въздух, цвилеше, пръхтеше и биеше земята с тежкото си като железен млат копито. Дядо Давид се сърдеше и за да укроти коня, или опваше с две ръце юздата с такава сила, че конят се стъписваше назад, като че щеше да падне, или го риташе в търбуха; конят се наскрежи, затрепера, очите му загоряха, изпод клепачите му се показаха кървави ципи.

Теохарий застана пак пред коня, докато дядо Давид се приготви и се качи. Конят беше неспокоен и, както се случваше по-рано, той пак възви глава, устреми и спря погледа си върху дяда Давида, после се изправи и сви уши, като че очакваше нов някой удар. За първи път дядо Давид не можа да се качи с първо стъпване на стремето; той сложи отново крака си, позасили се и тежко и с мъка падна на седлото. Теохарий пусна юздата. Конят литна напред, но и дядо Давид не се опита да го спре, а го остави да се понесе в бесен галоп още от мястото си. Всички гледаха изтръпнали и чакаха да стане някое нещастие, толкоз повече че дядо Давид се

полюляваше ту на едната, ту на другата страна; но дядо Давид не падна: чуваха се тежките удари на копитата и конят все повече и повече се отдалечаваше.

В тоя бесен галоп дядо Давид влезе в селото, премина покрай новата станция, без да погледне към нея, загуби се в дола и след малко се показа по пътя въз баира. Конят все галопираше, минаваше като стрела разстоянията от един телеграфен стълб до друг и на ония, които гледаха, им се струваше, че дядо Давид отива в града, а в противоположна посока, срещу него, телеграфните стълбове като че ли бягат към селото. Най-после конят прехвърли баира и се изгуби; край извивките на пътя останаха само телеграфните стълбове.

Едвам тогава Милан и Теохарий престанаха да гледат на запад и почувствуваха, че седят тъй отдавна и че тоя път изпращането беше траяло повече отвсякога. Те се погледнаха в очите, една и съща мисъл мина в ума им. Теохарий дори се накани да каже нещо, но Милан тръгна и тъй упорито се загледа в земята, и тъй скръбно стана лицето му, че Теохарий замълча и не каза нищо.

През всичкото време на своята служба, с една неизменна точност, на която държеше и с която се гордееше, дядо Давид пристигаше от града винаги точно в единадесет часа преди обяд, не закъсняваше и не прибързваше нито с една минута и затова всеки можеше да свери часовника си с неговото пристигане. На другия ден Милан много по-рано започна да гледа към баира на запад и когато наближи единадесет часът, той се спря и зачака. При него дойде и Теохарий. Те гледаха и всяка минута чакаха да се покаже на хоризонта познатият силует на конника. Времето им се стори дълго, никой не се показваше.

Теохарий извади часовника си.

— Единадесет без четвърт — каза той, — за десет минути той дохажда от баира дотука. Има още пет минути.

Той се приготви да тури часовника в джеба си и едновременно и той, и Милан извикаха:

— А! Ето го!

Много бързо, в няколко само плавни издигания, на гребена на баира се показа и изведнъж израсна грамадният силует на коня. Нямаше никакво съмнение, че това е конят на дяда Давида. Но какво става там? Конят не идеше в тоя равномерен раван, както винаги, а летеше с всичките си сили; облаци от прах се вдигаха изпод нозете му, той се извиваше, както се виеше пътят, отминаваше един телеграфен стълб, отминаваше втори, трети и все летеше надолу.

Разтревожени и смутени, двамата стражари излязоха от пруста и пристъпиха напред, за да могат да видят по-добре. Крайните къщи и плетища закриваха пътя през селото; но там се вдигна прах, чу се някаква врява и викове. Милан и Теохарий устремиха очи в оная точка, гдето пътят излизаше от отсамната страна на селото. И ето зачу се тежък тропот на копита, мярна се развяна грива и изведнъж конят се показа цял, понесен в луд бяг към митницата. Ездача го нямаше! От едната страна на коня висеше и се влачеше на земята нещо тъмно и тежко. . .

Стражарите разбраха всичко и изтръпнаха, полето сякаш се зачупи и залюля под тях. В същия миг конят стигна, мина край тях и като направи кратък завой, спря се като закован на същото място, гдето спираше винаги. Седлото му беше обърнато, в едното стреме стърчеше препъхнат крак и надолу към земята висеше безформено и кърваво тяло, тялото на дяда Давида. Конят беше цял в пот, отслабнал и изтънял само в един ден; той дишаше тежко, издигнатата му опашка се отпусна, разкри зачервенелите си ноздри и силно и дълбоко изпръхтя.

Подпоручикът, фелдшерът, Рафаилов, няколко души войници тичаха към митницата, уплашени и ужасени. А от един от разтворените прозорци се

подаде и надникна побелялата глава на Дядото. Лицето му изглеждаше спокойно, бялата му брада се разстилаше по гърдите му. Той гледаше сега над очилата си, отвесната черта се яви пак между веждите му, но в погледа му сякаш нямаше ни учудване, ни изненада: той сякаш виждаше това, което отдавна бе очаквал да стане.

Старопланински легенди

Шибил

Радка на порти стоеше,
отдолу иде Мустафа...
Народна песен

Шибил, страшният хайдутин, когото заптиета и кърсердари търсеха под дърво и камък, слизаше от планината и отиваше да се предаде. Утре тая вест щеше да се разчуе навсякъде, кой щеше да я повярва? Шибил малко се грижеше за това. Той бързаше и мислеше за друго.

Мислеше си как преди месец-два, от високите върхове на Сините камъни, където между гнездата на орлите беше и неговото хайдушко гнездо, той видя, че долу по пътя идат жени. Не беше в хайдушките правила да се задяват жени, нито имаше място за жени в сърцето на хайдутина. Но Шибил беше погазил много закони и не знаеше вече, нито искаше да знае кое е грях и кое не. «Жени, тук, сред Джендемите — помисли си той; — и това е добра плячка!» И той стана, незагрижен ни най-малко накъде го влече любопитството му. Хайдутите тръгнаха след него, засмяха се и зъбите им лъснаха като на гладни вълци.

Слязоха долу, минаха през гората, която още не беше се развила, и излязоха на пътя сред Джендемите. Това място беше най-страшно. Тук пътят се вглъбяваше навътре в дола, извиваше се по едната и по другата страна, чертаеше две дъги, два обръча на капан, в който много хора бяха намерили смъртта си. И, както правеха и друг път, хайдутите препречиха пътя, изправиха се там, страшни, брадясали, наметнати с черни арнаутски гугли, отрупани с оръжие. Жените се показаха на завоя и щом ги видяха, спряха се като втрещени; после се втурнаха, едни

надолу, други нагоре, и започнаха да бягат, но краката им се подкосяваха и те само лъкатушеха на едно място, като ударени птици. Прималели от страх, те паднаха на земята и заплакаха.

Хайдутите не се трогнаха, те дори не ги и погледнаха. Тяхното внимание беше другаде: една жена стоеше още на пътя, млада, хубава. И как беше пременена! Синя джанфезена рокля, елече от ален атлаз, пъстра божигробска престилка, сребърни пафти. А на шията ѝ тежки нанизи, ред едри алтъни, ред рубета и махмудии. Къде беше тръгнала тъй натруфена, на сватба ли? Луд ли беше тоя баща, който беше я пуснал сама из тия планини?

Шибил пристъпи по-напред, момата го гледаше спокойно и право в очите. Една отвесна черта беше се спряла между гайтанените ѝ вежди, алените ѝ устни потръпваха.

— Брей! — извика тя и крехкият ѝ глас странно прозвуча сред плача на жените. — Да си вървите по работата, че знайте ли се! Не ви ли е срам, какво искате от едни жени!

При тия думи хайдутите, които не снемаха очи от алтъните на шията ѝ, се спуснаха към нея и отдалеч протегнаха жилестите си ръце. Шибил махна с ръка и ги спря. После се обърна, изправи се на целия си ръст и отвисоко измери с очи момата. Какво бяло лице! И тънка в кръста, а полите ѝ широки, като на кукла. И какъв кураж! Очите му заблещяха весело, наду го на смях. Но по-рано от него момата беше се разсмяла с глас. Лицето ѝ светна, стана по-хубава и сега можеше да се види, че очите ѝ са сини и зъбите бели. Шибил я гледаш учуден: какъв ще е тоя дявол?

Как стана всичко онова, което отпосле се случи. Шибил сам не можа да разбере. Жените се съвзеха и макар още плахи като кошути, надойдоха към него. Разведри се сякаш планината, долу се зачу да шуми реката, в гората се обади птиче. Сам Шибил беше седнал на един камък, усмихваше се, слушаше брътвежите на момичето. Какво приказваше то?

Един господ знае — думи, които не значат нищо, думи, които се забравят. Но как светеха очите ѝ и как беше приятно да я гледа човек. Настрана, укротени като по някое чудо, хайдутите бяха насядали и спокойно пушеха.

— Та ти си Великокехайово момиче — говореше Шибил. — Рада се казваш. Че как те е пуснал баща ти? И пременена, с алтъни, с тия върви махмудии. . . Аз ще ги взема!

— Бре, ще ги вземеш! Я да ми дадеш още, че ми са малко! Я виж — извика тя, като показваше с ръка, — я виж как ти се скъсал ръкава. Чакай, аз ще го зашия.

Шибил погледна ръката си, сложена върху тапанджата на пушката: червеното сукно наистина беше се скъсало. И преди той да разбере шегува ли се тя, или не, видя я току пред себе си, виждаше мъха на бялото ѝ лице, червените ѝ устни и когато го погледнеше, очите ѝ го заливаха с мека и сладка светлина. Усмихваше се и го гледаше дяволито, прибираше скъсания ръкав, а в устата си държеше игла и конец.

— Не мърдай! — сгълча го тя. — Започвам. И тури нещо в устата си, та да ти не зашия и ума. Барем да го имаш!

Засмяха се всички.

— Слушай — продължаваше Рада, — да се ожениш, че да има кой да те кърпи. Да не ходиш такъв окъсан, като. . .

— Като какъв?

— Като циганин!

Шибил се понамръщи. Жените плахо се спогледаха.

— Да се оженя — каза Шибил, — ама момите не ме искат.

— Ба, ще те искат. Такъв ерген!

— Е хайде, вземи ме ти!

— Кой? Аз ли? През дол бяга, цървул стяга, що е то? — Хайдутин. Не, не ми трябва. Хайдутин не искам.

Шибил пак се намръщи. Рада срещна умолителните очи на жените и бързо рече да се поправи:

— Може, може. . . земвам те. Тряба само да питаш Велико кехая.

И като помълча малко, тя прибави:

— И кърсердарина Мурад бей. . . Готово. Виж ли как го заших — каза тя и пусна ръкава, — да ме помниш, да го носиш по живо, по здраво. . .

Шибил я погледна и се засмя. Те поприказваха още, после жените си тръгнаха и Шибил ги придружи чак дотам, дето се свършваше гората и започваше полето.

Когато се случи това, беше пролет. Тук-таме само из долищата беше се раззеленила пряспа букова шума, а по другите дървета имаше само пъпки. Шибил се връщаше в планината и още се усмихваше. След него вървяха хайдутите, гледаха в земята и мълчаха. Черен гарван прелетя над тях и заграка — лош знак! Шибил не забеляза, но хайдутите се събраха накуп и си зашушнаха нещо. Жена беше се изпречила на пътя им, хубава жена, а всичко това не предвещаваше нищо добро.

Мина се още някое време, стопли се повече. Цъфнаха дивите сливи, разлистиха се крушите и един ден, сред топлия въздух и сред слънцето, закука кукувица. Както беше обичай, Шибил започна да брои, за да види колко години ще живее, но после се замисли за възрастта си и му се стори, че е вече стар. Спомни си Рада и се усмихна: «Каква чудновата бърканица — мислеше си той — от жена, дете и дявол! И как всичко ѝ прилича; каже нещо — умно е, направи нещо — хубаво е!» И той я виждаше тъй, както беше я видял, когато държеше иглата с конеца в устата си, гледаше го и се усмихваше. «Не игла — помисли си пак Шибил и въздъхна. — Нож може да държи тъй в устата си, и от тоя нож човек на драго сърце би умрял!»

Тъкмо в това време минаха търговци и хайдутите ги спряха. Изплашени, прежълтели като смин, те едва се крепяха върху седлата на конете си и чакаха

да чуят какво ще рече Шибил. Но Шибил не ги накара да отворят дисагите си, нито потърси какво има в кемерите им. Отдалеч той отваря приказка за туй, за онуй, споменава за Велико кехая и най-после заговорва за Рада. Хайдутите гледат в земята и изгарят от срам. Шибил пуща търговците да си вървят, изпраща ги донейде и високо им заръчва да носят много здраве на Рада.

Хайдутите вече не продумаха на Шибиля, нито смееха да го погледнат в очите. И когато вечерта се прибраха в планината на върха Сините камъни, между орловите гнезда, и Шибил си легна и заспа, те останаха около огъня и си приказваха. Планината си беше същата, убежището им беше сигурно. И все пак те бяха неспокойни и плахо се оглеждаха наоколо. Изкрещи някъде лисица — стори им се, че човек се кашли; изпука някоя съчка — мислят, че иде някой. И те по-близо се навеждат един към друг, шепнат си и гледат как Шибил се върти в съня си, как пъшка и приказва нещо. Тогава те станаха и се застягаха за път. Не го убиха, но избягаха от него, както се бяга от чумав.

Шибил остана сам. И тогава парите от царските хазни, които беше обирал, пръстените, измъкнати от ръцете на живи и на умрели, златото и среброто от черкви и манастири — всичкото имане, което той беше натрупал и беше скрил из пещери и хралупи, всичко това потече в къщата на Велико кехая, все подаръци на Рада. Скъпи подаръци за всяко много здраве от нея. Но ето, той получи хабер, който го замая: Рада го викаше да слезе в село; баща ѝ им даваше благословията си, Мурад бей му прощаваше. И в знак, че думата му е вярна, кърсердаринът му пращаше божигробски броеници от кехлибар.

Дълго време Шибил мисли дали това не е примка. Всичко, което имаше, беше го дал. А гората беше се раззеленила вече цяла, натежа и потъмня, поляните се покриха с висока трева, цъфна божурът, цъфна и росенът, самодивското цвете. Из долищата се понесе дъх на люляка и на липи. И когато в усой-

те проехтя ревът на рогач, а в Старата кория загукаха гриви гълъби — корав се стори на Шибиля камъкът, на който вечер слагаше главата си, и тежка му се видя пушката. Той повече не можеше да трае и тръгна за село.

Когато потегли от Сините камъни, беше пладне, когато слезе долу на пътя и се обърна назад, върховете на планината и канарите по тях бяха се зачервили от залеза на слънцето. Но орлите още се виеха пред белите сипеи и каменните стени на урвите. Тия орли, които бяха навикнали на леш и които често пъти, кацнали на някоя скала, ръфаха човешки меса. Мръкваше се, в долищата се спускаше синкава мъгла, по баирите лазеха дълги сенки. Планината беше се спотаила, тиха, замислена, сякаш гледаше след Шибиля и питаше: къде? Домъчня му на Шибиля, съмнението като червей загриза сърцето му. Той седна на един камък и се замисли.

И всичко пак прекара през ума си, всичко премисли. Когато повдигна очи, месецът беше изгрял. Друг свят виждаше пред себе си Шибил и друга беше станала планината — разстлана нашироко, мътна, изгладена като синя стена, загърната в бяло було. В черни сенки се спотайваха горите, от поляните идеше хлад и бяла мъгла пъплеше по тях и се извиваше като змей. Някъде в мрака светваше светулка, написваше с огнена черта някакъв знак, някаква тайна дума, и угасваше. А дълбоко в дола нещо пееше — реката ли беше това? — пееше тъй тихо, тъй хубаво.

Шибил гледаше пред себе си и мислеше. В очите му, като къси жълти жици, се чупеха лъчите на месеца, искряха и се сплитаха в някакъв смътен образ, който ту се явяваше, ту се изгубваше. Но Шибил ясно виждаше две очи, които го гледат, една усмивка, която го мами. Той стана, тръгна подир тези очи и тази усмивка и повече не се обърна назад.

Три предпазливи удара, тихо пошепнато: «Аз съм, Мустафа», вратата се отваря и той влиза в бащината си къща. На огнището гореше огън, сенки

играеха по стените. По главите на пищовите на Шибиля, по паласките и пискюлите на вулията му блясват отражения. Висок и снажен, къщата сякаш беше тясна за него. Той срещна очите на майка си и разбра всичката тревога, която я мъчеше.

— Мустафа — каза тя, — защо дойде? Ще идеш ли там?

— Ще ида.

— Ще идеш! Кога?

— Утре.

Старата жена познаваше добре сина си и знаеше, че е излишно да настоява, да го раздумва. Тя седна край огъня, обхвана с ръце колените си, потопи очи в земята и зареди:

— Мустафа, от три дни сеймените на кърсердара леят куршуми и точат ножовете си; опитват ги с пръст да видят дали са остри, косъм да спуснат върху тях, косъма ще разсекат. И сучат мустаците си и гледат към нас. . . Мустафа, нещо лошо има да стане.

Шибил се обърна и я погледна, но погледът му беше такъв, че тя не знаеше дали той беше я чул и дали беше я разбрал. Тя се спотаи и не каза вече нищо.

А Шибил се разпасваше и сваляше от себе си пищови с позлатени дръжки, кулаклии ножове, работени със сребро паласки — всичко това, което за него беше вече тежко и непотребно бреме.

Горе, на Черковното кафене, до разтворения прозорец, седят кърсердаринът Мурад бей и Велико кехая. Беят е намръщен, мълчи и замислено смуче чибука си. Но Велико кехая е весел, той ходи из стаята, размята дъното на широките си шалвари, час по час вади от пъстрия си копринен пояс голям като топка часовник, поглежда го и пак го скрива. После потрива ръце и дума:

— Всичко е наредено, бей ефенди; гледай си работата, вълка е в капана. . .

На масата пред кърсердарина са сложени две

кърпи: бяла и червена. Това са условните знаци за сеймените, скрити в пусия. Ако беят развее от прозореца бялата кърпа, това значеше милост, ако развееше червената, значеше смърт. И те чакат и поглеждат към улицата. Никой не се вижда. На портата не е излязла Рада, нито Мустафа се вижда да иде. Велико кехая не може да се стърпи и се завтича до къщи.

— Е? — пита беят, когато той се връща.

— Всичко е наред. Облякла се в най-хубавата си премяна, ален атлазен елек, синя джанфезена рокля. Също тъй. както беше се облякла, когато я пратихме в планината. И жена нали е — гледа се в огледалото, пише веждите си и се смее.

— Какво ще се смее — казва сърдито беят, — не знае ли какво има да стане?

— Знае, как да не знае.

— Ти каза ли ѝ всичко?

— Хм. . . всичко не ѝ казах, можеше ли? Ама не! Всичко ѝ казах, всичко. Ефендим, не бери грижа, работата е наред.

Минава още час. Никой не иде. Велико кехая тича пак към къщи, бави се там сега повече и найпосле се връща.

— Е? — пита беят.

— Остави се, сега пък друго. Плаче. Дохождала оная вещица, майка му. Аз да бях я сварил, щях да я науча нея. Дохождала, ефендим, и кой знай какво ѝ е набъбрала. Сега чупи ръце и плаче. «Не давам, вика, косъм да падне от главата му. Ще му пристана, ще избягам с него в планината!» Ах, жени, жени! Тъй са те. Нейсе. Наредих я. Ще излезе. Ей сега ще я видиш на портата. . .

Кърсердаринът глади брадата си и мълчи. Сини кръгове от дим се огъват и вият около главата му.

Но ето: Рада стоеше на портата, отдолу идеше Мустафа. Кърсердаринът и Велико кехая тичат към прозореца, крият се зад пердето, гледат със затаен дъх.

Мустафа върви по средата на улицата. Върху

покриви, върху овошки грее слънце. Далеч в дъното на улицата се виждат планините, където Мустафа беше цар. Няма оръжие по него. Но как е пременен! Дрехи от синьо брашовско сукно, сърма и злато. Тънък и висок, малко отслабнал, малко почернял, но хубав и напет. В ръцете му броеница от кехлибар и стрък червен карамфил — броеницата от бея, карамфилът от Рада. Той е близо, гледа към Рада, гледа я и се усмихва.

Беят мачка бялата си брада и дума:

— Какъв юнак! Какъв хубавец!

— Кърпата, бей ефенди, кърпата! — вика Велико кехая.

— Какъв юнак — повтаря беят унесен, — какъв хубавец!

Велико кехая грабва червената кърпа и тича към прозореца. Беят го хваща за ръката:

— Не, чорбаджи, такъв човек не бива да умре!

— А момичето ми! А честта ми! — вика Велико кехая, отскубва се, отива до прозореца и размахва червената кърпа.

Припукаха пушки. Стъклата по прозорците зазвънтяха, къщите се залюляха, върху земята сякаш падна черна сянка. Шибил се спря, страшен, хубав. Накъса броеницата, но карамфила не хвърли, кръстоса ръце на гърди и зачака. Миг-два — колкото сеймените отново да напълнят пушките си. Остър писък се издигна откъм долната махала. Шибил не трепна. Друг писък откъм портата на Велико кехая. Шибил се обърна: беше Рада. Тя тичаше към него и простираше ръце, като да го запази, той разтвори ръце, като да я прегърне. Припукаха пак пушки. Падна Шибил, падна най-напред на лицето си, после възнак. Падна до него и Рада.

И всичко утихна. Слънцето огряваше камъните на калдъръма. Като петно кръв между двата трупа се червенееше карамфилът.

От Черковното кафене, от прозореца, някой отчаяно размахваше бяла кърпа.

Кошута

Не го повика, както се вика,
ами поблея, като кошута. . ,

Народна песен

Ето там, гдето се спущат белите сипеи откъм Крайница, в дола — беше воденицата на дяда Цона. Стоят върбите, стои вадата, но воденицата я няма. Останали са само едни срутени дувари, обрасли с къпина, и две-три греди, посивели и сплескани като гъба. Защото всичко това беше отколе и днес нито хората, нито местата са такива, каквито бяха едно време.

Двама души дохаждаха в тая воденица: сам дядо Цоно и син му Стефан. Дядо Цоно беше стар човек. Всички стари хора са приведени и докато младите гледат нагоре, старите отправят погледите си надолу и гледат земята, която скоро ще ги прибере. Но дядо Цоно не беше само приведен, а от някаква болест беше просто прегънат надве и не можеше да ходи инак, освен като препречи тоягата си отзад на кръста и се залови с ръце за двата ѝ края. Тъй той запазваше равновесие и вървеше бавно, загледан в земята, като че търсеше нещо. Когато отиваше на воденицата, той не се отбиваше нито наляво, нито надясно, обикаляше и криволеше тъй, както криволи и самата пътека.

Друг беше Стефан. За него нямаше път. Доде го видиш, че излиза из село, току виж, озовал се над воденицата, щъркнал на баира, висок и едър, какъвто си беше, и децата, които често влизаха в градината да берат сливи, щом го видеха, не слизаха, а просто нападваха и бягаха, колкото им крака държат. Ще речеш, сокол се спуснал на врабчета.

Но Стефан не винаги избираше прекия път за воденицата. Понякога той слизаше надолу от моги-

лата, там, дето накрай селото беше къщата на Муца Стоеничина. Тая Муца беше врачка, разбираше от билки, знаеше всичко за юди и за самодиви. За самодивите тя казваше, че си отишли отколе, защото хората станали лоши, но все пак като че една от тях, найхубавата, беше останала в къщата ѝ. Муца имаше хубава мома. За нея Стефан минаваше оттука, когато отиваше на воденицата. Те приказваха в някой затулен кът на градината, между сливите и слънчогледите. Той — застанал отвън плета, тя отвътре. Тя — руса, синеока, срамежливо навела очи, той — мургав, с широки плещи, с малка черна брада, която обкръжва лицето, но не го закрива. Тънките му устни се усмихват, но очите му си остават остри, тъмни, с по едно пламъче вътре в зениците, в което гори сякаш лоша мисъл.

Оттука Стефан вземеше ли, или не цвете от Дойна, на раменете му сякаш израстваха крила, прескачаше долове, мяташе се от баир на баир и за една минута беше при воденицата. Той отпушваше водата и кречеталото затракваше. А каква беше дядо Цоновата воденица? Нищо и никаква къщурка, ниска, схлупена, сякаш ластовиче гнездо, залепено на баира като под някоя стряха. Но голям беше корубестият олук, зеленясал, измокрен, надут, водата го пълнеше, устремяваше се надолу из него и биеше в перките на пепележката. От другата страна, като из тъмния зев на пещера, водата излизаше разпенена, плискаше се в дуварите, плискаше се в една мокра и лъскава каменна плоча, поставена насреща, шумеше, пръскаше се на хиляди капчици, които като ситна роса пълнеха въздуха. На това място винаги, когато имаше слънце, се явяваше една малка дъга. И сякаш всичката светлина на слънцето се събираше в тая дъга и всичко, що бе весело, пееше песента на кречеталото. Защото наоколо нямаше нищо друго, освен мълчаливи долове и тъмни гори.

Един ден Стефан, дядо Цоновият син, излезе от воденицата с мотика на рамо и тръгна да поправя вадата. Той стигна там, гдето водата излизаше от гората, разширява се на едно място и правеше тоя

хладен и бистър вир, в който жените от Жеруна перяха губери и белеха платна. Сега нямаше никой, през водата се виждаха всички камъчета на дъното на вира, а наоколо пясъкът беше чист и изгладен като на панакида. Тук-таме по тоя пясък имаше стъпки. Стефан се спря, приклекна и започна да ги разглежда. Не бяха на коза, макар че козите на Калистрата пасяха и пладнуваха наблизо; не бяха и на крава, макар че селската черда минаваше оттука. Стефан гледаше стъпките, навеждаше се повече. Най-после той се изправи, лицето му светна, очите му заблещяха: тия стъпки бяха стъпки на кошута. Същата тая, която беше се появила в планината и за която приказваха вечер жените, когато гледаха пожарите в гората или слушаха да шумят кориите над село. Друг път всичко това им навяваше страх, но сега те гледаха планината с доверие и се радваха, защото там ходеше кошутата. Овчарите разказваха как бягала като вятър, циганите дървари, които слизаха от планината, накичени над ухо с китки здравец и иглика, разказваха, че я видели отблизо и очите ѝ били също като очите на човек.

Стефан, дядо Цоновия син, беше слушал всичко това. Но женският ум и женските приказки за него бяха глупости. Той беше як, беше ловец и мисълта за кошутата запалваше същинска вълча стръв в гърдите му. Той се върна във воденицата, взе пушката си, нарами вулията и закачи на пояса си кратунката с барута. После отби водата, кречеталото замлъкна и дъгата пред воденицата изгасна. Стана тихо и тъмно и Стефан забърза по козите пътеки нагоре из планината.

Той ходи цял ден. Слизаше в дълбоки долове, вървеше под клоните на стари буки и стари дъбове, като под покрива на черква, и в нападалата шума виждаше или черните зърна на отровното биле, или червените шапки на чудновати гъби. На едно място видя вълк, на друго — ясно отпечатана стъпка на мечка, а на трето — ситни съчки се поронитха над него и когато погледна нагоре, видя кръглите и сви-

репи очи на дива котка. Стефан нито веднъж не сне пушката от рамото си. Той се изкачаше по високото било на планината, където вятърът къдреше тревата на поляните, а наоколо беше синьо небе и бели облаци. Оттук Стефан виждаше надалеч и търсеше кошутата. Но кошутата я нямаше.

Той не се отчайваше и тръгваше отново. Намери овчарчетата и ги попита за кошутата, а те, като гледаха пушката на рамото му и сключените му вежди, мълчаха и вдигаха рамене. Кучетата се спущаха върху него, но никой не отиваше да го отбрани. Стефан срещна и циганите дървари, весели, лъснати от слънцето, накичени с цвете. «Къде е кошутата?» Те го гледат, като че ли гледат мечка, измерват с очи високата му снага, измерват дългата му пушка. И мълчат. А като отминат, той ги чува да вдигат страшна врява на своя език.

За ловеца винаги остава някоя надежда и някое непрегледано място. Стефан ходи до мръкване и когато вече не виждаше нищо друго пред себе си, освен черен мрак, върна се във воденицата. На другия ден той пак преброди планината и пак се върна, без да беше видял нещо. На третия ден — същото. И когато, уморен и ядосан, слизаше измежду камънаците, чу, че някой го вика. Отсреща на една скала стоеше Калистрат козарят и сучеше върви от козина.

— Стефанеее! — викаше той дебело. — Да не гониш кошутата брей! Грехота е! Остави гадината и си гледай момите, мо-ми-те. . .

И той се засмя тъй, че долът заехтя.

Което знаеше Калистрат козарят, знаеше го и цяло село. Вечер жените се събираха на приказка. В планината гореше пожар. Нямаше дим, нямаше пламъци — само една начупена огнена линия, сякаш безценна огърлица върху гърдите на царска дъщеря. Корийте шумяха, прилепи прелитаха безшумно под стрехите. Сред кръг от жени и момичета, Муца Стоеничина приказваше:

— Мари! Онзи непрокопсаник, Цоповия син,

тръгнал да гони кошутата. Ще я убива. Господ да го убие! Не се посяга на такваз гадина, нито боде, нито хапе, нито зло струва. . . И къде ходи, къде се явява, я ми кажете? — Все около Мънастирището. Едно време там имало мънастир на света Богородица, задали се турци и калугерите рекли да скрият честния кръст. Скрият го на едно място, на другия ден им се струва, че ще го намерят, и вземат, че го преместят другаде. А вред, дето е стоял честния кръст, изниквало здравец. . . Затуй има толкоз много здравец там! . . .

Настъпи мълчание. Муца си почиваше, или пък искаше да изпита силата на думите си. После пак продължи:

— Туй място е свято. Леля Гана, бог да я прости, е казвала — колко пъти! — че като отишли веднъж за здравец, видели там една жена с дете в ръце. . .

Муца сниши гласа си и пришепна нещо, жените ахнаха от учудване.

— Ами, ами! — завърши тя. — Света Богородица е. И някому се привижда като жена, а някому като кошута. . .

Повея вятър. Шумът на кориите се приближи и разля като гръм на водопади. Жените станаха и се разгълчаха на отиване. В мрака под стрехите се плъзна сянка на човек, който бе подслушвал и бързаше да го не видят. Той беше Стефан.

На другия ден той беше пак в планината. Смя се, като си спомни думите на Муца Стоеничина. Той пак търсеше кошутата, но беше станал по-търпелив и за да не му дотяга времето, мислеше си и за друго. Мислеше за Дойна, с която не искаше да се среща, докато не улови кошутата. Но мислеше и за Димана, мургавата и черноока като циганка Димана. Тя не приличаше на Дойна, мълчеше, гледаше изпод вежди, но каква силна и гъвкава снага имаше! «Не бива, дума съм дал» — казваше си Стефан, като си спомняше пак за Дойна. Но мисълта му отново се раздвояваше и той мислеше ту за едната, ту за дру-

гата. Това го развеселяваше, вместо да го загрижва, и той като на подбив се питаше:

«Дойна или Димана? Русата или чернооката?»

Веднъж той беше седнал да си почине при едни скали до Мънастирището. Изведнъж като че нещо му каза да се обърне: наблизо до една поляна, отпред тъмната стена на гората, стоеше кошутата! Стефан трепна, разтрепери се, сърцето му заби. Но той се съвладя и насочи пушката. И се замери в левия хълбок, в сърцето. . . Изведнъж, като че бяла мъгла се спусна пред очите му, после се изгуби и в здрача и в сиянието на залеза той пак видя кошутата, но под нея стоеше жена и я доеше! Какво да прави? Да стреля, ще убие жената. Той отпусна пушката — жената се изгуби. Насочи пак пушката — тя пак се яви. Потрети — същото. Изплашен, смаян, той скочи: кошутата беше се изгубила. Тогава, без да се бави, без да се обърне повече, той бързо заслиза надолу.

На другия ден той не излезе от воденицата. «Уморен бях — мислеше си, — никаква жена не е имало, трябваше да стрелям.» И той се развеселяваше, замисляше се за Димана, усещаше се силен да събори планина. И като знаеше, че в село ще му се смеят, обземаше го омраза против хората и макар че беше вече взел хак от торбите с жито, оставено за мелене, вземаше още по толкоз. Воденицата се повреждаше нещо и той с часове работеше, за да я поправи.

Друг път той мислеше за Дойна, разкайваше се. Не мислеше вече да ходи в планината и да гони кошутата. Сърцето му се изпълваше с доброта и той връщаше обратно в торбите житото, което беше откраднал. Работата му спореше, поправяше повреденото и воденицата тръгваше. Дъгата над вадата светваше.

Един ден той чу гласа на Калистрат козаря и излезе.

— Стефане — викаше той, — къде ти са очите, сляп ли си. . . Кошутата мина пред воденицата. . . току пред воденицата. . . Ей я ѐ де е!

Стефан проследи протегнатата ръка на козаря и видя кошутата, която в последните скокове на бързия си бяг се изгуби в гората. Долът ехтеше от смеха на Калистрата.

Тогава той изнесе пушката и я подпря вън, за да бъде готова. После я внесе и пак я изнесе. Мислеше ту за Дойна, ту за Димана, ту крадеше от житото, ту го връщаше назад. Воденицата ту спираше, ту тръгваше и пред нея дъгата или се изгубваше, или се явяваше отново.

Дойдоха Петрови заговезни. Мръкна се и над черната тъмнина над селото, като дъжд от падащи звезди, светеха запалените стрели, които децата хвърляха. Изгря месецът и кориите зашумяха тържествено, тежко, като стара песен, която се пее на трапеза. Дойна излезе на двора, погледна месеца, послуша кориите, после мина в градината и спря на онова място, гдето се срещаха със Стефана. Не се чуват стъпки, не иде никой. Тогава тя излезе навън. Целият Боцур се белее, като че е постлан с бели платна. Планината се отпуснала, почива. Само долу горите са тъмни, тъмно е и в дола, където е воденицата на Стефана. Едно прозорче свети там, едно око гледа, окото на Стефана. Очите ѝ се примрежват от сълзи и това око започва да мига, започва да я вика. И тя върви, без да знае какво прави, без да може да се възпре. Какво има, ако отиде да посрещне Стефана? Сега е заговезни. Сега хората се прощават, прегръщат се и се целуват. . . Прегръщат се и се целуват.

И тя върви напред, не върви, а лети. Спуща се в дола и възлиза нагоре. Прозорчето свети, но воденицата е спряла. «Стефан гони кошутата — мисли си тя, — чакай да го излъжа.» И като се сниши зад шубраките, поблея като кошута.

Сянката на голям човек се мярна пред воденицата. Това е Стефан. Той гледа разклатените клони и ясно вижда кошутата. Тя е голяма и черна. Стефан насочва пушката. Нови вълни от бяла светлина падат от месеца и заливат гората. И ето, под кошута-

та се явява жена, месецът огрява лицето ѝ, косата ѝ. . .

Стефан трепва, тегли се назад, търси нещо да се опре. Цяла огряна от месеца, жената е пред него. Дойна.

— Дойне! — вика той. — Дойне, ти ли си?

Тя се смее.

— Ти ли си? — повтаря той. — Защо дойде?

— Ех, защо дойдох. Дойдох. . .

Тя се радваше, защото го виждаше, и без да го беше мислила, каза:

— Дойдох да ти пристана. Ей нȁ, приставам ти! Искаш ли ме?

Стефан не каза нищо, улови я за ръката и я поведе към воденицата. Щом прекрачиха прага, и двамата се сепнаха: чу се шум, нещо запука, разплиска се вода, кречеталото затрака. Воденицата тръгна сама.

Най-вярната стража

> «Да ся знай куга ходиху благочестиви хрисцяне у царя агаренскаго на лово колико туга, колико неволя беше. . .»
>
> Откъслек от стар летопис

Между братята от манастиря «Света Троица», наричан от селяните «Клепалото», защото, скрит в гората, никой не го виждаше, но често чуваха да се звъни там, пръв по ученост и крепкост на вярата беше Драгота. На него възлагаше всичките си надежди престарелият игумен на манастиря о. Амфилохий. Той хвалеше прилежанието му, чистотата на почерка му, изкуството, с което умееше да рисува със злато и червена боя заглавни букви и разни други украшения в светите книги, които преписваше. Старецът предчувствуваше близкия си край, но се утешаваше с мисълта, че Драгота не само ще бъде достоен негов заместник, а велик подвижник, какъвто непременно щеше да стане, ще прослави с името си техния малък и беден манастир.

Освен Драгота и игумена, в манастиря имаше още трима калугери, неуки селяци, които пасяха манастирските кози, гледаха пчелите, копаеха лозето и сечаха дърва — работеха туй, което беше благословено от бога, комуто също тъй просто и безхитростно се молеха. Те не обичаха Драгота. Не го обичаха, защото все зарад него търпяха укори от игумена, който все него им посочваше за пример. А като го гледаха да ходи такъв навъсен и мълчалив, бояха се да не замисля нови подвизи, с които още повече да ги унижи в очите на о. Амфилохия.

Драгота не обръщаше внимание на незадоволството на тримата прости братя. Като се прибереше в килията си, където никой не можеше да го види, той първом си дояждаше добре със скритото ядене,

което държеше под ключ. И като си помислеше, че често о. Амфилохий беше го посочвал за пример в умерено ядене и пиене, той се усмихваше — зла и непривична усмивка в неговото вечно навъсено лице. Но той спокойно се наядаше и спокойно заключваше пак храната си в долапа. След това, сит, но не и развеселен, лягаше на одъра, склюбчваше ръце под главата си и се замисляше.

Не съжаляваше, че игуменът се лъже в добродетелите му, нито че братята го подозират в козни. Той беше доволен, че никой не знае тайната му; защото Драгота имаше за какво да мисли и мислеше за него винаги — и когато слушаше хвалбите на игумена, и когато преписваше светите книги, и когато в усърдието на молитвите си удряше челото си о студените плочи на манастирската черква. Мислеше все за тая случка, която беше го накарала да подири убежище в манастиря.

Тая пролет — има-няма шест-седем месеца оттогава — хаджи Емин, един от татарските султани, чиито конаци бяха в Есерлий, в Карнобашкото поле, беше излязъл на лов. Както ставаше и друг път, изкарани бяха насила много селяни да помагат и да плашат дивеча. Между тях беше и Драгота, тогава граматик и псалт при поп Лукана от Жеруна, тъй като ред беше на тяхното село.

Още от сутринта ловът отиваше добре, султанът беше весел. На едно място, от китка зелени дървета изхвръкна гургурица. Рипна белият хат на султана, от рамото му хвръкна соколът му и се устреми подир гургурицата. Доганджиите нададоха ловджийските си викове и препуснаха конете си. Но ето втори сокол, по-бърз от стрела, премина над главите на ездачите, настигна първия и наместо да подгонят наедно гургурицата, счепкаха се и се сбиха, завъртяха се като кълбо във въздуха. Всичко това трая само мигдва. Между разхвърчаната перушина единият сокол тежко като камък падна на земята, другият отлетя настрана.

Към това място препускаха ловците, които бяха

престанали да викат. Пръв стигна султанът, спря коня си и погледна: падналият сокол беше неговият; с раззинат клюн, той дишаше тежко, на едното му крило имаше капка кръв.

Султанът се обърна и погледна назад. Лицето му беше страшно. Ловците се спряха в полукръг и изтръпнаха. Закон беше, когато султанът пусне сокола си, никой да не пуща своя. Очите на султана хвърляха искри и ходеха от човек на човек. Всеки имаше сокола си на ръката. Но всеки се боеше да не падне гневът на султана върху му и се отместяше настрана. Показа се един, който нямаше сокол на ръката си. Той беше Косан.

— Твой ли е сокола? — попита султанът.

Косан не посмея да продума, кимна с глава и наведе очи към земята. Като голяма бяла птица префуча белият кон, султанът за миг беше при Косана, дигна бича и го заудря по главата, по лицето — вред, гдето свари. Удря го, докато се умори, и тогава го остави. Всички доганджии бяха се изместили настрана. На предишното място стоеше сега само Косан и едвам се крепеше на изплашения си кон. По лицето и по косата му изпод калпака течеше кръв.

Султанът поиска да му дадат сокола, взе го на ръка, поклати глава съжалително и още веднъж хвърли гневен поглед към Косана. После тури птицата на левия си лакът и бутна коня си полека напред. Доганджиите го последваха, всички мълчаха, чуваше се само тропотът на конете. От време на време султанът извръщаше лакътя си и поглеждаше сокола: той беше все тъй омърлушен, с разрошена перушина. Ловците не смееха да се покашлят.

Но ето че соколът се поотърси, поогладй перата си и след това се изправи, съживен и бодър. Султанът се усмихна. Облекчение почувствуваха и всички зад него.

Тогава Кара Имам, сух и жълт татарин, който придружаваше султана само за да го развлича със

смехориите и анекдотите си, доби кураж, приближи се до султана и му каза:

— Ефенди, тежка ръка имаш! И падаше се на кучето тоя бой. Само че. . . друго нещо има тук. . .

— Какво има?

— Тоя Косан не го бива днес. Искам да река, че е добър соколджия, но сега ума му е другаде. Ефендим — севда! Взела му е ума една гяурка. И каква мома е, ефендим, каква мома е! Ей, и аз като Косана бих ял такъв бой зарад нея!

— Че толкоз ли е хубава?

— Ефендим!

— Чия дъщеря е таз хубавица, Кара Имам?

— На Димчо кехая от Жеруна.

— Димчо кехая? Богатият онзи чорбаджия, с многото овце?

— Същият, ефендим. Три хиляди овце докарва той всяка зима в нашето поле.

Султанът погледна сокола си, остана доволен и тъй, както си беше поусмихнат, загледа се в гривата на коня си и не каза нищо. Той като че беше забравил онова, което му беше казал Кара Имам.

Изведнъж той вдигна ръка и даде знак да спрат. После направи сам още няколко крачки и се обърна с лице към ездачите. Хубавият кон изви шията си като лебед, задъвка юздата и заудря с крак в земята. Като изгледа всички строго и като си даваше вид, че не вижда потъналия в запечена кръв Косан, бавно и с тежък глас султанът даде заповедите си: помагачите селяни и чуждите доганджии да си отидат, неговите собствени доганджии и слуги да се приберат в конака. Сам той, придружен от Кара Имам и от сеизите си, пое пътя към планината. Драгота изтръпна: пътят, по който се отдалечаваше султанът, водеше право към Жеруна!

Всичко, което беше се случило дотука, Драгота го беше видял с очите си. Онова, което се случи отпосле, не беше го видял, но за него толкоз много беше се приказвало, че и него знаеше тъй добре, като че беше го видял.

Късно същата вечер султанът и сеизите му спряха пред къщата на Димчо кехая. Прозорците още светеха, стопаните не бяха си легнали. Наизлязоха слуги, светнаха фенери и дълги шипове светлина прорязаха тъмнината. Големите порти се отвориха широко, както се отварят пред цар и пред сватба. Появи се и Марга, стопанката на къщата, висока и снажна жена, посрещна гостите и ги въведе в къщи. Остави ги за минута, излезе и веднага пак се яви, стегната, пременена.

Приличието искаше да се приказва, за да не усетят гостите и най-малкото стеснение. И като примесваше думите си с прекалени любезности и тънки ласкателства, Марга заговори за дребни неща, за времето, за берекетя, за болестите по хора и по добитък. Но тя предчувствуваше нещо лошо и докато приказваше, будно следеше отде ще се яви опасността, за да я посрещне навреме. Обаждаше се понякога и Димчо кехая плахо, неуверено, като след всяка дума поглеждаше жена си. Султанът, поусмихнат, мълчеше. Всичко, което той каза, беше, че не трябва да си правят много труд и че нищо друго не искат освен по едно кафе.

Марга излезе веднага. Мълчанието, от което най-много се безпокоеше Димчо кехая, изпълни къщата. Той стоеше прав със скръстени ръце и не знаеше да приказва ли, или да мълчи. Султанът чукаше с пръст по сребърната дръжка на сабята си и се усмихваше. Кара Имам поглеждаше лукаво към вратата, но също мълчеше.

Донесоха кафето. Но когато Марга, след като тури лявата си ръка на сърцето, с дясната рече да подаде кафето на султана, той махна с ръка и я спря.

— Не! — каза той. — Тъй не бива! В таз къща има мома и на нея се пада да шета. Повикай я. Искам тя да ми подаде кафето.

Димчо кехая усети да треперят нозете му, сви вежди и още по-ниско наведе глава. А след думите на султана разля се веселият смях на Марга.

— Ефендим, прощавайте, не вържете кусур —

говореше тя, — в ума ми беше, ама нали съм жена — забравих. Сега, ей сега ще повикам Ранка. . .

Но щом прекрачи прага и излезе навън, престорената веселост изчезна от лицето ѝ и се замени с грижа и ярост. Нямаше какво да се прави. Бързо, с разтреперени ръце, с хиляди заръки и съвети, изговаряни набързо, облякоха Ранка. Облякоха я нарочно по-прибрано, в по-вехтички дрехи, по-ниско подбрадиха ръченика ѝ. И като я остави да мине пред нея, Марга я въведе при гостите.

Султанът повдигна очи. Кара Имам се ухили и очите му пламнаха. Не бяха дрехите и ниската пребрадка, които можеха да изменят Ранка. Пред тях стоеше висока и стройна девойка, която по всичко приличаше на майка си: същото кръгло лице, същите черни очи. Само че беше млада, срамежлива, с тая мекота на чертите и с тая преснота, която дава само младостта. Тя подаде кафето на султана и в смущението си го разля.

— Няма нищо, на хаир е! — засмя се Кара Имам.

И той впиваше очи в нея, гледаше да я смути, когато подаваше и неговото кафе, но сега тя го погледна с друг поглед и в очите ѝ Кара Имам видя тия кратки светкавици, по които веднага позна породата на майката.

Като подаде кафето, Ранка се отдръпна настрана и също като баща си застана права и със скръстени отпред ръце. Марга отново разсипа любезностите си и в същото време се взираше в лицето на султана, следеше всяко изражение, дебнеше погледа му. Като че напразни бяха безпокойствата им — нищо лошо нямаше. Само да не беше тоя Кара Имам. Той беше станал много бъбрив. И приказваше все на Ранка, подхвърляше ѝ двусмислени закачки, караше я да се смее, да се черви. Султанът, както по-рано, мълчеше, подпрял ръка в жълтеникавата си, подстригана четвъртито брада, кривата му черкезка сабя беше между коленете му. Той гледаше Ранка, усмихваше се и поставените надалеч свещ-

ници пълнеха с блясък очите му. Съвсем нечакано той скочи и каза, че е време да вървят.

Изпратиха ги тъй, както бяха ги посрещнали. И когато тропотът на конете заглъхваше, Марга, след като изпрати една клетва подир тях, погледна към небето и помисли, че може би всичко щеше да се свърши с това. Но две седмици по-късно сеизите на султана грабнаха Ранка от хорото и я отвлякоха в конаците му. Изпокри се мало и голямо. После растана глъчка като в кошер. В къщи Марга припадаше, а Димчо кехая, изгубил дума и ума, чакаше да се свести жена му, за да каже какво трябва да се прави.

Не направиха нищо — бог беше високо, цар далеко. Чу се, че Косан излязъл хайдутин в планината и обикалял около конаците на султана. А Драгота, граматикът на поп Лукана, отиде калугер в «Клепалото». Но ако за Косана се знаеше, че беше искал Ранка, макар че Марга не искаше да чуе за него, никой не помисли, че почернянето на Драгота е в някаква връзка с дъщерята на Димчо кехая.

Това знаеше само Драгота. Това мислеше сега той, когато се затваряше в килията си. Драгота не беше като Косана. Той обичаше хитро скроените планове, околните пътища. Ако беше поискал Ранка, както беше направил Косан, не щяха да му я дадат. Но поп Лукан беше стар, утре щеше да умре, а неговото място се падаше нему — на Драгота. Тогава щяха да се намерят хора, които да убедят Марга, че най-приличното за дъщеря ѝ е да бъде попадия наред с Драгота. И това щеше да бъде, щеше да бъде, ако не беше хаджи Емин, тоя поганец, тоя антихрист!

Но Драгота не смяташе всичко за изгубено. Никой не знаеше какво може да донесе времето. Може султанът да върне Ранка и тогава, заклеймена от срама, отблъсната от други, тя ставаше напълно негова. Можеше и друго да се случи. Драгота чакаше. Тишината и самотията му даваха възможност да мисли, както дават възможност на паяка

да плете мрежите си. И тъй като всички тия планове бяха все за Ранка, той не усещаше как уморената му мисъл преминава в бленуване. Дъщерята на Марга заставаше току пред него, той чувствуваше близостта ѝ, виждаше огъня на очите ѝ, усещаше топлината на нейната бяла млада плът. И мъчен от желания, изгарян от страст, той се въртеше на одъра си, пъшкаше и очите му, пламнали като очите на безумен, виждаха видения, пълни със съблазън и грях.

•

Дойде есента и донесе тежки дни не само за манастиря, но и за цялата покрайнина. Чу се, че идат кърджалии, имената на Индже и Кара Колю бяха на всички уста. Вечер, отвъд зъбчатия гръб на планината, която сега се издигаше по-черна и по-страшна, грееха огнените сияния на запалените села. Денем слънцето огряваше вдигнатия прах по всички пътища, по които, като черни мравуняци, се движеха хора: селяните от Беличево и Бутово, от Кърто-жебен и от всички малки села и колиби бягаха с добитъка си, с колята си, с всичко, което можеха да вземат със себе си, и се прибираха в Жеруна. Това село, като най-голямо, беше обкръжено с шарампол и по бойниците му се нареждаха въоръжени мъже.

Прибраха се и братята в «Клепалото», докараха козите и кравите си. И смутени и разтревожени, заобиколиха о. Амфилохия, който в тия часове на общо униние запазваше всичкото си спокойствие и всичката яснота на ума си. Той говореше благо и кротко на братята, насърчаваше ги, настояваше да не бягат, защото бог щеше да се погрижи за тях и да ги запази. Но тъкмо в тая минута мина селянин и каза, че кърджалиите идат право към манастиря. Той не можа да довърши, защото високи гласове и страшна глъчка долетя до тях, като че по върховете на гората премина буря. Тогава братята

хукнаха да бягат, пръв Драгота, а след него и другите, и оставиха о.Амфилохия сам в манастиря.

След няколко дни, когато опасността беше минала, те се върнаха и страшно зрелище смрази сърцата им: от манастиря бяха останали само голи стени, всичко беше изпочупено и изпограбено. Най-диво кощунство беше извършено над черквата — троновете бяха превърнати на ясли, по каменните плочи имаше следи от подкови и конски тор. Иконостасът беше срутен, иконите бяха изподраскани с ножове, очите на всички светци бяха продупчени. А вън, на прага, лежеше заклан о.Амфилохий. И никога тишината в гората не е бивала тъй голяма. Леден ужас пълнеше двора на манастиря и като отчаян вик се издигаше към небето.

Братята — повече сенки, отколкото хора — най-напред се заеха с погребението на игумена. Изрядко и тъжно заби клепалото, звънките му удари закапаха като сълзи в тишината на гората, братята запяха. Те носеха мъртвеца на ръце и с просълзени очи гледаха безжизненото му лице, бяло като мрамор, обгърнато с кротост и доброта, сякаш прощаваше и тяхното малодушие, и жестокостта на враговете. Братята бяха уверени, че погребват светец. До вечерта, и след като погребението беше свършено, клепалото продължаваше да бие и братята все още се молеха пред иконите с избодени очи.

На другия ден всичко си беше по старому и братята почувствуваха сърцата си каменни. Те се събраха на съвет и тъй като от три дни не бяха яли нищо друго освен корени и в сърцето на всекиго беше се набрала мъка, омразата им против Драгота избухна с всичката си сила. Като че той беше виновен за всичко. Нямаше кроткия глас на о. Амфилохия, за да ги вразуми. Те хулеха Драгота, хулеха го помежду си, едва не се сбиха. И колкото и да ненавиждаха Драгота, все пак трябваше да се съгласят с него, защото туй, което казваше той, беше най-умно. В манастиря нямаше троха хляб, от кравите и козите не беше останало нито крак. Трябваше да се пръс-

нат по четирите страни на света, трябваше да събират милостиня. И тъй като всеки от тях би желал да бъде вред другаде, но не и с Драгота, те се разделиха и заминаха на разни страни.

Тъй Драгота можа да запази за себе си посоката, която му трябваше. Той тръгна пръв и тръгна право към Жеруна, но като навлезе в гората, спря се да почака, защото искаше да бъде в селото на мръкване. Той стоя няколко часа. Доскорошното минало, страшната случка в манастиря, кърджалиите, братята, всичко това изчезна от паметта му, като че не беше бивало. Както винаги, съединените му вежди деляха като с черна черта челото му, лицето му беше навъсено. Но вътре в себе си той се радваше. Весело му беше като на затворник, избягал от тъмница. Светът му се виждаше хубав, в него нямаше повече опасности, нямаше скърби и грижи, имаше само едно: Ранка.

От височината, където стоеше, той виждаше далеч на изток тъмнозелените талази на Дъбравата. Тук-таме сред тая черна и гъста гора блестеше широка, сребърнобяла ивица. Това бяха Смесите — името, с което тукашните хора наричаха Камчията, голяма и пълноводна на това място, събрала водите на всички малки рекички. Отвъд тая бяла лента Дъбравата се губеше в синя мъгла. А там беше Карнобашкото поле, там бяха конаците на хаджи Емин.

Драгота гледаше към тая посока. И когато слънцето заседна, Дъбравата потъмня и ниско над нея на небето блесна първата звезда, сякаш нечие око погледна Драгота и спусна върху му гъсти ресници от лучи. Ранка беше там, Ранка го чакаше. Той скочи, сърцето му биеше силно. Планът, който толкоз много беше обмислял в манастиря, изведнъж му се показа ясен, разработен в най-малките си подробности, изпълним. Обзе го страшна и сурова решителност и без да се бави повече, грабна тоягата си и се запъти към селото.

Драгота стигна там, както искаше, на мръкване. Откакто беше станал калугер, той мислеше, че не

принадлежи вече на домашните си, и наместо към бащината си къща, тръгна направо към къщата, където най-често приемаха странници, като него. Отиде в къщата на Димчо кехая. За пръв път той се явяваше в село с расо, с дълга до раменете коса и с гъста и корава брада, която покриваше почти цялото му лице. Марга веднага го позна, но продължаваше да го гледа учудено и Драгота добре забеляза присмехулния пламъчец, който светна в очите ѝ. Това разсърди Драгота и наместо да започне с трогателния разказ за нещастието на манастиря и за смъртта на о. Амфилохия, тъй както беше го намислил в гората, той седна и направо запита за Ранка. Марга трепна, като че си спомни нещо отколешно, нещо забравено, замълча и се замисли. После изведнъж избухна:

— Господ да го порази! Чумата да го тръшне тоз поганец! Почерни ми момичето, почерни го. . .

— Разбирате ли я?

— Как ще я разбираме, Драгота? Нито я пуща да дойде у нас, нито нас припуща да отидем при нея. Ето го тоя — тя посочи с глава на най-малкия си десетгодишен син, — само него оставя да отиде при нея. Ако го пратим, ще разберем нещо за нея. Ех, здрава е, жива е, добре я държал. Да му опустее доброто. . .

— Друга вяра е, това е най-лошото — каза Драгота. — О. Амфилохий често казваше за нея: тя е, каже, загубена овца, овчаря трябва пак да си я прибере. А той беше свят човек, бог да го прости. . .

И като повдигна за пръв път очи и погледна към небето, Драгота се прекръсти три пъти подред. Марга не го разбра.

— Няма го добрия старец вече, няма го! — каза Драгота и въздъхна.

И той разказа за голямата напаст, която беше постигнала манастиря, за трагичната кончина на о. Амфилохия, за поруганата черква, за иконите с избодени очи. Той повдигна очи и погледна наоколо си: нищо не беше побутнато, нито в къщи, нито в

двора на Димчо кехая. Шарамполът и бойниците бяха запазили селото. Това ядоса пак Драгота и наместо да отговаря на любопитните запитвания на Марга, рече строго:

— Ранка трябва да се спаси, туй знам аз. Тъй заръча и о. Амфилохий. А о. Амфилохий е светец и сега седи отдясно на отца — Драгота пак се прекръсти три пъти — и заръчаното от него е заръчано от бога.

Очите на Марга почнаха да стават големи, тя притихна, гласът ѝ омекна. Изпод сключените си вежди Драгота внимателно я следеше.

— О. Амфилохий често говореше за Ранка — каза той. — И вярваше, че тя ще се спаси. Кой знай, може да е видял сън, може да му е било казано свише. И нали рекох — той заръча.

— Какво заръча, Драгота?

— Да се погрижим за нея, да я спасим.

— Да я спасим, Драгота, белким аз не искам. Ох, да можеше само! Кажи ми, научи ме как. . .

— Нека го искаме и бог ще ни помогне — каза тайнствено Драгота, прекръсти се и замълча.

Повече те не говориха. Но по всичко, както го гостиха, в каквато стая го заведоха да преспи, Драгота разбра голямото внимание, с което вече го обграждаше Марга. Той беше доволен, изправи се пред иконостаса и започна да се кръсти. Тъкмо в тая минута Марга надникна да види дали не му липсва нещо, но като го видя, че се моли, притвори вратата и се отдалечи на пръсти.

Сутринта Драгота повика Марга. Изглеждаше съсредоточен и твърдо решен на нещо.

— Ти каза — рече той, — че оня, поганеца, само детето пуща при нея?

Марга кимна с глава.

— Още сега ще го пратиш при нея. Вземи тая книга, аз съм написал там нещо, и скрий я в дрехите на детето, но тъй, че да може да се намери само ако се съблече голо. И то да не знае нищо. Кажи му да рече на Ранка: «Мама заръча да ме окъпеш.» Тя

ще го съблече и ще намери писмото. Толкоз. Другото си е моя работа.

Неотстъпчивата други път Марга сега се съгласи, взе на дребно нагънатото писмо и направи всичко, както искаше Драгота. Момчето беше стегнато, пременено, качиха го на кон и с един слуга го изпратиха още същия час към конаците на хаджи Емин. Тогава чак Драгота си взе сбогом, прекръсти се и тръгна след тях, но вече по други път.

•

Свърталището на Косана бяха дълбоките усои и високите поляни по билото на планината, където всички овчари бяха негови верни побратими. Но понякога, дали защото му омръзваха планинските пущинаци, дали защото омразата му към хаджи Емин го влечеше към конаците му в Есерлий, той слизаше от планината и се появяваше из селата в полето.

Смел беше Косан и с леко сърце си играеше с щастието, което неведнъж беше го спасявало. Но веднъж, тъкмо когато се мислеше най-сигурен, видя се подгонен от потеря. Гората беше наблизо, той щеше да влезе в нея, но тя беше наравно, все пак можеше да бъде обградена и претърсена. Тогава той, с тая бързина, с която беше навикнал да решава в минута на голяма опасност, влезе в гората, но не продължи да върви по същата посока, а се повърна право назад, срещу потерята. Вървя час, вървя два. По едно време чуваше не само виковете на турците от потерята и тропота на конете им, но чуваше ясно и разговорите им. После те отминаха и виковете им заглъхнаха далеч по лъжливите му дири. Косан и тоя път беше спасен.

Мръкна се и по пътеки, които само той познаваше, Косан вървеше из гората. Беше тъмно, повял беше първият студен вятър, гората шумеше и сипеше сухи листи. На едно място в тъмнината, през черните клони на дърветата светна огън. Косан поз-

на, че е близо до «Клепалото». Но той знаеше, че манастирят е напуснат и само преди няколко деня, когато беше минал през него, борсуци и диви котки бяха се разбягали отпреде му. Един прозорец светеше сега долу, където бяха калугерските килии. Някой от братята ли беше се върнал, или закъснял пътник беше се прислонил? Косан задебна в тъмнината между клоните и храсталаците, плъзна се покрай стената и стигна до осветения прозорец. Той се повдигна и погледна: видя голям огън, видя срещу него човек с голяма коса и пламнали очи и позна Драгота. Но това що е? Коя е тая жена, тая туркиня с късо сърмено елече и атлазени шалвари, с две дебели плитки коси, спуснати отпред пред раменете, с наниз от рубета по средата на челото? И тия жълтици горяха от огъня и лицето ѝ беше бяло, очите черни, веждите тънки. И тя гледаше без страх Драгота и без страх говореше с него, с Драгота, който, космат и навъсен, приличаше на някой таласъм, излязъл от гората.

Здрава глава имаше Косан, но стори му се, че вижда сън, отмести се и потърка с ръка челото си. После пак погледна: и позна, че тая жена не беше друга, а Ранка. Не знаеше как е дошла тука, не разбираше нищо. Но като се вгледа добре в Драгота, разбра какво значеше огънят, който светеше в очите му. Не повика, не се обади, наблегна на вратата със страшната си сила и я отхвърли пред себе си.

Той влезе и огънят го огря — широки четвъртити плещи, глава на лъв. На пояса му блеснаха главите на пищови. Ранка изпищя. Драгота слисан пристъпи две крачки напред.

— Какво искаш? — измънка той. — Не може. . . тук не може, хора има тук.

— А аз мечка ли съм? — рече Косан.

— Ах, Косан. . . Косан! — викаше Ранка. — Божичко, как ме уплаши!. . .

— Аз съм, Ранке. Какво има, що щеш тука?

И без да обръща внимание на калугера, Косан беше вече при Ранка, усмихваше се, слушаше я, за-

лени и той, и тя от светлината на огъня. С малко думи, като преживяваше отново всички страхове, Ранка му разказа за бягството си. Драгота беше я спасил. Само че сега трябвало да бъдат в къщи, а Драгота я превел през манастиря, като ѝ казал, че оттука било по-близо.

— По-близо оттук? — рече Косан. — Не е право. Лъже.

И без да погледне Драгота, той седна при Ранка.

— Ех, Ранке, кой е мислил, че ще се срещнем. И сега, тая вечер. Мене ме гони потеря. . . Ама нищо.

— Гони те потеря! — извика Драгота и дойде при Косана. — Човече, бягай оттука, иди си. . . иди си, ще ни погубиш!

— Попе, стой мирно — рече Косан и пренебрежително го бутна с ръка. — Не викай. Ако дойде потеря, страшно е и за мене, и за тебе.

— Човече, ще ни погубиш — викаше Драгота, — иди си, иди си по-скоро. . .

Косан го изгледа с твърдите си очи, помълча и рече:

— Слушай! Поп ли си, или дявол, не искам да те зная. Да се махнеш от очите ми! Иди и кажи на Димчо кехая, че Косан ще доведе дъщеря му. Кажи на Марга. Кажи, ако искаш, и на хаджи Емин да дойде да я вземе. Хайде, върви!

И той сложи тежката си ръка върху шията на Драгота и го затласка към вратата. Ранка изпищя, Косан видя отблизо очите ѝ, тежките ѝ плитки се разлюляха пред него. Той пусна Драгота и се повърна.

— На бога служиш, а? — извика той. — Зная те аз тебе! Зная какво беше намислил да правиш, ама това няма да стане, не! Косан е тук. . .

При тия думи Ранка трепна. Много неща ѝ станаха ясни и едвам сега тя разбра голямата опасност, която я заплашваше. Сама, сред тая гора, между тия страшни мъже! Все пак повече се боеше от Драгота, отколкото от Косана. Тя седна пак при огъня,

седна при нея и Косан. Той и не поглеждаше вече Драгота. За него Драгота като че не съществуваше. И ставаше по-весел, приказваше на Ранка, по-близо сядаше до нея и по-отблизо гледаше очите ѝ. Настрана стоеше Драгота и ги гледаше изпод страшните си вежди. Сянката му, голяма и черна, стоеше наред с него до стената.

Колко време беше се минало, никой не знаеше. Косан усети, че някой беше дошел зад него, и се обърна. Беше Драгота. Друг да беше, би се уплашил от погледа му, но Косан се засмя и, както по-рано, нехайно го бутна назад с ръка. Сякаш звяр изрева и Драгота се хвърли върху Косана, впи ръце в шията му. Но корав беше хайдутинът, изви се и прихвана Драгота. И почна се борба страшна, яростна и бясна, двамата мъже се вкопчваха един в други, ставаха и падаха, събаряха всичко около себе си, ръмжаха, дишаха тежко.

Ранка избяга навън. Тя претърча през двора, но срещна тъмнината на гората, уплаши се и се повърна. Зачупи ръце, заплака. Погледна през вратата: лицето на калугера беше цяло в кръв, но в ръката му лъсна нож. Огънят беше разпилян, гореше вече стаята.

Обезумяла от страх, Ранка помисли пак да бяга. В светлината, която заливаше двора, тя съгледа желязното клепало, увиснало на чердака. Тя се спусна, грабна железния чук и започна да удря по него. Бързи, тревожни звуци забягаха към тъмнината на гората, сподирени от искри и дим. Манастирят вече гореше. Ранка чувствуваше, че ръката ѝ отмалява, но продължаваше да удря клепалото.

Чу се звън на копита по каменните плочи и тя се обърна. В сиянието на пожара, като по бял ден, се показа хаджи Емин на белия си кон. Той слезе и първото нещо, което направи, бе да съблече дрехата си и да я хвърли върху Ранка. Никой не трябваше да види лицето на жена му.

Дворът се изпълни с конници. Това беше цялата потеря, която преследваше Косана. Смаяни от по-

жара, смаяни още повече, че виждат Ранка, която, макар и забулена, познаха веднага, те се тълпяха гъсто един зад друг и сиянието на пожара грееше в зениците на очите им, заливаше лицата им, настръхналите им коне. Отвесно и право стърчаха дълги пики, лъщяха криви саби. И всички гледаха към султана и чакаха какво ще каже. А султанът стоеше до Ранка, загърната в жълтата му атлазена дреха, понавеждаше се към нея и даваше ухо на онова, което тя ниско му говореше. После той се изправи и даде някаква заповед. Двама души скочиха от конете си, минаха през сиянието на пламъците, изгубиха се в дима и влязоха в килията, където бяха Косан и Драгота. Извадиха двама мъже, полуобгорени, кървави, мъртви, но още вкопчени един в друг.

Разделиха ги и ги простряха върху каменните плочи на двора. С мъжествени и тежки стъпки султанът отиде при тях. Спря се най-напред при Драгота, но лицето му се сбърчи от отвращение, ритна го с крак и го отмина. Отиде и се спря над трупа на Косана. Сиянието на пожара го огряваше. Без връхната си дреха хаджи Емин изглеждаше още по-тънък и по-строен, отпред на зелената му чалма стърчеше пауново перо. И като прихвана, както му беше обичай, с ръка червеникавата си брада, той се понаведе и се загледа в Косана, все тъй голям и страшен, какъвто беше и приживе. И дълго стоя над него замислен.

•

Минаха се повече от двайсет години. На мястото, гдето беше «Клепалото», поникна бурен и коприва. Никой не помисли вече да отнема Ранка от ръцете на хаджи Емин. Никъде не я пущаше, никой не можеше да я види. Умря баща ѝ, султанът не се смили и не я пусна. Минаха още няколко години, помина се и Марга. Сякаш някой вековен дъб се строполи и падна. Заговориха за покойната всички. За-

помнил я бе и хаджи Емин, сърцето му се смекчи и той пусна Ранка да отиде да види за последен път майка си. Но и тоя път султанът не остави Ранка сама. Той изпрати с нея двамата си сина, родени от нея, двама снажни и яки момци. Единът вървеше от едната страна на майка си, другият от другата. Те бяха най-вярната ѝ стража.

Божура

«Овая чешма на хаджи Влъжка,
син Пенов, бѣше о лѣто 1783.»

Надпис на една чешма

Калуда, циганката, продаваше дребни неща, които повече ѝ служеха да прикрива с тях просията си: бяла и червена пръст, хума, сухи дренки, вретена. Всичко това се продаваше мъчно, жените се пазаряха, даваха малко, а някои и съвсем не купуваха. Но старата циганка беше забелязала, че работите ѝ отиваш по-добре, ако с нея биваше и дъщеря ѝ Божура.

Когато Божура беше малка и ако беше студено, зъзнеше с цялото си тяло, тъй както майка ѝ беше я научила, жените се показваха трогнати. Всъщност под това съжаление се криеше учудването им, че това хубаво дете може да бъде на една циганка. Но Божура сега беше мома. Големите черни очи на предишното зиморничево циганче гледаха дръзко, дяволито, снагата ѝ беше се източила, тънка, гъвкава, разцъфнала като дива шипка. И само зарад нея, зарад смеха и зарад хубостта ѝ, която завладяваше всички като с магия, жените, такива скъперници във всяко друго време, купуваха евтината стока на Калуда и щедро ѝ плащаха. Даваха дори и нещо повече, увлечени от една мъка, която те не искаха да признаят, че е завист.

А от всичко това печелеше Калуда. Най-после тя беше намерила разковничето на търговията си и искаше Божура да я придружава винаги. Но не на Божура можеше да се заповядва. Да ѝ кажеш нещо значеше да я накараш да си обърне гърба и да прави каквото си ще. Особено пролет. «Марта вътре, ние вън» — казваха по това време старите цигани,

припечени на припек. А Божура като че пощуряваше: очите ѝ светеха, снагата ѝ не чувствуваше тежестта на дрехите — жизнерадостна като овошките, пияна от слънцето, като пчелите, които бръмчаха около цвета на ябълките. Тя тичаше по съседните къщи, разсмиваше старците, играеше с децата, влачеше след себе си въздишките и запалените погледи на младите цигани.

Не помагаха нито молбите, нито заплашванията на Калуда. Вдигаше се кавга, каквато можеше да се чуе само в една циганска къща. И ако най-после майка ѝ можеше да я придума, това най-често ставаше, като ѝ обещаеше, че ще идат и у хаджи Вълкови.

Божура обичаше да отива в тая къща. Когато беше малка и заловена за роклята на майка си, влизаше в широкия двор, обграден с високи дувари, очите ѝ се уголемяваха, чудеше се на старите чимшири, на асмата, на босилека, поникнал между каменните плочи. А когато срещу някой празник се случеше да е изнесена цялата покъщнина навън, тогава ярките бои на килимите и губерите, сърмата и атлазът на скъпите премени, всичкото това богатство я замайваше. И все пак тя най-много се чудеше на пембените вейки на божигробската върба, това чудно дърво, което само хаджи Вълко имаше в двора си.

Сега Божура влизаше в двора на хаджи Вълка весела и спокойна и не поглеждаше нито чимширите, нито божигробската върба. Тя идваше тук зарад Ганаила, дъщерята на хаджи Вълка. И ако съзнанието за хубостта си, което имаше, я караше да гледа на всички други жени с пренебрежение и отвисоко, при Ганаила ѝ се струваше, че иде като при равна. Божура я смяташе за най-хубавата мома. Чудно ѝ беше само защо Ганаила не се гордееше с хубостта си и като че не я забелязваше. Тя работеше, а изглеждаше отпусната и ленива. И без да се грижи за себе си, без да иска, разхубавяваше от ден

на ден, понапълняваше, снагата ѝ зрееше и се наливаше като плод.

Не можеше да се каже, че Божура я обича. Божура не обичаше никого и към нищо не можеше трайно да се привърже. Но у Ганаила тя виждаше всичко, което сама тя нямаше, а искаше да има: харесваше бялата ѝ като мляко кожа, русите ѝ коси, чудеше се на тая чиста, благоуханна плът, спотаена в меките гънки на коприната. И ако всичко това беше нещо, което можеше да се открадне, тя би го откраднала на драго сърце.

Понякога тя се заглеждаше в Ганаила. Гледаше я вторачено и лукаво, но в същото време възторжено и занесено, както дивакът гледа истукана си. Очите ѝ горяха, мълчеше. После, предпазливо, като че се боеше да не ѝ причини болка, гладеше с коравите си пръсти бялата ѝ заголена до лакът ръка и шепнеше:

— Каква си ма. . . бяла, бяла. . . каква си хубава. . .

Ганаила се смееше.

А Божура си беше циганка и тоя изблик на искрена нежност не искаше да отиде току-тъй: изпросваше си някоя стъклена гривна, някоя износена дреха. И тъй като смелостта ѝ растеше, откъсваше си сама най-хубавия карамфил и накичена с него, оглеждаше се наедно с Ганаила в стъклото на прозореца.

В това време хаджи Вълковица се потъкмяваше с Калуда. И още с гребача в ръка, с който си беше изнесла брашно, старата жена поглеждаше двете момичета със своя кротък, извиращ от дълбоко поглед и се усмихваше. Вън беше и хаджи Вълко, висок, побелял, важен като цар. Той наглеждаше дюлгерите, които копаеха в двора и слагаха червени кюнци — хаджи Вълко правеше чешма в двора си, едничкото нещо, което още липсваше на славата му. И той виждаше какво става пред прозореца. Но освен Ганаила, той нямаше нито син, нито дъщеря, затова я оставяше да прави каквото си ис-

ка, но в същото време внимателно следеше къде пипат ръцете на двете циганки.

Едно нещо не можеше да разбере Божура. Хубава беше Ганаила, но защо от толкова време насам тя връщаше всички, които бяха дохождали да я искат? Кого чакаше Ганаила, за кого се надяваше?

Божура ходеше из цяло село, знаеше всички клюки, всички сплетни, знаеше какво говорят за Ганаила, за кого я тъкмят. Тя събираше тия тайни, радваше им се, като че се отнасяха за нея. И когато някой ден дохождаше и изприкажеше всичко на Ганаила, струваше ѝ се, че са я ограбили. Замълчаваше и чакаше да види какво поне ще каже Ганаила. Но дъщерята на хаджи Вълка оставаше все тъй отпусната и равнодушна, каквато си беше винаги. Тогава очите на циганката пламваха от страшна омраза. Една хилядна частица само от това, което беше ѝ казала, можеше да направи самата нея честита. А тая бяла кукла като че ли имаше в гърдите си не сърце, а камък!

Веднъж, надвечер, Божура и майка ѝ се връщаха от гората. Откъм противоположния край на селото, отвъд къщите, по пътя, който излизаше иззад баира и сечеше зелената поляна под кориите, се показаха двама конника. Бяло облаче дим се появи над тях, чу се гърмеж. Конниците като че се плъзгаха към селото, още две бели облачета се появиха над тях и урвите при Старча повториха други два гърмежа. По стар обичай, пътниците обаждаха с гърмежи, че си идат.

Само това си помислиха майката и дъщерята и го забравиха, уморени от пътя и от тежката пръст, с която бяха задянати. Когато влязоха в село, беше вече тъмно и първото нещо, което забелязаха, беше, че по всички порти бяха наизлезли жени. Калуда вървеше напред, не обръщаше внимание на жените и ако поглеждаше наляво и надясно, гледаше да види дали не е забравено някъде нещо, за да го пъхне под престилката си. По-назад след нея идеше Божура. Товарът ѝ ни най-малко не я пре-

виваше, снагата ѝ си оставаше права и гъвкава, като стълбеца на вихрушка. Беше вече тъмно, но очите ѝ от време на време проблясваха. Цялата сюрия дечурлига тичаха подир нея и викаха:

— Божуро! Божуро! Дай ни божур, Божуро!

— Хайде бре! — викаше тя весело и без да се сърди. — Отде ще ви взема божур. . .

И като оставяше децата да си викат, колкото си щат, тя се спираше в тъмнината и слушаше какво приказват жените. На едно място тя чу, че споменават все едно и също име — Василчо. На друго приказваха пак за тоя Василча, изреждаха роднините му, богатствата му. На трето, освен Василча, споменаваха и името на Ганаила. Божура даде ухо.

— Няма да го бъде, не! — говореше една и Божура позна Жечевица, тая, която винаги носеше голям здравец на ръченика си и много знаеше. — Няма да го бъде, помнете ми думата. Не други, а хаджи Вълчо ще даде дъщеря си на тогоз пиения Василча!

Любопитството на Божура растеше. Като преминаваше от една купчина жени на друга, все скрита в тъмнината на стрехите, тя неочаквано се озова при Бончовия хан. Ярка, жълта светлина излизаше от прозорците и от вратата и цепеше тъмнината надве. Двама конника стояха там и ту се губеха в мрака, ту излизаха на светло. Божура се притаи до дувара. Кой е Василчо? Не ще да е тоя възстар човек, когото виждаше сега. Но ето в мрака се разигра кон, зазвъниха подкови по калдъръма и сред светлината се показа други конник. Черен, разлютен и лъснат от пот беше конят му, разпуснал тежка грива, сам той беше млад, левент, с рус перчем под накривения калпак, с развени чепкени отзад. Ето, тоя беше Василчо. Той вдигна голяма чаша, пи и колкото остана, изля го върху гривата на коня. Божура чу как сърцето ѝ, долепено до камъните на дувара, чукаше. Разиграха се пак конете ту в тъмното, ту на светлото, завиха и препуснаха нагоре из улицата. Под копитата им заизхвърчаха искри.

Божура гледаше след тях, залепена за дувара. Ето кого чакала Ганаила, помисли си тя и омразата ѝ към хаджи Вълковата дъщеря избухна с всичката си сила. Но тозчас тя си спомни думите на Жечевица — хаджи Вълко нямаше да даде дъщеря си на тоя пиения Василча. Това я зарадва, отлепи се от дувара и си тръгна към къщи. Искаше ѝ се да пее, искаше ѝ се да тича. Едри звезди трептяха над черните покриви и сякаш ѝ се усмихваха. Зад нея шумяха кориите. Чувала ги беше и други път. Сега като че бяха бодри мъжки гласове, които пееха. . .

•

Това се случи в събота. Следният ден, неделята, като всеки празник, мина с гайдите по хората, с блясъка на атлазените премени, със смеховете по чешмите. Дойде понеделник и селото утихна. Гърмяха само станове, бръмчаха чекръци. Но ето рано-рано, на Бръдо, на механата, засвириха цигулки. Пиеше Василчо. И не беше мъчно да се разбере защо е уж весел, а очите му са гузни и натъжени и защо, като вдигне чашата си, поглежда към къщата на хаджи Вълка и остава тъй замислен. Ганаила беше върнала още едни сватовници.

Понякога цигулките се отместяха от Бръдо, заглъхваха някъде из тесните сокаци, проечаваха ясно по мегданите. С разпуснати чепкени и с цигуларите пред себе си, Василчо минаваше покрай хаджи Вълкови. Но портата си оставаше затворена, дуварите бяха високи като на крепост и по тъмните стъкла на прозорците не се повдигаше крайчецът нито на едно перде. Василчо се връщаше пак на механата.

Току под чердака, на който стоеше, беше къщата на Божура. Цял ден циганката се тули в сянката на овошките и гледа през плета. Надвечер тя взе метлата и се залови да мете двора.

На масата пред Василча, между чашите с черно

вино, бяха сложени куп ябълки. Василчо взе една и я хвърли към Божура. Не можа да я удари, Божура се престори на невидяла. Василчо хвърли втора ябълка и удари Божура по ръката, гривните ѝ иззвъняха и се посипаха по земята. Божура се изправи. И напразно тя искаше да се покаже сърдита — с мъка свиваше веждите си, с мъка прогонваше веселия смях из очите си.

— Василчо! — извика тя — челеби, чиляк си. Защо си биеш шега с мене? Аз съм циганка. Баща ми прави вретена, майка ми ги продава. . .

И тя се обърна, метна косите си назад и забърза към къщи. Василчо гледаше как снагата ѝ се превива и гъне в плавния ѝ вървеж. И когато тя се изгуби, той вдигна чашата си. Цигуларите засвириха, задумка гръмко тъпанът.

Оттогава насетне Василчо всеки ден беше на Бърдо, на механата. Някога му свиреха цигулки, някога — не. Но никога той не минаваше вече покрай къщата на хаджи Вълка. Стоеше на чердака и гледаше все към двора на Божура.

Дойде есен, малко хубави дни за работа останаха и Божура, баща ѝ и майка ѝ отидоха в гората. Баща ѝ сечеше осенови дървета за вретена, липови — за копанки. Калуда, разчорлена и грозна като юда, ходеше по скалите, губеше се в усоите и събираше лековити корени. Имаше работа и за Божура. Тя правеше питки от бяла пръст и ги сушеше на слънце, събираше вършина. Всичко това ѝ омръзна и по едно време, щом забеляза, че не я виждат, изплъзна се и избяга.

Излезе от гората, мина от единия бряг на реката на другия и тръгна нагоре. Изпречиха се скали пред нея и тя се покатери по тях. Горе, на върха, тя се спря и се изправи. Пред нея, голям като езеро, лъсна Куков вир. Слънцето го огряваше и го разделяше надве: на една страна беше сянка, там водата беше зелена, подмолите се тъмнееха, а от бреговете надолу, като черни змии, се спущаха дълги корени. Но скалата, гдето стоеше Божура, беше ця-

ла огряна от слънце, водата под нея беше бяла, тиха и гладка като стъкло. Като че нямаше дъно; в нея се виждаше и небето, и белите облаци.

Божура слезе надолу, стигна до самия край на скалата, приседна на колене и се наведе. Във водата, като огледало, изплува образът ѝ, погледна я и ѝ се усмихна.

Ето тайната ѝ от няколко дни. Никога тя не беше се виждала тъй добре. Беше се оглеждала понякога в прозорците на хаджи Вълковата къща, но ѝ се струваше, че е черна, като опушена с дим. По-черна може би, защото при нея стоеше Ганаила. А тука тя е сама. И е хубава. Ето каква била косата ѝ, черна като зърната на бъз. А тия очи, а тая луничка под едното от тях. И по-хубава е, когато се смее. Не е бяла, но не е и черна. Лицето ѝ е като пръст на стомна, поляна с глеч.

Тя изпъна ръце със скопчени едни в други пръсти, островърхите ѝ гърди, които бодяха отвътре ризата ѝ, се заповдигаха, премрежи очи и въздъхна. После трепна, съвзе се и се огледа. Нямаше никой. Синееха се надалеч планините, полето долу беше жълто, в гората се чуваше брадвата на баща ѝ. И слънце, слънце падаше навсякъде като дъжд от лъчи. Стана ѝ мъчно, прихвана коленете си с ръце и остана тъй на скалата, неподвижна, с наведена глава.

Нещо трепна във водата. Божура се наведе и погледна: изплава пак образът ѝ, тя се усмихна, усмихна се и другата Божура във водата. Изведнъж малко остана да извика. Друг образ се яви във водата, образът на Василча. Гледаше я и се усмихваше. Една минута Божура се обърка, стори ѝ се, че той иде отдолу, от глъбините, там, гдето се синееше небето и се виждаха белите облаци. После се обърна — Василчо стоеше зад нея. Тя видя очите му и разбра, че трябва да бяга. Но някаква сладка топлина се разля по цялата ѝ снага, нозете ѝ омаляха. Василчо я хвана за ръката. И тя се противеше, но пак вървеше след него, където той я водеше.

Скриха се в гората. Тук-таме някои вейки с почервенели листи се разклащаха и показваха още пътя им.

●

Не оставаха неоткрити тайни за селото, не оставаха тайни най-вече за Жечевица. Накичена с голям здравец, който подскачаше, когато приказваше, тя шепнеше на жените:

— Казал на Божура, че щял да се върне и да я вземе. Ами, ще се върне той, когато се върне и баща ми от оня свят. Рекъл ѝ: «Чакай ме, ще се върна; само ако доведат коня ми и донесат калпака ми, да знаеш, че са ме убили и няма да се върна.»

И това се говореше вечер по всички порти. Година беше се минало, откак Василчо, яхнал черния си кон, беше се изгубил от очите на Божура. Година се мина и много неща се случиха. Ганаила беше се оженила, но нещастието потропа и на вратата на хаджи Вълковата къща. Хаджи Вълко умря тъкмо тогаз, когато беше привършил чешмата, която беше направил в двора си. Божура ходеше, както по-рано, из село, но сега сама и задяната с дете. Тя носеше открито срама си и не криеше от никого греха си. И вярваше, че Василчо ще се върне.

— Просто, просто! — викаха жените. — И ти вярваш, че онзи пияница ще се върне. Ще се върне той на Куковден!

— Ще се върне, как щяло да се не върне! — отговаряше търпеливо Божура.

Но понякога тия приказки, тая гавра, с която хората я преследваха, я озверяваше.

— Лош бил — говореше си тя сама на себе си, със светнали като на вълчица очи, — пиян бил! Аз тъй го искам! Да пие. Да лудува. Аз тъй го искам! И нека ме бие, нека ме тъпче с краката си. О, Василчо, Василчо. . .

Спомняше си понякога за Ганаила и когато минаваше покрай тях, надникваше през отворените

порти. Тъмнееха се като големи кълба чимширите, асмата хвърляше сянка върху половината двор. И сред двора се белееше чешмата, новата чешма на хаджи Вълка. Веднъж тя свари там поп Миндо, който, като крепеше с две ръце очилата си, сричаше надписа на чешмата: «Овая чешма на хаджи Вѫлка, синъ Пеновъ. . .»

Той пи с бакъреното тасче и като си бършеше устата и гледаше Божура с не дотам добри очи, каза и́:

— Пий и ти, Божуро, пий, дъще. Пий и кажи: бог да прости хаджи Вълка!

Добро или лошо, когато тръгне някому, върви му. Не бяха сторили и три месеца на хаджи Вълка, когато се помина и Ганаилина мъж, Радул. Ганаила остана вдовица и ходеше като сянка из двора, още по-бяла в черната си забрадка.

Божура не я съжали. Голяма беше нейната собствена мъка и нямаше място в сърцето ѝ за чужди жалби. Тя повече слушаше какво се говори из село. А ходеха приказки, които я измъчваха, объркваха я, люшкаха я насам-нататък, както в буря вятърът люшка някоя овошка. Веднъж чу, че Василчо си иде; но още същия ден чу, че Василчо си иде, това е истина, но щял да се ожени за Ганаила. И тя, която беше чувала толкова приказки, тоя път в дъното на душата си усети, че това може да стане.

Искаше да отиде у Ганаила, да се хвърли отгоре ѝ, да издраще лицето ѝ, да изскубе косата ѝ, да я убие. Но веднага след това изпадаше в отчаяние, силите ѝ я напущаха. И без да вика, без да скубе косата си, тъй, както си стоеше, подпряла глава на ръката си, тя плачеше и сълзите ѝ течаха по отслабналото и́ лице. Какво е крива Ганаила, мислеше си тя. Ганаила е господарка, Ганаила е богата, а тя е циганка. И нека се ожени Василчо за нея, те са си лика-прилика. А тя ще отива у тях, ще милва бялата и́ ръка, русите ѝ коси. Ще се простре на плочите и ще целува нозете ѝ. Само да я пуща в къщата си, само да не затваря вратите си за нея!

Цяла нощ тя не спа. И все ѝ се струваше, че вън по калдъръма на улицата тича кон и звънтят подкови. На сутринта тя излезе, задянала детето си, пристъпваше като сянка и самата не знаеше къде отива. Изведнъж висок плач, плач на жена, процепи селото. Божура изтръпна. Плачът идеше от къщата на Василчо, плачеше майка му. Свят се зави на Божура, нозете ѝ се подкосиха. Едва можа да се довлече до къщи и седна до плета. Отвън минаваха хора, приказваха, но тя не разбираше нищо. Късно, като през сън, тя чу дебелия глас на поп Минда.

— Божи работи, Пено, божи работи! — говореше попът на клисаря. — Не знаеш какво те чака. Какво е челяка? Машина. Каже нещо цък, и се счупи. Ей на̀, хаджи Вълко, зет му Радул — отидоха си. Сега и Василчо: бре коне, бре мухабети, и. . . конец! На́, довели коня му, донесли и калпака му. Убили го в Дъбравата. Божи работи, Пено, божи работи!. . .

Божура чу това, което вече знаеше. Колко време стоя така, тя не помнеше. После стана и по най-краткия път излезе вън от село. Беше ранна пролет, полето се зеленееше, насреща планините се зачервяваха от залеза на слънцето. Божура мина покрай гробищата и между гробовете, по които блещукаха свещи, видя Ганаила. Тя не плачеше, не се помръдваше дори, сама сякаш черен кръст между черните кръстове. Божура не усети ни злорадство, ни съжаление. Болката ѝ падна дълбоко и се притъпи.

И тя продължи да слиза надолу към полето. Като че някой я водеше и тя покорно вървеше след него. Видяха я — това отпосле си спомняха — сред полето при голямата саморасла канара, все тъй задяната с детето си, все по пътеката, която криволи и слиза към реката. А по-късно, когато горите потъмняваха и долищата се пълнеха с мрак, други бяха я видели седнала на самия край на скалата над Куков вир. Тя стоеше там, превита, неподвижна, обхванала колената си с ръце, загледана в тъмните

и хладни води на Куков вир. Мръкна се, други вече не минаха, за да я видят.

А Божура стоеше на скалата. В ума ѝ нямаше мисъл, пред очите ѝ беше тъмно, не виждаше водата, не чуваше плисъка ѝ. По едно време детето зад нея проплака. Тя трепна и жалостта, която беше се спряла като буца в гърдите ѝ, изби навън, сълзите ѝ рукнаха. Заплака за първи път през тоя страшен ден. И сълзите ѝ течаха, ставаше ѝ леко. И мракът пред нея се разведряваше, водата ставаше светла, тиха, прозрачна като стъкло. Дълбоко, дълбоко в нея се оглеждаше синьо небе, бели облаци. И ето из тия светли глъбини изплава образът ѝ, а до него друг — образът на Василча. Той е млад, той е хубав, гледа я и се усмихва. И успокоена, щастлива, Божура впива очи в тоя образ, усмихва се и все повече и повече се надвисва над водата. . .

Никой повече не я видя.

Юнашки глави

«1876, май 7. — В петък из града се пръсна слух, че няколко момчета българчета побили знаме в Балкана. . .»

Из летописа на Хаджи Киро Табака от Сливен

Под стръмните баири, където в извита черна дъга се тъмнееха старите дъбови корини, селото си оставаше неизменно от векове. Едни и същи си оставаха планините наоколо, поляните по Добромерица и по Боцур, канарите и долищата в Грьмовец, където, ако някой извикаше, ехото повтаряше гласа му до седем пъти подред. И още много стари и неизменни неща имаше, но хората забравяха за тях и когато станеше дума за нещо старо и отколешно, говореха или за тополата в Белизненската махала, или за дяда Руся Сапунджията.

Никой не знаеше годините на старата топола. Макар че беше с изсъхнал връх и понаведена на една страна, тя не падаше, както очакваха някои. Дядо Руси също не остаряваше. Той имаше обичай да си седи вън на улицата, на пейката под бялата стена на къщата си, да си дреме там на слънце или да гледа Балкана насреща. Тъй бяха го запомнили от години. Наблизо, в съседния двор, се изправяше тополата и сухият ѝ връх като с вила бодеше в небето. Вечер листата на старото дърво затрептяваха като пеперуди, сянката му се проточваше през мегдана и стигаше до бялата стена, под която седеше дядо Руси.

Докато повечето селяни бяха навлекли вече френски дрехи, дядо Руси носеше още сиви потури и червен пояс. Лятно време пък ходеше по ръкави, хубави бели ръкави, които напомняха занаята му и сякаш хвалеха сапуна, който правеше. Но то беше едно време. Едно време занаятът на дяда Руся беше обгърнат с непроницаема тайна, но сега, когато все-

ки знаеше сам да си прави сапун, работите му потръгнаха зле. Все пак никой не беше го чул да се оплаче, кое-как той сварваше да свърже двата края, навиваше и харча, и работата си. И все тъй чисти и бели като сняг бяха ръкавите му, и все тъй намираше време да си почива вън на пейката — като едно време.

Тъй си стоеше дядо Руси и тая пролет. Стоеше си и си мислеше кое от всичко туй, що се приказва из село, може да е истина и кое не. На женски приказки той не вярваше, но сам беше забелязал, че всяка сутрин чорбаджиите се събират на Черковното кафене и нещо загрижено си шепнат. Всяка сутрин субашът Али излизаше пред конака и с часове наред гледаше ту горе по върховете на планината, ту долу из калдъръмените улици на селото. А в туй време заптиетата седяха по стълбата в двора на конака намръщени, зли, държаха пушките си в ръце и конете им ги чакаха оседлани. Ставаше нещо, готвеше се нещо, но где, от кого — това не знаеше дядо Руси. Не го знаеше, както се виждаше, и субашът Али.

И друго беше забелязал дядо Руси. Под същата бяла стена, под която той си седеше, беше обущарското дюкянче на Милуша, сина му. Виждаше се да зее вратата и едно малко открехнато прозорче, голямо колкото дупка. От някое време насам в дюкянчето често беше започнал да дохожда Пенко Додованяка. Какво търсеше той при Милуша? Додованяка имаше десетина дечурлига, всички боси, кундури не му трябваха, беше развейпрах и по цели дни се скиташе из Балкана да търси имане. Сиромах човек беше, имаше нужда от пари, но какво търсеше той при Милуша?

Вечер при Милуша дохождаха пък млади хора. Дохождаха, насъбираха се дотолкоз, че дюкянчето не можеше да ги побере, и тогава с Милуша ще минат в къщи. Милуш ги води, Милуш им командува. Дядо Руси не виждаше нищо лошо в това. «Млади

хора са — мислеше си той, — на един ум са, защо да не се събират?»

Не че дядо Руси не знаеше съвсем какво се готви. И той беше подочул нещо. Знаеше, че идат тежки дни, че се задава буря, и то не каква да е буря, а хала — когато небето трещи и светкавици лъкатушат, като че падат змейове, когато пред облаците хвърчат орли и ги водят. Тогава може да падне град като камъни и нищо здраво да не остане. Такава буря идеше. Дядо Руси само не знаеше дали тя щеше да заобиколи наблизо, или щеше да удари и тяхното село.

Тъй си мислеше той вън на пейката си. Веднъж, като се прибра в къщи, мина покрай стаята, където Милуш се затваряше с гостите си. Те стояха там до петлено време и или мълчаха като мъртви, или пееха тъй, че керемидите падаха от къщата. Дядо Руси се спря пред вратата и погледна през ключалковата дупка. Погледна и изтръпна: сред стаята стоеше Милуш. Неговият Милуш, с хайдушка премяна, с високи бели навои и с кръстосани черни върви на тях. На главата му калпак с лъвче, в ръцете му сабя. Зад него други играят телим с пушки, трети, наклякали до огъня, леят куршуми и правят фишеци. Дядо Руси разбра всичко.

Сутринта той седна пак на пейката, погледна Балкана и се усмихна. «Знаел си всичко — искаше да каже, — а мълчиш!» Отдалеч изглеждаше, че дреме, а беше весел и само дето не викваше да се смее, като гледаше как субашът Али гледа на всички страни, гледа, а не вижда нищо. Смешни му се виждаха и чорбаджиите, като ги гледаше как развяват дънестите си потури, как се събират и си шепнат важно-важно, като че държат света в ръцете си. «Нищо не знайте вий, нищо! — мислеше си дядо Руси. — Беше тя, свърши се, Турция ще падне!»

И дядо Руси си спомня, че между многото приказки, които ходеха из селото, той беше чувал, че двама калугери преспали през денеси в метоха. И те носели една книга, намерена в Света гора, в коя-

то се пишело, че Турция ще падне. А щом пише тъй, тъй и ще стане. Свършено.

Ясно виждаше дядо Руси накъде отива работата. И се страхуваше, и се радваше. А инак всичко си вървеше по старому. Хубаво време, слънце. Балканът се разхубавил, зелени дъбрави го опасват долу, по-тъмни в средата, а най-високите чуки, изрязани в небето, са, както винаги, сини. Над тях бели облаци се спрели, като кули. И в селото — и в него пролет. Гъста и тежка е зеленината на овошките, някъде над сухите дувари се синее люляк или висят жълти кичури на цъфнал салкъм. Боси момичета пробягват от порта до порта и на главите им са закичени червени лалета. Топло е, хубаво е. Тъй е винаги, когато има нещо да се случи.

Но сред бял ден и в такова хубаво време на дяда Руся се струва, че нищо лошо не може да се случи. Лъжа му се виждаше и това, което беше видял през ключалковата дупка. Да не би пък тъй да му се е привидяло! И макар че беше като зараснал на пейката, той става и тръгва към дюкянчето на Милуша. Искаше да погледа, да изпита.

Дядо Руси се изправя на малкото прозорче. Наведен над тезгяха, Милуш работи. Пред него стои стара жена.

— Че както ти рекох, Милуше — говори тя като през сълзи, — да ги направиш. Ама хубавичко, здравичко. И колкото ти казах, не ми вземай повече, Милуше. . .

Влиза млада булка, страните ѝ червени, пълни, ще се пукнат, веждите ѝ източени като пиявици. Тя слага пред Милуша черни контешки чепици с пиринчени токове и бързо-бързо започва:

— Вземи, Милуше, да ги направиш, направи ги най-напред. Трябват ми. Ама слушай, Милуш, хем да ги направиш здравичко, хубавичко. И много няма да ми искаш!

Дядо Руси се смее. Лъсват във влага и очите на старата — смее се и тя. Булката пламва като бо-

жур, оглежда се, попипва се по ръченика, по дрехите — не знае защо се смеят.

— И ти ли искаш малко да ти вземе? — сопва се дядо Руси не на шега. — Хайде, таз е бедна барем, а ти? Свекър ти е червясал от пари, алтъни има с крина да ги мери. . .

— Кажи, Милуш, че бързам — казва булката докачена.

Милуш повдига глава. Ризата му е разкопчана — яки, издути гърди, врат като дънера на дъб. Малко бледо е лицето му, напъстрено с жълти капчици, завити са нагоре русите му мустачки, но очите му са добри. Сини очи с черни пръчици в тях, които се смеят. Същите очи на дяда Руся.

Милуш взема донесените обувки, оглежда ги отгоре, отдолу и казва:

— И повече не давате, а? Добре, нека да е тъй. Ще ги направя.

И се усмихва. Една усмивка, която е най-доброто му обещание. Това жените знаят и повече не се пазарят. Булката изхвръква навън и тича по слънцето през улицата. С охкания и въздишки излиза и старата жена. Отива си на пейката и дядо Руси. «Не му е за парите — мисли си той за Милуша. — Гледа само да свърши работата всекиму и туйто.»

Мина се още някой и други ден. Милуш работеше. Насреща имаше дъсчен плет, а до него ябълка. Там често се явяваше Люца, дъщерята на комшиите, и поглеждаше към дюкянчето. Вечер Милуш отиваше до плета под клоните на ябълката и приказваше с Люца. Черна и още по-висока изглеждаше тополата и зад клоните ѝ като злато грееше месецът. Дядо Руси стоеше на пейката си, правеше се, че не вижда нищо, но в тия минути му идваха най-тежките мисли.

Съмваше се и отново се повтаряше същото. Субашът Али излизаше пред конака и гледаше. Додованяка дохаждаше, както и по-рано, в дюкянчето. Току се появеше отнякъде с изшилен черен калпак от яре, със сипаничево лице, одърпан, напра-

шен. Личеше си, че слиза от Балкана. Спре се, огледа се наляво, огледа се надясно и хлътне в дюкянчето, като лалугер в дупката си. Седеше там дълго, а като минеше покрай дяда Руся, преправяше лице и се преструваше на божа кравица. Това веднъж разсърди дяда Руся и той го спря.

— Е, Пенчо — каза му, — ще ги сечем ли?

— Да сечем ли? Какво да сечем?

— Зелките.

— Какви зелки, дядо Русе?

Най-после дядо Руси му казва какви зелки, и то тъй високо, че можеше да чуе и субашът Али, който, както винаги, стои пред конака. Додованяка трепва, поглежда дяда Руся в очите и разбира, че няма какво да крие от него. От тоя ден насетне той винаги се отбиваше и при дяда Руся. Седяха двамата на пейката, гледаха Балкана и си приказваха. Виждаха ги хората, но не знаеха какво си говорят. Виждаха само как дядо Руси от време на време замахва с ръка, като че сече. Или също тъй с ръка успокоява Додованяка, като че му дума: «Потрай, потрай още малко!»

А мъчно се търпеше, защото дните станаха усилни. Появиха се и поличби. В Белизненската махала една крава беше родила теле с две глави. Една вечер месецът, както беше се издигнал бял и чист, изведнъж потъмня и стана червен като кръв. А по-рано — това някои вярваха, някои не — в черквата, когато останала съвсем празна и нямало никого, освен момчето, което прислужва на поп Руска и му подава кандилницата, свети Николай Чудотворец слязъл от иконата си и приказвал с него. И още какви не приказки ходеха из село. Какво не приказваха още, най-вече жените.

Дядо Руси беше спокоен. «Всяко нещо — мислеше си той — има и опак, и лице. Ако поличбите значат за едни лошо, за други значат добро. Добро за българи, лошо за турци.»

Една вечер Додованяка дойде при него, но тъй бързаше, че свари само да му каже:

— Идат! Оставих ги на Кушбунар. Утре са тук!

И хлътна в дюкянчето при Милуша. Чукът млъкна. Млъкна и повече не се чу.

А дядо Руси погледна Балкана. Стори му се по-голям, по-висок, настръхнал и страшен, сякаш ще продума. Дядо Руси се прекръсти три пъти. И стоя на пейката си до тъмно. По върха клоните на тополата се огъваха и шумяха — знак на лошо време.

●

Обърна се времето. Откъм север през баирите се заспущаха мъгли, давеха като в море черните върхове на кориите, откъсваха се от тях и бягаха към Балкана. Смрачи се като по вечеря, сви студ. Мъжете облякоха зимните си палта, жените — скуртейките си с лисичи кожи. И всички бързаха, като че подгонени от вятъра. Ако някъде се съберяха двама или трима, разменяха набързо по някоя дума и се разделяха. Уплаха и грижа имаше на всяко лице.

Субашът Али стоеше пред конака. А заптиетата бяха слезли от стълбата и с прехвърлени на гръб пушки държаха за поводите оседланите коне.

Към пладне всички мъже и жени, които се случиха по улиците, изведнъж се разбягаха. Загърмяха кепенци, затръшкаха се врати. Панталонджии, сарачи и бакали затваряха дюкяните си, завъртваха ключовете и бягаха към къщите си. Улиците опустяха, селото замря. По-ниско се спуснаха мъглите и по-страховито зашумяха кориите.

И ето сред селото, на Харманa, се появиха много хора, черни фигури на мъже и над тях обтегнато от вятъра зелено знаме. Стоил войвода беше слязъл с момчетата си от Балкана.

Но повечето мъже бяха овчари в Добруджа, селото не мислеше за бунт. Малкото мъже, които бяха останали, бяха мирни занаятчии, кураж нямаше в сърцата им. Изпокриха се всички. Иззад спуснатите пердета, през разтрозите на порти и плетища те

гледаха наедно с жените зеленото знаме, опънато върху тъмните облаци, и чакаха да видят какво ще стане. Пред конака нямаше никой — нито субаша Али, нито заптиетата.

Миг-два селото остана като мъртво, като че треснато от гръм. И ето екна песен. Пеят някои, извиват из сокаците, но не се виждат. Ето ги: пет-шест души с пушки. Един висок върви напред — Милуш, дядо Русювият син, с хайдушки дрехи, навъсен, с бухнали червени коси. Ония, които вървят след него, крачат по войнишки и с пламнали очи, вдъхновени и съсредоточени, пеят. А Милуш, стройният, напетият Милуш час по час вдига пушката си и вика: «На оръжие!»

Скритите из къщите мъже навеждат очи. Жените плачат. И гледат ги как вървят из селото сами, как се изкачват към Хармана и спират под зеленото знаме. Там сега черните фигури са събрани в плътни и стройни редове. Гологлави са. В мрачината на облаците свети златото от епатрахила на поп Руска и когато вятърът позатихне, чуе се проточеният напев на молитва.

Редовно, от къща в къща, през комшулуци, през дувари, новините се предаваха като по жица. Един турчин герловец, дошел да продава брашно, бил убит. Всички турски цигани били затворени и щели да ги колят. Но ето че дойде най-лошият слух: хайдутите ходели от къща в къща и изкарвали насила мъжете. Изплашените терзии и сарачи потърсиха по-сигурни скривалища. Но любопитните очи на жените не се махнаха от разтрозите на портите.

Тогава видяха дяда Руся. Висок, снажен, с бяла коса. Трябва да е бързал, защото не беше сварил да опаше червения си пояс, а беше излязъл по вракузун. И беше весел, засмян, удряше се с ръце по мишниците — това му беше обичай — и си тананикаше: «Цъм-цъм-цъмнъм! Цъм-ъм-цъмнъм!»

Някои жени се престрашиха и излязоха на портите.

— Христос възкресе, хора! — викаше им дядо Руси. — За много години, честито ви царство!

И като се обръщаше и посочваше към Харманa, казваше: «Виждате ли ги? Наш аскер е! Цъм-цъм-цъмнъм! Цъм-цъм-цъмнъм!»

Изведнъж той сбърчва вежди, лицето му потъмнява, размахва ръка и вика: «На оружие! На оружие!»

И после пак: «Цъм-цъм-цъмнъм! Цъм-цъм-цъмнъм!»

Никой не можеше да повярва, че това е дядо Руси, който с години наред беше си дрямал на пейката. Не вярваха да е пиян, мислеха го по-скоро за луд.

А дядо Руси обиколи тъй почти цялото село. Върна се след това на Харманa, радва се на момчетата, радва се на Милуша. По едно време той трепна — разбра, че има още работа. След като беше обадил новината на своето село, трябваше да я обади и на съседните села. И без да се бави, тъй както си беше по вракузун, грабна отнякъде един ямурлук и пое пътя през кърa.

Трябваше да го брули студеният вятър, трябваше селяните, на които беше отишел да каже «Христос възкресе» и «Честито ви царство», да го нахокат, да го заплашат, че ще го вържат и ще го дадат на заптиетата, за да дойде на себе си и да се оборави. Тогава той се повърна назад. Капнаха първите капки на съмнението в душата му. А пред очите му ставаше чудо: ситният дъжд, който росеше от тая сутрин, беше се превърнал в лапавица, а сега валеше сняг! «Защо е това време? — мислеше си дядо Руси. — Какво ще стане с момчетата?» И той бързаше към село, обгърнат от виелицата и от снега, който като бяла мрежа падаше върху полето и планините.

Когато той влизаше от единия край на селото, четата излизаше от другия по Власюв път. Дядо Руси се спря и се загледа: отпуснало се беше знамето, черните фигури уморено се поклащаха и с мъка възпираха по баира. А над тях се тъмнееха корите и

заледени клони се люлееха над побелялата земя. Скри се знамето, скри се и последният човек в мрака и виелицата. Дядо Руси наведе глава и забърза към къщи.

На другия ден той стоеше на пейката си и гледаше побелелия Балкан. Отвсякъде дебел сняг режеше очите. Бял сняг и зелени дървета — туй беше чудо невидено. Дядо Руси се загръщаше в шубата си, гледаше Балкана и очите му сякаш питаха: «Защо направи тъй? Какво ще стане с момчетата?»

А сега бяха най-тежките часове за селото. Откъм полето настъпваше царски аскер. Чорбаджиите бяха на крак. Дядо Нейко Бардучката, най-умният и найсладкодумният от чорбаджиите, беше изпратен да посрещне пашата, да му се поклони и да му каже, че селото не е виновно и че хайдутите са слезли от Балкана. Добромерица почерня от хора като мравуняк. Там пък бяха се спрели герловски уруци, навили големи чалми на главите си, запасали въжа върху поясите си — за яма. Но чорбаджиите се молеха на пашата, даваха мило за драго. И пашата удържа думата си, не пусна герловските уруци да ударят селото. Но те още стояха на Добромерица — черна и страховита паплач сред белия сняг наоколо.

Дядо Руси стоеше на пейката неподвижен, загледан пред себе си. Не го беше еня за герловските турци, не искаше да знае за грижите на чорбаджиите. Той гледаше към Балкана, взираше се по урви и по пътеки, напрягаше слуха си да чуе дали сред тая зимна тихнина не ще пропукат някъде пушки. «Зима през май — мислеше си. — Лошо. По дирите ще ги изловят като зайци.»

Така стоеше той и на другия ден. Герловските турци бяха си отишли и на Добромерица, гдето бяха стояли, се чернееше голям кръг, като че там беше лежало някое стадо. Но страхът още тежеше над селото. Дядо Руси беше, може би, едничкият човек, който се решаваше да стои навън.

Неочаквано откъм края на селото се зачу шум. Навдигна се, порасна и като буря нахлу в селото.

Тъпани, провиквания, песни, а всред всичко туй провлечена и плачлива мелодия на зурли. Ето ги, показаха се на Бърдо: напред конници, след тях на талази, на талази пешаци. И дълги върлини стърчат над тях и на върлините набучени човешки глави. Дядо Руси сякаш изгуби свяст. Плачеха зурлите, гърмяха тъпаните. И ето — това вик ли беше, или рев на глутница вълци? И пак тия сухи, страшни удари на тъпаните, сякаш остър меч биеше връз селото, пищеше и святкаше сред слънцето и сред белината на снега. Като черна река ордата потече из селото, стърчаха и се поклащаха страшните върлини.

Дядо Руси отмести погледа си към Балкана. Очите му не виждаха нищо, ръцете му треперехa.

Когато той погледна пак към конака, ордата башибозуци беше се спряла в кръг, а на мегдана стърчаха забити върлините с главите. Зловещи и страховити фиданки сякаш бяха израснали из снега.

Завика телалин — глас, задавен от страх и болка: всеки да върви да види главите и да каже не познава ли някого.

Не отиде никой. Тогава тръгнаха заптии и заудряха по портите. Видяха дяда Руся на пейката и го замъкнаха. Приближи се той, изтръпнал, пребледнял, вдигна очи, видя главата на първата върлина, позна я. Земята заигра под краката му. «Милуше!» — рече да извика, но думата замря на устните му. И преглътна сълзите си, съвзе се. Мина покрай всичките върлини, изгледа ги, обърна се и погледна пашата. Очите му бяха студени и спокойни.

— Познаваш ли ги? — попита пашата.

— Не, аго, не ги познавам. Никого не познавам.

И той си тръгна към къщи, висок, снажен, а косите му се белееха, както се белееше снегът по Балкана. Гледаше пред себе си и мълчеше. Когато мина покрай дюкянчето на Милуша, сърцето му се сви. Черен гарван беше кацнал на сухия връх на тополата и грачеше. А долу, зад дъсчения плет, под ябъл-

ката някой гледаше през разтрозите към конака. И дядо Руси чу гласа на Люца:

«Ах, божичко, той е. . . Милуш, милият Милуш!»

Дядо Руси чу това, но не трепна, не се обърна.

●

Пак е пролет, пак се зеленеят поляните, Балканът е пак хубав. Дядо Руси седи на пейката и си мисли: «Защо беше всичко това?» Затворено е дюкянчето на Милуша и чукът не чука. Вечер минава Люца, когато се връща от чешмата, и сдържано и тихо, като че само двамата трябва да чуят, казва:

— Добър вечер, дядо Русе!

Дохажда при него и Додованяка. Една вечер, когато Балканът потъмня и над него светнаха звезди, той прошепна на дяда Руся:

— Дошъл един големец в Сливен: казал е да приберат главите на момчетата, да не стоят в сметта и да ги погребат. И погребали ги в българските гробища. . . Вечерта някои жени рекли да отидат да запалят свещ. Не ги пуснали. Турили заптиета да не пущат никого. А като мръкнало. . .

Додованяка сниши повече гласа си:

— А като мръкнало и станало темно, от небето се спуснали кандила. Казаха ми го, дядо Русе, хората го видели с очите си. На всеки гроб по кандило. Като звезди. . .

— Добър вечер, дядо Русе! — обажда се Люца.

И дядо Руси сякаш чува как същият тоя глас, но отколешен и далечен, вика: «Милуш, милият Милуш.» И глъхне все по-слабо и по-слабо, сякаш ехото на Грмовец го повтаря до седем пъти подред.

Като че събудена от сън, тополата, старата столетна топола, раздвижва листата си, разклаща вейките си и зашумява.

Постолови воденици

«В това време дявола сътворил козата и като идел при господя, оседлал пръча, комуто направил юзда от праз: оттогава досега козите имат бради.»

Богомилска приказка

Козите на Марина, Мартиновия син, често минаваха над Постоловите воденици. Цялата гора тогава екваше от звънци. Имаше малки тучени звънци, които сякаш пееха, имаше и големи, железни хлопки, които изрядко и тежко биеха като камбани. Понякога всички тия звънци тъй високо и объркано зазвучаваха, че можеше да се помисли, че стадото, подплашено от вълк или мечка стръвница, наваля надолу и ей сега ще се изсипе връз самите воденици. Но това не ставаше. Козите отминаваха, без да ги види някой, звънците малко по малко замлъкваха и само някоя хлопка още се чуваше да трака надалеч по урвите, гдето дребният габър свършваше и започваха високи буки.

Тъй биваше винаги. Но една сутрин, когато слънцето току-що беше изгряло и росата още светеше по тревата и по листите на орехите, пред долната воденица се спря един голям черен пръч. Звънците се чуваха наблизо и не беше мъчно да се разбере, че тоя пръч се е отлъчил от Мариновото стадо. Селяните, които изнасяха и внасяха чували на горната воденица, го видяха, че стои на едно място, сякаш се бои да прекрачи черната сянка, която орехът хвърляше накръст връз поляната. След малко там видяха Женда. Тя стоеше до пръча, даваше му хляб на ръката си и се смееше.

По-късно излезе и Върбан. Като видя мъжа си, Женда се посмути, остави пръча и от слънцето премина в сянката на ореха. Върбан не я забеляза, не видя и пръча. Първата негова работа беше да по-

гледне към горната воденица и като видя, че там стояха разпрегнати коля, а при него нямаше никой, завистта заяде сърцето му като змия. Лицето му потъмня още повече и той се повърна към воденицата. Тогава видя пръча, чу звънците в гората и разбра, че оттам минават козите на Марина, Мартиновия син. Намразил беше Върбан всички хора. Пръчът не му правеше никаква пакост, но гневът му избухна против него, грабна камък и го подгони. Пръчът направи малък кръг, размаха роги, като че заплашваше някого, и се спря. Върбан не го погледна вече и влезе във воденицата.

Налегнаха го пак грижите му. «Като че всички се наговорили да отиват все при онзи дъртак — помисли си той. — Знаел бил да кове хубаво камъка и ситно брашно правел. Ако е да се кове камъка, и аз знам да го кова!» Гневът му се разпалваше от само себе си, влезе в стаята и затърси чука си по полиците.

А вън Женда пак беше помамила пръча и пак му даваше хляб на ръката си. Смееше се. Драго ѝ беше и за да я видят и други, обръщаше се и поглеждаше към горната воденица. И не пръчът се боеше от нея, а тя от него. Подаваше му хляб с едната си ръка, а цяла се дърпаше назад, извита на дъга, готова всяка минута да избяга. Кой знай, може би Женда и никак да не се страхуваше, но тъй ѝ се щеше да се покаже. Сукманът се изопваше върху коравата ѝ снага, едната ѝ коса току падаше отпред и тя нетърпеливо я отмяташе назад. Имаше големи коси. Когато и двете ѝ плитки бяха отзад, увисваха до под коленете ѝ, като два черни смока.

Върбан беше намерил чука си и замислено го оглеждаше отгоре и отдолу, като беше се спрял сред воденицата. После остави чука и се залови да снема камъка, за да го кове. Кречеталото на горната воденица крещеше като лудо и го караше да бърза. Женда влезе, взе бакърите и излезе, но Върбан не я и погледна. Той преграбчи камъка с две ръце, като го подпираше на пояса си, и го заснема. Тежък беше камъкът и трябваха силите на двама-трима ду-

ши. Върбан запъшка, жилите на шията му се издуха. Изведнъж нещо се обори зад него, той се обърна: на сандъка с житото стоеше пръчът. Голям и черен. Гледа го с продълговатите си жълти очи, дъвче, брадата му се люлее. Върбан му викна, пръчът не се помръдна. Тогава Върбан освободи едната си ръка и посегна за гребача, за да го захвърли. Изведнъж камъкът се отплесна, свлече се надолу. Върбан нито можа да го възпре, нито можа да отбегне и камъкът с всичката си тежест се строполи отгоре му.

Не извика, не изохка. Лежеше на земята, изопнат като мъртвец, камъкът притискаше краката му. Като насън чу, че звъннаха бакъри, тръшнаха се на земята и се разляха. После се чу, че Женда вика. Минаха се сякаш цели часове. «Какво има, булка? Какво стана?» — загълчаха мъжки гласове. Усети, че го вдигнаха на ръце и го понесоха. Като че го залюляха на люлка. Не го болеше никъде. Но от колената надолу му беше леко, сякаш краката му ги нямаше.

Все тъй лудо и припряно работеше горната воденица. Там беше останала само баба Ана, стопанката на дяда Ивана. Тя беше болна и не можеше да ходи, инак първа би се затичала. Времето ѝ се стори безкрайно. Най-после мъжете излязоха от воденицата, гледаха в земята, лицата им бяха изплашени. Баба Ана нямаше защо да ги пита, не им каза нищо и когато дойдоха при нея. Пък и дядо Иван не бързаше и само след като изчука лулата си в стената, разправи какво беше се случило.

— И тоя пръч, кой го дявол докара тука!

— А оная, оная хубостница какво прави? — избухна баба Ана.

— Коя?

— Женда, коя. Нали тя даваше хляб на пръча, не видях ли.

— Ех и ти, все с Женда се залавяш. Какво е крива Женда. Имало глава да пати и туйто. . .

— Знам аз, не съм сляпа. Току рекли Върбан лош, Върбан краде от житото. Лъжат. Дип добър си

е Върбан. Не може челяка да гледа как жена му се увива около всеки мъж и — лош ще е. Ама не ходели на воденицата му, карал се бил с всички. Ще се кара, като има такваз жена. . .

Дядо Иван спокойно тъпчеше с пръст чибучката си. Лицето му се промени, веждите му се издигнаха и в очите му, напрашени с брашно като на воденичарски плъх, светна лукаво пламъче.

— Слушай какво ще ти кажа, бабо — каза той и смигна с око на селяните. — Сега сме едно: и у нас има един здрав и един болен, и у Върбанови. Какво да правим, а? Аз ще река, да се събере болен с болен и здрав със здрав. Ти върви при Върбана, а аз ще взема Женда!

Селяните се засмяха с глас и затупаха дяда Ивана по гърба. Баба Ана рече да каже нещо, но мъжете бяха влезли във воденицата. Сърдита, със стиснати устни, тя обърна пак очите си към долната воденица. Там нямаше никой. Само пръчът още ходеше наоколо, катряше се по плета на градината и смулеше листата на фиданките.

На другия ден задрънчаха пак звънци из гората. Грееше слънце. Из въздуха се носеха паяжини и мъх от цъфналите каваци. Когато звънците зазвъниха най-близо и най-високо, ето че се показа Марин, Мартиновият син.

— Ах, Марине, Марине — посрещна го баба Ана и заклати глава, — какво ще правиш сега, Марине!

— Изгубил съм един пръч — каза Марин, — не сте ли го виждали?

— Ах, Марине, Марине, какво направи, Марине!

— Какво съм направил ма. . .

Той беше цял исполин, с червено, изпечено лице, краката му, обвити с козени наколенници, приличаха на краката на някой звяр. Не разбираше какво му подмята баба Ана, гледаше я безпомощно със сините си детски очи и глупаво се усмихваше. И пак попита за пръча. Тогава баба Ана му разказа какво беше се случило.

Марин се загледа в земята, замисли се и току

теглеше с ръка ту едина, ту другия си мустак, и двата увиснали и избелели от слънцето.

— Ще го убия! — извика той и от яд лицето му още повече се изчерви.

От вратата дядо Иван подаде бялата си глава.

— Кого ще убиваш? Пръча ли? Да те убий тебе света сирница с големия тулум! Я се остави. Добитъка си е добитък, какво искаш от него!

— Не го ща аз, дядо Иване, не го ща! — завика Марин и сините му очи светнаха като челик. — Не ща такваз стока. Ти знаеш ли какво ми прави той мене? Като че дявол влезе под кожата му, взе да се лъчи, да се губи, а когато е между козите, таз мушне, онази удари. Вчера пак се залъчи, гледам го. . . Ха, ей го! — извика Марин и посочи надолу. До воденицата на Върбана, край плета, вървеше пръчът.

Висок и попрегърбен, Марин се заспуща надолу, като държеше на рамото дългата си дрянова гега. След него вървяха кучетата му.

Пръчът беше се показал около градината, затова Марин тръгна нататък. Когато той мина на отвъдната страна и пое покрай плета, някой свирна зад него. Имаше в гората едно птиче, което изсвирваше тъй и стряскаше човека. Марин се обърна: между овошките в градината стоеше Женда и се смееше. Тя беше само на няколко крачки от него, отвъд плета.

— Ела, ела, Марине! — рече тя.

Марин се обърна. Беше още ядосан.

— Де е пръча — каза той, — още тука ще му свлека кожата. Баба Ана ми каза. . .

— Какво ти каза?

— Каза ми. . . зарад него, таквоз. . . човека ти се премазал, камъка паднал отгоре му.

— Нека, нека, Марине! Лошо ли станало, мислиш? Тоз камък мене притискаше, нека притиска сега него!

Тя изрече това с по-нисък глас и без усмивка. Марин я гледаше учуден.

— Какво ме гледаш? — засмя се тя и отново светлина заля очите ѝ. — Я ела, ела тук, да видиш какво ще ти кажа. Ей го прелеза, влез оттам!

Марин послуша и дойде при нея. И други път беше я виждал, но сега му се стори съвсем друга: нито черно, нито бяло беше лицето ѝ, но румено, кръгло. А очите ѝ — какви черни очи! Снагата ѝ избиваше навън, сякаш щеше да пръсне дрехите ѝ. Марин забрави за пръча. Гледаше я и не знаеше какво да каже.

— Знаеш ли какво ще ти кажа, Марине? — заговори Женда. — Откога се каня да ти го кажа, ама ти не дохождаш! Чуй, Марине. . . да ми дадеш две-три кожички, ерешки, хубави кожички, черни, лъскави. Имам едно кюркче, за него ми трябват. Ей тъй искам да ги туря. Гледай, Марине, ей тъй. . .

И за да покаже как щеше да тури кожичките, тя прекарваше двете си ръце от шията надолу над изпъкналите си гърди, като все стоеше под сянката на овошките, поръсена със слънчеви петна.

— Нали ще ми дадеш, Марине — говореше Женда и го гледаше право в очите. — Чакай, ела насам, че оная вещица пак гледа — каза тя, като погледна по посока на баба Ана, — какво ще види, ама нà, само да има какво да приказва. Ела, ела насам!

Тя вървеше между овошките и фиданките заднишком. Ръченикът ѝ беше се изхлузил и косата ѝ беше бухнала, водеше след себе си Марина и гледаше вече не в лицето му, а някак над него. И шепнеше:

— Нали ще ми дадеш, Марине, кожичките?

— Ще ти дам, колкото искаш ще ти дам. . .

Той също шепнеше. Гласът му се стори пресипнал и чужд.

Колкото и да заничаше, баба Ана не можа да види къде се изгубиха из овошките на градината Марин и Женда. Видя ги, когато приказваха, той отсам, тя отвъд плета, видя ги и в градината, но после ги изгуби. Малко по-късно видя Марина на

чешмата. Той пи вода, изтри се с ръкава си и като че забравил ръката на устата си, загледа се към воденицата, весел, но някак учуден и изненадан. Около воденицата ходеше пръчът, но Марин нито го поглеждаше, нито мислеше да го прибере. След като пи още веднъж и дваж вода, той метна на рамо гегата си и сподирен от кучетата си, тръгна нагоре към габъра, където едвам се дочуваха звънците на козите му.

●

Една до друга бяха Постоловите воденици, един и същи човек — някой си Постол, когото бяха забравили вече — беше ги правил някога, но орисията им не беше същата. Едната работеше дене и ноще, бухтеше колелото ѝ, водата се плискаше и шумеше, цялата воденица се тресеше, като че ще се пръсне. Другата мълчеше. Водата се разливаше настрана, корубестият олук съхнеше и се пукаше. По-голям изглеждаше и по-нашироко разпущаше клоните си орехът, а под него, помрачена от сянката му, воденицата като че се смаляваше от ден на ден, като че потъваше в земята, удавена в бурен. Като жив погребан в нея, умираше Върбан.

А Женда не се спираше на едно място. Ако не беше в градината, отиваше на чешмата. Понякога пък грабваше хурката, подпасваше я на пояса си и тръгваше през поляните. Върви и преде. Руменее се лицето ѝ сред жегата, очите ѝ се тъмнеят, сякаш черни сливи кога зреят на слънце, висят отзад дългите ѝ плитки. Отдалеч личи, че се подсмива. И сякаш не преде, а разсуква нишки след себе си и отдето помине, плете мрежи като паяжина.

Баба Ана я гледа и клати глава: «Примки е турила на всеки път и пътека — мисли си тя; — магия е наляла в чешмата, чума да я тръшне!»

Всичко се обърна наопаки. И по-рано минаваха пътници, отбиваха се на чешмата, но щом пиеха вода, тръгваха пак по работата си. Сега, който пие-

ше вода, не бързаше да си ходи. Бавеха се търговци, джелепи и бегликчии, излежаваха се под сенките, протягаха се, ходеха замаяни като слънчасали и току поглеждаха подир Женда.

Изведнъж гората екваше от звънци и, като змей донесен от вихрушка, появяваше се Марин. Той отива право при Женда, тя му приказва, смее се, но козарят отвръща потъмнялото си лице и поглежда пътниците. Погледите му тежат като камъни. Някои се досещат и си тръгват. Други се бавят, пият на чешмата, без да са жадни, и тогава Марин налита на тях.

— Тук не е беглишки чаир да си пасете конете! — вика им той. — И ние имаме добитък, тревата трябва и на нас!

И той размахва гегата си, ръкавите му се свличат и показват жилестите му ръце, под късия му кожух, обърнат с козината навън, лъсват пищови и ножове, набучени в силяха му. Не струваше да се заяда човек с тоя едър, полудив козар с широки плещи и увиснали мустаци. И бегликчиите, напети хора със сърмени джепкени и потури от синя чоха, отстъпяха. Разкопчаваха букаите на конете си, качаха се и като поглеждаха още веднъж към Женда, заминаваха си.

Веднъж минаваха керванджии. Случи се, че тъкмо тогава зад планината се беше повдигнал тъмен облак, святкаше се и прогърмяваше. Но когато колята на керванджиите се заспущаха надолу из урвата при белия сипей, не можеше вече да се разбере дали на небето гърмеше, или гърмяха колелата на кервана. Опъваха се назад големите биволи, размахваха извитите си рога, керванджиите викаха. Изви се вихрушка и повдигна прах от едина край на кервана до другия. Бурята и тъмният облак се изместиха назад. По-страшен изглеждаше сега керванът, който идеше.

Като навалиха по урвата и минаха на срещната страна, колята бавно се проточиха в дълга върволица. Спряха се до водениците. Поляната се изпълни

с коля и с биволи. Капнаха само няколко капки, облакът отмина, припече слънце и стана още по-горещо. Керванджиите грабнаха котли и заплискаха с вода биволите. После откачиха катраниците и се заловиха да мажат колята си.

Показа се Женда. Тя отиваше на чешмата, пазеше се и бягаше ту от един, ту от други бивол. Керванджиите пуснаха катраниците и се загледаха. Женда наля вода, после пак се върна. Тогава керванджиите грабнаха големите си бъкели и се натрупаха на чешмата. Загълчаха, засмяха се. Между големите калпаци и сиви аби мяркаха се белите ръкави и синият сукман на Женда. Понякога се виждаха и плитките ѝ — разиграни два черни смока.

Баба Ана гледаше от воденицата и когато дядо Иван дойде към нея, каза му:

— И от тия ще остане някой.

— Отде знаеш?

— Има един да пие час по час на чешмата, без да му е жедно. Той ще остане, ще видиш. . .

И наистина, когато след малко керванът потегли, една кола, колата, която вървеше най-напред и имаше най-едри и най-силни биволи, изведнъж се наведе на една страна, колелото ѝ изхвръкна, оста заора в земята и се счупи. Насъбраха се керванджиите, започесваха се под калпаците, загълчаха. После тръгнаха. Остана само счупената кола. Керванджията извади брадва и започна да дяла. Дялаше, но твърде не бързаше и все се поподсмиваше.

На другия ден той пак дялаше, а до него стоеше Женда. Баба Ана погледна към гората — не се чуваха звънци, Марин не се виждаше. Дълго време тя гледа ту към колата, ту към габъра. Слънцето припече, стопли се и тя задряма.

Затропаха чехли наблизо и тя се събуди. Пред нея стоеше Женда. Баба Ана не можа да я познае: набелисала се и се начервила, изписала вежди като кадъна. Перо със златен варак трептеше на главата ѝ, на гушата ѝ имаше гердан от ален мерджан, на ръцете ѝ дрънчаха гривни. Очите ѝ светеха, смееше се.

— Какво си се направила мари, лудетино! — сопна ѝ се баба Ана, но я гледаше захласната и се чудеше, че не може вече да я мрази. «Много хубост ти е дал господ — помисли си тя, — дано е само на добро!» Женда сложи ръка на мерджановия гердан.

— Бабо Ано, хубав ли е? Нали е хубав? Керванджията ми го даде. . .

— Ами белилото?

— И него; всичко. Ах, бабо Ано, да видиш само колко работи има! Колата му вътре като къща. Като отвори един сандък, че какво няма вътре. И огледало има, бабо Ано, всичко има. Много добър човек. И в Цариград ходил, морето виждал. «Хайде, дума, качи се в колата да те заведа и тебе, ще видиш морето.» Бабо Ано, да ида ли? Кажи, да ида ли?

— Иди, иди, ако кукувица ти е изпила ума! Как е Върбан?

Женда сви рамене и нищо не каза.

— Слушай, булка — рече баба Ана строго, — остави хорските мъже и си гледай своя. Срамота е и грехота. Какъв е тоз Цариград, какво е туй море! Мъжа си да гледаш, че знаеш ли се. . .

— Е, че какво да му правя! Не съм господ душа да му дам!

И Женда се спусна надолу, златният варак заблещя на перото ѝ, гривните ѝ задрънчаха. Баба Ана я видя как отиде право при керванджията. Той все още дялаше. А, както правеше и други път, пръчът беше се покачил на покрива на Върбановата воденица и тропаше по керемидите, като че играеше хоро.

Вечерта по тъмно Женда пак дойде при баба Ана. Плака, окайва себе си, окайва Върбана. Заричаше се, че няма да ходи никъде и само него ще гледа. Очите ѝ тъй си останаха пълни със сълзи. Когато си отиде, влезе право във воденицата и нито погледна керванджията. «Сполай ти, боже!» — рече баба Ана и се прекръсти.

На другия ден Женда излезе пред воденицата. Не отиде при керванджията, но хурката ѝ беше на

пояса. Отдалеч се тъмнееха очите ѝ, отдалеч се познаваше, че се смее. И тръгна пак през поляните и запреде. Керванджията беше поправил колата си. След малко той подбра биволите и тръгна да ги пасе. Вървеше по същия път, отдето беше минала Женда. Сякаш го водеше нишката, която Женда беше разсукала след себе си.

Грехота беше да се остави болен човек непригледан. Баба Ана прати дяда Ивана да види Върбана. Когато той прекрачи прага, сепна се и сне лулата от устата си: едно пале се притискаше до стената и жално квичеше. До него стоеше пръчът и с все сила го блъскаше с рогата си. Дядо Иван го пропъди и стори му се, че пропъди дявол. Воденичният камък лежеше на същото място, гдето беше премазал Върбана. Дядо Иван влезе в стаята. Удари го тежка миризма на труп. Жълт и слаб, Върбан лежеше възнак и щом видя дяда Ивана, сбърчи лице от болка и глухо като изпод земята рече: «Изпъди го! Изпъди го навън!» Говореше за пръча. И се загледа в тавана с големи, уплашени очи.

●

На Марина бяха се изгубили три кози. Не беше човек, който може да си прости своя грях, и не се остави, докато не ги намери. Познаваше козите си, както познаваше хората по лицата им. Виждаше, че някъде нещо се белее, и подкарваше стадото си нататък. Като дойдеше там, разбираше, че не било кози, а бели камъни. И обръщаше стадото си на друга страна. Три дни се губи тъй навътре в планината. Катери се по най-върлите урви, слиза в най-дълбоките усои. Най-после намери трите бели кози, които беше изгубил. Зарадва се, засмя се, извади хурката, която правеше за Женда, и започна да я пъстри със златен и сребърен варак. Мислеше да отиде утре и да ѝ я занесе.

Но не можа да изтрае. Хиляди нишки сякаш го

теглеха надолу към водениците. Той скри писачето, с което дълбаеше по хурката, и свърна козите надолу.

Никога звънците на Мариновото стадо не бяха дрънчали тъй високо. Смееха се, приказваха и викаха малките звънчета, големите хлопки гръмко биеха като великденски камбани. Баба Ана ги чу още отдалеч и разбра, че Марин иде. Когато стадото стигна до габъра, звънците позатихнаха и се разляха нашироко. Между водениците се показа Марин.

Той видя колата и разбра, че е счупена и после поправена, но около нея нямаше никой. Не се виждаше и Женда. Марин ходи в градината, гледа във воденицата — нямаше я. Поглеждаше често към баба Ана, но не смееше да отиде при нея. Най-после се реши и отиде.

От вратата на воденицата го посрещна дядо Иван:

— Бре, Марине, бре, човече, де се изгуби? Да не си се борил пак с мечката, със стръвницата? Пак се била явила в Липов дял.

Баба Ана гледаше Марина и очите ѝ хитро святкаха.

— Мечката не е в Липов дял — каза тя. — Мечката е тука, при водениците. Не е страшна, не хапе. Има таквиз едни дълги коси и черни очи. Пие на чешмата и когато е жедна, и когато не е, а очите ѝ играят ту насам, ту нататък. . .

И баба Ана искаше да срещне очите на Марина, но той гледаше навъсен в земята.

— Хм. . . мечка, каква ще да е таз мечка? — рече той.

— Уж не знаеш. А малко ли си пил и ти вода след нея, пил си, без да ти е било жедно. И само да си ти! А ей го керванджията, пи и той, и тука си остана.

Изведнъж Марин се изправи, стана страшен и попита:

— Де е Женда?

— Че знам ли, Марине — кротко заговори баба

Ана, — знам ли, сине. Видях я, че излезе с хурка, подбра и керванджията биволите си. Не знам, сине, не знам.

Марин не я дочака да свърши и тръгна нагоре към стадото си. Когато се закри в габъра, погледна към воденицитe, погледна наоколо: Женда я нямаше. Тогава той извади хурката, която беше скрил под кожуха си, начупи я и я захвърли. Не чуваше вече звънците на стадото си, не го свърташе в гората. Няколко пъти той се връща и кръстосва около водениците. И сякаш растеше и ставаше по-голям и по-страшен. Веднъж мина близо до баба Ана. Не я погледна. Баба Ана не посмея да му се обади.

На другия ден той пак дойде. Беше страшна жега. Женда пак я намаше. Марин не се грижеше вече за стадото си, а преваляше през баири, през долове. Понякога се спираше и търсеше с очи. Камъните около него лъхаха топлина, сякаш се топяха от горещината. Слънцето печеше право над главата му и сянка не оставаше зад него. Мисли нямаше в ума му. Смътно разбираше какво беше станало с Женда, смътно разбираше какво става с него. Искаше да я улови и да я реже на късове. Спомняше си, че последния път, когато беше я виждал, тя се смееше и му думаше: «У, Марине, какъв си грозен! Мечка, дърта мечка!» Дохождаше му на ум за кожичките, които ѝ беше дал. «Ще си ги взема!» — казваше той със стиснати зъби. Но веднага разбираше, че не е в туй болката му. Искаше му се да се върне в планината, да се скрие от хората, да си живее там самичък, както по-рано. Но знаеше, че и това няма да стане. И разбираше само, че голяма, страшна беда е паднала на главата му.

И той вървеше по напечената земя. След него идеха кучетата му с помътени очи и увиснали езици. Звънците се чуваха на няколко места в гората. Марин се спря, послуша, но не можа да разбере, че стадото му се беше разкъсало.

Изведнъж полъхна вятър, вдигна се прах. Марин повдигна очи: над планината се повдигаше облак. Не

беше равен и тежък облак, а гъсти и черни кълба, които се навдигаха и се въртяха като пожарен дим. Духна вятър, най-напред топъл, после хладен. Притъмня и запръскаха капки. Вятърът размяташе вече цялата гора. Червени светкавици се гърчеха като змии. Трещеше.

Повече по навик, отколкото с усилие на волята си, Марин забърза към стадото си, прибра го на завет, сам се подслони под едни скали. И повече нищо не видя, защото всичко потъна и се изгуби в бясната виелица на дъжда.

Марин не чуваше трескавиците, не мислеше за нищо. По едно време разбра, че стана по-тъмно и поогнено светеха светкавиците. Мръкваше се. Той скочи и тръгна по дъжда. Беше му задушно и сне калпака си. Капките капеха по главата му като вряла вода. Когато беше още в гората, дъждът престана, а когато се надвеси над воденицитe, половината небе се беше прояснило. Из всички долове течаха мътни бари.

Марин заслиза към воденицитe. Един глух и страшен вой го накара да спре: бучеше долу реката, голяма и мътна. Но каменният мост стоеше здрав и водата стигаше до него. Съвсем ниско беше слязъл облакът на изток и в изчистеното небе над него се показа месецът, още червен и тъмен.

Марин вървеше наспоред дола. Една покрита кола заскрибуца из пътя под него, той я погледна и я замина. Но като излезе при чешмата, видя, че колата на керванджията я нямаше. Мина му най-страшната мисъл през ума. Видя, че дядо Иван слиза отгоре и държи в шепите си запалена свещ и пази да не я угаси вятърът.

— Нека върви, където ще! — викаше той, като навярно отговаряше на баба Ана. — Широк ѝ път! Не ми е за нея мене, а за челяка. Челяк умира тук, християнин умира, тряба да му се тури една вощеница в ръката. . .

Изведнъж Марин разбра всичко. Повърна се и тичешката се спусна подир колата. Бавно пристъпя-

ха биволите, Марин стигна колата, навдигна се и погледна отзад: вътре седеше керванджията, а до него Женда. Той беше я прихванал с ръка през кръста. Тъмно беше, не можеше да види лицето му, но му се стори, че е млад и хубав.

Марин остана на мястото си като треснат. Помисли, че не трябва да се препречва между тия млади хора, че е див и грозен. Мъчно му стана, искаше да се върне. Но в тоя миг колата затрака по моста и Марин трепна, хвърли гегата си на земята, спусна се и на два-три скока настигна колата. И като я подхвана за стърчишката, повдигна я със страшната си сила и я отхвърли през моста.

Не видя нищо, не чу вик. Видя, че едина бивол беше паднал на предните си нозе и се изправи. И двата като видяха, че колата я няма зад тях, повлякоха откършения процеп, забързаха с издигнати глави и потънаха в тъмнината.

Марин дишаше тежко. Усети ръцете си празни и се огледа за гегата си. Дойде на мястото, гдето беше я оставил, и я взе. Месецът беше побелял. Марин метна гегата си на рамо и като че нищо не беше се случило, бавно завъзпира нагоре из баира. Лъчите на месеца топяха тъмнината, от шубраците падаха капки като сълзи.

На едно място Марин чу стъпки зад себе си и се обърна: след него идеше пръчът.

Индже

«В тия времена восташа разбойници многи, които се назоваха дахалии и кърджалии, изгориха села много и дойдоха на село в неделю месопустную, и оловиха много человеци и обраха и изгориха селото. . .»

Из летописа на поп Йовча

Като мътен порой се спуснаха кърджалиите от Бакъджиците надолу в полето. Напред беше Индже с дружината си, а след него, с диви викове и пламнала стръв на вълци, наваляха без ред на луди коне кърджалиите на Сиври билюкбаши, на Едерханоглу, на Дели Кадир и други главатари.

Рядко се беше виждало такова страшно сборище: анадолски турци, зебеци, кюрди, даалии и капъсъзи. Хора събрани от кол и въже, грозни, страшни някои облечени само в дрипи, тъй че месата им се виждаха, някои в скъпи дрехи, натежали от сърма и гайтани. Нож и пищови бяха затъкнати в пояса на всеки един, но имаше и оръжия, които сякаш не бяха за война, а за сеч и за убийства: старовремешни алебарди с широки остриета като на сатъри, железни куки, боздугани, къси и дълги брадви.

Когато тая орда се смъкне в полето, вдигна се такъв прах, че отдалеч можеше да се помисли, че се задава буря. А времето беше хубаво, току-що се пукаше пролет. На север Балканът изправяше синята си верига, огряна със слънце, спокойно очертана и тиха. Ако някой се спреше и се загледаше нататък, щеше да забележи, че тук-там из горите пламват кратки огньове — издигне се някъде тънка струйка дим и секне. С тия огньове дервенджии и харбалии обаждаха на селата да бягат, че кърджалиите идат.

Но Индже още не даваше знак да се нападне някое село. Той вървеше на белия си кон, изпреварил малко напред дружината си, и мълчеше. Като че една сега се отвориха очите му и той видя колко зло-

честа е земята, из която вървеше. Пуст беше кърът, без стада, без звънци. Невиждали кой знай откога рало, нивите бяха удавени в къпина и бурен, пътищата бяха тревясали. Не се чуваше дори птиче да пропее.

Отгоре на хранения си кон Индже наведе глава и се замисли. Надвечер високи викове, които дойдоха отзад, го накараха да се обърне. Той видя как кърджалиите бързат и напират, видя пламналите им очи и озверени лица, погледна напред и разбра всичко: насреща, не твърде надалеч, се виждаше голямо село. Индже позна, че е Урум Еникьой. Не беше като тия села, през които бяха минали — белееха се хубави къщи, имаше градини, една черква извиваше кубето си и кръстът ѝ светеше като запален. И макар че селото не беше по-далеч от два-три хвърлея на пушка, личеше, че оттам никой не беше забелязал още кърджалиите.

Индже даде знак да спрат, а сам излезе напред и дълго гледа към селото. По-дълбока ставаше чертата на челото му, а кърджалиите мислеха, че той крои как и отгде да удари селото, и едвам сдържаха разиграните си коне. Но ето Индже се върна и каза да разпрегнат колята и да направят чадърите, защото ще пренощуват тука. Смълчаха се кърджалиите, слязоха от конете си и забравиха дори да разслабят коланите им. Почакаха, докато настрана, на една могила, направиха чадъра на Индже, и когато той влезе вътре и платното се спусна след него, те се събраха на купища и започнаха да приказват. Приказваше най-често един, застанал в средата, а другите слушаха и току поглеждаха към чадъра на Индже. За Индже приказваха кърджалиите. Индже не им харесваше, не е такъв, какъвто го знаеха по-рано. Не приказва, мълчи, сприхав е.

Когато тая пролет Индже оздравя и тежката рана на гърдите му зарасна, телали завикаха по селата от двете страни на Бакъджиците — който се надява на коня и на ятагана си, да върви при него. Чуха кърджалиите, урнаха се отвсякъде към Бакъджи-

ците и само в няколко дни на поляната при Седемте кладенци, гдето Индже беше побил чадъра си, израсна голям лагер. И който дойдеше, най-напред питаше за Индже, него искаше да види. Но около чадъра му бяха се наредили балканджиите на Кара Коля и не пущаха никого. Ето и сега те са там и го пазят. Никой не знае какво мисли Индже, какво той крои.

И още за много неща приказваха кърджалиите и както стояха на купища, тъй и потънаха в тъмнината. Мръкна се. Но ето пламнаха големи огньове. Кърджалиите се раздвижиха, като се мъчеха да не правят шум, за да не ги усетят от Урум Еникьой. Гората наоколо ги скриваше и правеше тъмнината по-голяма. В сиянието на огньовете се замяркаха черните им сенки, порасналн и удължени. Издрънкваше някъде оръжие, изцвилваше някой кон. Ниско над лагера падаше тъмното небе и звездите, сякаш уплашени от нещо, плахо потръпваха.

А Индже беше се затворил в чадъра си и, както правеше през последните дни, легна на одъра, постлан с овчи кожи, и се замисли.

Мислите му се връщаха шестнайсет години назад. Спомняше си оня ден, когато завари Кара Феиз пред Жеруна. Кърджалиите бяха намерили тоя път селото заградено с шарампол и куршумите на шишанетата бяха ги накарали да се отдръпнат навътре в полето. Оттук Кара Феиз, ядосан и потъмнял, гледаше богатите чорбаджийски къщи, пълни с тежко имане, и се чудеше какво да прави. Да влезе в селото не можеше, да го остави беше му мъчно.

В тая минута пристигна Индже. Той водеше триста юнака със себе си, всички на буйни коне. Беше млад. Погледна Кара Феиза, погледна към селото, засмя се и без да му мисли много, полетя с дружината си право към шарампола. Загърмяха тежките шишанета, мазгалите забълваха дим. Кърджалии-

те препускаха конете си, гърмяха с пищовите си и викаха. Три пъти Инджe премина назад и напред пред шарампола. Земята кънтеше под копитата на конете, вдигна се облак прах. Най-после, изморен и със светнали очи, той се върна при Кара Феиза, засмя се пак и погледна назад. Нямаше никаква полза от тоя лудешки юрюш. Изпод праха, който се издигаше като мъгла, се показаха труповете на падналите кърджалии, коне без ездачи описваха бесни кръгове. Но всички шишанета бяха замлъкнали изведнъж, цялото село мълчеше като вцепенено.

— Ей тъй на! — провикна се Индже. — Ако искаш да падне ябълката, трябва да раздрусаш клона!

Вечерта при него докараха един воденичар, когото кърджалиите бяха грабнали от Постоловите воденици. Щом тоя изплашен човек падна на колене, запълзя и зацелува полите на дрехата му, Индже разбра, че беше намерил оня, който му трябваше. Още същата нощ петдесет избрани кърджалии, без коне, водени от воденичаря, се промъкнаха до шарампола, стражата беше измамена и избита. През разсечения шарампол влезе Индже с дружината си, влезе и Кара Феиз. На изток над черните върхове на корините се червенееше зората. По калдъръмените улици затракаха подковите на лудите кърджалийски коне. А кой може да стои насреща кърджалията, когато той е на коня си и в ръката му е ятаганът му?

Изненадани, мъжете, които бранеха шарампола, гръмнаха по веднъж с шишанетата и отпуснаха ръце. Не знаеха какво да правят: да бягат ли, или да вървят към къщите си, гдето бяха жените и децата им. Кърджалиите се спуснаха върху тях като вълци на стадо. Сякоха кого где стигнат. И когато последните гърмежи на ония, които бяха успели да се спасят по баирите, замлъкваха, развидели се и се съмна. Показаха се хубавите къщи, заградени с високи дувари, с големи порти — узряла плячка в ръцете на победителите. Кърджалиите оставиха конете си и се спуснаха да грабят. Писнаха жени, разплакаха се деца, вдигна се олелия до бога. Скоро тук-таме плам-

паха къщи, гъст черен дим се заиздига и замрежи слънцето, което изгряваше.

Инджe остави плячката на другите — нему не му трябваше плячка. Сред село, горе на Бончовия хан, Индже яде и пие. Пуснати са всички бъчви и виното тече като река. Тъй иска Индже. Пребледнели булки му слугуват, млади моми с разтреперени ръце му наливат вино. А наоколо се люлеят пожарите, пищят жени и деца, кръв багри високите дувари и тежките порти. Индже става по-весел. Мъчно е да му се угоди. По едно време той поглежда дрехите си — кървави са и скъсани. И иска де отде да му намерят терзия, да му направи нови дрехи. Думата на Индже беше закон, терзията беше намерен и доведен. С разтреперани ръце той раздипля алено сукно, размерва, крои.

— Кажи ми, майсторе, кажи ми, Гочо — дума му Индже, — от коя си махала? Де е къщата ти, та барем нея да запазя?

— От Горни край съм, ефенди. Къщата ми е на Могилата.

И Индже гледа насам, гледа нататък и се залива в смях. Коя къща и коя махала да остави? — Гори цялото село!

Но ето долу на улицата, над която пожарният дим хвърляше страшната си сянка, се показа мома. Малко живи хора бяха останали в селото, отгде беше се взела тая жена? От две страни към нея тичаха кърджалии, момата изпищя, видя Индже и с прострени ръце се спусна към хана. Индже се изправи, сви вежди и вдигна ръка. Кърджалиите се спряха като заковани. Индже не мислеше да слезе, но погледна отгоре, видя лицето на момата и слезе. Хубава беше, тънка, висока. Но хубави жени Индже беше виждал много. Защо това момиче, което на косъм беше останало да загине, стоеше пред него тъй спокойно и кафявите ѝ очи го гледаха радостно и занесено? Майка ѝ, баща ѝ, всичките ѝ близки са може би избити, а в очите ѝ няма нито страх, нито омраза. Ето кое учуди Индже. Той забрави за майстора, за

дрехите, хвана момичето за ръка и го поведе нататък, гдето беше конят и дружината му.

Тъй позна Индже Пауна. Много хора бяха минали под ножа му и много жени бяха изпитали променливата му страст. Не помнеше нито лицето, нито имената им. Тъй мислеше той, че ще бъде и с Пауна. Но усмивката на тая жена и погледът на очите ѝ заседнаха дълбоко в душата му. Тя стана негова жена по закон и по обичай. Яздеше на кон, вървеше до него, следваше го навсякъде. И по-уверен беше Индже в себе си, когато тя беше с него, и по-силна усещаше ръката си.

Млад беше тогава Индже, не скъпеше живота си, не се боеше от смъртта. Никога не делеше доброто от злото, никога не беше се запитвал кое е грях и кое не. Гробища и пепелища оставаха след стъпките на коня му, името му задаваше страх и трепет. И помисли, че силата му е безмерна, а волята му — закон за всички. Не щадеше вече ни чужди, ни свои. Стана алчен за злато и лъвския пай от всяка плячка вземаше за себе си. Беше зъл, сприхав, не даваше дума да се каже насреща му. Онзи, който дръзваше да дели мегдан с него, намираше смъртта си от куршума или от ятагана му. И той стигна дотам, че отвърна от себе си най-близките си хора. Веднъж вдигна ръка и против Сяро Барутчията. Човекът, който беше го спасявал от смърт, който беше втори след него, той го удари и разкървави лицето му с камшика си.

Тогава дойде най-лошото.

Беше един пролетен ден, също като днешния, в същото това село Урум Еникьой. Тръгваха на поход. Не беше добър тоя ден. Посърнали изглеждаха полетата и далеч по планината се влачеха тъмни мъгли. Орляци черни врани се вдигаха с грозен и зловещ грак и замрежваха въздуха. Индже беше на коня си, на конете си бяха и всички от дружината му. Няколко пъти вече гръмваха бурузани и тюмбелеци и пак замлъкваха. Индже чакаше да излезе Пауна, а тя се бавеше. Тогава той кипна, изпил

беше и много ракия. Повърна коня си към къщата, гдето беше Пауна. Вървеше бавно, но тъй беше ядосан, че му тъмнееше пред очите. Пауна беше се качила на коня си и тъкмо ѝ подаваха детето, загърнато и повито. Нейното и неговото дете. Инджe посегна и го грабна.

— Хайдутин дете не храни! — извика той като побеснял, подхвърли детето нагоре във въздуха с едната си ръка, а с другата го перна с ятагана си.

Никой не видя какво стана по-нататък. Инджe грабна юздата на коня на жена си и я повлече със себе си. Цялата орда потегли в буен бяг, гръмнаха бурузани и тюмбелеци. Не се чуваше какво реди, какво дума в плача си Пауна. Виждаше се само как сълзите ѝ текат по бялото ѝ лице.

Тя ходи още някое време с него, мълчалива и няма като сянка. После се изгуби и той, колкото и да я търси, не можа да я намери. Знаеше само, че Пауна е роднина на Сяро Барутчията, който отдавна беше го оставил и бродеше в планината, знаеше това и безсилен яд помътваше разума му. Инджe стана страшен. И по-рано той не знаеше милост. Но откато погледът на Пауна угасна за него, сърцето му се превърна на камък. Да биха се събрали костите на убитите, биха направили планина, кръвта би потекла като река. В тая страшна и кървава мора Инджe като че изгуби свяст. Минаха се тъй повече от шестнайсет години. Не се умори ръката на Инджe да убива.

Много нещо се случи, много отмина. Инджe не помнеше, нито искаше да помни. Но една скорошна случка беше се врязала дълбоко в паметта му: цяло село, като много други, беше минало под огън и под нож. Трупове из улиците, прясна димеща се кръв. И ето стар поп се повдига измежду гъсто наплестените трупове на жени, мъже и деца. Лицето му е кърваво, на разкопчаната му гръд зее рана. Горят като въглени очите му, оглежда се като възкръснал, вдига ръка срещу Инджe и вика:

— Проклет да си! Проклет да си от бога и от

всички свети отци! Да не се стопиш след смъртта си! Желязото и камъните да се стопят, а не и ти! Да въздишаш и да трепериш на земята като Каина, да наследиш проказата на Геезия и бесилото на Юда! Анатема! Анатема! Анатема!

Ножът, втъкнат в гърлото му, го доуби и го накара да замлъкне завинаги. Но и досега Индже вижда окървавеното му лице, горят го очите му, думите му го пронизват като ножове. И още чува клетвите му.

Същия ден след тая случка Индже слизаше с дружината си по стръмна планинска пътека. За първи път той беше навел глава и беше се замислил. Изведнъж от насрещния рид пукна пушка. Индже се полюля и падна от коня си. Спуснаха се кърджалиите. Но между тях и мястото, отгдето гръмна пушката, имаше дълбока пропаст. Видяха отсреща малка дружина, познаха, че е Сяро Барутчията, но нямаше как да го уловят.

Всичко това беше премислил Индже, докато беше на легло. Когато раната на гърдите му зарасна, той се надяваше, че тия мисли ще го оставят. Няма повече да мисли за Пауна, за детето, за нищо. Ще се сключи сърцето му и ръката му ще укрепне. Но тия мисли го мъчеха и сега. А кърджалиите го чакаха вън и той трябваше да ги води.

•

На сутринта телали, изпратени от Индже, влязоха в лагера и завикаха: «Чуйте що казва Индже: онзи, който е тръгнал с него, трябва да слуша само неговата дума. Милост няма да има Индже за непокорните. Нека всеки, комуто е свидна главата на раменете, да запомни това!»

Спогледаха се кърджалиите един други, потеглиха дългите си мустаци и се замислиха. Какво можеше да значи пък туй? Но някой махва с ръка и вика: «Индже знае какво прави. Нека!» И всеки раз-

бира какво иска да каже: ако Индже иска да го слушат и да му се покоряват, то е, защото страшен ще бъде ударът, който е намислил. Толкоз по-добре — ще има сеч, ще има плячка. И готови преди малко за бунт, те отново повярваха в Индже, зарадваха се и буйно веселие залюшка лагера.

Тъкмо в тая минута Индже се зададе откъм чадъра си. Както морските вълни прииждат към брега, тъй се стълпиха кърджалиите от всички страни към Индже. Той е вече между тях. Леко и стройно пристъпва — познават те тая негова походка на хищник, — поспирва се и хвърля бърз поглед на орел. Хубавец е Индже. Със синьо еничерско джубе, светнало от сърма, с червени шалвари. Но на главата си той не носи бяла чалма с меки гънки, а висок самурен калпак с възбърнато настрани дъно. И там, гдето дъното се закопчава, втикната е китка паунови пера.

С ръка на кривия си меч, Индже минава между двете живи стени на кърджалиите. Юнашкият му вид и напетата му снага подлудяват кърджалиите. Всички си мислят: сега ще се качи на коня си и ще ги поведе на юрюш! И ония, които са отпред, ниско привеждат обвитите си с големи гъжви глави и правят ниски теманета, а другите отзад, притиснати един до други, стискат дръжките на ятаганите си и реват: «Яша!» Чуват се тук-таме гърмежи.

Довеждат коня на Индже и той се качва на него. Без команда, защото команди нямаше между тях, кърджалиите се мятат на конете си. И когато белият жребец на Индже трепва и отпуща опашката си чак до земята, а Индже вдига ръка, всички млъкват. И чакат тая ръка да посочи към Урум Еникьой. А Индже посочва тъкмо към обратната страна и казва да вървят след него назад. Гръм падна сякаш върху кърджалиите. Те гледат Индже и не вярват очите си. А страшно е лицето на Индже и дълбоко се врязва отвесната черта на челото му.

Уверен в себе си, Индже не се побави и тръгна. Полюля се след него и гората маждраци на дружи-

ната му. Кърджалиите останаха сами. Една минута те мълчаха и се гледаха. После се повдигна страшна глъчка — див вой на чакали. От всички страни се трупаха около Сиври билюкбаши, викаха, молеха го да ги води към Урум Еникьой. Едър анадолец беше Сиври билюкбаши, като дъб стърчеше над всички кърджалии. Чумреше вежди, мислеше. Сам той не знаеше какво става с Индже, но не искаше тъй лесно да скъса с него. И отсече: ще вървят подир Индже! По негов знак гръмнаха бурузани и тюмбелеци. В тая дива музика се удави ропотът на кърджалиите, ордата се поклати и тръгна. Скоро копитата на конете заглъхнаха и само далечните звуци на тюмбелеците и облакът прах, който се повдигна, показваха, че кърджалиите се връщаха назад по същия път, по който бяха дошли.

•

Поляната сред гората остана празна. Изведнъж там изскочи дребно човече, нито дете, нито възрастно. Беше гърбаво, главата му хлътнала в трупа, ръцете му несъразмерно дълги като на маймуна. С плахи, крадливи крачки то стигна сред поляната, спря се и се ослуша: кърджалиите бяха далеч. Тогава то стана по-спокойно и започна да тарашува, навеждаше се, вземаше нещо от земята, разглеждаше го и или го хвърляше назад, или го пъхаше в торбата си. На едно място погледът му се спря на нещо голямо: пушка. Един миг то стоя като вцепенено, после грабна пушката, мушна я под мишницата си и избяга в гората.

•

Селяните от Урум Еникьой, макар че отначало не бяха забелязали кърджалиите, усетиха ги през нощта и се разбягаха из гората. По-късно, когато дервенджиите им казаха, че кърджалиите се върна-

ли, никой не искаше да вярва. С големи предпазвания, върнаха се най-напред само мъжете. По мегданите се показаха по-богатите чорбаджии, възседнали на катъри. При тях отиваха и се връщаха въоръжени пандури, мина и една малка чета дервенджии и харбалии, някои въоръжени с шишанета, а повечето с дълги железни шишове. Оня, който ги водеше, носеше голям калпак с увиснала лисича опашка на него, хората му се мръщеха и си придаваха юнашки вид, макар че отрано бяха решили да бягат, щом видят кърджалиите. Най-после, след като конете на пандурите каталясаха да отиват и да се връщат, недоверчивите чорбаджии повярваха, че кърджалиите наистина са си отишли, и пуснаха жените и децата да влязат в селото. Улиците се задръстиха от хора, коля и добитък.

Изведнъж откъм дола, гдето беше реката, гръмна пушка. Времето беше тихо и в стъклени въздух тоя гърмеж проеча проточено и страшно. И докато разберат кой е, какво е, втори гърмеж се чу от същото място. Жените писнаха и се повърнаха да бягат. С голяма мъка по-сърчените мъже можаха да ги умирят и върнат. «Не бойте се бе, хора! — викаха. — Няма нищо. Не са кърджалии, авджии са!» Жените се върнаха, но никой не смееше да се прибере в къщи. Колята тъй си стояха натоварени, добитъкът плъзна по мегданите. И докато жените се трупаха по портите и приказваха, мъжете се насъбраха край село да пазят.

Надвечер към селото се зададе стадо свини. Селяните се развеселиха. Чудно им се виждаше, че свинарят им пак беше изкарал свините, както винаги, като че не беше усетил, че селото е бягало.

— Чакайте! — извика някой. — Гърбавото ще ни каже сега най-добре. То трябва да е видяло кърджалиите.

Селяните присрещнаха свинаря и го заобиколиха. Беше същото гърбаво момче, което тая сутрин беше намерило пушката в гората. И то каза също-

то, което вече се знаеше: кърджалиите се върнали.

— Че защо се върнаха?

— Де да ги зная, далеч бях. Много се караха, викаха. . .

— А каква беше тая пушка в реката — попита някой, — кой гърмя?

Гърбавото не отговори, но очите му светнаха, изгледа гордо селяните и като дебнеше да види как ще се зачудят, извади пушката изпод абата си и я показа.

— Кой гръмнал, а? Аз гръмнах, вижте я нà, моя е. . .

В ръцете му беше къса пушка, като че отрязана наполовина, овехтяла и ръждясала наистина, но все пак здрава, тежка пушка.

— Бре, Найдене, отде я зе?

— Дай да я видя. Продаваш ли я?

— Не си я намерил ти, откраднал си я!

Гърбавото не отговаряше, стискаше здраво пушката, готово да хапе и да драще, ако някой рече да му я вземе. Най-после, като се увери, че няма да му я вземат, и успя да я скъта пак под абата си, то се ухили и каза:

— Не съм намерил аз таз пушка. Един кърджалия убих. . . и зех я. . .

Селяните се разсмяха. И тъй като, когато са събрани много хора, настроението лесно се мени, започнаха да се шегуват. Някои поискаха да вземат пушката на Гърбавото. Жените, като разбраха, че зарад него са брали страх, започнаха да го кълнат. Хлапетии се промушваха измежду големите и го ловяха за гърбицата. Гърбавото се разсърди, стана зло. Най-голямата му грижа беше за пушката, стискаше я под мишницата си и щом се отскубна, хукна да бяга, макар че никой не го гонеше.

Селяните се смееха:

— Сакато, пък зло!

— Белязал го господ. От белязан челяк да бягаш.

— Дали тъй се е родило ма?

— Господ да го убие! Не се е родило тъй, ами паднало отвисоко, кога било малко. Оздравяло, ама му останала гърбица.

— Станке ма, то син ли е, унука ли е на Калмучката?

— Де ще я разбереш таз лъжкиня. Веднъж каже син, веднъж унука. А на други разправяла, че го намерила в бозгуна, е! — преди петнайсет години, когато пак тъй бягали от тез кърджалии, дано по кърищата да измрат, кръвниците! Намерила го и затуй го кръстили Найден — намерено.

Гърбавото стигна в къщи. Баба Яна Калмучката седеше вън на прага. Тя нито беше чула, нито беше разбрала, че селото е бягало.

— Дай ми хляб! — извика Гърбавото над главата й, както се вика на глух.

— Хляб ли? — спокойно и ниско каза старата. — Нямам хляб аз. У, да има хляб, ще ям и аз! Искай от чорбаджиите, че им пасеш стоката. . .

Гърбавото се намуси и влезе в къщи. Изведнъж то изскочи оттам и внезапно развеселено и ухилено, извади пушката, замери в бабата и извика:

— Сега ще те убия!

Старата изтръпна. Знаеше, че Гърбавото се шегува, но пак се боеше да мръдне или да продума, за да не го разсърди, та да гръмне.

— Ще те убия! — викаше Гърбавото и се хилеше. — Тъй стой, не мърдай!

Като наплаши старата, колкото си искаше, Гърбавото клекна настрана до стената и загриза няколко сухи кори, които беше намерило в къщи. Баба Яна стана, прозина се, протегна се, като че беше забравила лудориите на Гърбавото. Но като мина покрай него, тя изведнъж се спусна върху му, хвана го за раменете и го раздруса.

— Ще ме плашиш, а? Келеш! Сега ще те удуша!

Изведнъж тя изохка и го пусна. Гърбавото беше я ухапало. Баба Яна гледаше сгърчената си ръка, по която се виждаха следи от зъби и течеше кръв.

— Да се махнеш! — викаше тя. — Да не си ми стъпил в къщата.

И тъй като Гърбавото се кривеше и юдеше насреща ѝ, отчаяна, тя притихна и съвсем ниско рече:

— Хайдутин! От баща си по-долу не ще паднеш. . .

Тия думи като че ѝ спомниха нещо отколешно. Тя седна на същото място, гдето беше седяла, скръсти ръце и се замисли.

•

За втори път Индже беше прехвърлил Бакъджиците и беше минал в Ромъня. Нямаше вече с него оная многобройна орда, с която беше потеглил. Дотегна на кърджалиите да вървят след един вожд, който не ги водеше на плячка и на грабежи, не ги оставяше да правят каквото си щат, а само ги влачеше по пътищата днес по една посока, утре по друга. Изтъняха конете им от глад, ятаганите ръждясаха на поясите им. Една нощ Сиври билюкбаши избяга с цялата си дружина. След него избяга Едерханоглу, после Дели Кадир и всички други главатари. С Индже остана само Кара Колю и дружината му — тристамина на черни коне. Пред тях вървеше Индже на белия си арабски жребец.

А все тъй мъртви бяха селата и все тъй пусти бяха кърищата наоколо. Не се виждаше жива душа. Само тук-таме, в най-бедните и полуизгорени села, виждаха дрипави селяци, изсъхнали от глад, почернели от тегло, които глождеха някой корен и гледаха тъпо и равнодушно. Или чуваха жени да плачат из гробищата по баирите. Индже се гневеше на себе си, че се подгъва и усеща жалост, и все му се струваше, че там някъде, сред тая страшна гора от черни кръстове, лежи Пауна и до нея малкото сукалче, разсечено от ятагана му. Друг път той разтърсваше глава, като че искаше да прогони лоша дрямка: унесъл се беше и виждаше сам себе си как

държи детето си, как го милва с кървава ръка, а Пауна го гледа бледна и усмихната.

Веднъж Индже видя жени, които копаеха. И те бяха скрили лицата си в черни чумбери и сякаш не копаеха, а ровеха земята, за да скрият в нея сълзите и мъката си. Индже поиска да им каже нещо добро и обърна коня си към тях. Но те, щом го видяха, щом видяха и горката маждраци зад него, пуснаха мотиките и избягаха. Остана само един старец под една цъфнала слива. Той се изправи, подпря се на тоягата си и зачака.

— Защо избягаха жените, старче? — троснато попита Индже.

— Знам ли. . . трябва да са се уплашили, жени нали са. . .

— А ти? Ти не се ли уплаши?

— Защо ще се плаша, ефенди, не се уплаших. Стар съм аз, от какво ще се боя. Боя се от господя и от него чакам смъртта си. . .

Но макар и да казваше, че не се бои, старецът потреперваше и плахо гледаше многобройните въоръжени конници, които навалиха наведнъж в долината. Някои слязоха от конете си и ги поведоха да ги поят на реката, други се разтичаха и се питаха за вода.

— Момчета! — завика старецът на турски и посочи с тоягата си, — ей там има чешма, ей там до тополите, на баирчето. По пътеката, все по пътеката!

— Уплашиха се жените — продължи той по-спокойно, като се обръщаше към Индже. — Ти не им вържи кусур, ефенди. Завикаха: Капъсъзи са! Какви ти капъсъзи, думам им аз, не видите ли, че са избрани хора, я конете им — все черни коне, хубави, и само един бял — на пашата. Тъй сме запомнили ний пашите — на бели коне.

Индже почти не го слушаше и гледаше към баира, накъдето избягаха жените.

— Там е селото ни — подзе старецът, — от Чукурово сме. Аз съм дядо Гуди, дядо Гуди от Чукурово. Ех, не сме май добре, немотия, глад. А вре-

менцето хубаво, рекохме да поизровим земята и да засеем нещо, малко лук, малко боб. Заловиха ме и мене жените, ела, думат, да ни пазиш. Какво ще ги пазя аз! Ама пък сами сме, без мъжка челяд сме. Не останаха мъже, откато ни бастисаха Кара Фиджи и Индже. . .

Индже погледна стареца изпод око и едва забелязано се усмихна:

— Индже ли? Ти виждал ли си Индже, старче?

— Де ще го видя, синко. Онзи, който го е видял, не е оживял.

— А аз кой съм? Познаваш ли ме?

— Де ще те познавам, ефенди. Приказваш като нас, от агите има много да приказват по нашему. Сливенският аенин, Тахир ага — зная го, — и той тъй чисто приказваше. Не те познавам.

Той замълча и замислено спря натъжените си очи на Индже.

— Не те познавам. Ама чуй какво ще ти река: млад си, хубав си. Юнак си. Де такъв господар да имаме като тебе! Ще ти слугуваме, ще ти плащаме харач. Но само ти да си! А то сега какво е. . .

— Какво е сега?

— Кой отде иде, коли, кой отде иде, граби и пали. А ний сме прости хора, ний сме като овце. Добре е да има кой да се грижи за нас, да ни стриже и да ни дои, ама и от вълци да ни пази!

Индже се засмя — първата му усмивка през тая пролет, — извади кесията си, сграбчи шепа жълтици и каза да оставят по една на всяка мотика.

— Нека си ги вземат жените, като се върнат — каза той, — и нека помнят Индже. А ти, старче, прощавай! Прощавай и сполай ти за думите!

Като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, белият му кон хвръкна под него. Трепнаха кърджалиите, почувствуваха, че Индже ги води, и препуснаха конете си след него. Ония, които бяха слезли, качиха се и също тъй бързо препуснаха. Земята закънтя под копитата на конете. А старецът стоеше под цъфналата слива и гледаше след тях.

•

Разнесе се пак славата на Индже, заговориха за него всички. И сега славата му беше много по-голяма, отколкото по-рано. Защото Индже не бастисваше села и касаби, не колеше, не убиваше. Индже сам гонеше сега кърджалиите, требеше хайдутите и обирниците по пътищата. Пръв изпита гнева му Сиври билюкбаши. Имаше го Индже за приятел и прати да му кажат да престане да граби и да си върви по живо, по здраво. Сиври билюкбаши се изсмя и прогони хората му. Тогава Индже връхлетя отгоре му като ястреб. Кърджалиите, претоварили конете си с плячка, тежки и неповрътливи като костенурки, бяха избити до един. На Сиври билюкбаши туриха запалени машали под мишниците и го изгориха жив.

Навред по пътищата увиснаха по дърветата избесени хайдути, всяка сутрин пред чадъра на Индже се търкаляха глави на хайдушки главатари. И не само за хайдути и за обирници беше страшен Индже. Аени, спахии и бегове, всички ония, които имаха власт и владееха земята, поотпуснаха коляното си и не притискаха тъй много раята. Кадиите по диваните, щом си спомняха за Индже, потапяха веднъж и дваж пачите си пера в дивитите, позамисляха се и съдеха право. Крило бе Индже за всички слаби.

Минаха се две години. Очистени бяха всички гори и дъбрави, развързани бяха всички пътища. Тогава от връх Балкана, от Жеруна, Индже взе чорбаджийска дъщеря и я прати с нови стомни, сама и пеша, да иде чак на Бакъджиците и да му донесе вода от Седемте кладенци. Момичето беше младо, хубаво като капка. На шията си имаше седем реда рубета и махмудии, облечено беше в атлаз и сърма. Вървеше сама-самичка — сама сред горите, сама сред зелените ниви. И ходи, и върна се с вода от Седемте кладенци. Вървя седем деня нататък и седем деня назад. Никой не посмя да я закачи, не

падна косъм от главата ѝ, не се изгуби нито едно рубе от нанизите ѝ. Хората я изпращаха докрай село и я оставяха сама. «Щом тъй е казал Индже, нека. . . и много здраве!» Засмяно тръгна момичето, засмяно се върна. Нямаше хайдути по пътищата, нямаше лоши хора.

Тогава Индже тръгна към Бакъджиците. Безплодна и черна беше земята, когато беше тръгнал, а сега цяла Ромъня се жълтее от узрели ниви. Наспорил беше бог земята с тежък плод и хората работеха. Люлее се морето на зрелите жита, трепти въздухът, белеят се като бели птици забрадките на жетварките. И ето песен — звънка жетварска песен. Индже спира коня си. Жетварките са близо, но китка дървета ги крият от дружината. Ясно се чува песента. Индже слуша. И трепва, като чува, че пеят за него. Пеят за Индже млада войвода; как води дружина от тристамина; как гората и планината плаче за Индже, за да я отърве от хайдути; как милост има Индже за сиромаси. . .

Звъни песента под ясното небе, ронят се думите, като зърна от тежки класове. Индже слуша. Нещо сладко се топи в гърдите му, от очите му се проронва сълза и пада върху бялата грива на коня му. Първата сълза, която Индже беше пролял през живота си.

●

Навръх на Бакъджиците, при Седемте кладенци, е лагерът на Индже. Той е много по-голям, отколкото тая пролет. Но няма Сиври билюкбаши, няма даалии и капъсъзи. Млади момци ходят по поляните, мятат камък, за да опитат силите си, или стоят пред чадърите и чистят дълги бойлии пушки. А настрана, под сянката на кръстати буки, седят белобради войводи. Тук са Никола Узуна, Добри войвода, Вълко Бинбеля, Вълчан войвода и много други. Лицата им носят белези на стари рани, косите им

са бели, мъдрата им реч тече равно и тихо, както тече водата на кладенеца пред тях.

— Тепеделен Али паша царува в Янина — говори Добри войвода и пуши с дългия си чибук. — Във Видин е Пазвантоглу, а Мустафа Байрактар в Тръстеник. Всеки е завардил своя мера, реди и съди своите хора. Защо и ние да не заемем нашето, кой ще ни спре, кой ще ни каже не бива?

Той замлъква за малко, вижда, че още никой не бърза да му отговори, и подема:

— Знам какво мисли Индже. И нека го кажа — добро е. Първо и първо, той гледа да се откачи от тия кучета, от Кара Феиза и от Емина. Веднъж да се раздели от тях. . .

— Ама как? Това ми кажи ти мене! — прекъсва го Никола Узуна и по навик, без да има нужда, хваща се за ножа си.

— Не бързай, ще ти кажа. Индже е поръчал на Кара Коля да хване двамата есерлийски султани, ония младите, двамата братя, и да се разправи с тях по Шейтан Пенчовия усул. Султанчетата са роднина на Кара Феиза и щом той чуе, че са убити, ще се усъмни в Юмер Драза. И ще се хванат за гуша двамата кърджалии като псета. . .

— Разбирам сега — казва Узуна, бутва назад калпака си и гърлесто се смее. — Разбирам, туй е добро, хей, добро е!

Вълчан войвода свива вежди, махва на Узуна да мълчи и пита Добря:

— А сетне?

— Сетне ще се събират тука, на Бакъджиците, юнаци отвсякъде, ще расте силата ни. А като чуем, че московеца прегазил Дунава, ще речем и ние «ела, боже, помози», па ще започнем. . .

Прихващат с ръка белите си бради войводите, замислят се и гледат как бистрата кладенчова вода бяга и лъщи, като че носи някаква тайна. Вятър минава по върха на старите буки и листата им зашумяват.

А Индже се разхожда пред чадъра си, ходи по

самия гребен на Бакъджика, гдето вятърът развява високата трева. Небето потъмнява, блясва като елмаз голяма звезда на юг. Инджe ходи и мисли. Спира се и поглежда на запад към Ромъня. Спомня си за песента на жетварките, за разплаканите от радост хора, които го посрещаха като цар. Спомня си това и лицето му прояснява. Но той поглежда на изток — към отвъдната страна на Бакъджиците — и мъка свива пак сърцето му. Там още стоят следите на неговите походи, там майките още кълнат Инджe.

Той си спомня за Пауна и за детето си и си мисли: «Най-тежкия ми грях е там. Тряба да ида и на тая страна.»

Когато Инджe се повърна към чадъра си, мина покрай старите буки, под които още стояха войводите. Не се виждат лицата им, светят само като светулки запалените им чибуци. И чува Инджe как Никола Узуна се провиква: «Ех, имала е царе и господари нашата земя и пак ще има. Инджe да е жив!»

Чу това Инджe, кимна с глава, като че се съгласяваше, и пак си помисли: «Тряба, тряба да ида отвъд!»

●

Яхнал белия си кон, който гордо пристъпва с разпусната грива, Инджe слиза с дружината си към другата страна на Бакъджиците, към морето. Голям празник е — Света троица — и на днешния ден в Урум Еникьой има сбор. Инджe е весел и чиста е всяка помисъл у него, защото знае где отива. След него, наспоред един до други, ездят на хубави коне белобрадите войводи, а след тях е дружината на Инджe с байрактаря Кара Колю.

Когато наближиха селото, посрещнаха ги звънки удари на камбана. Не гръмна пушка, не се чу уплашен вик, както други път, хората не се разбягаха. Инджe се усмихваше, лицето му светеше, никога той не е изглеждал тъй хубав и юнашки напет. Гле-

дат го старите войводи, прекарват ръка по белите си бради и сърцата им се топят от радост и гордост.

Хората от Урум Еникьой наистина не мислеха да бягат. Някои казаха, че вълкът козината си мени, но зъбите не, и искаха да обърнат пушките си срещу Индже или да бягат. Но скочиха други, които бяха ходили по Загоре и по Ромъня, и казаха, че Индже трябва да се посрещне с иконата на Света троица, с хляб и сол. Така и решиха всички, които бяха събрани в черква. И посегнаха някои и взеха черковните хоругви, попът с разтреперани ръце пое кръста и иконата и шествието, многобройно и пъстро, бавно и тържествено, в богомолна тишина, се източи из черковния двор и тръгна към оная страна, отдето идеше Индже.

До черквата бяха се спрели двама души, мъж и жена, възседнали на катъри. Жената носеше къса салтамарка с лисичи кожи и тънка зелена махрама на главата си. Тя не беше в първата си младост, но беше хубава, чертите на лицето ѝ бяха едро и твърдо очертани, в цялата ѝ външност имаше достойнство на царица. Мъжът беше стар хайдутин, побелял, но здрав, червен, с големи рунтави вежди и мустаци като къдели. Носеше дрехи от червено сукно с потъмняла сърма, отзаде му висяха джепкени, а кожeният силях на пояса му беше натегнал от пищови.

Мъжът и жената гледаха народа, който излизаше от черква. Всички, които минаха покрай тях, им казаха, че отиват да посрещат Индже. Мъжът и жената се спогледаха и очите им овлажняха. Те слязоха от катърите, поведоха ги на ръка и тръгнаха с множеството. Мъжът чумреше рунтавите си вежди и възбудено шепнеше:

— Ще му кажа: аз съм Сяро Барутчията, не ме ли познаваш? Ето, дойдох сам. Доведох и Пауна. Когато ти колеше и убиваше, аз гръмнах в тебе, исках да те убия. Сега ти крило си за нас, наш татко си, дай да целуна ръката и краката ти. Дай, пък прави с мене каквото щеш. . .

А Индже вече влизаше в селото. Не искаше да бърза и гледаше да удържи крачките на коня си, който, кой знай защо, беше станал нетърпелив и буен. Изведнъж едно малко човече прекоси сокака и мина път на Индже. Беше Гърбавото. То се спря и се загледа. Изглеждаше, че се чуди на Индже, на коня му, на светналите му от сърма дрехи, на пауновото перо, което трепереше на калпака му. Индже би го отминал, ако не беше забелязал, че това гърбаво и уродливо момче държи под мишницата си къса пушка. Мисли за добро имаше в ума на Индже и не хора с пушки искаше да вижда днес. Пък и весел беше и искаше да се пошегува.

— Я слушай! — извика той на Гърбавото. — Дай пушката тука!

Гърбавото се начумери, измърмора нещо и избяга. Тоя път Индже видя отблизо очите му и тия очи събудиха у него нещо, което той не можа да разбере какво е. Но поотпусна коня и тръгна подир него.

— Дай пушката! — викаше той и се смееше.

Гърбавото влезе в един двор, Индже подир него. Спрени на улицата, войводите го чакаха и се усмихваха, защото виждаха, че се шегува. Индже обърна коня си да се върне. В същия миг Гърбавото вдигна пушката, прицели се и гръмна. Подскочи белият кон, Индже се изкриви на седлото и падна.

Спуснаха се всички, които бяха наблизо, скочиха от конете и прихванаха Индже. Други погнаха Гърбавото. Най-напред пренесоха Индже до пруста на къщата, в двора на която беше паднал. Разкопчаха го, търсеха раната, бързаха да я превържат. А вън се повдигна страшен шум. Мятаха се черни коне, лъщяха ятагани и страшни гласове, пълни с отчаяние и болка, викаха: «Убиха войводата! Убиха Индже!»

Спуснаха се конници от една и от друга страна, за да пресекат пътя на Гърбавото и да го хванат. Множеството, което се зададе откъм черквата, по-

върна назад и се разбяга. Писнаха жени, селото се изпълни с викове и плач.

До това време баба Яна Калмучката стоеше прилепена до стената на къщата си, гдето беше се случила, и въпреки страшната бъркотия наоколо, запазваше това спокойствие, което идеше преди всичко от възрастта и глухотата ѝ. Но когато и тя чу да викат от всички страни: «Индже! Убиха Индже!» — трепна и се втурна към пруста. И тя се появи там разтреперана и суха, очите ѝ горяха и търсеха неспокойно. Войводите, които се лутаха около Индже, я помислиха за объркана от страх и я избутаха навън.

Но тя можа да види Индже. Той лежеше на пруста, опрян до стената. Беше гологлав, калпакът му с пауновото перо беше паднал до него. Нямаше болка на мургавото му лице, но дишаше тежко и с мъка, под него беше протекла локва кръв.

В двора нахлуха много хора. Водеха Гърбавото. Двама от войводите, Добри и Вълчан, бяха извили назад ръцете му и здраво го държаха.

— Тоя ли го уби! Тоя ли! — викнаха наоколо кърджалиите и размахваха ятаганите си.

— Чакайте, при Индже да го заведем. Той да каже!

И ония, които бяха при Индже, излязоха вън. Тогава баба Яна се приближи до него.

— Синко, ти ли си Индже?

— Кое е туй момче — рече Индже, — твое ли е?

— Ти ли си Индже? Ох, божичко, какво стана. . .

Тя говореше с мъка, долната ѝ челюст трепереше. И като разбра, че има малко време и трябва да бърза, тя се наведе над него и зашепна:

— Туй дете е твоя син! Ах, защо го прибрах тогаз, по-добре да беше умряло. . .

Като че втори куршум удари Индже и той се дръпна назад. Докараха Гърбавото. Индже го погледна — грозно, гърбаво, ниско, на челото му падаше нечиста сплъстена коса. Гледаше изпод вежди като звяр измъкнат из дупката му. Но очите му

се отделяха от цялата му грозота, хубави кафяви очи. Индже се вгледа в тях и позна очите на Пауна.

— Ей го — викаха войводите, — какво да го правим? Да го одерем жив? Да го побием на кол?

Индже притвори очи като от болка и не каза нищо. Смъртта разведряше лицето му. След малко той погледна и каза:

— Много майки съм разплакал. . . Дойде и моя ред. Нищо да не правите на туй дете! Ни косъм да не падне от главата му. Аз искам тъй. Дайте му туй — той подаде кесията си — и пуснете го да си ходи със здраве. . .

На двора, сред струпаните кърджалии, се чу гласът на Сяро Барутчията:

— Умира ли? Не може да бъде! Чакайте да мина. Кажете му, че водя жена му, кажете му, че иде Пауна!

Както беше се поизправил, Индже се килна назад и падна. На двора изпищя жена. Войводите се спуснаха, изправиха Индже, викаха го, молеха му се да продума. Индже беше мъртъв.

Овчарова жалба

Стефане, синко, Стефане,
дето си, обади ми се!

Народна песен

Една лятна вечер ние с дяда Въля, стария горски стражар, седяхме под големите орехи край село. Слънцето потъваше зад горите на Разбойна и насреща по сините зъбери на Балкана догаряха пурпурните огньове на вечерната зàра. Току над нас се издигаше висока камениста чука, цяла вече обгърната в сянка, прилична на голяма птица с отпуснати крила, под която се гушеха една до друга като пилци къщите на селото. А пряко по ребрата на тая чука, като нагъната черна лента, се тъмнееха кориите.

Те бяха три: Черковната, Старча и Циганската. Но духаше ли вятър, шумеше всякога една, а другите мълчаха. Спуснеше ли се долнякът откъм равна Ромъня и залюлееше клоните на Черковната, тя зашумяваше, а Старча и Циганската, останали на завет, мълчаха: те сякаш слушаха старите хайдушки легенди, които Черковната им разказваше. След няколко дни пък, при промяната на вятъра, със същия тъмен и таинствен език, те заговорваха на Черковната.

И аз не зная друг спомен от детинството, изпълнен с такова очарование, както разговора на тия стари гори. Помня как, дребни деца, излизали сме през летните звездни вечери на двора, гдето се тъмнееха чемшири. На север в светлото небе виждахме да се отсичат тъмните върхове на кориите. Долиташе до нас страховит шум оттам: сякаш хиляди потоци лееха невидими струи, бучаха водопади или като че там, в недрата на гората, бяха се насъбрали

юди и самодиви, играеха по зелените хорища, викаха, смееха се.

— Черковната хучи, ще се развали времето — казваше просто майка ни. Полъхваше хлад, някоя звезда се откъсваше и падаше от небето и ние бързахме да се приберем в къщи. Ние най-малко мислехме, разбира се, за времето. Ние се прибирахме и отнасяхме в себе си само трепета на страха и на любопитството за онова, което ставаше вън, което ставаше в кориите, под тъмния свод на зашумелите вековни дървета.

И тая вечер Черковната шумеше. Шумеше, но още тихо, сдържано. Ние гледахме с дяда Въля към поляната в подножието на Старча. Там играеше хоро. Но ето гайдата млъкна, до нас долетя вълна от смехове и висок говор, спуснаха се към село чевръсти моми на групи и поотделно. Както беше обичаят, те бързаха да грабнат менците си и да дойдат пак там за вода.

— Хубаво се веселят младите! — рекох аз на дяда Въля.

Както си правеше цигара, дядо Вълю вдигна очи: нещо присмехулно светна в тях, на устните му заигра усмивка.

— Хм. . . туй нищо не е — каза той. — Де едно време? И момите бяха други тогаз, и момците.

— Де другошното — продължи той след малко. — Де оная скъпа премяна? Да можеше някак да видиш някоя мома натруфена и нагиздена с някогашните тия дрехи. Ония ми ти елечета от ален и зелен атлаз, грейнали като слънце; писаните божигробски престилки, алените терлици с копринен пъстър гайтан, вървите с махмудии и рубета. И какви хубавици имаше тогаз! Бели и черноoки, високи, а косите им стигаха чак до под пояса им. Ергените, все лични овчари — юнаци бяха и те. Какво хоро е ставало там, на Златна Ореша. Колко пъти, помня, Стефан е свирил от корията, а хорото играеше долу по кавала му. Ти чувал ли си за Стефана, за хайдутина?

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Той беше овчар — един от някогашните овчари с пискюллии чанти и дълги геги, на които стадата затъмняваха поляните, като че припадаше тъмна мъгла. Таквиз овчари вече няма. Рядко имаше някой да се мери с него по хубост и сила, но прочу се най-много той с това, че никой не умееше да свири на кавал като него. Момите и булките, които белеха платна на Ореша, изправени с платната в ръце, стояха като вкаменени и слушаха свирнята му. Пътници се спираха сред пътя си, забравяха се на конете си и не можеха да му се наслушат.

Лете Стефан пасеше стадото си по зелените поляни на Балкана, пладнуваше под дебелите яворови сенки. Но щом дойдеше есен, щом поляните посърваха, шумата на гората се зачервеше и гъсти мъгли плъзнеха по гребена на Балкана, като огромни змии — тогаз той, наедно с всички овчари, слизаше от планината. Кавалът му обаждаше, че си е дошел, момите отиваха за вода на най-далечната чешма, та да го видят. Но в село Стефан малко стоеше — ден-два, колкото да раздаде чаканите армагани, писани хурки и кобилици. Скоро той заминаваше на юг, накъдето заминаваха и жеравите, накъдето заминаваха и големите стада овце, защото него време овчарите прекарваха зимата долу в полето на Ромъня. А напролет, когато кукувицата закукуваше в зелената шума, тя обаждаше, че овчарите се връщат.

Тъй ставаше всяка година. Но последната пролет Стефан се върна много променен. Замислен беше, тъжен, не слизаше в село по големите празници на хорото, с другарите си беше мълчалив и хладен. Явно беше, че таи нещо в душата си. Но старият кехая знаеше всичко, знаеха го и другите овчари.

— Взе му ума оная долченка — говореше кехаята на дружината овчари, когато понякога, насядали на голямото колело, се хранеха наедно, — взе му ума, не ще го биде. . .

Овчарите поглеждаха подир Стефана и се поза-

сминаха. А той, прав и тънък като топола, метнал беше вече пискюллията чанта през рамото си, грабнал беше гегата и ямурлука си и отиваше подир стадото си. Гледаше час по-скоро да се отдели настрана и да остане сам. Винаги странеше тъй. И често, когато падаше тиха топла нощ; когато пълният месец плуваше пред рой дребни звездици; когато Балканът, загърнат в сребърна мъгла, се изправяше като стена, а горите мълчаха в черни сенки — той, разпръснал стадото си в голяма вита дъга след себе си, вървеше по някой рид и свиреше. Кавалът му не свиреше, говореше; ту се издигне нагоре-нагоре и затрепти във възторг и радост, ту се огъне надолу и ниско заплаче, зареди. В тия часове капчиците на росата се събираха по тревите и светеха като сълзи. Но ето Стефан оставяше тая жална песен и започваше друга, весела, за хоро. Ставаше весело навсякъде; месецът, обърнат вече към гората, се смееше, звездите бързо-бързо трепкаха. В глуха дълбока въздишка изпискваше най-после кавалът и млъкваше. . .

Мина лятото и Стефан повече на можа да таи. Когато дойде време да върви в Ромъня, той каза на майка си, че ще се ожени за Елена, русокосото момиче на дяда Никола, в къшлата на когото прекарваха всяка зима. Майка му нищо не каза, но отиде и обади на брата си, прочутия и богат чорбаджи Димчо. Негови бяха овцете, които Стефан пасеше. Чорбаджията кипна от яд, развика се и се разгълча, че не иска за снаха боса и лиха селянка. На сестра си той каза, че тая зима Стефан ще прекара на Балкана, а тайно прати кехаята с хабер до бащата на Елена, че Стефан са го сгодили и през неделята, що иде, ще го женят. Повярваха хората и кое от болка, кое от срам, още същата зима ожениха Елена за други.

Да беше друг мъжът ѝ, Стефан би го убил. А той му беше побратим и за побратимство с него той беше се клел в черква. Стефан се върна, но не се прибра нито в къшлата, нито у дома си. Оттогава

той се изгуби. Скоро една нощ къщите на чорбаджи Димча пламнаха. Не беше тайна за никого, че това е страшното отмъщение на Стефана, че той е вече хайдутин, че се скита наблизо из Балкана със страшни закани срещу вуйча си. Той ходеше повече сам и никого не задяваше. Мнозина чуваха кавала му из гъстите усои. Майка му, останала съвсем сама, беше обезумяла от скръб. Последните думи на Стефана не ѝ даваха мир. «Ти си крива — беше ѝ казал той, — ти ме раздели от Елена. Не искам вече да те видя!» Често, чула от хората, че Стефан го видели някъде, тя отиваше там, скиташе се по Балкана и нейният отчаян и плачевен вик будеше самотиите. Но Стефан не излизаше.

А на други той се показваше. Той слизаше и на хорото дори. Неведнъж, когато на Старча се люлееше голямо хоро, из гъстите дървета на корията се зачуваше кавал. Всички млъкват, сладките звукове на кавала ги завладяват като магия. Моми и момци се споглеждат и си шепнат: «Стефан е, ей го, с дружина е.» И ето отгоре, от корията, кавалът засвирва на хоро. При тия лудо весели и игриви звуци никой не може да се удържи. Лицата светват усмихнати, ръцете сами се подават и в миг се залюлява чудно хоро, хоро без говор, без шум. Очите са наведени, всички заслушани в кавала, играят мълчешката, чува се само равномерният отсечен тропот, звънят само гривни и гердани. Жално изписква кавалът и млъква. Всички с въздишка устремяват очи нагоре, гдето между големите дървета се губят няколко сенки.

Из селото бързо се разнасяше мълвата: Стефан дохождал, Стефан свирил на хорото. Дочуваше и тя, злочестата му майка, и когато последните моми и булки се прибираха от чешмите, по стръмния баир към кориите пристъпваше черна сянка. Това беше майка му. Момите се спираха и чуваха да долита до тях сърцераздирателният ѝ вик, който заглъхваше в тъмнината и в шума на кориите. И когато в хладната сутрин на другия ден Стефан и другарите му

се събуждаха под кръстати буки, под които бяха прекарали нощта, далеч по голите сипеи те виждаха да крета жена. До тях достигаше слаб, покъртителен вик.

— Стефане, пак майка ти!

— Излез, покажи ѝ се най-после, майка е.

— Ах, туй не се търпи вече! И ние майки имаме. Оставили сме ги да плачат и да чернеят по нас, искаме да ги забравим. А ето всеки час майка ти ни спомня за тях. Не може вече, сърце слабее, кураж се губи. . . Стефане, голям грях ще сторим, ще хвърлим — майка ти ще убием!

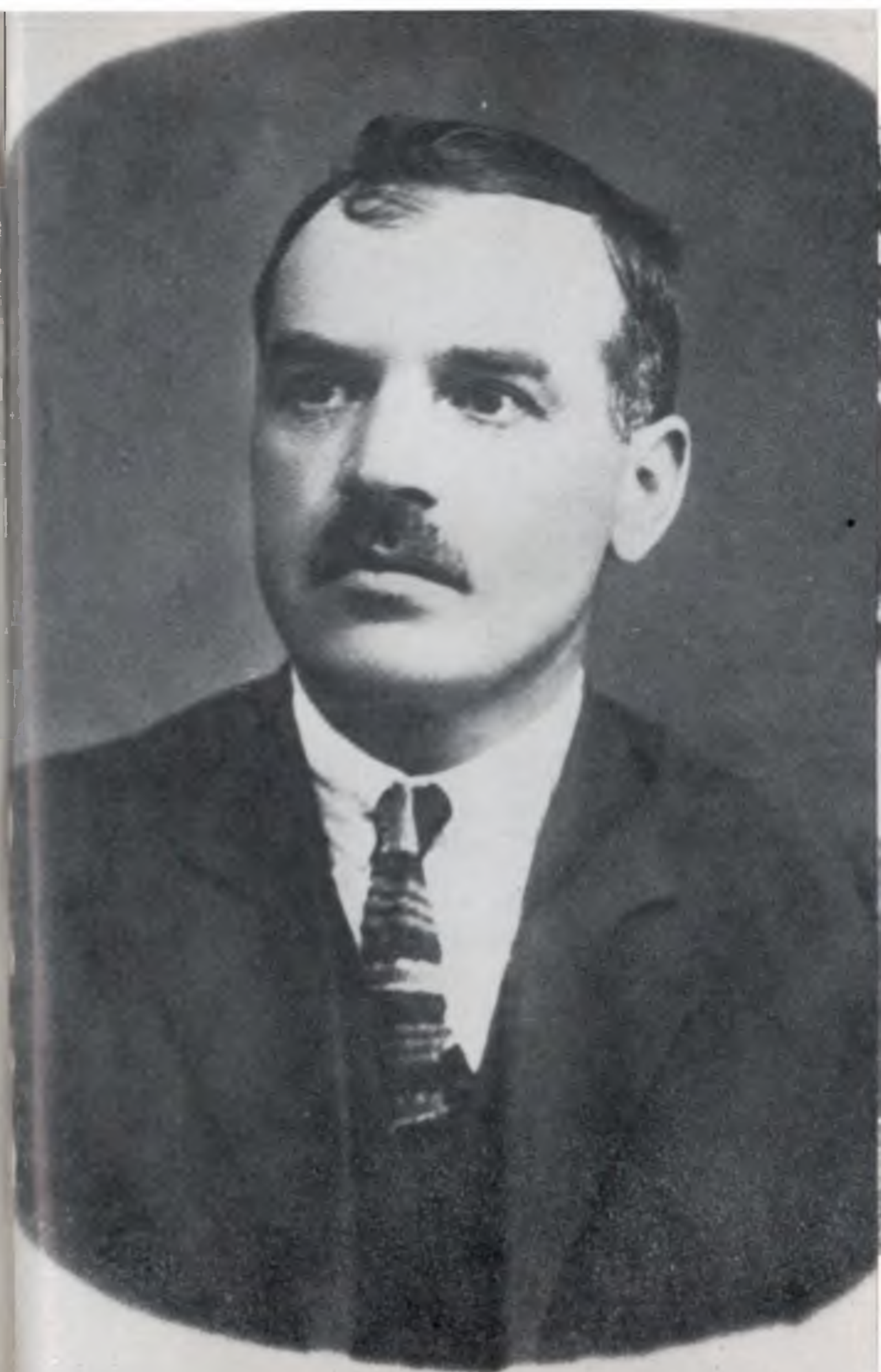
Тъй говореха суровите и мрачни хайдути, чиито корави сърца дори бяха трогнати. Но Стефан не чуваше. И все тъй, подпрял глава на ръка, стоеше замислен и тъжен.

Наскоро след това той се изгуби. Майка му никога не узна къде е самотният му гроб.

— — — — — — — — — — — — — — —

Дядо Вълю свърши разказа си. Замълчахме и двама и станахме да си ходим. Припадна здрач. Душата ми беше препълнена с картините на чудния разказ. Черковната глухо шумеше. И мене ми се струваше, че виждам приведената фигура на майката да пълзи по сипеите, стори ми се, че чувам отчаяния ѝ вик.

Черковната шумеше. Сякаш тя разказваше скръбната и горка повест на овчаровата тъга.

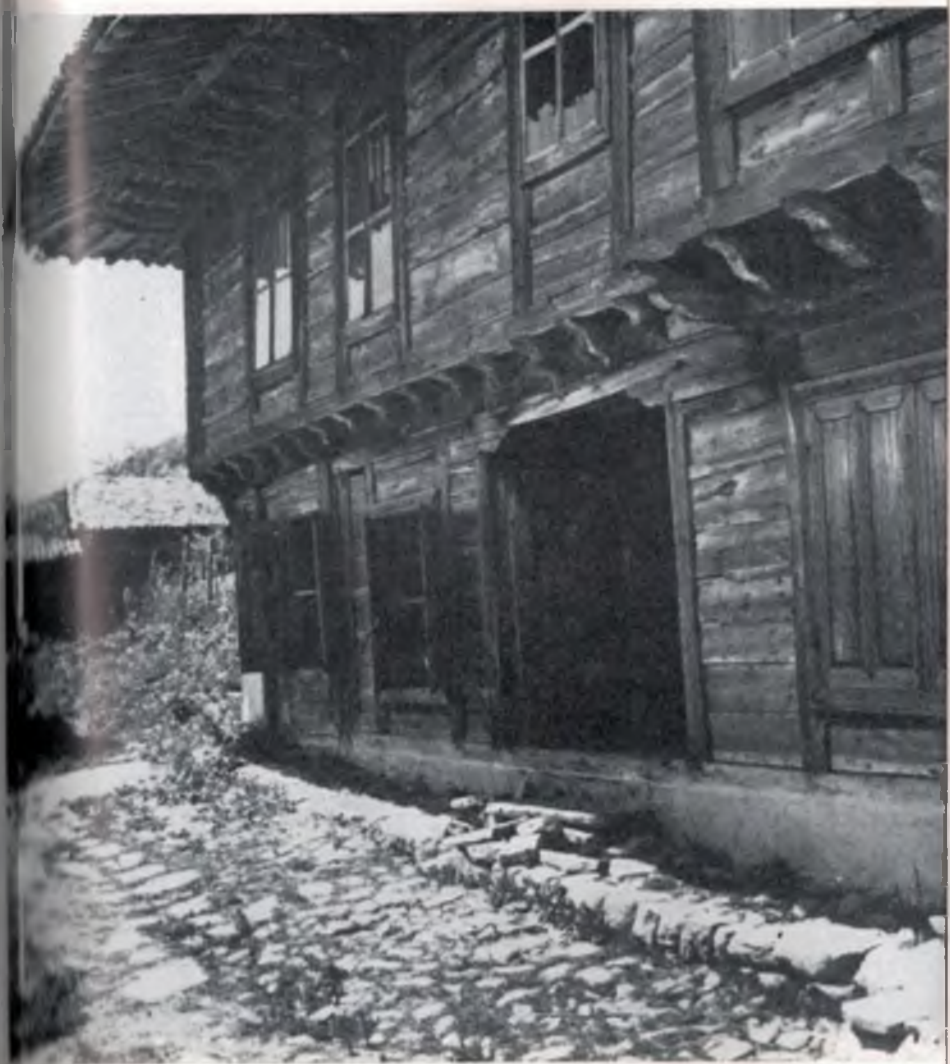
БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ В БУКУРЕЩ, КЪДЕТО Е ЖИВЯЛ ПИСАТЕЛЯТ

ЙОРДАН ЙОВКОВ СЪС СЕМЕЙСТВОТО СИ В БУКУРЕЩ, 1927

С. ЖЕРАВНА. САПУНДЖИЙНИЦАТА НА ДЯДО РУСИ

С. ЖЕРАВНА, КЪЩАТА НА ХАДЖИ ДРАГАН

С. ЖЕРАВНА, ДИМЧОКЕХАЙОВОТО КАФЕНЕ

С. ЖЕРАВНА, КЪЩАТА НА ХАЙДУТИНА СТЕФАН ЦОЦКИН,
С ЧЕРКОВНАТА КОРИЯ

Шибил

РЪКОПИС ОТ «ШИБИЛ»

През чумавото

> «Божием попущением тое лѣто удари една чума напрасно, и запали вся земя, и касабитѣ, и селата. Не оста чисто ни едно село, грѣх ради нашиx!»
>
> Стар летопис

Чу се, че в долните села, далеч не повече от един ден път, дошла чумата и хората там мрели толкоз много, че не сварвали да ги погребват. Тая страшна вест изплаши всички и, както ставаше и при друга напаст — когато се зададяха кърджалии или се повдигнеше сефер и война, — мъжете се насъбраха на Черковното кафене, а жените по проткитe и се заловиха да тълкуват новината. И тъй като опасността беше еднаква за всички, примирението лесно идеше и в тая задушевност мнозина дори можеха да се шегуват и смеят. Но вечерта, когато всеки се прибра у дома си и остана сам, призракът на смъртта отново се изправи, неумолим и страшен. На другия ден всеки мислеше съседа си за молепсан от чума, затваряше се в къщата си и здраво залостяше вратите. Спотанха се всички и само чакаха да чукне клепалото за умряло или да се вдигне плач в някоя къща.

А и самото време беше нездраво, задушно. Въздухът, отровен от тежките миазми на лешове и нечистотии, беше замрежен от прах. Същият тоя прах покриваше къщи, дървета и улици, тъй че всичко беше потъмняло и сиво, каквато беше и изсъхналата земя. Месеци наред не беше капнало капка дъжд. Горите насреща в планината горяха. Денем там се виждаше само дим, но вечер върху тъмните плещи на Балкана пламваше огнената линия на пожарите, сключена в огромен кръг, който все повече растеше.

Всички тия неща, твърде обикновени във всяко друго време, сега добиваха смисъла на знамения.

Страх подкосяваше силите, помътваше разума. Страшната болест дебнеше отвсякъде и всеки гледаше да си помогне сам, както знаеше и както беше чувал. Чесънът стана скъпо и рядко лекарство. Не забравиха и силата на магиите: пред много протки увиснаха чудновати китки, в които имаше сух босилек, червена нишка и крило от прилеп или кълка от жаба. Из гиризите протекоха разноцветни води, в които се виждаха остатъци от варени билки. Някой се досети и запали в двора си огън от говежди тор. Скоро такива огньове пламнаха във всяка къща. Гъст миризлив дим изпълни селото, смеси се с дима от пожарите на Балкана и замъгли цялата околност. Не подухваше и най-слабият вятър. Тишината стана още по-дълбока и по-страшна.

Минаха тъй няколко деня. Никой не умря, чумата не беше дошла, може би и нямаше да дойде. Хората позабравиха предпазванията си, взеха да си приказват най-напред през плетищата, после по комшулуците и най-сетне излязоха и по улиците. Но никое зло не иде само. През тия няколко дни във всяка къща усетиха нужда от много неща. Брашното се привършваше и друга не по-малка опасност показваше вече страшното си лице — гладът.

Жените се вайкаха и плачеха пред мъжете, мъжете се срещаха край плетищата, разменяха по някоя дума и гледаха в земята. Утре селото щеше да пламне от страшната болест, какво ще правят? Да бягат в Балкана? Но всеки имаше на главата си по пет-шест гърла и трябваше да се мисли за най-главното — за хляба. Трябваше един умен, един сърцат човек, който да каже какво да се прави и да поведе селото. Името на хаджи Драгана започна да се шепне по-често. Той беше човекът, който можеше да спаси селото. Първом това си го казаха помежду най-близките съседи, после премина от махала на махала и не след много време четирима старци, избрани от цялото село, отиваха вече към къщата на хаджи Драгана. Отиваха да му кажат, че съдбата на селото е в неговите ръце.

Из пътя старците позабравиха за чумата и мислеха как ще влязат в къщата на хаджи Драгана. Сприхав и начасничев човек беше хаджият, понякога ще те посрещне тъй, че не знае къде да те тури, а понякога ще те нахока и ще те изпъди. И когато старците стигнаха пред тежките, обковани с желязо порти на хаджи Драгановата къща и дядо Нейко, муфтарът, почука на мандалото, всички други сложиха ръце на патериците си и потопиха очи в земята. За голямо учудване, тоя път, щом казаха на хаджи Драгана кои са и защо идат, той на часа каза да ги пуснат.

И дворът на хаджи Драгана се стори на старците не такъв, какъвто го знаеха. Аргатинът, който вървеше пред тях, като че стъпяше на пръсти, очите му гледаха плахо. Никой от многобройната челяд на хаджият не се виждаше из двора, големите анадолски кучета не се и помръднаха на синджирите си. Но през оградата на градината заничаха вейки с жълти едри дюли и старците си помислиха, че ако те изглеждат тъй хубави, то е затуй, защото утре не ще има ръце, които да ги откъснат. Когато стигнаха под асмата и повдигнаха очи, там нямаше толкова листи, колкото грозде. И тия черни, набити гроздове им се сториха също тъй прокоба на напаст.

Намериха хаджият горе в стаята, седнал по турски на минсофата, с чибук в ръка, а други пет-шест празни чибука бяха наредени на стената зад него. Отпреде му на червения килим беше сложен филджан с кафе, в слънчевия сноп, който влизаше през прозореца, плуваше на тънки ивици тютюнев дим. Изути по лапчуни, старците безшумно минаха и насядаха по възглавниците. Скъп беше на приказки хаджи Драган и направо ги попита какво ги носи при него.

Мъдро, отмерено и бавно, дядо Нейко започна да говори най-напред за чумата, за страха на селото, после за немотията и тъкмо щеше да започне да приказва за глада, влезе Тиха, дъщерята на хаджи Драгана. Тя донесе кафе за всички. Отдъхнаха си

старците, като видяха поне една весела душа в селото. Очите на Тиха, продълговати и черни като сливи, пак тъй дяволито си светеха. косите ѝ бяха гладко прибрани на път, страните ѝ пресни като праскова. Тя не се стърпя да не се закачи и сега и като подаваше кафето на старците, успя да им пришепне, без да я чуе баща ѝ, че ѝ е чудно как чумата не е взела още такива стари хора като тях.

— Да пази бог, чедо — каза дядо Нейко, — то като дойде, не гледа старо, младо. . .

— Не — засмя се пак Тиха, — стари кожи ѝ трябвали сега, старите щяла да мори.

Докато хаджият разбере за какво приказват, Тиха излезе. Поизкашля се дядо Нейко, едно, да скрие шегата на момичето, друго, за да се приготви, и пак почна думата си. Отново приказва за чумата. после за глада, после пак за чумата. Най-после той свърши и рече:

— Селото на тебе гледа, хаджи. Ти баща, ти майка. . .

В тая решителна минута старците наведоха очи и чакаха да чуят какво щеше да каже хаджи Драган. Изведнъж весел, гърлест смях екна в стаята: смееше се хаджи Драган. Старците учудено го гледаха. Едър човек беше хаджият и както беше се дръпнал назад и се смееше, цялото му тяло се тресеше, а лицето му беше се наляло с кръв.

— Та затуй ли сте дошли при мене? — гръмна дебелият му глас. — Ами че аз. . . Ха-ха-ха! Аз сватба ще захващам днес, а вий за умиране приказвате.

— Какво думаш, хаджи — рече дядо Нейко, — може ли?

— Защо да не може? Женя Тиха, ви казах. Останало ми е едно момиче, ще оженя и него.

— Бива ли, хаджи? Хората мрат. . .

— Кой мре? Къде мрат? Какво ми дрънкате вие мене! Никаква чума няма, ви казвам аз. Ако мрат някои, мрат от страх. Така е — уплаши ли се човек, поиска ли да умре, ще умре. Не ми е изпила

кукувица ума мене; ако имаше чума, залавях ли сватба!

Старците трепнаха. Надеждата, която всеки таеше в себе си, се пробуди и те ѝ повярваха.

— Право казва хаджият — казаха си те. — Не ще да е чума, страх ще е. . .

Не отстъпваше само дядо Нейко:

— А глада? Брашно няма вече у никого.

Хаджи Драган махна с чибука си.

— Хамбарите ми са пълни. Има за цяло село. Ще дам на всички. Не ще им го дам току-тъй, ще ми го платят, когато имат, но ще им дам. А сватбата ще си направим.

Когато по-късно Тиха влезе и за трети или четвърти път внесе пълно бакърче с вино, от старото, червено вино на хаджият, тя завари старците, че приказват всички в един глас, весели и пийнали. И тя шеташе между тях, усмихваше се и по-смело им подхвърляше шегите си.

— Вий приживе помана ли си правите — казваше им тя.

А старците клатеха глава, смееха се и в сладкото опиянение на виното, което сякаш ги люлееше на люлки и ги караше да забравят възрастта си, тая черноока мома им се виждаше такава палава, такава хубава!

•

А след обяд стана тъй, както беше казал хаджи Драган: сватбата започна. Сред мъртвилото, което досега цареше в селото, и сред гъстия дим на огньовете изведнъж се зачуха гайди, загърмяха тъпани. По проткитe и по мегданите се насъбраха жени. Какво е туй? Луди хора ли има в селото? А когато разбраха, че хаджи Драган жени дъщеря си Тиха, същото казаха и за него: «Луд ли е? В такова време!» Но колкото и да осъждаха хаджи Драгана, ударите на тъпаните ги ободряваха, развеселяваха се,

без да щат, радваха се и най-после свършиха с туй, че сами признаха, че хаджи Драган постъпва много добре. Хаджи Драган знае какво прави. Остана само една загадка: защо хаджи Драган женеше Тиха за същия тоя момък, чиито сватовници беше върнал преди месец? Тогава бяха помислили, че Тиха иска да чака Величка Дочкин, с когото се бяха искали и който от три години беше на печала. Какво беше станало сега — Тиха ли се беше отказала от Величка, или хаджи Драган беше се раздумал?

Ето за кое се приказваше по проткиге и по мегданите. А в това време дядо Нейко слизаше от единия край на селото към другия. Защо хаджи Драган даваше дъщеря си на Люцкановия син, добър и имотен момък, а не чакал да се върне синът на Дочка вдовицата, гол като хурка — това не го занимаваше. Хаджи Драган знаеше какво прави. Важното за дяда Нейка беше, че хамбарите на хаджи Драгана се отварят за селото и каквото и да става, глад няма да има. Това той разправяше на жените, покрай които минаваше, и завършваше:

— Чума няма. Ако имаше чума, луд ли е хаджи Драган да започва сватба?

И той казваше това не само да ободрява другите, а сам вярваше в него. И весел, важен като всеки муфтар и малко с помътена глава от старото вино на хаджи Драгана, дядо Нейко продължаваше пътя си. Той гледаше да стигне до долния край на селото, защото там беше си нарочил най-главната работа. Знаеше, че докато мало и голямо се чудеше где да се дене от страх, тук, в долната махала, дрипави нехранимайковци се събираха по механите и казваха: «Нас чума не ни хваща. Чумата е за чорбаджиите. Ние ще ги мъкнем на гробищата.» Сега дядо Нейко ги свари в механата, че държат чашите си, слушат тъпаните и се гледат като замаяни. «Какво е?» — питат се. «Какво е — отговаря дядо Нейко, — сватба.» И си излиза, като ги оставя да се гледат един други в очите и да се чудят.

Когато дядо Нейко се върна у хаджи Драганови, на двора под асмата, под черните гроздове, играеше голямо хоро. Играеха като луди, потънали в пот, като че бяха къпани. Нямаше врагове вече хаджи Драган, в двора му беше се събрало цяло село. Който беше на хорото, играеше, който не — отиваше при хамбарите и подлагаше чувалчето си: Вълко, кехаята на хаджи Драгана, сипеше жито като злато и бележеше с ножа си по рабошите. Дядо Нейко беше доволен.

Така вървя тая небивала сватба цяла неделя. Съмнеше ли се, всеки тичаше към хаджи Драганови. Развеселяваха се един други, играеха до премаляване. Но имаше нещо болно в това веселие. Пиеха вино, за да приспят грижите си, смееха се, за да прикрият страха си. И гледаха се плахо един други и всеки мислеше, че някой знае нещо лошо и не го казва. А вечер пожарите светеха на Балкана. Щом се прибереха у дома си, същите тия хора, които бяха се веселили на сватбата, сега заключваха вратите си и плахо се ослушваха. Залъците се спираха на гърлото им. Когато заспиваха, душеше ги тежка мора. И при слабия блясък на кандилата лицата им изглеждаха бледи и измъчени като на мъртъвци.

Дворът на хаджи Драгана беше пълен с хора. Чакаха да изведат булката. Но тъкмо в това време се случи нещо, което внесе голям смут сред сватбарите: откъм север, над кориите, се показаха орли. Гледаха ги всички. Много орли. Опънали широки криле и сякаш не хвърчат, а се плъзгат, като че ги носи вятър. Къде можеха да отидат тия орли, ако не там, гдето има мърша, гдето има леш. Отиваха право към долните села, а там беше чумата, там мряха хора. Никой не каза това, но всеки си го помисли.

— Какво сте се зазяпали? — екна силният глас на хаджи Драгана. — Я свирете! — викна той на слисаните гайдарджии. — Чорбаджийско хоро искам. Тежко. Хайде, захващайте.

И гайдарджиите, на челата на които светна по

една жълтица, залепена от хаджи Драгана, надуха гайдите. И хорото се залюля от единия край на двора до другия. Сам хаджи Драган го водеше, на две глави по-висок от другите.

Лудешко веселие обзе пак всички. Но останаха някои настрана, които си шепнеха нещо.

— Виж какви са червени очите на хаджият! — казваше един.

— Трябва да си е попийнал.

— Не, плакал е!

А вътре в къщи, в стаята, където обличаха Тиха като булка, никой не беше останал освен нея. Дружките й бяха излезли да гледат орлите. Когато се върна първата от тях, Рада, която беше и най-вярната дружка на Тиха, видя, че Тиха беше си закрила лицето с ръце.

— Ти си плакала! — рече й тя.

— Кой, аз ли? Мислиш ли, че аз мога да плача?

И Тиха се смееше, но в очите й светеха сълзи.

— Ах, Тихо, ах, сестро, само да видиш колко орли! Ах, не е на добро!

— Я се остави!

— Тихо, сестричко, не се сърди. И що ти трябваше в таквоз време, да беше почакала. Можеше и Величко да се върне.

— Величко ли? Защо ми е Величко, аз си имам мъж. Кой знай къде го е тръшнала чумата. Дано тез орли неговите меса да късат!

За миг очите й потъмняха, но веднага пак се напълниха със светлина и тя се засмя. Влязоха и другите й дружки. Върху черните коси на Тиха сложиха червено було и пръстите на момичетата бързо започнаха да го диплят, да го редят.

Обичай беше да се плаче, когато булката напуща бащината си къща. Но сега плакаха не само домашните, но всички, плакаха дори хора, които не знаеха що е сълзи през живота си. Трябваше хаджи Драган пак да се намеси и сватбата тръгна към черквата.

Нищо не се случи из пътя, освен конника, когото видяха да влиза от другия край на селото. Тоя човек препускаше с всичките сили на коня си, кой можеше да бъде той, какво носеше?

Черквата се изпълни с народ. Запалиха свещите на полюлея и под него се изправиха булката и младоженецът. Започна се венчаването. Отведнъж откъм вратата се зачу шум. «Не сте ли го видели?» — викаше женски глас и в настъпилата тишина познаха гласа на Дочка вдовицата.

— Ей сега си дойде — говореше тя на най-близките до нея. — Скочи от коня си и щом му казах, право към черквата. . . Тук трябва да е дошел.

— Дошел? Кой дошел? — плахо попита някой.

— Аааа! Дошла, чумата дошла! — писна женски глас навътре.

И както беше гъсто насъбрано, множеството се поклати, готово да бяга.

— Стойте бе, хора! — завикаха някои мъже. — Нищо няма, нищо!

Поуспокоиха се и се повърнаха. Но отпред, пред олтаря на черквата, остана празно. И ето, на това място се появи мъж, млад, но почернял, прашен. Очите му, устремени към булката, горяха като въглени, полюляваше се. Поиска да пристъпи, но се присви в страшни гърчове, на лицето му се появиха черни петна. Краката му се подкосиха и той падна.

— Чумав! — извика някой. — Бягайте!

Всички се урнаха назад, заблъскаха се, завикаха. След туй се чу тропот като от стадо и черквата, останала съвсем празна, светна. Под полюлея стоеше само Тиха. Искаше да бяга и тя, но видя една жена и се спря: беше Дочка. Тя гледаше падналия пред олтаря, чупеше ръце, очите ѝ бяха като на луда.

— Ах, боже, какво да правя — викаше тя, — син ми е, а е чумав! Ах, боже!

Няколко пъти ту пристъпва към него, ту се връща и най-после, като се хвана за косите и заплака, избяга и тя.

Тогава Тиха тръгна към чумавия — Величко беше, позна го още щом се появи. Тя се наведе, обърна лицето му, после седна на каменното стъпало пред олтаря, тури главата му на коленете си и го загледа в очите. Булото ѝ падна и закри нейното и неговото лице. Отзад, от потъмнялата икона, Исус ги гледаше и вдигаше десницата си.

На Игликина поляна

На Игликина поляна,
на хайдушкото сборище. . .
Народна песен

Чудно лице имаше Крайналията: около очите му се диплеха гъсти бръчки, сякаш се смееше, а пък веждите му все си оставаха навъсени и една сърдита черта се врязваше дълбоко в челото му. Цялата му глава, едра, с побеляла коса, с настръхнали, също тъй побелели мустаци, приличаше на главата на лъв и усмивката около очите му можеше само да измами човека. Но сега, след като пи от зелената паница — а той често посягаше към нея, — Крайналията наистина се развесели и каза:

— Да носиш много здраве, Стоене, на Цонка, на войводата. Много здраве ти праща, кажи, дядо Димитър Крайналията. Той ме знае. И да ви пази добре. Войводата не е войвода, ако не знае да пази момчетата си. Куршуми можеш да си излееш, колкото искаш, ама хора не. Да ви пази добре. Където и да иде, пусия ли ще вземе, баскън ли ще прави — гората да бъде зад гърба му. И да си знае добре ятаците и всекиму да не вярва, а на жена — сакън! Ти мене слушай. Хайдутин заспи ли на женски скут, още на другия ден ще видиш главата му на кол побита. . .

— Хубав ум даваш на момчето — обади се старата. — Я по-добре му кажи да си се прибере у дома си и да си гледа работата. Хайдутин майка не храни.

— Ти да мълчиш! — сопна се Крайналията и като смигна на момъка, седнал на среща му, продължи:

— Ако пък, не дай боже, се случи да те ударят, ще направиш, както ти казах: стрий барут на ръката

си, размажи го с плюнка и тури го на раната. А после — зехтин и калъч-оту. Таз билка е най-добър лек. Нали сам видя с каква рана дойде тук, а само за десетина деня премина — зарасна като на куче.

При тия думи Крайналията замълча и се замисли, замисли се и младият. И двамата си спомниха едно и също нещо.

Една есенна вечер беше, на двора у Крайналията залаха кучетата, някой повика. Стар хайдутин, Крайналията грабна пушката, отвори вратата и попита кой е. Вън беше тъмно, валеше дъжд, но на светлината, която нахлу през отворената врата, той видя един човек, загуглен с ямурлук.

— Кой е? — попита Крайналията и кондакът на пушката му тракна два пъти.

— Аз съм, чичо. Не ме ли познаваш? Роднина сме...

Сред пръските на дъжда се усмихваше млад момък, снажен, широкоплещест, с изпечено и здраво лице, каквото може да има човек, който е живял на открито. Крайналията видя как изпод ямурлука му лъснаха пищови, а едната му ръка беше превързана и кърпата беше кървава. Опитно око имаше Крайналията, разбра какъв гостенин му е дошел, накара го да влезе по-скоро вътре и заключи вратата.

Когато момъкът се изправи пред огъня, хвърли ямурлука си и се усмихна също тъй, както беше се усмихвал вън, едвам тогава Крайналията позна чертите на своя род и разбра, че е Стоян, братовият му син. Чувал беше, че се бил метнал на него и станал хайдутин. Другото той научи от него самия: заваляло дъжд, хайдутите свили байрака и слезли да дирят подслон за през зимата. Из пътя връхлетели на билюкбашии и него го ранили. Цяла нощ се лутал из дъжда, докато намери селото и къщата на чича си.

Сега и двамата, и старият и младият, си спомняха това и се усмихваха. Старият беше доволен, че от неговия корен е израснал такъв ластар, а младият прекарваше през ума си леката и безгрижна зима,

прекарана у чича си. За едно нещо само му беше мъчно: често пъти, когато Крайналията му разказваше за хайдутлука си, обичаше да му показва, за да се похвали, оръжието си. А имаше чудо пищови, тежък кулаклия нож, хубава пушка. Паднало беше на сърцето му това хайдушко труфило и неведнъж беше го искал от чича си. Защо му е на него — стар е. Но Крайналията беше непреклонен и не даваше дума да се издума за такова нещо. Сега той беше весел и момъкът помисли, че ако се опита пак, може би ще успее да го склони.

— Чичо — започна Стоян и въпреки юнашкия си вид и широките си плещи, срамежливо някак се усмихваше, — чичо, сполай ти за доброто, що ми направи. Прибра ме, гледа ме цяла зима, туй аз няма да го забравя. Да даде господ да се видим пак, ще гледам да ти се отплатя. Чичо. . . таквоз. . . аз пак ще ти се помоля. . .

— Какво, какво? За пищовите ли? За пушката ли? Я да мълчиш. Не може. Жена, кон и пушка назаем не се дават. Ти за какъв ме имаш мене — пламна изведнъж Крайналията и издигна гласа си, — да си дам силяха, да се посрамя! Мълчи, мълчи, да не ме разсърдиш, че чудо ще направя. . .

— Че пък дай му ги — обади се старата, — за какво ти са вече?

Крайналията се позамисли, усмихна се някак горчиво и каза:

— Добре, да му ги дам пък. . . Почакайте, аз сега ще дойда.

Той мина в другата стая, бави се там доста дълго време и току се появи на вратата. И старата, и младият момък го погледнаха смаяни: тежки сърмалии дрехи светеха на него, на пояса му поглеждаха главите на пищови, в ръката си държеше пушка и се подпираше на нея. Крайналията като че беше се подмладил, крачеше широко, повъртваше се на петите си и силно размяташе увисналите си джепкени.

— Леле, горо, майко мила! — провикна се той. — Де са старите войводи, де са старите юнаци!

Той се спря сред стаята, изгледа Стояна тъй навъсено, че очите му се скриха зад веждите, и каза:

— И ти искаш да ти дам силяха си? Ти, хлапе вчерашно. . . Не, трябва ми той на мене. И защо стоя аз тука? Да храня кокошките и прасето ли? Да събирам бълхите по козеците ли? Слушай, Стоене — заговори той по-меко, но решително, — утре тръгвам с тебе. Ще дойда и аз на Игликина поляна.

Старата се извърна и го загледа слисана:

— Човече, ти луд ли си, или ще полудееш!

— Ст! Приказки не ща, ти ми знаеш табихетя. Не съм луд аз, зная какво правя. Дето ще дрънкаш, по-добре е да станеш и да туриш хляб в торбата, и в павурчето ракия да налееш. Утре пропеят ли петли, тръгваме.

И тъй като Стоян продължаваше да се усмихва, като че не вярваше на думите му, Крайналията го погледна право в очите и каза:

— Какво ме гледаш? Ще дойда. Трябва да дойда!

Събудиха се у него старите хайдушки привички, искаше да реди, да заповяда. И не можеше да се излезе наглава с него, трябваше да се прави туй, което той искаше. Старата, след като се беше лутала насам-нататък из къщи, смълчана и натъжена, прибра се и си легна. Легна си и Стоян. Само Крайналията остана буден и без да снеме нещо от оръжието си, полегна до огъня, подпря глава на ръка и тъй позадряма. Когато късно през нощта Стоян се събуди, видя го на същото място.

— Рано е още — каза му Крайналията, — можеше да поспиш още, но щом си се събудил, ставай!

Стоян не мислеше вече, че Крайналията се шегува, нито пък старата се опита да го раздума. Приготвиха се набързо и тръгнаха. Чак на вратата, на Крайналията като че му стана мъчно за старата и той ѝ рече:

— Де, де! Не се лигави, не подсмърчай! Аз няма да остана там, не бой се. Ще видя момчетата, ще

постоя два-три деня и ще си дойда. Хайде, сбогом!

И те потънаха в мрака. Докато беше тъмно, вървяха, без да си приказват, и гледаха само да не изгубят пътя и да не ги види някой. Нямаше и кой да ги види, тъй като къщата на Крайналията беше на баира до кориите, по-близо до гората, отколкото до селото.

Бяха се изкачили на билото на планината и вървяха на запад. Започна да се развиделява. Изведнъж над главите им от единия край на небето до другия като че преминаха запалени стрели и върховете насреща пламнаха червено. Изгряваше слънце. Из долищата плувна мъгла като дим, по тревата заблестя роса. Планината разкриваше от двете им страни безкрайната си върволица от върхове, урви, сипеи и гори, а изостреният гръб на билото, по което вървяха, беше издигнат в самото небе, наравно с белите облаци. И нищо друго не виждаха, освен някоя подплашена сърна или някой орел, изпънал криле над дивите пропасти. Насреща им духаше лек вятър, изпълнен с дъх на билки.

Крайналията изведнъж се оживи, очите му светнаха. Пак се усети старецът цар на планините, какъвто беше в младините си. Поспирваше се, облягаше се на пушката си и гледаше наляво, гледаше надясно: навсякъде виждаше познати места. И приказваше без умора, без прекъсване. Стоян, който все още пазеше на лицето си тънката си, малко подигравателна усмивка, гледаше стареца и се чудеше отгде се взе у него тая сила.

По едно време пътят им напусна билото на планината и тръгна из един дол. Хайдушко childвървище беше едно време това място. Из дола не течеше вода, а от двете страни на пътя се разстилаха зелени поляни, над които разпущаха клоните си стари буки. Дънерите им бяха гладки, сиви като старо сребро и по тях бяха издълбани различни слова и знаци. Това хайдушко писмо четеше Крайналията и макар тия знаци да бяха остарели, зараснали и заличени, той ги разбираше лесно, като че четеше по книга.

— Ей тук, под това дърво — говореше той, като гледаше надрасканите по кората му като на рабош черти и резки, — тук Вълчан войвода уби Ешреф бея, сливенския билюкбашия. Грозен арнаутин беше това куче, проплакало беше мало и голямо от него.

При друго дърво Крайналията пак се спря:

— Тук Добри и дружината му си делиха царската хазна, обрали я бяха в боаза. По десет феса алтъни им се паднаха. Ей тук, на това място. Сам Добри е дълбал тия букви с ножа си.

А малко по-нататък:

— Тук стана нещо лошо. Убиха Величка от Жеруна. Връщал се от карнобашкия панаир, преоблякъл се като турчин и турско амане запял. Чак когато гръмнали и когато го чули да извика: «Майко, убиха ме!» — хайдутите разбрали, че сбъркали. Един на майка беше. Когато го погребваха, сам Кичюк Стефан, войводата, слезе в Жеруна, запали свещ в черква, целуна ръка на майка му и поиска прошка.

И при други дървета се спира Крайналията, и други хайдушки истории разказва. По едно време той махна с ръка и каза:

— Остави, тя край няма! На друго място ще те заведа аз и там ще видиш какво стана. То беше, каквото беше. Всичко друго е вятър!

От тая минута Крайналията като че изведнъж се промени. Замлъкна и повече не продума. Издръжлив досега, силите му го напуснаха, започна да се поспирва — започна по-тежко да си поема дъх. И все пак изглеждаше, че не пътят му тежи, а нещо друго го занимава, гледаше унесено пред себе си и очите му горяха.

Колкото повече наближаваха до Игликина поляна, толкоз Стоян по се замисляше за другарите си, изпреварваше напред, после се поспирваше или се повръщаше назад, за да го настигне старецът. Той вече не криеше усмивката си и Крайналията разбираше какво мисли, но вместо да избухне, по навика си, сам признаваше слабостта си.

— Остарял съм, момче! — викаше той. — Не държат краката вече!

Отсега нататък те често се спираха да си почиват. Храниха се на едно място, пийнаха по малко ракия от павурчето и пак продължиха пътя си. Крайналията беше все тъй мълчалив. Само веднъж той се обади и каза:

— Ей оттук по-направо ще излезем на Игликина поляна. Ще минем край онуй дърво, дето ти казах. Там ще спрем, веднъж само да стигнем. Ще видиш ти какво се случи там едно време.

Изглеждаше, че през всичкото време той не беше мислил за нищо друго, освен за това. Не вървяха много из пътя, по който бяха тръгнали, и пред тях се показа Игликина поляна. Тя беше широка поляна, която постепенно се спущаше надолу, равна и заградена от всички страни с гора. Нищо нямаше по нея, освен тук-таме по някой глог и зелена трева, изпъстрена с жълта иглика. Като че по цялата поляна бяха разхвърляни жълтици. Но само Стоян гледаше нататък. Крайналията не погледна към поляната, не се зарадва на игликите. Той беше се спрял под един стар бук и четеше знаците, които бяха начертани на кората му — отколешни знаци, почернели, набъбнали и зараснали като ръбеца на стара рана.

— Ей туй е дървото — каза Крайналията. — Седни сега и слушай.

Сам Крайналията седна до дънера, облегна се на него и като си почина, започна:

— Хей, момче, ти си млад и може да не знаеш, ама едно време в Жеруна имаше един богат чорбаджия, Божил кехая. Имаше той дъщеря Курта — каква мома беше тя! Полудя старо и младо подир нея. Баща ѝ не зная за кого я тъкмеше, не я даваше. Поиска я някой, той го нахока, изпъди го и от срам, от мъка момъкът забегне и хване гората. Днес един, утре други, докато се изредиха петима души. Последният бях аз.

Събрахме се всички наедно — дружина хайдути.

Знаехме какво е на сърцето ни и си мълчахме. Чухме, че Курта се жени. От нас петимата четирмата бяха кавалджии и щом чухме, че Курта се жени, надухме кавалите. Сватбата се захвана на две места: у Божил кехая свиреха гайди, тук, в усоите, свиреха кавали.

Три дни свириха кавалите. На четвъртия ден Гълъб, войводата, рече: «Тъй не може. Ще иде някой и ще доведе Курта. Защо да се лъжем? Нека тя сама каже кого от нас иска. Когото поиска, негова ще бъде. Кой ще иде?»

Отидох аз, Стоене. Как я грабнах, как я водих за ръка, докато можеше да върви, как я носих като дете, когато вече падна и се умори — това няма да ти разправям. Донесох я и я сложих тук, при туй дърво. Хайдутите бяха наклали голям огън. Светнаха алтъните на Курта и черните ѝ коси, засмя се тя — кой можеше да ѝ се нагледа! Като ягне стоеше тя между нас, а ний се гледахме като вълци, готови да се направим на късове. Но клетва бяхме дали да оставим Курта да отсъди. «Кого искаш, кажи! — каза войводата. — Негова ще бъдеш!» Наляха се със сълзи очите на момичето, либила беше и петимата. Но другите бяха по-напред, време се беше минало и тя ги беше позабравила. На всички тя каза: «Не!» И като седеше до мене, каза: «Димитра искам!» — и тури ръка на рамото ми.

Наведоха глави хайдутите и си отидоха един по един. Последен тръгна Гълъб, войводата. «Халал да ти е, Димитре!» — рече и видях как стисна зъби. Влезе той в гората и след малко пукна пушка. Хвана се Курта за сърцето и падна. Скочих аз, втора пушка пукна, притъмня ми и не усетих вече нищо. . .

Оздравя ми раната, оживях. Но тя умря ей на това място, дето седя. Тук умря Курта. . .

Стоян не усети, че Крайналията беше свършил, и си остана замислен и загледан пред себе си. Когато след малко той се обърна и погледна към Крайналията, видя го, че беше се облегнал на дънера на бука, отметнал глава назад и притворил очи. Ли-

цето му беше бяло като вар, ръцете си беше скръстил на гърдите като човек, който умира.

— Чичо, ти се поумори май — рече момъкът.

Крайналията не отговори и не отвори очи. По челото му бяха се насъбрали ситни капчици пот.

— Чичо, лошо ли ти е? — извика уплашен момъкът и се наведе над него.

— Нищо не ми е — обади се Крайналията и едва поотвори очи. — Студено ми е. Метни ямурлука на гърба ми. Хà тъй. Сега вече — и когато говореше това, бръчките около очите му се усмихнаха, — сега, Стоене, ще имаш туй, що ми искаше. Като умра, силяха ми твой да е. . .

— Чичо, защо приказваш тъй — обиди се момъкът. — Какво ти е?

— Нищо не ми е, момче, нищо не ми е. Дойде ми часа и това си е. Добре че се случи тук. . . дето умря. . . Курта. . .

Гласът му отслабваше и сякаш идеше отдалеч. И пак притвори очи. Тогава младият момък, макар че не беше от страхливите, но като видя, че при него умира човек, без да може да му помогне, уплаши се и се обърка. Поиска да повика някого, затече се надолу, пак се повърна. Изведнъж видя няколко души, които се мярнаха по една пътека и се закриха в гората. Стоян позна кои са, тури пръст в устата си и изсвири. След малко също такова остро изсвирване дойде откъм гората. На поляната се показаха петима души и бързо крачеха насам. Стоян се затече към тях и ги посрещна.

Когато те дойдоха при дървото, оня, който вървеше най-напред и който беше войводата, пристъпи до Крайналията, погледна го в лицето отблизо, после хвана ръката му, потърси пулса му и каза:

— Бог да го прости. Издъхнал.

Хайдутите снеха големите си калпаци и се прекръстиха. Стоян усети очите си да влажнеят. Мръкваше се. Поляната тъмнееше и безбройните жълти иглики леко се полюляваха като запалени свещи.

Вечери в Антимовския хан

Вечери
в Антимовския хан

Дрямката на Калмука

Ханът на Сарандовица в Антимово не беше само на кръстопът, а на едно място, дето се пресичаха много пътища. И есенно време, когато от цяла Добруджа тръгваха кервани подир кервани коля към Балчишката скеля и към водениците в Батова, нямаше през де другаде да минат, освен през Антимово, край хана на Сарандовица. Тогава тук започваха весели дни. Вън всякога можеха да се видят разпрегнати коля и докато прегладнелите коне дремеха под чуловете си — в хана свиреха гайди, чуваха се провиквания, а от време на време дюшемето захващаше да бумти, като че се продънваше под юнашката ръченица. Влезеше ли човек вътре, виждаше от пода до тавана да плува синя мъгла от цигари, а сред нея — калпаци, обърнати кожуси и мустакати, опалени от слънцето и от вятъра лица. Всички гълчаха и ако и да имаше и седнали, повечето стояха прави, с чаша вино в едната ръка и с камшик в другата — уж все готови да си ходят.

А зад тезгяха, сред пушека и мъглата на печените наденици, стоеше Сарандовица, снажна, мъжествена, хубава и в напредналата си възраст, със завити около ръченика си коси и със запретнати ръкави. Тя наливаше вино, приготвяше закуски, командуваше слугите и макар да беше претрупана с толкоз работа, пак сварваше да отвърне на някоя подхвърлена отдалеч шега, да се усмихне, дето трябва, да посрещне и изпрати гостите си с по някоя добра дума.

В кьошето до тезгяха пък, чужд на всичката тая

глъчка, полегнал върху масата или отхвърлил глава назад тъй, че бялата му брада стърчеше напреки във въздуха, дремеше Калмука. . .

Тъй бях запомнил аз Антимовския хан. Чак до късно през есента, докато времето беше хубаво и пътищата сухи, ханът се пълнеше с хора и веселбите продължаваха непрекъснато. Старото вино се изпиваше и започваха вече да идат колата на преславските винари, които носеха големи бомби с непрекипяло вино, с душници от тръстика и с възглавници от сух папур.

Ето това време беше най-приятното за нас с дяда Гена. Приятелството и спомените ни бяха свързани най-вече с него и с Антимовския хан.

Дядо Гено беше близо седемдесетгодишен човек, но въпреки голямата разлика във възрастта ни, ние бяхме големи приятели, между другото и затова, защото и неговото, и моето положение в къщи беше едно и също. И той, и аз, можеше да се каже, бяхме донейде излишни хора. Аз се опитвах понякога да работя на харманя, но не ми спореше, не издържах и подгонен от шегите и подигравките на ония, които нито ги беше еня от жаравата, що сипеше слънцето, нито пък им ставаха пришки на ръцете от ябата и от греблото, бягах назад при книгите си, а когато ми омръзваха и те, отивах в кафенето на Алекси и сядах под сянката на салкъмите.

Тук или намирах вече дяда Гена, или след малко той ме намираше. Дохождаше обикновено сърдит, току-що се карал със синовете си, които, както казваше той, не искали да го слушат. А всъщност синовете му, вече възрастни мъже, широкоплещести исполини, които, колкото работата биваше потежка, толкоз с по-голямо настървение се нахвърляха върху нея, не че не искаха, а нямаше защо да слушат стареца. Дядо Гено не харесваше нещо, настояваше да се направи инак, но като виждаше, че всеки работи, както си знае, и само се подсмива под мустак, кипваше, нахокваше хубаво оня, който му се случеше пред очи, напущаше харманя и дохож-

даше при мене под сянката на салкъмите. «Чуден свят се навъдил! — говореше той, още развълнуван, като смъркаше емфе от тенекиената си кутийка. — Ти му говориш едно, то — друго!» Аз изслушвах търпеливо оплакванията му, давах му право във всичко и моето съчувствие, наедно с емфето, успокояваше малко по малко дяда Гена. Тогава ние оставяхме настрана катадневните злоби, заговорвахме за големи работи, за политика и за световните събития, а тъй като дядо Гено четеше Вечния календар, говорехме понякога за зодиите и за предсказанията на прочутия Казамия.

Но дошло беше време да се ходи на скеля и затуй сянката на салкъмите и астрологията не ни задоволяваха вече. Ние видяхме да се измъкват първите натоварени кола по балчишкия път и, като закъснели жерави, усетихме страшно нетърпение и мъка. Влечеше ни скитничеството по пътищата и повече не можехме да стоим. Защото все пак ние не бяхме съвсем излишни с дяда Гена и ако някои работи ни се отказваха или не можехме да ги вършим, имаше една, която се предоставяше напълно на нас: да отиваме на скеля в Балчик. Това време беше дошло вече, а наедно с него — и нашият ред. И в срещите си под сянката на салкъмите през последните два-три деня ние не говорихме за никоя зодия, не споменахме нито веднъж името на Казамия. Говорехме само за предстоящия път, определяхме деня и часа на тръгването, не пропущахме и най-малките дреболии. А наедно с това ние си припомвахме за предишните си пътувания и твърде често говорехме за Антимовския хан.

Най-после уреченият ден дохожда и ние тръгваме. Колата са препълнени с жито, пристегнато в козяните джебелници, зад нас е хвърлен по чувал със слама, ние поемаме юздите, охранените коне бодро поемат пътя, а от голямата тежест колата не друска и колелетата леко се поклащат настрана, но не дрънчат. Тръгваме на заход слънце, тъй като дългия път трябва да минем през нощта, да бъдем рано сутрин-

та на скелята и още същия ден да можем да потеглим назад. Пред нас се точи бялата ивица на пътя; където има малка урва, слизаме и си приказваме с дяда Гена. После пак се качваме. Започва да се свечерява, стърнищата и кукурузите тънат в здрач, не виждаме ни хора, ни добитък и само в някоя угар стърчи неподвижният силует на някой грамаден орел.

Вървим още дълго време, всеки стои на колата си и мълчи. Не се виждаме един други, не виждаме нищо и наоколо — тъмно е и полето се затваря около нас в черен кръг, над който свети небето, осеяно със звезди. Близо към полунощ, когато умора наляга конете и нас, изведнъж ниско под звездите, които постоянно притеглят погледите ни, виждаме познати очъртания на дървета — големи черни кълба, под които слабо се белеят къщи. А малко след това, в тъмнината светват редица осветени прозорци и широко разтворена врата, от която излиза сноп светлина и залива мегданя. Това е Антимовският хан. Ние спираме и разпрягаме, конете захрупват ечмяната слама и щом обърнем стъпките си към хана и зачуем гласа на Сарандовица, тъмното поле и звездите избягват сякаш далеч зад нас и в душата ни изведнъж нахлува сладостта на почивката.

Ненавикнали на светлината, ние се спираме с дяда Гена на прага и оглеждаме кръчмата. Тоя път имаше малко хора. Щом ни забеляза, Сарандовица подигна очите си от тезгяха и весело се поздрави с дяда Гена. Веднага тя пак се залиса в работата си, но след малко, когато ние с дяда Гена бяхме вече седнали на една близка маса, тя излезе от тезгяха, спря се сред кръчмата и като тури запретнатите си ръце на кръста и се усмихна с оная усмивка, която веднага се появяваше на лицето ѝ, щом поискаше, каза:

— Е, дядо Гено! Сега вече пред всички мога да кажа, че познаваш. Каза, че таз година ще има берекет, и ей на̀, сбъдна ти се думата. Такъв берекет рядко е имало. Ама как позна, я кажи!

— Знаци имаше! — каза дядо Гено, малко възгордян от хвалбата, и смъркна емфе. — Знаци имаше. Естеството дава знаци, стига само човек да ги види и да ги проумее.

— Аз не съм видяла нищо. Какви знаци е имало?

— А големите дъждове по Спасовден? Такива дъждове бяха, че овчарите разправяха, че уж били видели една нощ да пада от облаците огнен змей. Ама хайде да оставим туй, може да е било змей, може да е било светкавица, а птичетата, птичетата, дето се появиха на другия ден! Колко много бяха, на облаци, на облаци, небето почерня. И все на тая страна вървяха, отдето изгрява слънцето. . .

— Наистина — каза Сарандовица ниско, като че си спомваше нещо. — Тия птичета ги видяхме и ние. Е, че какво пък от туй — птичета, като птичета.

Дядо Гено се усмихна съжалително, потърси емфето си и каза:

— Сарандовице, чуеш ли какво ще ти река: не си глупава жена, ама нито знаеш какво нещо е зодия, нито си чувала що дума Казамия. Казваш — птичета, като птичета. Не е тъй то!

Дядо Гено, току-речи, се разсърди и кихна.

— Тия птичета — продължи той — какви бяха, колко бяха? Небето почерня. Не бяха те от тия птичета, дето всеки ден ги гледаш. А който знай и от тебе, и от мене повече, е казал: тез птичета идат от презморски земи, от островите, що са накрай света. Там живеят тия птичета, никой не ги вижда, никой не ги стига, но дигнат ли се и полетят, да знаеш, че ще има берекет, ама ще има и война. . .

— Приятелю Гено — обади се Калмука, който, както всякога, дремеше в кьошето до тезгяха, и с мъка разлепи затворените си клепачи, — без докачение, ама ще река, че туй е, кажи го, бабини деветини. Отде ще ти познае едно птиче какво ще се случи. Берекет има, право е, а война? Война няма. Аз не съм чул да има война!

Дядо Гено веднага посегна за емфето, а това бе-

ше сигурен знак, че е разсърден. Той помълча, привидно спокоен, като че ли не искаше да удостои Калмука с отговор, но след малко каза:

— Калмук, Калмук! В това кьоше, дето спиш, остава само да спуснеш корени. И разбираш толкоз, колкото разбира едно дърво. Нямало било война. Вземи вестника и ще видиш: от два месеца вече насам Америка бие мексиканеца. Ама ти нищо не си чул. Дай ти само да дремеш в кьошето и да слушаш как пърпорят полите на буля Сарандовица. . .

При тия думи Калмука подигна бялата си брада и гърлесто и лениво започна да се смее. Засмя се и Сарандовица и още един човек, който, откато дойдохме, стоеше прав при тезгяха и приказваше от време на време със Сарандовица. Той беше облечен граждански, но малко опърпан, с големи жълти мустаци и малки очички, които някак гузно и глупаво примигваха. В ръката си въртеше чепат бастун, а около шията му, наместо вратовръзка, беше завързана проста червена кърпа с бели капчици.

Сарандовица се залови да тършува из чекмеджетата и да брои пари. Ние седяхме доста настрана от всички, тъй че никой не можеше да ни чуе, ако говорехме ниско. Дядо Гено поглеждаше към Сарандовица и ми казваше:

— Тази жена няма да остарее. Като я гледам, сякаш гледам майка ѝ, оная, старата Сарандовица. А! лична жена, тя беше по-хубава от тая, по-сладкодумна. Паша да минеше по тоя път, трябваше да се отбие и да я види. А тая брада насреща — каза дядо Гено и посочи Калмука — тогава беше млад, но пак в него кьоше стоеше. И пазеше оная, другата Сарандовица, както пази сега и тази. Ле-е-жи, като някой пес пред овчарска колиба. . .

Калмука дремеше или се преструваше, че дреме. Той беше едър, кокалест човек, но отпуснат и лenив. Не знаеха дали работеше нещо, имаше ли близки, имаше ли дом. Виждаха го все тука, помагаше нещо на Сарандовица, гледаше конете, помагаше да стоварват големите бомби с вино. През всичкото ос-

танало време той си дремеше. Беше тъй отпуснат, че въпреки кралимарковската си сила, понасяше всякакви закачки и игри, които пияните си устройваха с него, като го виждаха, че дреме с вирната нагоре брада. Най-често те вземаха скритом боя от бакалницата на Сарандовица и боядисваха бялата му брада кога червено, кога зелено, кога пък на няколко цвята, като някое знаме. Калмука се събуждаше, виждаше какво беше станало с него и без да се разсърди, смееше се наедно с всички.

Превали вече полунощ. Селяните, които бяха приказвали настрана, станаха, разплатиха се и си излязоха. Калмука дремеше. Не си отиваше и човекът с жълтите мустаци. Той все говореше нещо на Сарандовица, но тя, залисана в сметките си, само поначумерваше лицето си и махваше с ръка, за да не ѝ пречи.

Една малка вратичка се отвори отстрана и в кръчмата влезе висока и стройна мома. Голямата прилика между нея и Сарандовица изведнъж се хвърляше в очи, само че тая беше по-тънка, по-пъргава — в разцвета на оная красота, чиято сетна съблазън загасваше вече у другата, старата Сарандовица. Тя хвърли бегъл поглед към нас и зашепна нещо на ухото на Сарандовица. И на нея тя направи същия сърдит знак с ръка, но момата още веднъж и по-настойчиво ѝ зашепна. Тогаз Сарандовица прибра парите и ядосана, със стиснати устни и бързи крачки излезе през малката вратичка. Момата донесе виното, което бяхме поръчали. Тя вървеше с лека и плавна походка, усмихваше се, очите ѝ се заливаха с блясък. Като чу стъпките ѝ, Калмука поотвори очите си и веднага пак ги затвори. А върху лицето на непознатия се яви не весела, а тъжна и срамежлива усмивка, жълтите му мустаци стърчаха нагоре и всеки път, когато момата минаваше край него, той ѝ пошепваше нещо. Тя не му отговори ни веднъж. Но беше все тъй усмихната, както беше дошла.

Сарандовица се върна и се залови за сметките си. В същия час дъщеря ѝ си отиде и когато малката вра-

тичка се захлопна зад нея, непознатият тъй си и остана загледан нататък, гърбом към нас. Върховете на мустаците му стърчаха отстрани и бастунът му нервно чукаше по разкривените му обуща.

Без да ми продума, дядо Гено ме погледна и се поусмихна. Калмука дремеше.

— Е, време е вече да спим — каза по едно време Сарандовица. — Баташки — обърна се тя към човека с жълтите мустаци, — защо стоиш още, път те чака. Хайде тръгвай си, ще те изядат вълците.

Непознатият се обърна към нас и се усмихна. Малките му очички лъщяха, лицето му беше се зачервило. Ние също станахме. Изведнъж непознатият тръгна с бързи крачки, извика лека нощ от вратите и се изгуби в тъмнината. Сарандовица погледна към него, намръщи лице и презрително се усмихна.

— Кой е тоя човек? — попита дядо Гено.

— Холан, остави се — кипна изведнъж Сарандовица, — изправил се е насреща ми като свещ, бърка ми на работата. Кой е, питаш — учител е тука, в Сърнино.

— Май като че иска да ти стане зет. . . И не е лош, учен човек е.

Сарандовица излезе от тезгяха, тури ръце на кръста си и сопнато заговори, като че се караше някому:

— Може да е учен, може да е от злато направен — мене не ми трябва. Нямам дъщеря за женене, не й е той прилика. Чуй ме, дядо Гено, аз съм кръчмарска дъщеря — и дъщеря ми ще бъде кръчмарка. Тоя имот го имам от майка си, на нея ще го оставя. Ако не тече — капе, все ще може да изхрани една челяд. Моят зет трябва да знае да върже престилка и да стои ей там, на тезгяха. И човек да е. . .

— Ами тоя не е ли човек?

— Човек е, но е станал за смях на всички. Казват, че имал бил пари, да му опустеят парите, когато една риза като хората не туря на гърба си. Па и знаеш ли що? — Не е май и с ума си. Празна е тая! — каза Сарандовица и почука с пръст по главата си.

— За даскала ли приказвате? — обади се Калмука, който беше се събудил и изправил до нас. — Смешен е той, и стипца, дето се вика, косъма надве цепи. Оная година, на Ивановден, срещат го ергенята и — обичай я! — искат да го купят. Бе, човече, дай там някоя пара и се отърви, не — като замахне с бастуня — тоя по рамо, оня по ръка. . . Че като го скепцват, та в реката. Замръзнала беше, направиха дупка в леда и там го потопиха. Замръзнали му бяха мустаците, като миши опашки. . .

Той се прозина, разкърши грамадните си ръце и макар че доскоро беше онемял, каза:

— Сладко си поприказвахме тази вечер. Хайде, лека нощ!

Излязохме и ние с дяда Гена. Из селото пропяха петли. Конете се бяха укротили и, с отпуснати глави, дремеха. Ние сритваме сламата отпреде им и те отново захрупват. Аз се качвам па колата, защото винаги си лягах там, но дядо Гено, макар че беше поклонник на Казамия и обичаше да наблюдава звездите, предпочиташе да прави това от земята. «Аз съм стар — казваше той, — може да се обърна и да падна» — и си лягаше до колелото.

— Чу ли какво ти рекох? — викваше ми след малко той отдолу. — Като изгрее Зорницата, да ме събудиш. Зорницата, а не Керванджийката. Тя е друга звезда и изгрява много рано. . .

Но тия съвети аз помнех още от миналата година и безпогрешно разпознавах коя звезда е Керванджийката и коя Зорницата. Не ми се спеше, пък и никога по-рано не бях заспивал през тия нощи. Сарандовица беше затворила хана, голямото здание с високи каменни дувари, като на крепост, утихна и потъмня. Само там, дето ханджийката живееше с дъщеря си, светеха още два прозореца. Върху белите пердета играеха сенки. Виждах профила на лице, две ръце се издигнаха, сключени на обръч, и върху обтегнатото платно ясно се изрисуваха буйните талази на разпусната коса. Сянката трепна, разля се, светлината изведнъж угасна.

Мина се доста време след това. Наблизо в тъмнината зашумоля нещо по сламата, запукаха съчки. Обърнах се: един човек се отделяше из мрака до оградата, дето навярно беше се таил досега. В слабата дрезгавина на звездите видях, че лъсна бастун, съзрях и острия край на един мустак. Познах учителя, който си отиваше.

•

Отпосле минавахме много често с дяда Гена през Антимовския хан. Срещахме там най-различни хора, бивахме свидетели на всякакви случки. Но две неща си оставаха постоянни и неизменни в хана: винаги заварвахме там учителя от Сърнино, който уж приказваше със Сарандовица, а всъщност изпод око дебнеше кога ще се отвори малката вратичка — и Калмука, който дремеше в кьошето си.

Но съвсем неочаквано настъпи промяна. Един ден ние видяхме, че на мястото на Сарандовица работи непознат някакъв момък. Чудно ни се виждаше, че яката и припряна ханджийка, която можеше да излезе наглава и с най-тежката работа, е поискала да я отмени друг, толкоз повече че по-дребни слуги имаше доста. Сарандовица пак стоеше на тезгяха, но не похващаше нищо, а само строго и със стиснати устни следеше работата на момъка. А той беше сръчен и пъргав, всичко му идеше отръки, всичко вършеше хубаво и чисто. И преди да разбере дали Сарандовица е доволна, или не от него, момъкът успя да спечели сърцата на всички. Той беше рус, хубавеляк, еднакво благ и внимателен с всички. Казваше се Захария, но кой знае кой беше го нарекъл Захарчо. Това галено и подсладено име до немайкъде му прилягаше. Когато от всички страни взе да се чува това име, Сарандовица започна да се усмихва. И тая жена, която беше способна и на гневни избухвания, и на голяма нежност, започна да се отнаса към Захарча като към син. «Захарчо — говореше

тя, — я поеми това! Захарчо, виж какво искат там!» А в същото време из разни кътове на кръчмата безброй гласове повтаряха едни след други: «Захарчо, Захарчо!»

Още преди тая промяна да стигне дотук, учителят напусна мястото си. Той никога не отиваше вече при тезгяха, нито приказваше със Сарандовица. Сядаше някъде настрана, ровеше с бастуна рошавите си мустаци и гледаше пред себе си.

Захарчо успяваше все повече и повече. Между пътниците започна да се говори, че Сарандовица смятала да го прави зет, той щял да се годи или бил годен вече за дъщеря ѝ. Учителят започна да пие. И макар по-рано нищо друго да не беше турял в устата си, освен кафе или чай, сега, като всеки новообърнат, пиеше със страст, и то само ракия. В хана можеше да става каквото си ще, той не обръщаше внимание на нищо. Не поглеждаше вече нито Сарандовица, нито Захарча, когото по-рано следеше с някаква злъчна и пресилена усмивка. Но когато откъм малката вратичка се зачуеше познатият звънлив глас и мило позоваваше: «Захарчо, я ела какво ще ти кажа!» — учителят изведнъж трепваше, правеше явно усилие да се не обърне и докато в настъпилата тишина чувствуваше как от всички маси погледите се насочват нататък, сам той по-упорито и по-намръщено гледаше в земята, напълваше си чашата догоре и я изпиваше на един път.

Той стоеше до късно и си отиваше последен, без да каже сбогом или лека нощ. Понякога, излязъл преди малко, той се връщаше пак, постояваше някое време и пак излизаше. Имаше вид на човек, който търси нещо изгубено и тъй е отчаян, че след малко ще отиде и ще се самоубие. Беше отслабнал, нехаен в облеклото си, мустаците му не бяха завити, както по-рано, а висяха надолу.

— Този човек не ми се харесва твърде — каза веднъж дядо Гено на Сарандовица, — много взе да пие.

— Много. И все ракия пие. Захарчо — викна тя сърдито, — колко пъти съм ти казала да не му даваш вече!

Захарчо се усмихна благо и, без всяко угризение на съвестта си, каза:

— Как да не му давам, когато иска. И плаща си човекът.

— Страх ме е да не направи нещо — каза пак дядо Гено.

— Какво ще направи? — сопна се Сарандовица уж безгрижно, но в гласа ѝ прозвуча тревога.

— Умният човек няма да направи нищо, но тоя май не е с ума си.

Сарандовица не отговори веднага. Настъпи доста длъжко мълчание и това накара Калмука да отвори клепачите си. Сарандовица него и гледаше и аз видях как тя бързо и предпазливо му направи знак с очи. Калмука скочи като ужилен, погледна към мястото, дето преди малко беше стоял учителят, събра полите на ямурлука си и излезе бързо навън. Сарандовица погледна към Захарча и почака, докато и той слезе в избата, където отиваше по работата си.

— Какво може да направи? — подзе Сарандовица. — Ама право казваш, не е твърде с ума си и аз затуй съм турила Калмука да го следи. И какво съм му крива! Искал бил дъщеря ми. Добре, но тя не го иска, насила хубост не става. Виж, това момче, Захарчо, харесвам го и аз, иска го и тя; човек не е ябълка, да я разрежеш и да видиш каква е, но все пак — какъвто ѝ е късметя. Тъй съм го намислила аз, тъй и ще бъде. Лека нощ!

Ние излизаме и се прибираме на колата.

— Слушай! — вика ми отдолу дядо Гено, — когато изгрее Зорницата, да ме събудиш. Ама хубаво гледай, да не вземеш Керванджийката за Зорницата!

Аз не го и слушам, а гледам осветения прозорец насреща. По белите пердета играят съблазнителни очертания. Лампата угасна и там и аз се загледах из мрака, да видя не ще ли се появи отнейде сянката на учителя. След малко наистина се зачуха стъпки и един грамаден силует израсна сред мрака. Това беше Калмука, който обикаляше около хана.

Росеше дъжд един ден, студеният горняк брулеше лицата ни и ние бързахме да стигнем Антимовския хан и да се постоплим. Когато бяхме вече там и снемахме гуглите на ямурлуците от лицата си, видяхме, че бяха се спрели много повече кола от всеки друг път, но хората стояха отвън и събрани на купчини, приказваха нещо оживено. Вратите на хана бяха затворени.

— Какво има? — питаме първия, който ни се случи пред очи.

— Хм. . . тя станала една работа, ама остави я!

— Какво има? Какво е станало?

— Бе оня даскалът от Сърнино, Баташки ли е, какъв е, да вземе да застреля дъщерята на Сарандовица, че след туй пък убил и себе си.

Ние гледаме изумени и не вярваме на ушите си. Най-после слизаме, оставяме конете и с камшиците си в ръце, както другите, намесваме се в тълпата, която е най-гъста близо до къщата на Сарандовица. Около нас гъмжило и глъчка, ние даваме ухо ту тук, ту там, случваме едного, който се показваше като очевидец, и изслушваме страшната история от начало до край.

В същия ден, в който бяхме минали на отиване оттука, учителят дошел пак, но не влязъл в хана, а отишел в къщата на Сарандовица. Казваха, че той направо повторил предложението си, което толкова пъти правил по-рано. Бил много възбуден и за да не го дразнят повече, опитали се да го успокоят, като казали, че ще си помислят. Други пък казваха, че Сарандовица без забикалки му казала, че дъщеря ѝ е вече сгодена. Той поискал кафе и Сарандовица отишла в хана. Тогава учителят заключва вратата след нея и насочва револвера си срещу дъщерята. Дали прозорецът е бил отворен, или пък в уплахата и в отчаянието си тя го е отворила, не се знае, но тя вече се прехвърляла през него, когато учителят стреля, и тя пада вън на земята. Убиецът

надникнал през прозореца — имаше един, който казваше, че го видял тази минута — и като се уверил, че тя е вече мъртва, връща се назад и с един куршум в слепите очи туря край и на себе си. Той лежеше сега вътре в тая стая — прозорецът беше отворен, вятърът раздипляше бялото перде и отвътре поглеждаше зловещ и страховит мрак. Селяни с кремъклии пушки стояха на караул при вратата и около къщата. Под прозореца върху камъните на калдъръма се червенееше разляна кръв.

Сарандовица я нямаше. Дъщеря ѝ, която всички окайваха, беше само ранена и веднага бяха я занесли в града. Около хана се щураше сега Калмука. Той беше се променил много. Страшното сътресение беше пробудило всичката му скрита сила, той прибираше едно-друго, подигаше сам невероятни тежести, мълчеше и не приказваше с никого. Казаха, че когато Сарандовица отишла да прави кафе на учителя, пратила него да отиде в къщи. Калмука стигнал късно. Но той разбил вратата, скочил през прозореца, грабнал на ръце ранената и я понесъл като дете към хана.

Дъждът росеше още. Един по един селяните се качваха на колата си и заминаваха, за да отнесат страшната мълва навсякъде. Тръгнахме си и ние с дяда Гена.

Няколко дни по-късно ние намерихме Сарандовица в хана, а след две-три седмици върна се и дъщеря ѝ. Разбира се, по бледното ѝ и малко измъчено лице още се познаваше премеждието, което беше прекарала. Но походката ѝ беше все тъй плавна и лека и все тъй весело се усмихваше, както по-рано. Тя отваряше малката вратичка и оттам викваше: «Захари, я ела какво ще ти кажа!»

Оня, другия, го нямаше вече. Споменаваха го, колкото да се посмеят и да се пошегуват. А той и след смъртта си беше оставил нещо за смях: само тъй, както той можеше да пести, беше скътал доста пари. И тъй като нямаше нийде никого, завещал беше част на черквата, част на училището, а всичко ос-

танало на Сарандовица — утеха зарад дъщеря ѝ, която той беше решил да убие. Завещанието бяха намерили в джоба му и около това ставаха сега всички шеги.

— Не можа да вземе момичето — смееха се селяните, — остави ѝ поне зестра!

— Истина ли е? — попита веднъж дядо Гено Сарандовица.

Бяхме, както често се случваше, сами и тя не скри истината от нас.

— И ти взе тия пари?

— Как да не ги взема, дядо Гено? Завещанието си е редовно и законно. Пък и питаш ли ме колко ми струва цялата таз работа? Остави страха и мъката, ами ханът ми три дни стоя затворен. А по доктори, по лекове. . . Защо да не ги взема? Най-после, тъй искал човекът, тъй го направил, воля му е. . .

Есента наближаваше своя край, времето се одъжди, пътищата се разкаляха. Ние прекратихме пътуванията си с дяда Гена и месец-два по-късно се научихме, че Сарандовица умряла съвсем неочаквано — с оная бърза смърт, която често грабва здравите и силни инак хора. И когато на другата есен ние отново минахме с дяда Гена през Антимовския хан, видяхме да стои на тезгяха младата Сарандовица, жената на Захарча. Снажна, каквато беше майка ѝ, понапълняла и като че ли още по-разхубавяла, тя работеше сръчно, пъргаво, като че отдавна беше навикнала на тоя труд. Ханът се пълнеше пак с хора, може би повече, отколкото по-рано, веселбите започваха.

А в кьошето до тезгяха, загърнат в ямурлука си, дремеше Калмука.

Баща и син

Матаке от Преселци, един от най-богатите селяни по тия места, се връщаше от Балчик, дето беше ходил на скеля. Като навлезе в кърa и зад него се скриха и морето, тъмно като облак, и градът с белите си като вар баири, той свали калпака си, за да го лъхне ведрината, и въздъхна издълбоко, като че снеха от шията му въже. Не обичаше той тия тесни градски улици с нажежени калдъръми, тая блъсканица и тая неразбория около мазите по крайбрежието, дето сред жегата като в пещ горяха хора и добитък. Всичко това сега беше далеч и Матаке остави конете да вървят полека, за да си отдъхне и да посъбере мислите си.

Но скоро той разбра, че и тука трябваше да внимава и да държи здраво юздите в ръцете си, защото всяка каруца, която издрънчаваше отзад и искаше да го задмине, подплашваше конете му, изведнъж те грабваха каруцата и искаха да бягат. «Виж го ти моя непрокопсаник — мислеше си Матаке, като опъваше юздите, за да спре силните коне, — ето още с какво се занимавал той — правел куши човекът. Затуй конете са тъй наплашени!»

Лудориите на сина му бяха го накарали да развали навиците си и да дойде сам в града. Преди няколко дни син му се върна от града и като му поиска парите от продадената храна, той му каза, че го срещнали разбойници и го обрали. Хубава работа! Че есенно време, когато тръгваха хора по скеля, излизаха разбойници и ставаха обири — това беше вярно. Но Матаке се усъмни, защото видя как син

му не смееше да го погледне в очите и как повече мълчи, гледа в земята и мисли. Друго имаше тука. Неведнъж Матаке беше забелязал, че когато син му товареше за скеля и сипеше пълните шиници в колата, сипеше ги все препълнени, с педа връх — жито като огън. На търговеца той даваше шиниците не с връх, а гладко изравнени с ръла. Къде отиваха тогава парите от лишното жито? Не бяха малко пари. А на Матаке не му беше толкоз за парите — пари той имаше, — а се боеше, че момъкът е тръгнал по лош път. Дървото трябваше да се изправя, докато е младо.

Матаке искаше да изпита тая работа изтънко, без да бърза. Но веднъж, като видя как сина му пак изсипва препълнени шиници в колата, и то с върхове големи като никога, той се разсърди, развика се и макар да не беше се готвил за път, поиска шубата си и замина сам.

В града той нито попита на каква цена върви житото. Даде мостра на кърджията си, на Михаля, и когато изпразни колата и тегли на хана, първата му работа беше да разпита Темелка ханджията. Темелко не му каза нищо. Тогава Матаке тръгна из града по бакали, по кафенета и по търговци — навред, дето познаваха и него, и сина му. Разпитва отдалеч, предпазливо, отваря приказка за обири по пътищата, гледа, слуша: никой нищо не му каза. Не чакаше хвалби за сина си, а само хвалби чу за него. «Заради богатството и заради името ми — помисли си той, — всички са си плюли в устата и ме лъжат!»

Затуй, когато се върна в хана, готов да припадне от горещината, той се нахвърли пак върху Темелка.

— Бай Матаке — оправдаваше се ханджията, — кокошката пие вода и бога гледа. Мислиш ли, че заради интерес ще зема да те лъжа? Казах ти: син ти, Матея, си гледа работата момчето. Нито съм видял нещо, нито съм чул. Къде ще ходи? Че той не се сдържа в града, щом продаде, и хайде — да го няма. Ка-

звал съм му: «Почакай бе, Матея, нека си починат конете, има време.» Той не чака, отива си. . .

Матаке не вярваше, но нямаше какво да каже. «Лисицата все ще влезе в клопката» — мислеше си той и беше уверен, че тук се крие друго нещо. Както си мислеше тъй, той забеляза, че е близо до Иланлъшката гора, която, макар да беше малка и рядка гора, все пак беше опасно място и тъкмо тук ставаха обирите. Матаке се поогледа, видя, че е сам, и шибна конете. Малко по малко обзе го такъв страх, че той от чисто сърце повярва, че син му е обран тук, в Иланлъшката гора. Той се успокои чак когато излезе на другия край на гората. Искаше пак да се рови и да чопли в мислите си, но беше уморен и тъй като беше сам из пътя, пусна конете полека и задряма. След малко, без да усети, заспа.

А конете продължаваха да си вървят бавно, спокойно. На едно място те се отбиха от истинския път, поеха по други настрана, но Матаке все спеше. Конете вървяха още доста време. Изведнъж колата спря и стреснат от туй, Матаке се събуди. Като всеки човек, който се пробужда от сън, той не позна де е. Видя някакво голямо здание с големи дувари, които никога не беше виждал в живота си. Конете стояха като заковани. Една млада жена го гледаше и се смееше.

— Кое е туй село? — попита Матаке и също се засмя. — Аз се обърках.

— Селото е насреща — каза жената. — Тук е ханът, Антимовският хан. Че слезни де, имаме всичко, заповядайте!

«Конете знаят пътя!» — помисли си Матаке, но бързаше да влезе в хана и не се спря на тая мисъл. Той разпрегна конете и влезе в кръчмата тежко, прилично, както отговаряше на името и богатството му. Матаке не искаше да признае, че на неговите години можеше да го примами жена, колкото и хубава да е.

В кръчмата имаше само двама-трима селяни, които се обърнаха, както седяха, и го загледаха.

Зад тезгяха стоеше жената, позачервена и още усмихната. Друг едър и брадат селянин седеше на пейката до тезгяха и облегнат на стената, дремеше.

Изведнъж един от селяните, нисичък, побелял като воденичар, стана, тръгна към Матаке, като мигаше често-често с червените си клепачи.

— Бе, Матаке, бе, аркадаш, ти ли си? Добре дошел! Гледай, че как тъй!. . . Не ме ли познаваш? Аз съм Киро, Киро Котомана, доде не речеш. Наедно служихме, не помниш ли? — Первий набор, осма пехотна варненска дружина. Ама работаа! Ела де, ела седни. Василке, я ела очисти тука.

Матаке седна при селяните.

— Знайте ли кой е тоя — заговори гордо и тържествено Киро на другарите си, — този е Матаке от Преселци. Хубаво го гледайте. Той може днес да ни купи всички ни, цяло Антимово може да купи. Има човекът, дал му господ. Йоргиш, какво е Йоргиш при него! Циганин. Ама как тъй бе, Матаке, как се случи насам?

Матаке почти не го слушаше. Той гледаше ханджийката, която чистеше със запретнатите си ръце масата. Беше хубава, силна жена, с черни очи, с извити вежди. И все се усмихваше.

«Тая жена — помисли си Матаке — или се смее още, защото ме видя, че спях в каруцата, или пък аз не ще съм толкоз стар, та се заглежда тъй в мене.»

Киро Котомана не го остави да мисли много:

— Е, аркадаш, кажи де, как попадна тъдява?

— Как ли, конете ме доведоха — каза Матаке и изведнъж се развесели. — Бях на скеля. Като минах Иланлъшката кория, задрямал съм. Кога са се отбили конете, кога са дошли тука — не зная. Събуждам се, гледам ей тая булка отпреде си!

Селяните се засмяха колкото се може по-високо, за да почетат гостенина. Засмя се и ханджийката.

— Конете знаят по-добре пътя от хората — каза тя.

От високия смях брадатият селянин, който дре-

меше в кьошето, се събуди, прозина се и поглади бялата си брада.

— Добрутро, Калмук! — поздрави го Котомана, макар че беше надвечер.

Калмука не погледна него, а Матаке и рече:

— Добре дошел, гостенино! — и пак поглади брадата си.

Матаке заръча вино. Киро стана по-приказлив.

— Знаеш ли какво ще ти река, Матаке, хич да не се чудиш, че конете ти те докарали тук. Онази година Димо Райнов, Драган и Павли, наши антимовчани са, ти не ги знаеш, те все с политика се занимават. . . Та ще ти кажа, дохождат тука, а оттук ще ходят в града. А една зима беше, един сняг до колене. Стъмни се, а те ще вървят. Стават, блъскат се из виелицата, не път виждат, не нищо. По едно време светва прозорец, мислят, че са в някое село, а то — пак Антимовския хан. Че като му ударихме един гуляй, чак до съмнало. Нали ма, Василке, нали помниш? — обърна се той към ханджийката. — Как не ще помниш, ти им правиш тия магии!

— Я мълчи, дядо Киро, магии — рече ханджийката. — Ти барем си стар и бяла глава, като твоята, магия я не хваща.

Киро намигна на Матаке, наведе се до него и му зашепна:

— Виждаш ли я? От стара коза яре е. И майка ѝ, старата Сарандовица, и тя беше такава. Като тая беше пълна, хубава. Пашѝ да минеше из пътя, отбиваше се да пие кафе и да я види. И тази я бива. Оженила се беше, ама мъжът ѝ се помина. Вдовица е.

Пред хана задрънкаха каруци и спряха. Повече от петнайсет-двайсет души селяни влязоха в кръчмата. Само като ги видеше човек, можеше да познае кои отде са. Ето тия с големите калпаци и с червени антерии, мъже едри, космати. Смятат ги малко диви и ги наричат «въяци», защото говорят с «за»: «Иване ва!» «Ела ва!» Ония с черни потури, с черни елеци и къси навои — те са бабадачани. Свирепи

и кавгаджии са. А тия с бозявите потури и бозяви абички са все от големите села, най-питомни, най-хитри. Всички са весели, годината е добра и джобовете им са пълни. Сега да видиш Сарандовица как тича, как шета. И как очите ѝ лъщят, и как лицето ѝ пъфти и се хубавее, като божур!

Весело ставаше на Матаке. Нито му минаваше на ум, нито искаше да си ходи. А когато измежду купчината въяци някой засвири кавал, Матаке съвсем се размекна, сякаш нещо го грабна и залюля. «Пари, земя, богатство — мислеше си той, — всичко е вятър! Каква хубава жена е наистина тая ханджийка!»

Изведнъж Матаке се изправи на целия си ръст и всички млъкнаха и го загледаха, защото още от самото начало разбраха, че тоя човек и по вида си, и по всичко е над всички други.

— Браво бе, момче! — викна Матаке на кавалджията. — Слушай, булка, дай на всички по едно от мене, кой каквото пие. Аз черпя. На всички дай!

И той седна на мястото си и никого не погледна, макар че всички гледаха него. «Матаке е, Матаке от Преселци!» — шепнеха измежду селяните. «Тоя ли бил Матаке ва? Много богат бил, а?» «Остави му парите — отговаряше шепнешката други, — човека виж какъв е. . . Хубав човек! Стар е, ама се държи!»

Матаке втори път почерпи и веселието още повече се засили. Започнаха хоро. Пръв заигра Котомана, после се хвана Матаке, после другите селяни, с които седеше. Матаке играеше тежко, с достоинство, както чорбаджиите играят по сватбите на синовете си. А Киро, съвсем дребен при Матаке, но много весел, пееше:

Каква ще съм, каква ще съм
при Христа Бърдукя?
Тра-ла-ла, тра-ла-ла-ла.
Тра-ла-ла, тра-ла-ла-ла!

При всеки куплет от тая песен селяните, особено въяците, надаваха страшни викове. Матаке играеше, гледаше в очите на Сарандовица и се усмихваше. Тя също го гледаше и също тъй се усмихваше. Такава усмивка имаше на всяко лице. Всички гледаха Матаке: не че беше ги черпил — всеки имаше пари да плати, каквото беше пил, — а човекът им харесваше. Човекът беше с широко сърце, туй беше главното!

Дългите сенки отвън и ведрината, която нахлу през прозорците и през вратата, показваха, че се мръква. Селяните станаха да си ходят и на прощаване всеки друсаше ръката на Матаке, като на стар приятел. Сам Матаке на два пъти става, вади пари и плаща. После пак оставаше и пак черпеше.

— Наздраве, гостенино! — дигаше към него чашата си Калмука, пиеше и след туй гладеше брадата си.

Навън изгря месечина. Най-после Матаке реши да си ходи, но когато извади кесията си да плаща, нямаше пари. И както държеше отворена кесията, той погледна Сарандовица.

— Ами сега? — рече той.

— Е, какво. . . от такъв човек да имам да земам.

— Ще пише! Тя ще пише! — викаше Котомана.

Матаке гледаше Сарандовица:

— Че познаваш ли ме?

— Познавам те ами. Познавам и Матея, нали ти е син?. . .

— Конете знаят пътя — обади се Киро.

Матаке рече да каже нещо, но замълча. Стори му се, че кръглото лице на Сарандовица малко се изчерви. И съвсем на място или не на място, гръмна гърлестият глас на Калмука изпосред кръчмата:

— Наздраве ти, гостенино!

Матаке си замина. Качи се на каруцата и се усмихваше. Взе си сбогом и все се усмихваше.

Късно през нощта той стигна у дома си. Посрещна го Матея и немалко се зачуди, когато видя на

месечината лицето на баща си и разбра, че си иде весел. Матаке слезе от каруцата, хвърли юздите в ръцете на сина си и му каза:

— Матея, знаеш ли, че обраха и мене?

— Обраха ли те! Къде? В Иланлъшката гора ли?

— Не, в Антимовския хан.

Двамата, баща и син, се изгледаха. Момъкът наведе очи, а Матаке тръгна към къщи и все се усмихваше.

Частният учител

Щом пътят отмина края на лозята, изви между двете старовремски могили и заслиза надолу, пред очите на Палазова се откри цялото Антимово, разхвърляно, пъстро, полузатулено от овошки, насечено от белите линии от каменните огради. Тук-таме се виждаха жени в червени сукмани да ходят из дворищата, селяни бавно вървяха из улиците, по мегданите играеха деца. Палазов си помисли, че ако той тъй ясно ги вижда, навярно и те го виждат оттам, познават кой е тоя човек, който слиза откъм могилите, крачи бързо и размахва бастуна си, и си казват: «Ей го, бигленският даскал пак иде!»

И наистина, редовно всяка събота, почти по едно и също време, Палазов дохаждаше в Антимово и до късно вечерта, а понякога и целия утрешен ден прекарваше в хана на Сарандовица. Това беше дало повод да се говори, че между него и Сарандовица, младата, имало тайни някакви връзки. Никой по-добре от Палазова не знаеше, че това не е истина — между него и Сарандовица нямаше нищо, — но все пак му беше приятно, че и за него можеха тъй да приказват. Тая мисъл го развесели и сега, той си засвирка с уста някакъв марш, чукна с бастуна си няколко камъчета по пътя и тъй широко се усмихна, че от двете страни на устните му се появиха по няколко реда бръчки.

Палазов слезе в дола, позабави се под сянката на върбите, загледан в кладенците, където около дъсчените корита прелитаха гълъби, и почти без всякаква причина, както често става това с ония, които обичат да мечтаят, изгуби веселото си настроение

и замислен и загледан в земята, бавно тръгна наспоред оградата на Антимовския хан. Ръцете му бяха в джобовете, бастунът под мишницата.

Той вече наближаваше хана и като подигна случайно очи, видя през отворения прозорец на една от стаите, в която живееше Сарандовица, непозната млада жена, която стоеше пред огледалото и правеше тоалета си. Тя беше още необлечена, с открити плещи и голи до раменете ръце, и тъй като гъстите салкъми отвън пълнеха стаята със сянка, стройното ѝ и гъвкаво тяло се рисуваше още по-ясно. Палазов не виждаше огледалото, но виждаше как жената се понавежда, занича ту отсам, ту оттатък, за да се види по-добре, самодоволна и щастлива усмивка се явява на лицето ѝ и като издига и двете си ръце — бели и изящни ръце на статуя, — прихвана и заприбира косата си, която се разсипваше като злато върху плещите ѝ.

Да се спре Палазов не посмея. Той продължи пътя си, но тъкмо затуй, защото бе успял да хвърли само бегъл поглед, жената му се стори извънредно хубава. Устата му си остана полуотворена, слабото и проточено лице изглеждаше някак глупаво и нещастно. Той намали още повече крачките си и докато се колебаеше да се повърне ли назад, или да отиде право при Сарандовица, за да я пита коя е тая жена, чу, че някой го повика отзад. Палазов се обърна: от другата страна на къщата, в градината, дето Сарандовица допущаше само най-добрите си гости, между високите стъбла на слънчогледи и гиргини, той видя две глави — пограничния офицер Алтънов и фелдшера Роглев. Те се смееха и го викаха.

Палазов заобиколи през големите, обковани с железа порти на хана и дойде пред градината. Гологлави, със зачервени лица и помътени малко очи, фелдшерът и подпоручикът стояха под сянката на една слива и пиеха ракия.

— Станчо! — извика подпоручикът. — Скитнико! Тука!

Но Палазов, който отново се беше развеселил,

пристъпваше на пръсти, също като крадец, и току поглеждаше към къщи. Но и прозорците, и вратите откъм тая страна бяха затворени и нищо не можеше да се види. Тогава Палазов направи такава изразителна и смешна гримаса, че без да продума, разбра се какво искаше да каже.

Подпоручикът и фелдшерът се разсмяха. Палазов отиде при тях, седна и захвърли настрана шапката си. Главата му, изострена като пъпеш, с оредяла коса, имаше на върха си едно съвсем оголяло място, един червеникав кръг, който сега блестеше от един слънчев лъч, случайно проврян през листата на сливата.

Смехът вече не преставаше между компанията. Каквото и да кажеше Палазов, а той нещо особено духовито още не беше казал, фелдшерът и подпоручикът се смееха на всяка негова дума. Палазов наистина беше от ония хора, които можеха да разсмеят човека само като ги погледнеш. Слабичък, тесногръд и бледен, млад още, но със старческо лице, изпито и изсушено от някакъв порок, с дълъг и изострен нос, на пръв поглед той изглеждаше доста глупав и несръчен. Още по-смешен го правеха шаечените му дрехи, взети сякаш от някой много по-едър човек, в които той цял се губеше. Но когато заговореше, думите му изненадваха, като че никой преди това не очакваше да ги чуе от него, и, главно, говореха не толкоз те, колкото лицето му. Изражението на това до немай-къде подвижно лице се менеше всеки миг: усмихнеше ли се, тая добродушна, заразително весела усмивка се разливаше по цялото му лице, усмихваха се и бръчките, които се явяваха на редове, на редове около устните му, и очите му, и веждите му и носът му дори. Всичко това преминаваше, както преминава сянката на облака, за да се появят нови бръчки и нова маска.

— Коя е? — тихичко говореше той сега, като се обръщаше ту към подпоручика, ту към фелдшера, а те и двамата се превиваха от смях, като гледаха лицето му.

Изведнъж Палазов прибра всички бръчки на лицето си, обиди се, стана сериозен и като си наля ракия в чашката, която беше донесло за него момчето от хана, метна глава назад и я изпи на един дъх. Не искаше да слуша какво му говорят, не отвръщаше. Едвам сега подпоручикът, с още светнали от смях очи, се съгласи да разкаже коя е жената, която Палазов беше видял през прозореца.

Някаква голяма циркова трупа, на път за Ориента, се натоварва на параход в Кюстенджа с хората си, с конете и с цялата си менажерия. Но директорът на трупата, една циркова ездачка и още друг един артист пътували отделно, закъсняват и пропущат парахода. Нищо друго не им оставало, освен да тръгнат по най-краткия път по сухо и да пресрещнат трупата си в пристанището, дето щеше да слезе. И ето, рано тая сутрин те се явяват на границата. Но тук пък ново нещастие: паспортите им се оказват нередовни.

— И аз, разбира се, не можех да ги пусна — разказваше важно подпоручикът, макар че по лицето на Палазова четеше, че той не го вярва. — Молиха ме много, но не можех. Все пак, направих им голяма отстъпка: разреших на директора да отиде до града и там да уреди, ако може, работата си — телеграми ли ще бие, какво ще прави, не зная. А госпожицата, ездачката — и Алтънов се засмя, защото безброй удивителни се появиха във веждите на Палазова, — тя и другият артист остават тук, един вид като заложници. Доведохме ги, за да преспят у Сарандовица. Докторе, нали е тъй?

Фелдшерът беше мълчалив човек, и то не защото това му беше природно качество, а защото често не знаеше какво да каже. Той беше се смял досега, но рядко беше проговорил някоя дума. Когато подпоручикът се обърна към него, той трепна, пое дъха си, за да каже нещо, но само кимна с глава и прекара ръка по косата си. Той имаше хубава, ръждивочервена и къдрава коса, с която се гордееше. Почти всякога вниманието му беше съсредоточено в нея.

— Тъй ли е, докторе? — повтори подпоручикът.
Фелдшерът пак кимна с глава и се усмихна.

— Прекрасно! Прекрасно! — започна тихо Палазов. — Разбирам всичко. Едно само не ми е ясно: как си можал да откриеш, че паспортите не са редовни. Дяволе недни, трябва да имаш някаква лупа!

— Имам — засмя се подпоручикът, като смигна с око на фелдшера, който прекара ръка по косата си и се усмихна.

— И пратил си човека, дето се вика, за зелен хайвер. Е, как ти се струва, ще му помогнат ли нещо телеграмите? Колко дни ще ги държиш тука?

— Даскале, казах ти, че не зависи от мене. Ако той си уреди работата, ще може да замине, щом си дойде. Не мисля да ги държа нито час. Аз казах това на госпожицата, ще ѝ го кажа пак. Ей сега тя ще дойде при нас.

— Ще дойде ли? Ще дойде тука! — извика Палазов.

Той погледна скъсаните си, напрашени обуща, попипа брадата си, която бодеше. Той бръснеше и мустаците и брадата си, но тъй като не винаги намираше бръснар, те бяха наболи и половината му лице изглеждаше черно, като че обгорено с барут.

— Дявол да го вземе! — каза Палазов жално. — Трябваше да се обръсна. Или да бях си облякъл поне новите дрехи!. . .

Всичко, което той имаше, беше на гърба му, затуй подпоручикът и фелдшерът се разсмяха. В същата тая минута вратата, към която толкова пъти бяха поглеждали, една зелено боядисана врата, се отвори — и на прага, също като хубава картина в рамка, застана жена, която Палазов веднага позна. Тя постоя, колкото да подири с очи, усмихна се, като ги видя, и тръгна към тях. Надлъж пред стаите имаше пруст, висок само на две-три стъпала над земята, обграден с дъсчени перила. По тоя пруст вървеше сега тя и се виждаше само над кръста: гологлава,със светлоруса коса, с лек летен жакет от си-

ня коприна. На стъпалата, точно срещу пътеката за градината, тя отново се спря и сега можеше да се види по-ясно и на цял ръст. Палазов не беше се излъгал — тая жена наистина беше хубава. Не твърде висока, но стройна, тя имаше сини очи, които от гъстите ресници изглеждаха черни, по нежната кожа на лицето ѝ, лишено от всякакъв грим, се разливаше лека руменина. Имаше чудни коси — коси, за които можеше да се каже, че са от злато. И още нещо чудно имаше в нея, което не можеше да се определи и назове, но се чувствуваше в цялата ѝ фигура. Тя се усмихваше и в едната си ръка въртеше кожен бич, жълтите ѝ обуща бяха по-високи, отколкото обикновено, и над тях се показваха силните и изящни нозе на циркова ездачка. Тя спусна крака си от последното стъпало и тръгна към тях. Деляха ги всичко на всичко няколко крачки.

— Добър ден! — извика тя. — Аз закъснях, прощавайте! Боже мой, колко е хубаво тука!

Фелдшерът и подпоручикът станаха. Изправи се и Палазов. Тя подаде бялата си, отрупана с пръстени ръка най-напред на подпоручика, след това на фелдшера и сякаш нарочно. за да ги остави да я погледат по-свободно, само гледаше слънчогледите, цветята из лехите, буйната зеленина, която пълнеше градината. Лек и приятен парфюм се носеше във въздуха около нея.

— Позволете, госпожице — обади се подпоручикът, — да ви запозная! Г-н Палазов, учител. Г-ца Елиза Шмид.

Като че едва сега тя забеляза Палазова, погледна го, обля го с меката светлина на очите си и му подаде ръка.

— Вие учител ли сте? — каза тя.

— Да, госпожице.

— А аз мислех, че сте артист.

— А! И артист е той, Станчо! — извика подпоручикът. — Артист е той. Наоколо из селата, колкото представления станат, не могат без него. И все царските роли играе.

— Така ли? — засмя се г-ца Шмид. — Значи, пак съм познала, че сте артист.

— Да, артист съм, само че не съм бръснат.

Фелдшерът и подпоручикът се изсмяха. Г-ца Шмид измери с очи Палазова, вгледа се в гримасата на лицето му и някаква изненада намали и прибра усмивката ѝ. Когато сядаше на стола си, тя все още продължаваше да го гледа.

— Какво казахте? Аз не чух — каза тя.

— Г-н Палазов съжалява, че не бил се обръснал — обясни подпоручикът.

— Това е без значение — каза тя, като гледаше тоя път Палазова сериозно и без усмивка, съсредоточена в някаква мисъл, която беше в очите ѝ, но която не искаше да изкаже. — Вие и тъй сте хубав! — прибави тя и се засмя, както по-рано.

Палазов се посмути и наведе очи. Но г-ца Шмид като че съвсем го забрави, обърна се почти гърбом към него и заговори с подпоручика. Палазов не слушаше какво говорят, но внимателно наблюдаваше г-ца Шмид. Едно нещо го беше учудило: тая жена беше циркова ездачка, а съвсем не приличаше на ония жени от същата тая професия, които Палазов беше виждал по панаирите, нацапани с пудра и червило, разюздано весели, нахални и противни. После друго: тя беше чужденка, а това по нищо не личеше в говора ѝ.

Отпуснат на стола си, с преметнати един върху други нозе, твърде хубав с черната си като смола коса и мургаво лице, млад, весел, подпоручикът говореше с нея свободно, дори небрежно, като че искаше да подчертае близостта, която вече съществуваше между тях. Това ядоса Палазова и той изведнъж се разкая, задето беше дошел тук, без сам да си дава сметка защо. По-добре щеше да бъде да беше отишел направо в хана. Сарандовица, младата, обичаше да приказва с него и ставаше тъй весела, когато той биваше там.

Дойде и другият артист, другарят на г-ца Шмид. Той беше доста възрастен човек с побеляла на сле-

пите очи коса, пълен, червен. Запознаха го с Палазова, но той го и не погледна и се заприказва с фелдшера. Подпоручикът стана и отиде да се кара със Сарандовица заради лошата прислуга. Г-ца Шмид остана някое време в същата поза, както беше стояла, докато говореше с подпоручика, гледаше някъде в пространството и удряше с бича по високите си обуща. Изведнъж тя се възви към Палазова, изгледа го и каза:

— Вие като че сте боледували?

— Аз? Не, нищо не ми е.

— Лошо плащат на учителите — каза тя и погледът ѝ ходеше по оръфаните крачоли и изтрити лакти на Палазова. — А може би имате и близки да издържате, майка, може би?

— Да, имам майка — отвърна с наведени очи Палазов, неочаквано и за самия него обхванат от такова вълнение, че усети очите си да влажнеят. — Майка ми е стара. Не живее при мене, но аз се грижа, колкото мога, за нея.

— Не мислите ли, че ако не обичахте да играете по представленията, щяхте, може би, да се наредите по-добре? Отдавна трябва да имате тая слабост. Не се ли разкайвате?

— Не — отвърна решително Палазов и тоя път спокойно издържа погледа на г-ца Шмид.

— Трябва да сте много смешен на сцената. Много трябва да ви се смеят.

— Смеят се.

— Но аз виждам, че на вас се смеят всякога. Смеят ви се всички. Ето сега, например.

— Е, да смеят се — нехайно някак каза Палазов. — Нека се смеят. Че и вие не се ли смейте?

— Аз? Не, аз не се смея! Смея се, но моят смях е друг, вие трябва да разбирате това. Моят смях съвсем не трябва да ви обижда. Слушайте — каза тя малко по-тихо, но настойчиво и накара Палазова да издигне очите си. — Аз искам да поговоря с вас. Ще поговорим за една работа! После! — довърши тя

бързо и се обърна, като чу, че наблизо зазвънтяха шпорите на подпоручика.

Слънцето беше превалило и грееше само по върховете на овошките. Градината цяла беше в сянка, зеленината изглеждаше сочна и влажна, слънчогледите отпуснаха главите си, във въздуха се понесе силният дъх на босилека. Слугите, подплашени от подпоручика, се разтичаха между хана и градината, разговорът и веселието се оживиха. Палазов винаги е бил весел и винаги беше правил смехории, но сега изпадна в една трескава и луда веселост, стана наистина духовит и изобретателен. Под всичко онова, което ставаше, той чувствуваше дълбоко в себе си нещо, което топлеше и радваше душата му. Между него и г-ца Шмид имаше една тайна. Той не се опитваше да разбере каква е и какво ще му донесе, но чувствуваше, че е нещо хубаво. Решително, това ставаше за първи път в живота му! И той говореше непрекъснато, а мимиката на лицето му се менеше най-чудновато и най-смешно. За нищо друго вече не можеше да се подхване разговор, нито пък оставаше време да размени някой отделно някоя дума. Говореше само Палазов и всички гледаха само него.

Фелдшерът намираше, че Палазов прекалява. Той беше човек положителен и не можеше да се съгласи, че времето може да се губи само в шеги, без един по-сериозен разговор. И като направи няколко пъти знак на Палазова да мълчи и дори го настъпи под масата, като се поизкашля и прекара ръка по къдравата си коса, той се обърна към г-ца Шмид:

— Г-це, извинете — Палазов, потрай! Г-це, извинете, искам да ви задам един въпрос.

— Заповядайте! — весело отвърна г-ца Шмид. От любопитство замълчаха всички.

— Защо в цирковете — продължи фелдшерът, — вие трябва да знаете това, — защо предпочитат да държат шарени коне?

Всички се разсмяха. Въпросът на фелдшера беше смешен, но още по-смешен в тая минута беше Палазов.

— Г-це! — викаше той, — не ви ли трябва един шарен кон? Ето го на̀, можем да ви го продадем!

— Какво да ви кажа — обърна се г-ца Шмид към фелдшера, за да отстрани спречкването между него и Палазова, — защо предпочитат шарените коне, не зная. Но аз сама обичам всичко, което е особено. Особени животни, особени хора.

Сериозният разговор на фелдшера се свърши, шегите на Палазова отново започнаха. И дори артистът, другарят на г-ца Шмид, който досега беше се държал твърде въздържано, започна да се смее високо, като гледаше с особен някакъв възторг Палазова. Интересно беше, че изражението на лицето и мимиката на Палазова започнаха да се отразяват, като в огледало, върху лицето на артиста.

Никой не усети кога се мръкна и започна да се стъмнява. Още беше рано за вечеря, затова излязоха да се поразходят вън от село. Досега времето беше хубаво, но изведнъж притъмня, вечерната зара загасна в тъмен облак, сред който блясваха светкавици. Излезе вятър, по пътищата се подигна прах, и те трябваше да се върнат. Палазов не преставаше да говори. Г-ца Шмид не се отделяше от него и навремени те вървяха близо един до други. Силният вятър бъркаше крачките ѝ, често тя се блъскаше, без да иска, в него, дрехите се обтягаха върху стройните ѝ бедра, понякога някоя къдра от косата ѝ докосваше лицето на Палазова. Той не беше пил много, но се намираше в странно някакво опиянение.

Близостта на г-ца Шмид го вълнуваше и когато погледът му случайно паднеше върху някоя звезда, готова да потъне в мрака на облака, струваше му се, че тя му кимва и му казва нещо, сърцето му се свиваше в умиление и блаженство. Границите на времето се разрушиха за Палазова. Той мислеше, че всичко това е започнало много отдавна и че няма да има край.

Когато се завърнаха в хана и поискаха да се настанят и да вечерят някъде отделно, Сарандовица,

неособено разположена, твърде често мяташе изпитателни и насмешливи погледи към Палазова. Найпосле тя прати да ги заведат в една от нейните стаи, празна и без легла. Щом запалиха лампите, веселието отново избухна. Наредиха трапезата и вечерята започна.

Палазов беше все тъй весел. Когато вечерята беше на привършване и грамофонът на Сарандовица, управляван от едного от слугите ѝ, засвири валс и подпоручикът, след като се поклони церемонно и звънна с шпорите си, се завъртя из стаята с г-ца Шмид, Палазов се облегна на стола, запуши и със светнали очи заследи всяко нейно движение. Тя беше хвърлила горната си дреха, светлината на лампите падаше върху плещите и ръцете ѝ, в очите ѝ светеха също такива бели пламъчета, каквито играеха по скъпоценните камъни на пръстените ѝ. Посилен руменец заливаше страните ѝ и често пъти в лъчите на светлината размотани от косата ѝ влакна блещяха като златни жици. «Ние с тебе ще поприказваме после!» — беше му казала тя, преди да стане да танцува. Онова, което Палазов изпитваше, не беше страст, а някакво чисто блаженство. Упоението му растеше, люлееше го сякаш люлка и може би под влияние на разговора още преди вечерята, твърде често във въображението му се явяваше една и съща картина: той виждаше сам себе си как се връща в къщи, вижда разплаканите очи на майка си, но сега той е щастлив и може да ѝ каже хубави, много хубави работи. . .

Двойката още се въртеше. Фелдшерът стоеше прав, прекарваше от време на време ръка по косата си, сериозен, важен.

Г-ца Шмид танцува̀ и с фелдшера, след това пак с подпоручика. Всички бяха пияни, особено Алтънов. Дори и артистът напусна мълчанието си и се разприказва с Палазова. Но те си разменяха малко думи, а повече се гледаха един други и правеха найсмешни гримаси. Г-ца Шмид следеше тоя разговор и често, прималяла от смях, съвсем свободно се от-

пущаше ту върху рамото на артиста, ту върху рамото на Палазова.

От час на час тя ставаше по-весела. Не се задържаше вече на едно място, оставяше едного, за да иде при другиго, протанцуваше понякога няколко стъпки сама, след това започваше да марширува като на сцена и с изопната снага и светнали очи размахваше бича си и викаше: «Allez! Allez!» Очите ѝ гледаха диво и в стиснатите ѝ устни проличаваше бликналата страст на звероукротителката.

— Г-це — викаше ѝ тогава Палазов, — имаме един шарен кон. Можем да ви го дадем! — и той посочваше с очи фелдшера.

— Ах ти, ах ти! — смееше се тя и го шибаше с бича по рамото.

Изведнъж нещо като кълбо се втурна в стаята, преметна се и докато разберат какво е, сред стаята се изправи като на пружини цял-целеничък клоун: нацапан с пудра, ухилен, с червен нос и коническа шапка. Това беше артистът, който и в цирка служеше като клоун. Палазов гледа̀ някое време клоуна, след това скочи и се намери при него. Сега се започна най-голямото веселие и най-големият смях. Те импровизираха диалози, караха се, нанасяха си удари, плачеха и се смееха. И докато фелдшерът и подпоручикът се превиваха от смях, г-ца Шмид ходеше около Палазова и клоуна, насърчаваше едного, укоряваше други, плющеше с бича си и викаше: «Allez! По-живо, Август! Allez! Allez!»

Стаята стана малка за тая игра и Палазов, който по едно време се намери доста натясно, изхвръкна из вратата и излезе навън. Артистът веднага го последва, а след него излязоха всички. Вън беше млечнобяла, тиха нощ. Не беше валяло и от бурята нямаше ни следа. Посрещнати от пресния въздух, изненадани от тайнствената прелест на тая нощ, те се спряха и за миг забравиха и смеха, и играта. Г-ца Шмид се загледа към месеца и по косата ѝ, по раменете ѝ, по цялата ѝ снага потече сякаш разтопено сребро. Подпоручикът, който от всички най-много

имаше нужда от чист въздух, заходи гологлав между овошките. Фелдшерът запя: «Настане вечер, месец изгрее. . .»

Но артистът и Палазов продължаваха играта си. Те се гонеха из градината, разменяха репликите си и дрехите на клоуна ту блясваха снежнобели на месечината, ту се губеха из сенките. Г-ца Шмид още гледаше към месеца. Изведнъж пред нея се озова Палазов, направи вид, че свири на китара, преви коляно и дрезгаво запя. Наблизо, също като някое видение, израсна бялата сянка на клоуна и се заля в гърлест смях.

От месеца г-ца Шмид бавно премести погледа си върху Палазова, усмихна се, но усмивката ѝ остана само в очите и без да каже нещо, тя се обърна и тръгна към стаята. Палазов и артистът отново се загониха из градината.

Уморен и задъхан, след малко Палазов се прибра в стаята. Той погледна г-ца Шмид, която се разхождаше с ръце отзаде, спря се и се изправи до масата. Като че не той беше лудял най-много досега и не той беше разсмивал всички: с уморено си и слабо лице, с увисналия си и изострен нос, скрит в бръчките на шаечените дрехи, той изглеждаше тъй безобидно добродушен, тъй неподправено естествен и мил. Той дигна чашата си да пие, но като почувствува, че г-ца Шмид е до него и го гледа, обърна се и се усмихна с цялото си лице. Изведнъж тя се спусна към него, сграбчи го в ръчете си и го притисна до себе си: « Ах, миличкия — шепнеше тя, — бедния, горкия мой! — Тя спря, обърна се за миг и след туй бързо додаде: — Слушай, аз искам да поговоря с тебе. Когато всички си отидат, ела при мене в стаята ми. Чу ли, да дойдеш!»

В пруста се зачуха стъпки. Влезе артистът, като все още пееше и свиреше на въображаемата си китара. Но той като че забеляза нещо, защото изведнъж спря, седна на масата и повече не се обади. От време на време той си наливаше вино и изпиваше чашата до дъно.

Всичко, което стана отпосле, се струваше на Палазова като в мъгла. Той стоеше на мястото си, без да се вмесва в разговора, без да чува или да разбира нещо. Виждаше понякога артиста, който стоеше, както по-рано, със скръстени ръце на масата и мрачно гледаше пред себе си. Виждаше фелдшера — ухилен, благопристоен, трезвен почти — и подпоручика — със силно накривена фуражка, с мътни очи и зачервено лице. Той беше седнал до г-ца Шмид и Палазов видя как едната му ръка посегна зад стола и прегърна кръста ѝ.

Изведнъж сърдит и негодуващ вик стресна Палазова. Г-ца Шмид беше станала, бледна, със свити устни, грабна си дрехата и с бързи крачки тръгна към вратата.

Подпоручикът стана, но още със ставането си политна на една страна, събори няколко чаши и един стол, поправи се и като се клатушкаше, спусна се подир г-ца Шмид.

— Ммм-о-ля! мо-ля. . . г-це! — викаше той.

Разтреперан, обзет от неочаквана и непривична за него ярост, Палазов скочи от мястото си и застана пред подпоручика.

— Чакай, стой! — извика му той диво и пресипнало. — Тук стой!

Подпоручикът го погледна и като мислеше, че това е игра, озъби се с ленива пиянска усмивка и посегна да го отстрани от пътя си.

— Това е безобразие! — извика по-високо Палазов. — Не те е срам!

— Какво? Н-на ме-не! Ти?! Ах, негадяй!

И като се нахвърли върху Палазова, подпоручикът го залови за раменете, раздруса го и тъй силно го тласна, че Палазов политна няколко крачки назад, блъсна се в масата и падна. Подпоручикът тръгна пак към него. Фелдшерът го пресрещна, прехвана го с двете си ръце, като че искаше да го прегърне, и започна да го успокоява. Артистът гледаше всичко това, но не се и помръдна от мястото си.

Засрамен, безпомощен и унизен, Палазов беше

седнал до масата и мълчеше. Подпоручикът, макар и възпиран от фелдшера, все налиташе към него.

Неочаквано на вратата се появи г-ца Шмид. Пръв я забеляза фелдшерът, след това подпоручикът. Той отпусна ръце и гузно се усмихна. Г-ца Шмид стоеше на прага със строго лице, с кръгли, някак учудени очи.

— Моля ви се — каза тя, — оставете на спокойствие човека. Той не е виновен за нищо.

Палазов трепна и наведе очи.

— Но, гос-пожице, елате! — завика подпоручикът след г-ца Шмид, която беше тръгнала към стаята си.

— Госпожице, моля — настояваше подпоручикът, като се препъваше в шпорите си из пруста.

— Не, не мога — чу се гласът на г-ца Шмид. — Лека нощ!

И една врата се захлопна веднага след тия думи. Чуха се пак шпори, объркани крачки и в стаята влезе подпоручикът.

— Като не искаш пък, не искам и да те зная — говореше той. — Докторе, да си ходим.

Той излезе на пруста и извика:

— Калине! Ка-лине!

— Аз, господин подпоручик! — обади се сънлив глас откъм хана.

— Докарай колата. Бързо! Докторе, да вървим. А с тебе — обърна се подпоручикът към Палазова — ще се разправим друг път. Лала! Шут! Аз ще те. . .

Фелдшерът го взе подръка и те излязоха навън.

Палазов стоеше на мястото си, без да се помръдне. Заканванията на подпоручика като че не се отнасяха за него. Той не ги чу. Една тъпа, неопределена болка се подигаше в душата му, ломеше всичките му стави, обезсилваше го и го отчайваше. И не намираше думи да я назове, и нямаше сълзи за нея в очите си. В мъглата на опиянението, което все пак го държеше още, той се виждаше да се връща в къщи, срещат го две заплакани очи — очите на май-

ка му, — гледат го — бедния, измъчения, нещастния. . .

Палазов трепна и подигна очи: в двора на хана се зачуха звънци, затрещя кола по калдъръма. Подпоручикът и фелдшерът си заминаваха. Тогава той се досети, че трябва да си върви — и стана. Артистът, както беше сложил глава на ръцете си, тъй беше и заспал. Напудреното и изписано лице се смееше.

Палазов направи само няколко крачки из двора и чу, че настрани от него се отваря прозорец. Той се обърна: отвореният прозорец беше от стаята на г-ца Шмид и тя сама стоеше там. Стаята се огряваше от месеца, но госпожицата беше назад в сянка и само ръцете ѝ бяха огрени и се белееха. Едната от тия бели ръце се подигна и повика Палазова. Той тръгна нататък. Палазов помнеше какво беше му казала г-ца Шмид, но сега не можеше и да помисли, че отива на някакво тайно свиждане. Душата му гореше от болка и все му се струваше, че си отива дома и срещу него са насочени загрижените очи на майка му.

Кривата му и уродлива сянка се изписа върху бялата стена и той се спря под отворения прозорец. Двете бели ръце бяха отпуснати на прозореца, понавътре се виждаше бледно лице и две препълнени с блясък очи.

— Отидоха ли си? — пошепна г-ца Шмид.

— Да.

— Ах, бедния! Ела по-близо. Бедния, те те обидиха без право! Ела по-близо! Груби, жестоки хора — забрави ги, не мисли за туй.

Палазов беше пристъпил по-близо, видя, че едната ръка се подигна, и усети, че го милва по очите, по челото. Тръпки преминаваха по цялата му снага, очите му се примрежиха. Той грабна ръката, която го милваше, и започна да я целува.

Г-ца Шмид не се отдръпна. Но тя трепна, когато нещо топло капна върху ръката ѝ и разбра, че това е сълза. . .

На другия ден няколко души селяни стояха пред хана, гледаха подир една кола, която се отдалечаваше по пътя за града, и говореха дали ще се върне, или не Палазов, частният учител в Бигленци, който беше заминал с тая кола наедно с г-ца Шмид. Друга кола, натоварена с багаж, стоеше пред хана, готова да тръгне. С нея беше останал артистът, който още от сутринта беше започнал да пие и все се потриваше в хана.

Коларят, изгубил търпение, извика няколко пъти, след туй шибна конете и колата потеглн. Веднага из вратата на хана тичешката изскочи артистът, изблещи се на децата, които бяха се насъбрали, и за да им направи по-голям смях, изправи се на ръце и заходи с нозе нагоре. След това той се метна на колата и направи нос на селяните, които се смееха.

— Ей на! — каза един от тях. — Чудим се какво ще прави даскалът — ще прави туй, каквото прави и тоя. И той е палячо като него. Търкулила се тенджерата, че си намерила похлупака. Не, казвам ви, той няма да се върне.

Сарандовица, която беше наблизо и чу тия думи, погледна селянина, който беше ги казал, погледна в земята, помисли нещо и без да се намеси повече в разговора, прибра се в хана.

Врагове

Случи се тъй, че когато Христо Месечката влезе в Антимовския хан, там нямаше никой и той, вместо да седне, изправи се при вратата и започна да си прави цигара. Сарандовица, младата, както си пишеше в тефтеря, погледна го набързо, позасмя се и каза:

— Добре дошел, дядо Христо! Какво ново?

— Новото е, че турският султан се потурчил. Всичко е наред, само на кьосето мустаци няма да поникнат и на келявия коса.

Сарандовица обърна цялото си лице към него, погледна го с черните си очи и се засмя:

— Ех и ти, дядо Христо. Друго кажи, друго. Ти барем ходиш по селата, всичко знаеш.

— И друго да ти кажа тогаз: вчера сърненци и бистричани щяха да се избият. Голям бой беше. Карат се за мера, ама тази кавга е по-стара и от мене, и от баща ми. Тъкмо минавах оттам, та ги гледах. Като тръгнали ония плугове и от едното село, и от другото, като антилерия. И на коне препускаха някои напред, също като на война, а отзад идеха пешаците и гълчаха, като че беше турска сватба. Спрях коня, па ги гледам. Като стигнаха до синура. . .

— Ама защо се карат?

— За земя, за едно парче нива. И да речеш, че е голямо, а то таквоз малко парче, че ако някое магаре се отъркаля в него, опашката му ще остане отвън. Ама човешки инат нали е — нито едните го дават, нито другите, и едните искат да го орат, и другите, затуй изкарали и плуговете. Та ще ти ка-

жа, спрях се и ги гледам. Като додоха до синура, излязоха по няколко напред и се запънаха един срещу други като петли — карат се. Че като извикаха отзад едните ху-у и другите ху-у, че като се счепкаха — кармакарашик станаха. Играят ония ми ти сопи, ти казвам, като че брулят круши.

— Боже господи! Че те трябва да са се избили!

— Не, нищо не им е. Защото, ако от сто души половината са луди, другата половина са мъдри. Влязоха помежду им и ги разтърваха. Ама все пак счупени глави и ръце има. Сега ще се съдят.

— Ще пълнят джобовете на адвокатите.

— Ти остави туй, Василке, ами ако имаш нещо, дай ми да си хапна, че гладна мечка хоро не играе.

Сарандовица мръдна тънките си вежди и само с глава направи знак, че няма.

— Нямаш! И ме караш да ти разправям новини, а! Хубава работа! Хе, друга беше майка ти, покойната, бог да я прости и вечна ѝ почивка на място злачно и покойно. Каква жена беше — де-отде, ще намери и ще те нахрани. Друго ако не, барем едно гърне боб ще стои и ще ври на огъня. А ти — нямам. Че като съм гладен, как да ти пия киселото вино!

Месечката се разсърди и мина навътре в кръчмата.

— Добре дошел! — поздрави го Калмука.

— Добре дошел! Кажи ми на добър час, защото си отивам. Това не е хан.

— Я чуй бе, адаш — каза Калмука, — на колко години си? Все искам да те питам. Аз бях млад и остарях, а ти все тъй си седиш. На колко си години, а?

Месечката не му отговори. Но Калмука право казваше — никой не можеше да каже на колко години е Месечката. Беше възнисък, слабичък човек със съвсем бели коси, със сини ясни очи и ниско подстригани мустаци. Бозявите му потури бяха изтъркани, но много чисти; беше и с високи калцуни, каквито никой вече не носеше. Месечката беше прекупвач, но по-скоро вършеше не търговия, а бабер-

куваше подир истинските търговци — купуваше туй, което останеше: някой слаб добитък, някоя повредена кожа. Но той обичаше да купува стока, продадена от нужда. Запали ли се главата на някой сиромах, току виж, че Месечката усетил и иде като орел на мърша.

Калмука не дочака отговор, пък и скоро забрави за какво беше питал. А Месечката още мълчеше от яд и гледаше през прозореца. «Трябва да се хапне нещо — мислеше си той, — не може!» И тъкмо когато се канеше да се обърне към Сарандовица и да опита с молба, пред хана издрънкаха няколко каруци. Слязоха десетина души селяни и между тях двама с вързани глави.

— Ей ги бистричани — каза си Месечката, — отиват да се жалват. Ей ги и ранените.

Бистричани влязоха, като продължаваха разговора си, започнат още из пътя.

— Ний всичко ще му разправим — говореше дядо Иван Титев, който ги водеше. — Ще му разправим, пък той, абокатина, си знай работата. А ти, Недьо, и ти, Иване, щом слезем в града, ще идете при доктора, да ви прегледа главите и да ви даде свидетелство. Хайдутите с хайдути, не ги е срам! Мечкадари! Ще ги научим ний тях, чакай. . .

— Сърненци ли ще съдите? — обади се Месечката.

— Ще ги съдим не, ами оттатък ще минем. Ще бягаме, догде ни паднат калпаците от главите. И на децата си ще оставим да ги съдят! Туй хора ли са? — Хайдути.

— Какво искаш от тях, когато в гора живеят — обади се други. — Дай им да вадят кози и на гайди да свирят, чунким гайда става само от козя кожа!

— Туй им дай: гайди и пехливанлък.

Като насядаха около две маси, бистричани наизвадиха шарени торби и наизкараха от тях какво не: червени набъбнали самуни, сирене, солена сланина. Някои разгънаха кенарлии пешкири и из тях

се показаха варени кокошки с по едно малко гаванче сол.

Месечката погледна това ядене и очите му останаха над масата. Изведнъж сините му хитри очи засвяткаха и като застана срещу бистричани, той извика:

— Право кайш, дядо Иване! Таквиз са те, сърненци — прости хора. А пък за гайдите им — за тях аз да ви разправя!

Бистричани се вслушаха.

— Една година — започна Месечката — отиват сърненци за сол в Силистра. Купили сол, натоварили талигите и си тръгнали назад, а като дошли до Канарата — там знайте каква гора има, — спрели и пуснали конете. Понавлезли в гората, уж да си отрежат по някоя пръчка, а намират клен и започват да правят гайдуници. Правят гайдуници, опитват ги — гората ечи от пищялки. Завалява дъжд, солта се топи, ама кой ще усети — гайдуниците пищят из гората. Когато най-сетне дошли, какво да видят; под всяка талига локва, а от солта ни помен!

Бистричани се засмяха. Засмяха се дори и двамата с вързани глави. И тъй като смешното го почувствуваха малко по-късно, смехът им се повърна по-висок и по-весел.

— Да си жив, Христо! — викаше дядо Иван Титев с насълзени от смях очи. — Гайдуници, а солта се стопила. . . Ха-ха-ха! Сполай ти за приказката, човече. Я чуй, Христо, ти може да си гладен, ела да си вземеш от хляба ни. Ха така, кани се сам. Булка, дай една чашка и за дяда си Христа!

Бистричани ядоха и пиха, яде с тях и Месечката. Но тъй като те бързаха, завързаха торбите си, посмяха се още за гайдуниците и заминаха за града.

Като много стари хора, Месечката имаше обичай да си приказва сам на себе си и когато бистричани бяха си излезли, той си каза с глас:

— Христо, хубаво си похапна! А, Христо, хубаво си похапна!

Не се мина дълго време, други каруци спряха

пред хана: бяха сърненци. Най-напред те поличаха със силните си гърлести гласове. Като че не си приказваха, а се караха. Влязоха едри, снажни хора, с големи калпаци, мустакати, небръснати. Но всичко, каквото имаха отгоре си, беше ново — червени антерии, потури от яка аба, бели като сняг навои. Те пък на свой ред ругаеха бистричани. И макар да познаваха Месечката, възбудени от омразата си, гледаха го като враг.

— Юнаци, позакъснели сте! — каза им меко Месечката. — Малко да бяхте преварили, щяхте да сварите тука бистричани с дяда Иван Титев.

— Тук ли бяха?

— Тук ами. Като усетиха, че идете, офейкаха.

Сърненци се засмяха. И те, като бистричани, извадиха още по-големи торби и започнаха да ядат.

— Тия бистричани са тънки хора — започна Месечката. — Слаби хора, обули се в панталони като дилафи и на нивата ходят с калеври. И страхливи са. Те, кога доде мечка в тяхното село, всички лягат да ги тъпче за страх. Ама знайте ли защо?

Сърненци дадоха ухо.

— Да ви разправя. Една година докарват пак цигани мечка, прибрали се да нощуват и вързали мечката. Ама дивеч нали е, мечката се отвързала, повлякла синджира и избягала. Тук-там, вмъква се в курника на Васил Консула, нали го знайте?

— Знаем го де, е?

— Разкрякали се кокошките, а Консула рекъл: «Лисица е!» Отива и отваря курника. Доде Василица изнесе свещ, Консула видял, че онуй нещо взело да бута капака на курника отвътре и той дал гръб и подпира. «Бре, жена! — рекъл — туй голямо нещо е, трябва да е на кръстника шопаря!» А като подала Василица свещта и погледнали, какво да видят: мечка! Беж в къщи, заключват се и викат: «Мечка!» Чуло се от комшия на комшия и цяло село завиква «мечка!» чак до сутринта. А мечката се била заплела със синджира си в курника и там си

седи. Дошел циганинът и си я прибрал! Наскачали тогаз бистричани — ще го убият. Десет наполеона му взели за една кокошка, удушена от мечката, и то не че струва толкоз, а за страха, дето го теглили цяла нощ!

Още преди да свърши Месечката, сърненци се превиваха от смях, а когато свърши, те като че не се смееха, а виеха като вълци.

— Да живееш, Христо! Сто години да живееш! — викаше най-старият сърненчанин. — Хай да теземе мътната, ще ме накараш да умра от смях. Я ела, ела си хапни от хляба ни. . .

— Аз вече хапнах — каза Месечката и тъй като Сарандовица се смееше, той я погледна и ѝ смигна, — не съм гладен, ама ако почерпите, пийвам едно винце.

— Булка, дай му пол ока вино!

Заръчаха вино и на Калмука. Ако имаше други в кръчмата, и на тях щяха да поръчат. Калмука дигна чашата си и тъй като не през всичкото време беше слушал какво се приказва, рече:

— Наздраве ви, драги гости! Сърненци ли? Да пукнат тия мечкадари!

Той пи, облиза се и се заоглежда, като че беше казал нещо много хубаво. Добре че сърненци не го чуха. Но един се обади:

— Какво, какво? Какво дрънка тоз?

— Пиян е човекът — рече Месечката, — не знае какво приказва.

Калмука разбра, че е сбъркал, захапа брадата си и замълча.

Сърненци тръгнаха да си отиват. Старият, който ги водеше, смръщи вежди и каза: «Щом стигнем, Керане, ще отидете на доктора, ти ще си покажеш ръката, а ти, Стойо, покажи де си ръгнат. Кажи, че имаш счупено ребро.»

И те заминаха с каруците си, които също бяха като за хора като тях — обковани с желязо, тежки като топове, с буйни, охранени коне.

Месечката остана сам, усмихваше се и нещо си

бъбреше сам на себе си. Калмука слезе от пейката, дойде при него и му каза:

— Какво е станало бе, адаш? Какво се лютят тия хора?

— Хей, Калмук, Калмук! — рече Месечката, — ти като че от гроб излизаш. Че аз го казах вече и ядох, и пих, а ти чак сега ме питаш!

Сарандовица младата се смееше.

Една торба барут

Янко, разносвачът на пощата, беше се отбил до хумниците, за да остави едно писмо на дяда Моска. След като повика няколко пъти, из една яма между разхвърляните камъни, напечени от слънцето, се показа дядо Моско и Янко можа да забележи колко е отпаднал и колко очите му лъщят, като че вътре в тях бяха се насъбрали сълзи. Такова умно и замислено лице дядо Моско имаше винаги, когато не беше пиян. Човек би казал, че той е чиновник, че е търговец, че върши всичко друго, но не и че се трепи да вади камъни.

— Дядо Моско — рече Янко, — имаш едно писмо.

Дядо Моско пое писмото, прочете го отвън, попревъртя го измежду пръстите си, но не го отвори, а го сгъна и го тури в джоба на жилетката си. После седна и започна да си прави цигара.

— Какво прави кмета, Янко?

— Какво ще прави кмета — яде и пие. Ти, дядо Моско, май често зе да получаваш писма. Да не се е уредила работата ти? Хайде де! Дано вземеш милионите, дето си приказвал за тях, та и ний покрай тебе да видим добро.

Дядо Моско се усмихна някак горчиво и махна с ръка. Той гледаше надолу към дола, гдето беше старото турско теке, заобиколено с крушови дървета. Сега тия круши бяха се разлистили като китки, младата трева под тях също тъй се зеленееше. Топло беше, от слънце не можеше да се гледа.

— Хубаво време, Янко. Я чуй кукувицата!

— Кука. Стопли се времето, кука. Нали има приказка: доде кукувицата не клъвнела крушово листо, не закукувала. Аз трябва да си ходя, че имам работа. Сбогом, дядо Моско!

Янко метна чантата на гърба си и заслиза надолу из баиря. Той пак си спомни за насълзените очи на дяда Моска и се замисли. Ето тук, по тоя баир, откак се помни Антимово и Антимовският хан, копаяха хума. Хубава хума беше, разнасяха я и я продаваха по всички села наоколо, но колкото и да беше хубава, все пак си беше хума и нищо повече. Но ето, една пролет, преди две години, дойде дядо Моско. Важен човек беше, с дълго черно палто, с чадър. Отидоха с кмета на хумниците, мериха, забиваха колчета, писаха. Най-после се чу, че хумниците се дават само на дяда Моска. Пак хума щял да вади, но в нея имало и нещо друго, много скъпо.

Започна се голяма работа, с много пари, с много хора. Разкопаха дълбоко ровове надлъж и напреки, изнасяха пръстта с колички, трупаха на една страна хумата, на друга — камъните. Колко дъски и греди се похабиха само за подпорки и за скели! Направиха барака и в нея живееше надзирателят на работниците.

Сам дядо Моско се настани в Антимовския хан. И нали имаше пари — започна се ядене и пиене всеки ден. От извадената хума натовариха цял керван коля и я изпратиха някъде. Казваха, че било мостра и ако я харесат фабриките, тогаз щяла да почне истинската работа, а дядо Моско щял да вземе милиони. И работниците все копаяха. Надзирателят се разправяше с тях, а дядо Моско не излизаше от хана, като че беше се венчал за Сарандовица.

Но всяко нещо си има край. Отговор от фабриките не дойде. Дядо Моско ходи, връща се, но едно беше ясно: нямаше пари. Работата спря, работниците се разотидоха, надзирателят напусна.

Сарандовица и тя обърна гръб на дяда Моска. Той се изнесе от хана и оттогаз заживя в бараката на хумниците. Дядо Моско се пропи съвсем. Инстру-

менти, колички, дъски и греди — всичко се пренесе в хана на Сарандовица и оттам се изгуби. А когато и това не стигна, след като продаде готовата хума и готовите камъни, дядо Моско започна сам да вади камъни. Продаваше ги и каквото изкараше — изпиваше го.

Янко още веднъж се обърна и погледна към хумниците: чуваха се тъпи удари на лом. Защо дядо Моско не прочете писмото си, а се е заловил пак за работа? Янко погледна, после се обърна и пое пак пътя си.

А дядо Моско наистина се залови за работа, щом Янко замина. Искаше да остане сам, не бързаше и да прочете писмото. Знаеше отгде е, знаеше дори какво пише в него. Но той не можа да издържи много, излезе от ямата, отвори писмото и започна да го чете. Ръцете му затреперaха. Не дочиташе думите, бързаше. Искаше му се и да прочете писмото, и ако може, тозчас да го забрави. Замислен и загледан пред себе си, той сгъна бавно писмото и го тури в джоба си.

Не всичко помнеше вече, нито искаше да го помни. Но останаха думи, които и сега, като нажежени, се въртяха пред очите му:

«Прави, струвай, ела си. . . Димка е болна, аз по цял ден ходя по чужда работа, срам ме е да гледам хората. . .»

Дядо Моско се замисли, сви се и като че се смали на мястото си. Той пак гледаше към зелените круши, но не виждаше нищо. Не чуваше и кукувицата. Да работи той повече не можеше. Стана, наметна си палтото и бавно се упъти към Антимовския хан.

Като стигна там, той тъй тихо, тъй незабелязано се промъкна и се сви в едно кьоше, че отначало никой почти не го видя. Пък и малко хора се случиха в хана. Имаше няколко селяни, които скоро излязоха, а на една маса седяха Палазов, частният учител в Бигленци, и Червенаков, когото селяните, кой знай защо, наричаха Рогачът. Той беше едър, рус човек, със сини очи, но отпуснат и немарлив в облеклото си.

Лошото е, че и той, и Палазов бяха закачливи хора, а на дяда Моска поне сега не му беше до шега.

Не мина много време, Палазов го забеляза и като побутна Червенакова, рече:

— Старецът дошел. Я го виж какъв се е окумил, като петел на дъжд.

Червенаков погледна дяда Моска отдолу нагоре над очилата си и каза:

— Какво имаш бе, дядо Моско, да не си болен?

— Нищо не ми е, камъни вадя, уморен съм.

И да им покаже, че не му се приказва, дядо Моско отвърна погледа си от тях и се загледа пред себе си. Но че имаше нещо — имаше. Много замислен беше.

Сарандовица младата мина, за да занесе ракията, която дядо Моско си беше поръчал. Откато беше се стоплило и беше хвърлила кюрка и вълнения сукман, Сарандовица изглеждаше по-тънка, по-стройна и по-гъвкава, също като змия, сменила кожата си. Косите ѝ трябва да бяха намазани с нещо — тъй лъщяха и тъй бяха черни като бъз. Че се усмихваше, това не беше нещо ново — тя винаги си беше засмяна, — но очите ѝ сега светеха, като че в тях имаше нещо от слънцето, което грееше навън.

— Василке ма — рече Червенаков и цял се ухили. — Че погледни и нас, ний хора не сме ли?

— Че нали ви гледам, какво искаш?

— А, гледаш ни. Все на прага стоиш и навън гледаш. Знам аз, знам кого чакаш. . .

Сарандовица се засмя и пак отиде на вратата. Тя знаеше, че я гледат, и се усмихваше.

— Матея чака — рече Червенаков. — За него се е докарала тъй.

— Може да е за дяда Моска.

— Не за него, даскале. Нито е за мене, нито е за тебе. Ние сме си минали по реда, уволнени сме. Светът е като стълба: едни се качват, други слизат.

— Не стълба, а колело — рече Палазов.

— Нека да бъде колело. Искам да кажа, че едно време беше на почит дядо Моско, ама сега не е. Сега е Матея от Преселци. А дядо Моско пусна корени

тук и не мърда. Пък и ти, даскале, нали беше бягал с оная, артистката от цирка, и пак се върна. Тъй сме всички. На всички ни е направена една и съща магия — ходим де ходим, пак около Антимовския хан обикаляме. Въртим се около Василка, като харманджийски коне около стожер. Не е ли тъй?

— Тъй е. Само че сега Василка повече се върти около Матея, отколкото той около нея.

— И тъй да е, даскале, пак не си ти, не съм и аз. Матея сега е господар. Наистина, дали има година, откато се помина баща му? Няма — защото се помина току пред жетва. Бог да го прости бай Матаке, добър човек беше. И знаеш ли как умря? Отива в града за оракчии. А гъсти бяха житата тогаз, работници не се намираха. Пазарил двайсет души, а като се върнал в Темелковия хан, научил се, че се пометнали и отишли при други. Ядосал се, а силен, як човек беше, пък и горещо било, извадил кърпата да си обрише потта, пада и умира. От дамла.

Една силна прозявка се чу над тях и две дълги ръце се запротягаха и закършиха. Беше Калмука.

— Таквоз нещо е света, какво се чудите! — каза той. — Кому както е писано. . . Бей, вий сами се черпите, сами си пийте, хич не помисляте, че има и друг човек при вас. . .

Преваляше пладне и малко по малко ханът започна да се пълни със селяни. Едни се връщаха от воденица откъм Батово и носеха в колата си чували с брашно и ярма. Други идеха от града и носеха едри камъни сол, въжа, нови коси. И всички бяха весели, защото из целия път очите им нищо друго не бяха гледали освен злака на житата. Добре отиваше годината. Повечето от тия селяни бяха сърненци и, дето се казва, пей даваха за кавга.

Влезе и един бистричанин, Петко Дуков, богат човек, и като искаше да бъде по-далеч от сърненци, седна при Червенаков.

— Откога те търся, Рогач — рече той, — искам да ми продадеш една жетварка.

Червенаков това и чакаше и веднага се залови за работа.

Не мина и половин час, и кръчмата се изпълни със страшна глъчка. Приказваха всички: на едно място се караха, на друго — пееха. Дядо Моско беше вече друг. Пийнал, развеселен, той ходеше от маса на маса, приказваше с всички, пиеше с всички. А дето пееха, пееше и той. . .

— Дядо Моско — питаше го някой, — какво вадиш сега от хумниците — злато или сребро?

— Хума вадя. Хума искаш ли?

— Ами пообръсни се да те хареса Сарандовица! — казваше други. Дядо Моско се хващаше за побелялата си остра брадичка и се смееше. Той забеляза, че Червенаков гледа към него, и му извика:

— Рогач, стига обира хората!

И тъй като Червенаков беше погледнал съвсем случайно към него и дори не беше го забелязал, дядо Моско се разсърди и му извика:

— Аз ще ти счупя рогата тебе!

С кавги, с разправии, като тръгваха и пак се връщаха, сърненци най-после си отидоха. Тогава и богатият бистричанин се накани да си ходи и важен, какъвто беше през всичкото време, посочи с очи към дяда Моска и попита нисичко Червенакова:

— Какъв е този човек?

— Изгубен човек. Пияница.

Червенаков сниши гласа си и започна да разказва още нещо. Най-после си отиде и бистричанинът. Доволен, че беше успял да продаде една жътварка, Червенаков потърка ръце, засмя се и потърси с очи дяда Моска. А дядо Моско беше сложил главата си на една маса и беше заспал. Дойде Палазов и след като двамата с Червенаков погледаха дяда Моска и се смяха, като го слушаха как хърка, седнаха пак и се разприказваха. В кръчмата бяха останали малко селяни.

Додето в кръчмата имаше шум, дядо Моско спа, но щом стана тихо, той се събуди и погледна. Още беше пиян и му се струваше, че вижда сън: около

една маса седяха и се хранеха — Червенаков, Палазов, Сарандовица и още един млад човек, с тъмни черни мустачки и с мека, малка брада. Кой беше тоз човек? Дядо Моско бавно и тежко си спомни. Отведнъж го обзе яд и кръв нахлу в главата му: момъкът беше Матея от Преселци. Откато баща му се помина, той през ден, през два идеше в хана. Ето кой беше най-драгият гостенин на Сарандовица. Той е богат, има пари. Но отколе ли беше? И той е седял тъй и срещу него пак тъй е седяла Сарандовица.

Дядо Моско удари с чашата по масата.

— Василке, дай ми едно шишенце ракия!

И тъй като тънките вежди на Сарандовица се понамръщиха, дядо Моско завика по-високо:

— Стани и самичка ми го донес, чуваш ли? И аз имам пари!

— Дядо Моско — рече Палазов, — ти хубаво си поспа, какво сънува? Милионите ли?

Всички се обърнаха към дяда Моска и се засмяха. Но Матея от Преселци не го и погледна. Дядо Моско се разсърди повече, очите му пламнаха като въглени.

— Василке, дай ми ракия, ти казвам. Да ми я донесеш ей тука ѐ. Не ме карай да си отварям устата и да ти казвам кой съм и какъв съм!

Сарандовица се позачерви и пак посви тънките си вежди.

— Стига — рече тя. — Нямам вече ракия.

— Нямаш? Нямаш?

Дядо Моско стана, заплете крака и тръгна към Сарандовица. Матея и сега не погледна дяда Моска, но гледаше Сарандовица и едва-едва се усмихваше. Разсърдена, Сарандовица погледна към дяда Моска, който все идеше към нея, обърна се назад и очите ѝ срещнаха очите на Калмука. Направи ли му знак, или не — не се разбра, но Калмука веднага се свлече от пейката, пресрещна дяда Моска и го затули с грамадния си ръст.

— Мирувай де, Моско, мирувай, ти казвам —

говореше му той, — седни си, седни си на мястото, българино!

И като го избутваше пред себе си без всяка мъка, като че беше дете, Калмука се обърна и пак погледна Сарандовица, тя му кимна и му посочи вратата. Тогава Калмука сграби дяда Моска и го изнесе навън. Той искаше да каже нещо, но не се чу, защото всички, освен Матея, се смееха.

След малко Калмука се върна.

— Отиде ли си? — попита Червенаков.

— Къде ще си ходи? Пиян човек. Падна там до плета и заспа.

Червенаков се засмя. Всички взеха чашите си и когато се чукаха, Сарандовица и Матея се усмихнаха и се погледнаха един други в очите.

Няколко дни по-късно Янко, разносвачът на пощата, пак се отби на хумниците, но тоя път не донесе писмо и доведе едно четиринайсет-петнайсетгодишно момче. Дядо Моско се случи тъй пиян, че едвам можа да познае, че това момче е син му, Йонко. Той го гледаше с мътен, пиян поглед, искаше да каже нещо, но не смееше да проговори, защото усещаше езика си надебелял. Той си легна и заспа. Когато след няколко часа се събуди, той беше пак добър, разумен и натиснат от срам и мъка, с насълзени и замислени очи, заразпитва момчето за всичко. И гледаше вехтите му и закърпени дрешки и преглъщаше нещо, което задавяше гърлото му.

— Димка е много болна — рече пак момчето. — Мама каза да си додеш. Да си идем наедно.

— Ще си идем, Йонко, ще си идем. Още утре ще приберем едно-друго и ще си идем.

Него ден дядо Моско работи малко и надвечер, когато старите му привички се обадиха пак, той се накани да иде към хана.

— Тате — каза Йонко, — да не ходим на кръчмата. Мама тъй заръча. . .

— Не мога бе, синко, какво да правя. Аз няма да пия много. Ще поседим и ще се върнем.

Но, както винаги, дядо Моско се напи. А драго

му беше, че има такъв син, и все за туй приказваше на Сарандовица.

На връщане той се поспирваше из пътя, залиташе и като махаше срещу сина си ръце и го гледаше със страшни очи, викаше:

— Ка-а-ак! Ти ще ме учиш! Ти ще заповядаш на баща си! Магаре! Да мълчиш!

Дядо Моско все отлагаше заминаването си. Момчето беше кротко, послушно, примири се и започна да помага на баща си. А тъй като дядо Моско, за да разкъртва камъните, си служеше с барут, тия страшни гърмежи забавляваха момчето и то още повече се увличаше в работата си. И двамата, баща и син, наедно работеха, наедно спяха в бараката.

Дните минаваха един след други. Понякога валеше дъжд, отначало с гръмотевица и вятър, после се уталожваше, над полето се носеха мъгли и дъждът валеше ситно и тихо. Навсякъде по бурените и по тревата, по листата и дърветата, сълзяха капки. Скоро пекваше слънце и сега поляните светваха още по-зелени. И друга зеленина се виждаше зад тях — нивите. Но те не бяха светлозелени като тревата, а помрачени, почти синкави, разлюлени като море. Селяните, които от разни пътища идеха в хана, носеха тоя цвят и тая ширина в очите си. Чуваше се само «Сполай на бога» и виното се пиеше с големи чаши. Дядо Моско също пиеше и също се радваше на житата. А до него седеше Йонко, с хубаво изгоряло от слънцето лице, с широко разкрити, плахи очи.

Измъчван от срам и разкаяние, дядо Моско почти всяка сутрин казваше:

— Йонко, довечера ще си приберем едно-друго и утре ще си отидем.

Йонко беше свикнал с баща си, решаваше се и да се шегува с него и казваше:

— Ще отидем до хана и ще се върнем.

Един ден Янко пак донесе писмо на дяда Моска. Тоя ден той толкоз се напи, че му прилоша и падна под масата. Сарандовица дръпна настрана момчето,

заведе го в къщи и тъй като тя се грижеше за него и го переше, даде му чисти дрехи да се преоблече, нахрани го. После се върна да види дяда Моска. Калмука беше го изправил и беше го сложил да лежи на пейката, но на мястото, дето беше паднал, Сарандовица намери едно писмо и — грях не грях — взе и го прочете.

След туй отиде на тезгяха и се замисли. После пак разгъна писмото и дваж-триж прочете едни и същи думи: «Димка е по-зле, аз се убодох и не мога да работя. Ако щеш си ела, ако щеш недей, само детето изпрати, Йонко да си дойде. . .» Сарандовица сгъна писмото и се замисли.

Рано на другия ден Червенаков беше при дяда Моска на хумниците. Не каза ни една шега, не се засмя. Взе настрана дяда Моска и дълго приказва с него. След туй дядо Моско се върна и каза на Йонка:

— Йонко, отиваме си. . .

Нямаше какво да прибират, приготвиха се и се качиха на колата, която Червенаков беше докарал. Най-напред спряха, разбира се, на Антимовския хан. Все тъй весела, Сарандовица седна при тях и каза:

— Тия дни си правих сметка. Намерих, дядо Моско, че си ми оставил едни пари, а аз съм забравила да ти ги върна. Ей ги нà, вземи ги — и тя му подаде доста голям възел.

Дядо Моско не можа да си спомни нищо за тия пари и не искаше да ги вземе. Но той беше станал тъй кротък, тъй добър, че отстъпи на придумванията на Червенаков и Сарандовица и взе парите. След туй се почерпиха и тръгнаха. Дядо Моско седна в каруцата прегърбен и свит. Когато колата потегли, Йонко се обърна и размаха шапката си, но дядо Моско не се обърна. Червенаков и Сарандовица стояха пред хана. Отнякъде при тях беше се явил и Палазов.

— Да отиде да си гледа децата — рече Сарандовица. — Наказах се с този човек.

— Придумахме го, отиде си — рече Червена-

ков. — Само, не знам. . . Страх ме е да се не върне.

Сарандовица погледна Червенакова, погледна още повече Палазова и очите ѝ светнаха.

След два деня, пред обяд една кола спря пред хана и от нея слезе дядо Моско. Сарандовица го погледа, погледа, спомни си думите на Червенаков и не каза нищо. Пък и дядо Моско беше пиян. Но той се държеше кротко, очите му бяха хлътнали, трескави и натъжени.

— Изпратих момчето, пък аз се върнах — разказваше той на Сарандовица. — Настаних го в трена, изпратих го. Парите не похарчих, не бой се. Дадох му ги всичките. А аз се върнах. Не мога да си ида тъй — я ме виж. Взех си една торба барут, ще повадя малко камъни, че тогаз.

Жътвата беше дошла. Нямаше селяни в хана. Ако някои се отбиеха, не пиеха, не приказваха и не се бавеха много. А като виждаха ракия пред дяда Моска, гледаха го тежко и навъсено. Сарандовица също не продума на дяда Моска. Дори Калмука, както си дремеше в кьошето, поотвори очи, но като че не го забеляза и пак затвори очи. И в този хан, гдето беше прекарал толкоз време, дядо Моско се усети отритнат и непотребен, усети се чужденец.

Той пи много, но за чудо не падна и можа да си отиде, без да политне. Носеше със себе си и торбата барут, който беше купил от града.

Отиде си към пладне. Беше горещ ден. Надвечер силен гръм разтърси земята и всички прозорци на Антимовския хан потреперαха. Помислиха, че е гръм от небето, че иде дъжд, но беше ясно. Малко по-късно точно по посока към хумниците се издигна черен и страшен облак от дим.

Пръв от тая страна доде Янко и зачервен от умора каза:

— Чухте ли, като гръмна? Запалил се барута на дяда Моска. Извадиха го изгорял, черен като въглен.

След туй Янко добави:

— Бог да го прости, сиромаха. Не се знай как е

станало, дали, като е бил пиян, е хвърлил цигара. . . Как е станало, не се знай. . .

Сарандовица стоеше зад тезгяха и слушаше. Изпървом побледня, после лицето ѝ се зачерви и за да си намери работа, бързо започна да търка с кърпа по тезгяха. Тъй беше залисана, че не внимаваше какво прави.

— Ох! — извика тя и стисна пръста си. — На̀, порязах се зарад тоя човек. В ножчето се боднах. . . Разбира се, че ще изгори, такъв пиян човек. . . Ох, как се убодох!

Тя тъкмо свари да превърже пръста си, и една кола с хубави сиви коне спря пред хана. Беше Матея от Преселци. Сарандовица пооправи косата си, усмихна се и се загледа към вратата, отдето щеше да се покаже Матея.

Среща

Една вечер, когато слънцето беше превалило и сенките от стрехите бяха се проточили надълго, в Антимовския хан влезе един непознат и малко чудноват човек. Такъв пътник не бяха виждали да се отбива тъдява. Той беше съвсем побелял човек, прав още, висок и по всичко приличаше на стар военен. Облечен беше, както всички селяни наоколо, с антерия и къса аба, но вместо с потури, беше обут с тесни бозяви панталони и с чизми до над колената. Най-чудното у него беше туй, че едното му око — види се, не само ослепяло, но и страшно обезобразено — беше прикрито с парче кожичка, завързана с черна нишка около главата. Другото му око гледаше бодро и живо.

Непознатият пристъпи няколко крачки, тежко, натъртено, като че чакаше да звъннат махмузи под краката му, и по навик държеше лактите си малко разперени, както правят бабаитите, като че пазеше да не закачи сабята и кобура на револвера си, каквито той нямаше сега на пояса си. Той се спря сред кръчмата и се огледа. Не му беше до хората, а гледаше кое как е и като че си припомняше нещо отколешно. Радостна светлина загоря в единственото му око.

По това време в кръчмата се случиха само Киро Котомана и Иван гайдарджията от Антимово. Макар и да беше рано, те бяха пили нещо, Иван дори беше свирил, но тъй като не Киро беше черпил, а друг човек, когото бяха изпратили, Иван беше смачкал гайдата си и я прибираше във вулията си.

Още щом влезе непознатият, Киро го загледа, замига със зачервените си клепачи, па скочи:

— Аха! — извика. — Има си хас! Или аз не видя добре, или моя приятел се е изменил много. Не си ли ти Витан Чауш? Старши полицейски стражар! Началник на контрашайка!

— Аз съм — рече непознатият. — А ти си Киро от Антимово?

— Витане! Братко!

И като се спусна към пътника, Киро залови ръката му и я раздруса, но и на двамата това се видя малко и те се прегърнаха, прегърнаха се по обичая, зает от турците, като до три пъти опираха главите си ту до едната, ту до другата страна на гърдите си. После се загледаха, зарадвани, развълнувани, и не знаяха какво да си рекат.

— Двайсет години не сме се виждали — каза Киро. — Ама какво имаш? Какво ти е станало окото?

— Ех, тя е дълга история. Ще ти разкажа, защото тук, по тия места, стана то. Ама нека по-напред да седнем и да се почерпим, както му е реда.

Сарандовица дойде да очисти масата. Тя беше видяла всичко и неволно обзета от онова уважение, което мъжественият вид на стареца вдъхваше, гледаше го с любопитство и по навика си се усмихваше, позачервена и хубава.

— Какво ме гледаш? — каза ѝ Витан Чауш. — Не ме познаваш, ама аз те зная от малка. Сякаш че гледам майка ѝ, старата Сарандовица — рече той на Кира. — И тя беше такава.

— Витан Чауш е тоя — рече Киро. — Не го ли помниш, Василке?

Сарандовица се позамисли:

— Витан Чауш! А, зная, мама ми е разправяла. Зная. Ами как се казваше оня, хайдутина. Солак, Солака. Как беше?

— Солаколу Реджеб. Помниш го и него. И аз го помня и няма да го забравя, додето съм жив, защото той ми извади едното око.

— Ама как стана? — попита пак Киро.

— Чакай, има време. Булка, дай ни вино. Опечи и нещо соленичко. Защо скри гайдата, приятелю. Я я надуй. Изсвири ни нещо. Ама не ща от новите песни, от гражданските. Стара песен ни изсвири, жална, хайдушка песен. Булка, двайсет години не съм дохождал тука, лицето на майка ти като че виждам. Донес ни от хубавото вино! Хайде надуй гайдата, приятелю!

Иван наду гайдата, запука и заоправя ручилото. И след като успя да намери и да даде най-верния и тържествен тон на исото, като започна свирнята и послуша гайдата с наведена към нея глава, той запя:

Стар Димо на двор седеше,
на двори, под бял трендафил,
бяла ракия пиеше. . .

— Бре, бре, брееe! — провикна се Киро.

Витан Чауш сложи ръка върху колената си, до които стигаха тежките му юфтени чизми, подпря главата си и се замисли. Очите му се разгаряха весело и светеха. Котомана беше далеч от такива юнашки настроения, но виждаше, че това прилича на човек като Витан Чауш, и затова мълчеше и пазеше приличие. Мълчешката, защото и да приказват, не биха се чули, приятелите поемаха пълните си чаши, чукаха се и пиеха. И пак слушаха песента. Най-после Витан Чауш махна с ръка и каза на гайдарджията:

— Стига. Почини си малко.

Гайдата млъкна. Витан Чауш огледа още веднъж кръчмата с едното си око, в което сякаш имаше една сълза, и каза:

— Сега да ти разкажа, Киро, за каквото ме питаш. Нали помниш, когато Солаколу Реджеб мина откъм Камчията и доде насам. Започна да прави големи пакости. Той и тука е дохождал, в тоя хан. . .

Изведнъж една ръка се простря над главата на Кира и един силен гърлест глас извика:

— Витане! Витане! Добре дошел бе, гостенино! Не те забелязах по-рано, зло да те не види. Добре дошел!

Беше Калмука. Рядко, много рядко бяха го виждали тъй развълнуван.

— Видях те, като влезе, ама не те познах — продължаваше Калмука. — А като чух, че спомена Реджеба, като че се събудих. Знам го, как да не го знам! Че нали доде една нощ тука да търси Вълка вълнарина? Хвана най-напред мене и ме върза ей на тоя дирек. Позадрямал бях и доде дода на себе си, вързаха ме. А Вълко беше се прибрал в одаята и спеше, на кръста му имаше пълен кимер с жълтици. Нали беше тъй, Витане?

— Казвай де, казвай!

— Какво да кажа. Той щеше и парите му, и главата му да земе, ама го отърва ей на тая майка ѝ — Калмука показа към Сарандовица, — старата, бог да я прости. Седна при него, взе да го черпи, да му приказва, да го замайва — турчина се забрави. Току по едно време пропяха петли и цял керван сърненци се изтърсиха пред хана. Развикаха се ония ми ти мечкадари, барем трийсет души имаше. Да речеш, че Реджеб се уплаши — не, ама стана, качи се на коня си и си отиде. Двама души имаше още о него. Тъй се отърва Вълко.

— Тъй беше — каза Витан Чауш. — Чакай пък сега аз да разкажа каквото знам. Булка, дай ни още вино!

След като пиха, тоя път с Калмука наедно, Витан започна:

— След тоя баскън тук, в хана, Реджеб се настърви и се увълчи още повече. Бастиса поп Доча от Сърнено, уби сина на Джумалията от Бистрица. Кучето побесня, дето се казва, и трябваше да се убие. Аз бях тогаз старши, началник на контрашайка. Имах петнайсет души юнаци.

— Помня те, Витане! — извика Киро. — Какъв сербез човек беше! Ами сивия ти ат!

— Трай. Хитър беше турчина, пък и ятаци има-

ше много. Каквото и да направим, накъдето и да мръднем, научаваше се за всичко като по телеграф. Едно нещо ни доде на помощ: Реджеб започна да отива при една туркиня, Хамиде от Сараджа. Човекът сам си туряше главата в торбата.

Искахме жив да го уловим. Отивам при Хамидето. Като видя камшика, като ѝ показах две жълтици — склони на всичко. Наредихме да му изпрати едно чевре, което той познава, за знак, в чеврето ока ябълки и да го покани на зияфет. Другото беше наша работа, наредили я бяхме добре.

— Е, доде ли?

— Не, досети се кучето, не доде. Пък може и Хамидето да ни излъга. Каква жена беше, уж кадъна, а нито се пази, нито се срамува. И сега като че я гледам: обула ония атлазени шалвари, онова илече само от сърма и като спуснала косите си чак до под пояса. Черноока жена беше, засмяна ей като тая булка, като Василка. . .

Сарандовица, която наедно с всички слушаше най-внимателно, се позачерви и се поусмихна.

— Веднъж срещнах майка му — продължи Витан. — Стара кадъна беше, суха, черна, все с насълзени очи. Човек може да е от камък, помислих си, може да е от желязо, но чуй ли гласа на майка си, не може да не се обади. Майка е това. И зех, че скроих други план.

Ти барем знаеш, Киро, че него време друго беше в Добруджа. Нямаше толкоз ниви, нямаше толкоз чифлици, а беше поле и трева колкото човешки бой. Де са сега тия келеми, тия целини — няма ги. А помниш ли генгерлиците? Какво бяха тия генгерлици? — Тръне. Прости магарешки тръне. Пролет започват да растат, още зелени, ниски, като трева. А по-късно стават високи, гъсти, като съща гора. Та и тъй им казваха тогаз — добруджанска гора. Държаха с часове място. Наесен изсъхваха, добитъкът преправяше пътеки из тях, но пак бяха гъсти и вятърът като подухнеше, шумяха сухо и пращяха — страх

да те съвземе. Ей из тия генгерлици най-много се криеше Реджеб.

— Че запалете ги.

— Как тъй ще ги запалиш? Ако ги запалиш, отива всичко — и ниви, и целия кър, и селата.

Тръгнахме веднъж по дирите на Реджепа, като подир вълк, и разбрахме, че се крие в генгерлиците около неговото село. Какво направих аз? Пратих един хитър човек, един татарин, да каже на майка му, че Реджеб се крие в генгерлиците, но още тази нощ смята да забегне в Анадола и не иска да ѝ се обади, защото го било страх да го не уловят. Посред нощ старата излезе, ние след нея отдалеч — да не ни види.

Страшна нощ беше тогава. Нито беше светло, нито беше тъмно и колчим погледнех към небето, виждах месеца над баирите изтънял и обърнат надолу като жътварски сърп. Старата не влезе в генгерлика, а тръгна по края. А ония тръни зашушнали и засъскали от вятъра, като че са пълни със змии. Старата върви и нисичко подвиква: «Реджеб! Реджеб!» А ние се държим по-назад в тъмнината, пълзим.

Никой не се обади на старата. Месецът заседна и стана още по-тъмно. По едно време старата се умълча, изгубихме я. Помислихме, че Реджеб е излезнал и приказват някъде. Примъкнахме се полека, чуваме някакъв глас. Виждаме старата седнала на земята и плаче. Плаче тъй и нарежда, като че пее. Помня, че имаше хурка на пояса си, но не предеше. И защо ли я беше взела? Хурката само беше запасана на пояса ѝ.

Зашумя нещо из генгеря, показа се човек. Близо бях, познах Реджеба. «Давранма» — извиках, но тозчас светна гърмеж и усетих, че нещо ме парна по рамото. Разбрах, че съм ранен. Но аз водех хора като вълци, спуснахме се всички заедно и завчас Реджеб беше завързан като чувал.

Тъкмо се изправих и мислех за раната си, когато нещо ме бодна в окото. Такава болка усетих, закрих очите си с ръце и завиках.

— Какво, пак ли те раниха?

— Не. Бодна ме тя, майката на Реджеба.

Бодна ме с хурката в окото. А ние бяхме я забравили. Скочиха момчетата, искаха да я съсекат. «Оставете я, рекох, майка е.» И не дадох да й направят някакво зло. Тъй хванахме Реджеба. Тъй останах с едно око. А юнак човек беше той!. . .

Настъпи тишина. Киро започна да хвали Витан Чауш, но той не го слушаше, гледаше пред себе си и мислеше. Едното му око започна да свети и вътре в него като че се насъбра още една сълза.

— Не затуй ми е мъчно — рече Витан. — Не ми е за окото, а мъчно ми е за онуй време, за младостта. Хей, младост, младост!

Той трепна, изпъчи се и каза:

— Стига. Не сме жени. Я надуй гайдата, приятелю! Кажи пак някоя стара юнашка песен. Булка, дай още вино!

Шепа пепел

Шест години и повече не бяхме се виждали с дяда Гена. Шест години и повече не бяхме минали по тия пътища, по които някога отивахме и се връщахме с него, кога ходехме на скеля. Всичко си беше същото: леките преливи на хълмовете, полето; ивиците на нивите с жълти стърнища, пътищата, легнали между тях като змии; после тоя простор, тая безконечна черта на хоризонта, развърната колкото се може по-нашироко, за да побере цялото небе над себе си. И някъде далеч на тая черта една малка точка, една вятърна мелница, която бавно върти белите си крила, сякаш маха с ръце и ни вика.

Дядо Гено се обръща към мене усмихнат и ме гледа. Разбирам го: много бяхме си казали, много още имаше да си кажем. И когато навлязохме в Иланлъшката гора, като видях младите дъбови дръвчета с къдрава шума, изправени едно до друго, като че във всяко имаше душа и тия души, осъдени на вечна неподвижност, си шушнеха нещо; като видях малките полянки из гората с висока суха трева, трънаците с червени шипки, извивките на пътя, някъде изрътен, с някой чукан отстрана, показал навън корените си като черни змии; когато видях всичко туй, изведнъж ми стана ясно, че оттук нататък тоя път никъде другаде не води, никъде другаде не извежда, освен на Антимовския хан, и извиках, за да заглуша трясъка на колелетата:

— А какво стана Сарандовица, дядо Гено? Какво стана Антимовския хан?

Дядо Гено тоя път не се усмихна и направи знак,

който ме уплаши. Веднага той заопъва юздите на конете и аз помислих, че иска да спре, защото от шума на колата не може да говори. Но дядо Гено гледаше към гората, спря каруцата и каза:

— Ето го Киро, Киро Котомана. Той знае, той ще ни разправи. Киро, я ела тук!

На края на гората, закрит до пояса от драките, стоеше малко старче. Познах Киро. Два пъти повече беше остарял, два пъти повече беше отпаднал, невесел. Той дойде при нас, поздрави се с дяда Гена, поздрави и мене, но погледът му беше безразличен, чужд. Разбрах, че не ме позна.

— Къде ти са очите тебе, Киро! — скара му се дядо Гено. — Не познаваш ли кой е?

Киро втори път ме погледна, замига и изведнъж се ухили.

— А бе, даскале, ти ли си! Не можах да те позная. Гледам офицерин, де да знам, че си ти. Хайде добре дошел, даскале. У-у, и ти големец си станал!

Едвам сега ние се здрависахме, като стари приятели.

— Киро — каза дядо Гено, — даскалът иска да му разправиш за Василка, за хана.

Киро ме погледна, като че не вярваше, че аз нищо още не зная.

— Хей, даскале! Свърши се то. Няма я Сарандовица, няма го ханът. Останахме си като сирачета. Ако ханът стоеше, тука ли щеше да ме намериш? А то, страшна работа беше! Ще ти разправя. Как да не ти разправя, когато всичко го видях с очите си!

Дядо Гено поразпрегна конете, седнахме и трима под сянка.

— Лошо стана още щом се чу, че ще има война — започна Киро. — Доде в наше село румънска кавалерия, имаше един поручик, висок такъв, лош. Взеха да събират добитъка. Ти ме знаеш, че аз си походвам, ама си имам малко земица и момчетата ми добре си гледат работата. Две волчета имахме, от наш дамазлък бяха, младички, хубави като гълъби. Додоха да ги вземат. Гледам, син ми, големият, Иван,

не му се дават, настръхнал, разтреперал се. «Тате, вика, ще грабна брадвата!» «Мълчи, думам му, мълчи, че ще ни утрепят. Какво ще правим, насреща стои ли се. Дадохме ги. Мъчно му беше на момчето, отиде при воловете и, добитък е, ама нали той ни храни — взе, че ги целуна. Взеха ги, откараха ги.

Но, хайде да оставим туй, мъчно не мъчно за добитъка — и по-лошо няма. И тогаз като сега пак пазех таз гора. Дохождам един ден, гледам: войска, много войска иде, антилерия, кавалерия, пешаци. Вървят направо през кърa, отиват все към границата. След час-два гръмна топ. Тогаз се прекръстих и рекох: боже, дай сега кувет на българите.

Много войска премина. И като ги гледах колко са, думам си: не е шега таз работа, тез хора гърди ще дадат там, ще се опрат. А то, още същия ден надвечер започнаха да се връщат. И пак тъй пряко кърa вървят, през баирите. Сега е лошо, рекох си и мислех да бягам ли, или да се крия в гората. А както стоях и гледах, някой ми извика. Обърнах се, войници, румънци. Де да ги видя кога са дошли. Ела, казаха, тука. Отидох. Ти, кай, знаеш ли къде е Антимовския хан? Как да не зная, рекох — аз им поразбирам от езика. Хайде, казаха, да ни водиш там. Добре, тръгнахме. Не бяха много — десетина души бяха. И то да бяха истинска войска, а то ония, дето карат колята, от обоза.

Вървим из пътя и аз си мисля: Василка не е глупава да стои в такова време, затворила е хана и се е прибрала в града. А като додохме, какво — хана отворен, Василка там. И барем да се запази, да се облече по-вехтичко, а то нагиздила се, засмяла се, като че не е война, а сватба. Не иска да знае. Щом я видяха моканите, прехапаха си езика. Взеха да се споглеждат, да се подбутват.

Изпървом нищо нямаше. Ядаха, пиха. И бързаха много. А човек, кога бърза, скоро го хваща виното. Напиха се ония хора, взеха да се заглеждат у Василка, взеха да ѝ подмятат думи. Гледам я аз, смигам ѝ, правя ѝ знак да се махне, да избяга. Не ме

разбира, смее се. Зата, кога бог ще погуби някого, взема му най-напред ума. Бе, дъще, мисля си, сега ли намери време да печелиш пари, сега ли намери да се показваш, че си хубава!

— Чакай — рече дядо Гено. — Какво, ти искаш да речеш, че Василка максус се е нагиздила за тях, за моканите?

— Не, не казвам туй. Ама чудно ми беше. После си помислих и си казах: тя зата такава си е, весела.

— После?

— После взе да става лошо — чувам ги какво си шепнат, разбирам какво се канят да правят. Къде е Калмука, помислих си. Той, дето никога не беше се мръднал от хана, къде е отишел? Тъкмо Василка донесе вино и се връщаше, един стана, повлече се подир нея и я улови за ръката. Тогаз я видях, че се разсърди, дръпна си ръката и го блъсна. После избяга зад тезгяха и се сви като котка. Наскачаха всички, спуснаха се към нея, тя извика, изпищя. Отведнъж наспоред нея, из маазата — капака на маазата беше там — излезе Калмука. Брате, виждам го като сега! Като се изправи онзи голям човек, като погледна, държи брадва. Как гледаше, ти казвам, как му бяха изопнати страните — помислих си: тъй гледат хората, кога ще мрат.

А те налитаха пак. Калмука погледна Василка, видя я, че плаче, па като изрева, като дигна брадвата и хрясна едного. Всички избягаха навън, избягах и аз.

Оня, когото Калмука беше съсякъл, ревеше. Спуснаха се едни да го събличат, а другите напълниха пушките, пристъпиха към вратата и зеха да пушкат. Пушкаха, пушкаха. Разтреперах се цял; боже, виках, що стана, избиха ги! Чувах как се чупят шишетата по тезгяха, ама далеч бях, не видях нищо. Найпосле спряха да стрелят и влязоха вътре. Не стояха много, излязаха. Един започна да дърпа двете канати на вратата, да ги затваря. Тогаз погледнах и видях: пред тезгяха на земята лежи Калмука, до него

Василка. Той с лицето си нагоре, тя с лицето си към земята.

Затвориха вратата, после се развикаха, забързаха. Гледам: дадоха огън на хана от четирите страни. Стара бина беше — запуши, запуши и пламна. Тогаз тръгнаха. Мръкнало се беше, повлякаха пак и мене. . .

Дядо Гено впрегна колата, тръгнахме.

Киро разправяше сега за себе си, как беше избягал в тъмнината в кукурузите, как се спасил. Аз не го слушах. Ето и хана — не хана, а мястото му. Нямаше голямата стара сграда, нищо не спираше погледа и полето се виждаше и отпред, и отзад. Самата местност като че беше се променила. Бяха останали само зидовете на оградата. И една купчина от камъни, от пръст, от недоизгорели греди, от керемиди. Дори и коприва беше започнало да никне между тях. Аз стоях като пред гроб.

Киро остави дяда Гена и дойде при мене.

— Какво гледаш — каза. — Камъни и пепел. Туй е то всичкото, щото остана от Антимовския хан.

[illegible]

[illegible]

• • •

[illegible]

По жицата

Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че тоя непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина; по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. Висок, едър човек беше; но че е сиромах и като че ли сиромах се е родил — и това си личеше: ризата му беше само кръпки, едро и неумело шити, поясът му оръфан, потурите — също. Беше бос. Инак, да го гледаш — човек планина, но Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват.

Селянинът поздрави, измънка нещо като «как сте, добре ли сте», но явно беше, че мисли за друго и друга грижа има в очите му. И като погледна някъде напред и посочи с ръка, той попита не е ли на тая страна селото Манджилари и колко път трябва да има дотам. Моканина му разправи и едвам сега забеляза, че на шосето беше се спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настрани краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо — горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше.

— Ти май болно имаш — каза Мокашина.

— Имам. Една момичка имам болна.

Селянинът погледна към овцете, запладнени на поляната, задържа очите си над тях, но не ги виждаше, а погледът му, пълен с грижа, тъй си и блуждаеше.

— Бе тя нашта каквато е — рече той, — остави я!

— Не си тъдявашен ти, отде си? — попита го Моканина.

— От Кичук Ахмед. Надежда му думат сега, при Канарата. Дохадял съм тъдява. Аз ходя из селата, продавам хума — хубава хума излиза в наше село. Хубава е, купуват я жените. Когато сляза надолу към морето, купувам пък за насам кое риба, кое грозде, кое как се случи. Сполай на бога — прехранваме се. Само да не беше ни се случила таз бела. . .

Той седна на земята, извади кожена кесия с тютюн и започна да си прави цигара. Моканина седна до него и видя как дебелите му мазолести пръсти трепереха, като свиваха цигарата.

— Не ни траят децата — започна той. — Измряха ни две-три още малки. Ей туй ни остана само (той погледна към каруцата). Гледали сме го като очите си. От устата си съм отделял, да му купя нещо, да му направя дреха, та да не му е мъчно, като гледа другите. Нейсе, даде господ, запазихме го досега. А от някое време — зачама. Няма нищо, а вехне. Слушам, думала на майка си — мъчно ѝ било, че дружките ѝ се изпожениали, а тя още стояла. «Що се кахъриш бе, чедо, думам ѝ, и твоя късмет ще излезе. Що гледаш другите? — Богати са. Сегашните ергени тъй са — богати жени търсят. И ти ще се ожениш, гледай си работата, не си престаряла.»

— На колко е години?

— Към двайсет. Сега на Богородица ще стори двайсет.

— Е, че младо е момичето.

— Младо, ами.

Селянинът замълча и пак загледа овцете, без да ги вижда. Някъде наблизо сред жегата пищеше жътвар.

— Това лято ми се замоли да съм я пуснел да иде да жъне. Сиромаси сме, нуждаем се, ама като я гледах такава слабичка, болнава, не ми се пущаше. «Моля ти се, тейко, пусни ме, и аз искам да ида с момичетата.» Хубаво, като е тъй, пуснах я. Сега какво е станало, не бях там, не зная. В кръра лягаха, в кръра ставаха. Зная го тъй, както ми го разправи тя. Веднъжка жънали цял ден, вечерта яли, после пели момичетата, смели се. Легнали си. Нонка — тъй се казва мойто момиче — си легнала и тя. «Легнах си, кай, тейко, между снопите, под един кръстец, легнах си на завет, да не ми духа, и се завих. И съм заспала. По едно време усетих, кай, нещо тежко, нещо студено, ей тук на гърдите си. Като отворих очите си: змя!»

— Бре!

— Ами, змя. Навила се и легнала на гърдите ѝ. Извикала, па с всичкия си страх я сграбчва и я захвърля!

— Захвърля я! По жътва става туй. Чувал съм, змя е влизала и в устата на някоя жена. Ама да я ухапала, не я е ухапала, нали?

— Не, не е. На гърдите ѝ легнала, зема я и я хвърля! Тъй ми разправи. Сън ли е било, истина ли е било — не знам. Оттогаз момичето не го бива. Ей го, изсъхна като вейка. Гръдта го боли. «Там, кай, дето беше змята, ме боли.»

— Ама работа, ама работа! — чудеше се Моканина. — Ами сега де го водиш? На доктор ли?

— Дохтори: колко дохтори променихме. Водя го сега аз. . . хм. . . как да ти кажа. . . На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са, пък болна е, чедо е. . .

Гласът му трепна и той замълча. Загледа се, затегли без нужда ту мустаците си, ту брадата си, небръсната отдавна, корава, прошарена с цели снопчета от бели косми. Нямаше нужда да казва някой

на Моканина, че всеки бял косъм беше белег на една грижа.

— Онази вечер — продължи селянинът — додоха си нашенци от скеля. Продумали каквото продумали — знам ли? Охолни хора, може и шега да си бият. Пък дотърчава тогаз у нас Стоеница, кумица ни е, една устата, една многознайница. «Гунчо, вика още от вратата, късмет си имал, късмет имала и Нонка. Хайде да е на хаир.» «Какво има?» — думам. «Дошли си от скеля Никола и Пеню, Сидеровите, те казват, че в Манджилари се явила. . . явила се една бяла лястовичка! Досущ бяла, като сняг.» «Е?» «Ти, кай, знаеш ли що е бяла лястовичка? Тя, кай, на сто години я се появи веднъж, я не, ама който я види, от каквато и болест да е болен, оздравя! Гунчо, кай, да вървиш, хич да не стоиш. Заведи Нонка. Ех, може ли — заплака момичето, залови се майка му. И нá, додохме.

— Ама истина ли е? — извика Моканина. — Къде била таз лястовичка?

— Нали ти казах, тук се явила, в Манджилари.

— Бяла?

— Досущ бяла.

Както беше учуден, Моканина се озърна и погледна към шосето: всеки ден запладняваше стадото все на тая поляна, но като че едвам сега забеляза колко много лястовички бяха накацали по телеграфната жица. Пък и не беше чудно: наближаваше Преображение господне и по това време лястовичките и щъркелите се събираха, да си ходят. Толкоз много бяха лястовичките и тъй на гъсто една до друга бяха накацали, че жицата беше увиснала и натежала като броеница. Много, но все черни.

— Та затуй съм дошел — каза по-смело и с облекчение селянинът: — Рекох да те попитам, може да си я виждал, може да си чувал. . .

— Не съм, братко, не съм. Бяла лястовичка? Нито съм чувал, нито съм виждал.

Но веднага Моканина се досети, че може съвсем да отчая тия хора, и каза:

— Пък може да има. Може. Бял бивол, бяла мишка и бяла врана — има. Може да има и бяла лястовичка. Пък и трябва да има, щом се е чуло. . .

— Кой знай? — въздъхна селянинът. — На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са. . .

Той стана да си ходи. Трогнат, Моканина също стана да го изпроводи и да види момичето. Като стигнаха до шосето, майката — жълта и сломена от тегло жена — още отдалеч загледа мъжа си, като че искаше по лицето му да познае какво е научил. Момичето още стоеше обърнато настрана и гледаше лястовичките по жицат1.

— Човекът каза, че селото било близо — каза селянинът.

Като чу гласа му, момичето се обърна. Слабо беше, изпод завивката едва личеше снагата му, стопена от болестта, лицето му беше като восък, но очите му бяха още светли, още млади и усмихнати. То гледаше ту баща си, ту Моканина.

— Нонке, тоз чиляк виждал лястовичката — каза селянинът и погледна Моканина. — Ей в онуй село била, ѐ! Хайде дано я видим и ние!

— Ще я видим ли, чичо? — продума момичето и ясните му очи светнаха.

Нещо се подигна в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха.

— Ще я видите, чедо, ще я видите — високо заговори той. — Аз я видях, ще я видите и вие. Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла. Ще я видиш и ти. Да даде господ да я видиш, чедо, да оздравееш. . . я, млада си. Ще я видиш, аз ти казвам, че ще я видиш. . . и ще оздравееш, чедо, не бой се. . .

Майката стисна очи и заплака. Високият, едър селянин се закашля, хвана коня за юздите и го поведе.

— Хайде със здраве! — викаше след тях Моканина. — Близо е селото. Все по теля, все по теля!

Той дълго стоя на шосето и гледа подир каруцата. Гледаше майката с черния ѝ чумбер, момичето легнало до нея, високия селянин, който крачеше

прегърбен и водеше малкото конче, а над тях, между всеки два телеграфни стълба лястовичките се разхвърчаваха, после пак се връщаха и кацаха на жицата.

Замислен, Моканина се върна при овцете си и се залови отново за цървулите, които правеше от нещавена конска кожа. «Бяла лястовичка — мислеше си той. — Има ли я!» Но нещо го подпираше в гърдите, мъчеше го. И като пусна шилото и погледна към небето, той извика:

— Боже, колко мъка има по тоя свят, боже!

И пак се загледа подир каруцата.

Два врага

Рахни Чобана, най-големият овчар в селото, излезе от къщи и бавно тръгна покрай плета на саята си, като внимателно оглеждаше снега. Имаше всякакви дири: на зайци, на яребици, на лисици. Дирите на лисицата се познаваха по туй, че тук-таме снегът беше поприбръснат като с метла — там лисицата, както й е обичаят, беше превъртяла опашката си. Но вълчи дири нямаше никъде.

Зачуден, Рахни се спира, крие ръце в ръкавите на кожуха си и гледа на север. От ледения вятър очите му сълзят, веждите и дългите му жълти мустаци хващат скреж. Полето е пусто, снегът си стои тъй, както си беше навалял. Няма още пътища, няма хора, няма жива душа. Но вълкът беше там — в това Рахни, стар овчар, не се съмнява. В такова време и в такъв капан звярът е като в царството си.

И тъкмо защото по снега нямаше никакви дири, а вълкът виеше всяка нощ, Рахни разбра, че трябва да се пази. Той се повърна назад, спря се и се загледа във високия плет на саята си. И остана тъй доволен, че без да ще, се поозърна, като че търсеше кому да се похвали. Не беше плет, а крепост: найнапред, на една височина, колкото човешки бой, плетът беше изплетен от здрави делиормански пръти, тъй гъсто, че и пръста си дори не можеш провря; после следваше ред сухи, черни тръни; после — най-отгоре изострените върхове на коловете стърчаха като маждраци. А от кол до кол, на два-три реда беше обтегнато въже от повет. Бели волски черепи, набучени по коловете, се усмихваха отвисоко,

сякаш се надсмихваха на оня вълк, който би поискал да прескочи тоя плет.

Рахни, освен това, имаше кучета като мечки, имаше си и пушката. Все пак той си даде дума да се пази и, преди всичко, да постегне слугата си Калина.

Тоя Калин беше малко слабоумен човек. Кой е, отде е — това никой не знаеше. Една сутрин беше се спрял на портата на Рахни, като куче, изгубило стопанина си. Питаха го отде е — той се смее, питаха го де отива — пак се смее. Но имаше здрави ръце и Рахни го прибра. Лятно време ходеше с овцете сам, зиме мъкнеше тор, носеше сено, работеше най-тежката и най-нечиста работа. Можеше да го брули вятър, да го вали дъжд — нищо не му ставаше. Понякога си лягаше вън и на сутринта от разголените си меса изтърсваше снега, който беше го навалял през нощта. Едно беше лошо, според Рахни: ядеше много. Ядеше продължително, с някаква животинска наслада, с препълнени уста и с издути жили на шията си. После пиеше вода, пъшкаше и ако беше денем, веднага се залавяше за работа, ако беше вечер — отиваше сред овцете и стоплен между тях, заспиваше.

Като се върна в къщи, Рахни завари Калина, че ходи между овцете, на които беше хвърлено сено. Той изглеждаше спокоен, както винаги.

— Калине — стросна му се Рахни, — чу ли нощес вълка, а, чу ли го? Да си отваряш очите, брей, че те одирам.

Калин го гледаше тъпо, като че не беше го чул.

— Вълкът да не доди, вълкът, чу ли?

— А. . . вълкът. Ами кучетата? Я плета — как ша го скочи. . .

Калин говореше гърлесто, объркано. И тъй като в тая минута близо до него беше Мита, по-малката дъщеря на Рахни, и се смееше, като го слушаше как приказва, той помисли, че е казал нещо весело, и сам започна да се смее.

— Не се смей, а слушай какво ти приказвам — викна Рахни, — че като грабна сопата от ръцете ти. . .

Калин се намръщи и замълча. Той не можеше и да помисли, че вълкът можеше да доде тука. А вярно е, че той ни веднъж не беше го чул да вие, защото по това време беше спал. Рано и все тъй безгрижно си легна и тая вечер.

Същата нощ, като се връщаше от кръчмата, Рахни чу някакъв смътен, задавен глас. Той се спря и се ослуша. И ето, откъм кърa, откъм бялото снежно поле, дето небето беше черно, а звездите горяха една до друга и тъй бързо трепкаха, като че зъзнеха от студ, чу се вълчи вой, проточен издебело, стръвен, страховит. Кучетата на цяло село залаяха. Рахни забърза, отиде право при Калина, събуди го с ритници и го накара да си легне не вътре в саята, а при вратата. Калин ръмжа, сумтя, но скоро заспа и на новото си място.

Минаха се още два-три дни. Времето се промени и една нощ върху стария сняг наваля нов, пресен. Рано-рано Рахни беше навън и оглеждаше снега. Тоя път не близо до плета, а доста далеч от него, извън селото вече, той видя ясно отпечатани вълчи стъпки. Сърцето му започна да тупа, като че вълкът беше отпреде му. Какви пръсти, каква стъпка — като длан. «Трябва да е голям като даначе» — помисли си Рахни и се почеса под калпака. Учуди го и това, че дирите на вълка водеха по права линия, без да се отбиват наляво или надясно. Страшният звяр като че беше преминал оттука бавно, лениво, без да се бои от кучетата, без да мисли и за плячка. Не беше ли гладен или, както някои казваха — не бяха ли челюстите му сключени? Бог да пази човека от вълк със сключени челюсти: не може да изяде ни една овца, а може да издуши цяло стадо!

Като че отведнъж да беше взел някакво твърдо решение, Рахни с бързи крачки и загрижено лице се повърна към къщи. «Тоя Калин, тоя простак — мислеше си той, — ще ми отиде стоката!» Той не мо-

жеше да си представи Калин инак, освен че яде и спи. От яд Рахни бързаше и цял трепереше. Той завари Калина, че подринва пред саята. Овцете още не бяха изкарани.

Без да каже дума, Рахни се спусна, грабна сопата от ръцете на Калина и с все сила започна да го удря. Калин се огъна, дигна ръце да се брани, досети се много късно да избяга и изненадан, оскърбен, с помътен ум, който не разбираше нищо, отиде до дувара, приседна там и заплака.

— Аз да те храня тебе — викаше Рахни като луд, — ядеш като ламя, а само спиш. Не ти ли казах аз тебе ей тука да спиш, не вътре? Кръра с вълци е пълен бе, живи ще ни изядат!. . .

Той вика, вика и най-после се махна. Мита мина скритом през саята, където овцете съвсем безгрижно преживяха, дойде при Калина и като го гледаше плахо и съжалително, каза му:

— Боли ли те, Калине?

— Боли ме, ами — продума Калин и пак заплака. Лицето му се бърчеше и ставаше страшно грозно. Не си бършеше сълзите, а ги оставяше да мокрят страните му. В слабия му ум нямаше лоша мисъл: на Рахни, който го хранеше, той гледаше като на баща и беше му верен като куче. Всичката му ярост се насочи към вълка, към тоя невидим звяр, от който той ни най-малко не се боеше. И с яд и с презрение той каза:

— Ша доди вълка. . . дяволи ша доди. . .

Мита се засмя, засмя се и той. И, като стисна юмруци, като че хващаше нещо, той каза дебело и весело:

— Като го фана за ушите. . . ша му кажа!

Но от тоя ден нататък Калин нямаше мира. Всяка нощ, ту в тоя, ту в оня час, Рахни го будеше от сън: «Калине, кучетата лаят. Я иди да видиш какво е!» Или пък още по-лошо — не го оставяше да си дояде и пак го гонеше: «Стига си ял, Калине. Иди да пообиколиш до отлука.» Откато престанаха яс-

ните нощи, вълкът вече не виеше и на Рахни се струваше, че дето е тъмно, там е и вълкът. Рахни се караше и на Мита.

— Много ядене даваш на оня, на Калина. Яде много, па се успива. . .

Мъка се събра в очите на Калина. Лицето му потъмня, гледаше все в земята, не се смееше. В душата му се подигаше страшна злоба, но не против други, а против вълка. Тоя вълк не го оставяше да спи, тоя вълк грабеше залъка от устата му.

Калин не знаеше какво нещо е страх. И ето, той се промени: започна сам да става нощно време да пази. Когато кучетата лаеха навън, той отиваше към тях, отиваше и по-надалеч, навътре към полето, в тъмнината, бавеше се. «Докарах му ума в главата» — радваше се Рахни. Но Калин не мислеше нито за Рахни, нито за овцете, а търсеше вълка. Да може само да го срещне, да го докопа с ръце!

Когато започна да изгрява месецът, навън ставаше видело и снегът лъщеше, на Рахни му дойде на ум да пази вълка с пушка. Постои, постои — омръзне му и се прибере. Но една вечер се чу силен гръм. След малко Рахни се върна в къщи и каза на жена си:

— Има да носиш вълчи кожух. Убих вълка. Не го убих, ама го раних.

Жена му знаеше, че беше попийнал, и му се скара:

— Я мълчи! Ти ще го убиеш! Що ли разлаваш барем кучетата!

Но Калин като че подуши нещо. Излизаше навън, обикаляше насам-нататък, търсеше. Рано на другата сутрин, с кука и с въже, той се упъти за сено от отлука. Не беше ял още — беше сърдит. Все пак той забеляза нови вълчи стъпка и се сепна. Малко по-нататък забеляза и капки кръв. Калин тръгна по тия дири. Кръвта беше още прясна, незасъхнала. Тая кръв и вълчите стъпки го заведоха до каменната кариера, засипана със сняг. Тук дирите

свършваха. Докато Калин се оглеждаше и търсеше с очи, вълкът изскочи изпод брега току под него, метна се да бяга, но затъна в снега и се проточи. В един миг само Калин се хвърли право отгоре му, падна връз него, хвана го за ушите — за такъв случай той толкоз беше бълнувал — и го натисна. Натиска го, мачка го, души го. Под него вълкът прави отчаяни усилия да се отърве. Калин чувствува страшните му гърчове и затова удвоява силите си и още повече го натиска и бъхти с цялото си тяло. Найпосле вълкът, и без това ранен още от вечерта и отслабнал, отмаля и се смири. Тогава Калин взе с едната си ръка куката, паднала наблизо, пъхна я напреки в устата на вълка, после заразсуква въжето и започна да го увива от двете страни на куката и около врата на вълка и все тъй увива, увива. . .

Малко по-късно в двора на Рахни се събра цяло село. Всички гледаха вълка, проснат сред двора. Куката още стоеше в устата му, цял той беше усукан с въже като вързоп. Нито помръдваше, нито потрепваше пред тия хора, които викаха и дигаха шум наоколо му, които го ритаха и заплюваха. Колкото душа беше му останала, беше се събрала в очите му: те горяха, не примигваха, а погледът им като че минаваше над хората, над къщите и оградите и отиваше някъде далеч.

Рахни беше весел, като че подигаше сватба. Калпакът му беше килнат на тила, единият му мустак си висеше надолу, но другия той час по час засукваше.

— Аз го раних, а Калин го довърши — казваше той. — Бабанка Калин!

— Бре, че голямо нещо. . . У, то цяла мечка бе!. . .

— Малее, какви зъби има!

— Илия, Илия, стой настрана, че ако скочи. . .

— Пустия му Калин, как го улови!

— Бабанка Калин! — обади се пак отнякъде Рахни.

А в това време Калин, приседнал до стената на саята, ядеше. Не се радваше, не мислеше за вълка, не виждаше сякаш нищо. Той само ядеше. Бузите му се издуваха и шията му се протягаше, кога гълташе. Мита втори път му донесе ядене и стоеше до него. Най-после хлябът и яденето се свършиха, Калин прекара ръка по устата си, погледна Мита и се засмя диво, гърлесто.

Албена

На пътя между кръчмата и Хорозовата мелница беше се спряла една каруца, готова за път. С тая каруца двама стражари щяха да закарат Албена в града. Из улиците и през дворищата тичаха жени да гледат и тъй като бяха наскачали, както работеха, бежешката се поприбраждаха, или пък свличаха ръкавите въз ръцете си. Към каруцата рукнаха и всички ония, които бяха в мелницата, а пък никога там не беше се струпвало толкова много свят, както сега срещу Великден. Горе на баира се виждаше къщата на Албена, отдето щяха да я изведат. Страшното убийство, което беше станало в нея, като че с нещо беше я белязало и отвън и, докато другите къщи бяха измазани и светеха от чистота, с бели стени и сини первази, къщата на Албена беше напусната, зацапана и разкъртена, като че ударена от гръм. Двамата стражари бяха там, единият до вратата, другият до прозореца, а вътре беше Албена.

Много неща, много дребни случки, които инак биха останали незабелязани или щяха да се забравят, сега се припомваха и се разказваха не за първи и не за втори път. Всеки искаше да покаже, че е предугадил и усетил нещо. Имаше селяни, които чакаха ред на мелницата още отпреди три-четири дни и затова се смятаха близки свидетели на случката. Някои от тях с най-големи подробности разказваха де и как бяха седели един ден; как най-напред приказвали за щъркелите, че били дошли рано; как после погледнали нивите и заприказвали коя друга година са били също тъй зелени, тъй гъсти

и братясали, та е ставало нужда да пущат добитъка, за да ги поутъпче. Чак след това — разказваха те, — като гледали насреща как жените се трепят да мажат и да чистят за Великден, видели и Албена да ходи из двора. И отдалеч, по вървежа и по правата ѝ снага, се познавало колко Албена е хубава. Но нито тоя ден, нито на другия Албена беше слизала на чешмата при кръчмата, или пък на мелницата, дето работеше мъж ѝ Куцар.

Ако убитият не беше тоя Куцар, надали някой щеше да го помене. Той беше неугледен, тромав и прост човек, който само работеше и мълчеше. Неуморим като машина, цял посипан с паспал, той мъкнеше тежките чували и, макар всеки ден и всеки час да беше там, срещаха го и го отминаваха, като че не беше жив човек, а вещ. Отначало говореха за него, но колкото да се почудят как е могло такова плашило, като него, да вземе такава хубава жена, като Албена. «Хубавата ябълка свинята я изяда» — казваха, но после престанаха да говорят и това и повече не се занимаваха с него. Куцара бяха го забравили и в село. Сега някои си спомняха, че през последните дни тоя мълчалив и търпелив човек неочаквано беше станал нещо налютен и ядосан. За него един господар само имаше — Нягул, майстора на камъните на мелницата. Него той слушаше, нему се подчиняваше като роб. Но ето два-три дни преди да стане убийството, когато Нягул му говореше нещо отгоре, Куцар се разтреперваше, мърмореше нещо и го гледаше изкриво, като бик. Изглеждаше, че самият вид и самият глас на Нягула го ядосват.

В сряда през страстната седмица се чу , че Куцар умрял, и докато се питаха как и от що, разнесе се слух, че бил убит. Детето му, мъничко дете, едва на две години — и тъкмо в това виждаха пръст божи, — беше казало, че през нощта майка му хвърлила престилката си връз лицето на баща му, а един човек влязъл и зел да се бори с него. Той бил с палто, а на палтото имал кожи. Това беше казало детето и повече не трябваше. Албена се призна и из-

повяда истината. Но кой беше мъжът — това тя, въпреки всички увещания и заплашвания, не обади.

Оттук нататък пръв свидетел по тая работа беше дядо Власю. Човек без работа, веселяк и бъбрица, той всеки ден обикаляше около кръчмата при мелницата, както псетата обикалят касапите. Запият се някои, дядо Власю се попримъкне до тях, смее се с тях, пее с тях и — на масата дойде чашка и за него. Тук, на кръчмата до мелницата, той завари един човек с късо шаечено палто и с кожи на яката. Беше рус, хубавеляк, калпакът му блъснат назад и перчанът му разбъркан. Познаваше се каква магия е паднала на главата му: другите викат, пеят наоколо му, а той като че е глух — все Албена гледа как ходи из двора и все за нея подпитва. Стоя два дни и се изгуби. А на сутринта се чу, че Куцар е убит.

Добро момче беше, с него дядо Власю беше ял и пил, но пък и истината не можеше да крие. По неговите думи разбраха кой и отде е тоя човек с коженото палто и го затвориха. Сега следователят го разпитваше в общината. Казвал, че нищо не знае. Може. Но скоро и той щеше да си отземе и също като Албена щеше да си каже прáвата.

— Идат! — извика някой. — Карат я Албена!

Навалицата около каруцата трепна; отгоре, откъм баира, идеше Албена и след нея двамата стражари. Всички знаеха, че като последна милост Албена беше поискала да ѝ позволят да се облече, както си иска. Затова беше се и забавила. Ето че идеше пременена, както рядко бяха я виждали.

— И защо се е нагиздила — рече някоя, — на сватба ли отива, или на бесило!

— И на въжето иска да е хубава.

— Пустата ѝ хубост! Тя я изяде. . .

А дядо Власю, който също беше тук, току размахваше тоягата пред себе си. Седи, седи и пак замахне.

— Е, дядо Власе — засмя се една булка, — с дяволите ли се биеш? Какво току махаш?

— Махам аз. Гледам дали ще стигна да я цапардосам, като мине. Да я храсна аз по главата, че да види. Тук ѝ е съда нея, тази гивиндия. . .

А Албена беше вече близо. Тя вървеше напред, а след нея двамата стражари. Нямаше човек, който да не познаваше Албена, но като я видяха пак отблизо, всички затаиха дъх. Албена си беше същата Албена, само че не се смееше, очите ѝ не играеха, както по-рано, а наведени под тънките вежди гледаха надолу. Носеше син сукман и къса скуртейка с лисици. Ръцете си държеше смирено отпред, като че отиваше на черква. Но когато тя се намери между двете стени от хора и дигна очи, тоя поглед, който познаваше всеки мъж и който сега беше още похубав, защото беше натегнал от мъка, и тия тънки вежди, и това бяло лице — от нея сякаш полъхна магия, която укротяваше и сбвързваше. Грешна беше тая жена, но беше хубава. Жените, които се канеха да я хулят, тъй си и мълчаха, а патерицата на дяда Влася не се и помръдна.

И в тая тишина, в тия няколко мига стана чудо, обърнаха се и най-коравите сърца, жалост и доброта светна в очите на мъже и жени.

— Мари, Албено, мари, дъще — проплака женски глас, — какво направи, Албено!

— Ах, Албено, Албено!

Албена се спира.

— Лельо Димке — вика тя, — прощавай! — После, като се обърна на другата страна: — Люпо, Тудорке, Савке, прощавайте! Сбогом, сбогом ви на всички!

Мнозина вече плачеха. А Албена вървеше все тъй спокойно скръбна, все тъй хубава.

— Прощавайте! — извика тя на всички. — Млада съм, сгреших. Прощавайте!

Захълцаха хора и се стълпиха към нея. Жените наваляха най-много към нея, а стражарите ги връщаха. Тогава нейде отзад, гневен и разтреперан, се чу гласът на дяда Влася:

— Момчета, дръжте, не я давайте. Какво е селото без Албена!

Албена стигна до каруцата, качи се и, както беше права, извика още веднъж:

— Сгреших. Прощавайте!

После седна и замълча. Тогава доведоха детето ѝ — същото, което я беше издало. И като видяха как тя го прегърна и целуна, не остана вече човек, който да не усети сълзи на очите си.

Изведнъж мелницата спря. Моторът, който непрекъснато дене и нощe беше тупал горе в железния комин като сърце, изведнъж спря и замлъкна. Помислиха, че нещо се е повредило. Но ето из широките врати на мелницата се показа Нягул, майсторът на камъните, промъкваше се измежду колята и конете и идеше насам. «Може да е спрял мелницата, за да погледа и той» — казаха си някои.

Но Нягул си отвори път, дойде до каруцата и като си облече палтото — късо шаечно палто с кожена яка, — скочи на каруцата и седна до Албена. Ахнаха отвсякъде: ако Нягул се шегуваше, щеше да се смее, а той беше побелял като платно.

— Долу! — викна му стражарят и го хвана за рамото. — Слизай!

— Няма да сляза — продума Нягул. — Аз убих Куцара.

— Какво, какво каза. . . — завика Марин Чокоя, който беше кметски наместник. — И таз хубава, може ли?

Старшият махна с ръка.

— Право ли казва? — попита той Албена.

Албена кимна с глава и заплака. Около каруцата се натискаше плътна маса от хора. И сякаш сега се створиха очите на всички и видяха, че и Нягул беше рус и хубавеляк, че калпакът му е бутнат назад, а перчанът му забъркан. И носеше и той късо шаечно палто с кожена яка. Всичко стана ясно като ден.

Завикаха, загълчаха всички. Когато учудването попремина, жалостта към Албена изчезна в един

миг. Жените пак я застреляха с очи пълни с омраза, нейде назад се издигна патерицата на дяда Влася. «Кучката — викаше той, — развали още една къща!» Връз лицата на мъжете падна облак и макар че за Албена не казваха още нищо, като че не можеха да търпят и Нягула да седи до нея. Но всичко дойде тъй бързо и тъй неочаквано, че никой не знаеше още какво да мисли и какво да приказва.

Объркан беше и Марин Чокоя, кметският наместник.

— Не може да бъде — викаше той и гледаше като треснат. — Как тъй Нягул. . . всички го знаем, честен чиляк е, не може. Слезни, слезни, Нягуле!

— Карай! — извика старшият, който се беше качил на каруцата.

Но Чокоя хвана конете за юздите.

— Господин старши, моля, почакайте. Как може, човека има жена, деца. Демире — викна той на кехаята, — я отърчи да повикаш Нягулица. По-скоро!

— Карай! — повтори старшият.

— Накъде, в града ли?

— Не, в общината, при следователя.

И каруцата бързо потегли. Една жена дотича откъм мелницата, слаба, преди време остаряла, повехнала. Беше Нягулица. Отначало тя слушаше, без да разбира туй, което ѝ разправяха, след това се втурна след каруцата, но се спря, тръшна се на земята и като закри очите си с ръце, заплака.

Сенебирските братя

От своята вятърна мелница, спряла сред маранята и отпуснала крила като болна птица, дядо Щерю гледаше към двете самотни дървета на юг и мислеше за двамата сенебирски братя. Там, дето тия две дървета, като два зелени стълпа, се изправяха нагоре към небето, отвъд чертата на хоризонта беше селото Сенебир и в него живееха двамата сенебирски братя Петър и Павли.

Не бяха двама братя — мислеше си дядо Щерю, — като два работни вола, кротки, добри, да живеят, да се поминават с чест, да имат страх от бога и милост към хората. Бяха като два вълка, свирепи, хищни и зли, също като ония бели балтенски вълци, които зимно време минават по замръзналия Дунав и скитат из равнините на Добруджа. Тъй се появиха и те. Дойдоха един ден в Сенебир — в руското мурабе беше, — докараха стада като облаци — и овце, и хергели, и сюреци говеда, — но всичката тая стока не беше тяхна мъка, а яма, награбена в това смутно време. Забиха се в Сенебир, както кърлежът се забива в живо месо. Който беше слаб, падна и коленичи пред тях, който беше по-силен, биваше мушкан и премазван като с рогата на бик. И за по-малко от двайсет години двамата братя станаха стопани на цялото село.

Един по-имотен човек само беше останал в Сенебир — Халил ходжа. Когато и неговата къща — пространен бял конак с чардак и с два големи бряста отпред, същите тия две далечни дървета, които гледаше сега дядо Щерю, — когато и тоя имот мина в

ръцете на сенебирските братя, тогава шепата турци, които още се крепяха в Сенебир, се откъртиха и потеглиха за Анадола.

Родени бяха в тая земя и мъчно им беше да се разделят с нея. Напиха се, макар че никога през живота си не бяха пили вино, играха хоро, пяха, плакаха, прегръщаха и приятели, и довчерашни врагове. Най-после тръгнаха и почти всички селяни, между тях и дядо Щерю, излязоха да ги изпратят до кърa. Канили се бяха да тръгнат в зори, а ето грееше вече месечина. Чисто беше небето, равнината се разстилаше нашироко, загърната с бяла мъгла, и там, дето беше селото, между белите стени на къщите с черни, угаснали прозорци, издигаха се двата тъмни бряста, сякаш две души, два призрака от миналото, които стояха един до друг и гледаха след ония, които си отиваха.

Тия две дървета погледна Халил ходжа, погледна своята къща зад тях и когато вече се прощаваха, когато мъжете пееха най-лудо, а жените плачеха, той каза на дяда Щеря:

— Прощавай, Щерю чорбаджи. Отиваме си. Ще ида далеч, чак до морето. Ако и там срещна зло, както тука, ще ида още по-нататък, ще ида отвъд морето. Моя имот го взеха двамата братя. Нека. Не ще кажа да не им е халал. Но слушай какво ще ти река: виждаш ли двата бряста, двете дървета? Тях баща ми ги е садил с ръката си, когато аз и моят брат сме се родили. Те са наречени на нас, наш късмет са — знаеш ги, нали, зелени, весели са, няма суха клечка между листата им. А занапред? — Не знам. Не вярвам туй, което бог е дал на едного, да го вземе назад и да го даде другиму. Не вярвам, помни ми думите, Щерю чорбаджи. . .

Минаха се много години оттогава. Дядо Щерю беше млад, остаря, но нищо не се случи и той почти беше забравил думите на Халил ходжа. Сенебирските братя богатееха от година на година, никой чужд човек нямаше в селото им, а двата бряста се издигаха все по-високо и по-високо към небето. Халил хо-

джа като че беше се излъгал; чуждото щастие беше щастие и на сенебирските братя.

Но съдбата на хората все пак е в ръцете на бога: един от сенебирските братя, по-старият, Петър, който, позастарял и изморен, беше предал работата на синовете си, а сам гледаше пчелите в двора си, умря ненадейно. Умря от нищо: ужили го пчела — кого не е жилила пчела? Но той се поду, посиня и за ден-два умря. Не на тая смърт се зачуди дядо Щерю, която, каквато и да е, все е краят на един човешки живот, а се зачуди, когато забеляза, че тъкмо по това време един от двата бряста засъхна, листата му скрумнаха, сгърчиха се и се свиха като опалени. Дървото не покара вече млад филиз и на другата година го отсякоха.

Много мисли върху това дядо Щерю. Един път ще рече: «От сушата е.» А сушата през нея година наистина беше голяма. Друг път ще каже: «Халил ходжа право каза, поличба е!» Но да каже някому не смееше, скри тайната в себе си и замълча.

Остана едното дърво. И тъй като клонете му горе се раздвояваха, а дънерът му оставаше скрит зад хоризонта, изглеждаше пак да са не едно, а две дървета. Тъй ги виждаше сега и дядо Щерю и нему се струваше, че са две. Ония, които ги гледаха отдалеч, също мислеха, че двете дървета си стоят, и, както винаги, приказваха за двамата сенебирски братя.

Че не всичко е както по-рано, това знаеше дядо Щерю. След първата поличба той чакаше втора. Но работите на по-малкия от сенебирските братя, на Павли, тръгнаха още по-добре. Умря жена му, но той взе друга, млада, народиха му се още деца. Богатството и силата му растяха и дядо Щерю отново повярва, че онова, което беше казал Халил ходжа, е само едни приказки и нищо повече.

Случи се тия дни тъй, че не само дядо Щерю, но и всички селяни, които носеха снопи от нивите или пътуваха с каруците си из пътищата — а всички пътища в тая широка равнина като че се въртяха все около двете високи дървета сред нея, — не можаха да

не приказват пак за сенебирските братя, и приказваха сега повече, отколкото всеки друг път. Новина имаше голяма: синът на Павли, момък вече, мразен от мащеха си, гонен и от баща си заради нея, беше забягнал и след като се губи с месеци, появи се с другари из кърищата около Сенебир, спираха и ограбваха пътниците. Синът на Павли Сенебирлията хайдутин — ето кое беше в устата на всички!

Най-напред дядо Щерю си каза: «Сега ще стане нещо.» И чака ден, два, чака седмици. Всичко си вървеше по старому. Вършачката бучеше в хармана на Сенебирлията, жито като злато се сипеше в хамбарите му, коля носеха снопи от всички страни и трупаха кладни като планини. Дядо Щерю не се стърпя и отиде в Сенебир, гледа бряста, гледа го отзад, отпред, гледа го от всички страни: дървото си беше здраво, зелено и весело — не се виждаше никъде суха съчка.

Ето какво беше си премислил дядо Щерю, седнал горе на стълбата на вятърната си мелница. И когато настрани от кръстците се проточиха сенки, връз стърнищата легна мека и нежна светлина, а във въздуха лъхна прохлада, той слезе долу и отиде сред пчелите си. Той клекна срещу тръвните и гледаше как пчелите се връщат една след друга и как, когато кацат, тупат тежко, като едри дъждовни капки. «Натегнали са от мед, миличките» — мислеше си дядо Щерю и се радваше. И той толкоз беше се залисал, че едва когато кучето залà, видя, че една каруца с високи сиви коне беше се спряла пред мелницата и един човек идеше към него и размахваше камшика си срещу кучето. Дядо Щерю позна Павли Сенебирлията.

Нито възрастта, нито грижите му през тия дни бяха го изменили. Той беше все тъй изправен, висок, крачеше пъргаво и широко. От години всички бяха го запомнили все тъй: с бяла коса и с бели хайдушки мустаци, но с червено лице. Носеше сива аба

и сиви потури, а връз червения му пояс беше препасан патрондаш. Мартината беше в колата му. Без оръжие Сенебирлията не ходеше никъде.

Той дойде при дяда Щеря и заговори гърлесто и високо, като че приказваше на много хора. Стана дума за берекетя, за времето, за вършитбата, която, ако отива времето все тъй сухо, скоро щеше да се свърши. Сенебирлията се правеше весел, но дядо Щерю позна мъката в очите му. Пък и той замълча и се загледа в земята.

— А оня, моя непрокопсаник, син ми, не си ли го виждал? — попита той с други глас. — Не е ли излизал тъдява?

— Иванчо ли? Не е. Тук не е дохадял.

— Не е ли? Не ме ли лъжеш?

— Е, Павле, и ти. Не е дохадял, ти казвам, не съм го виждал.

— А аз го видях. И не само го видях, ами. . . — и Сенебирлията махна с ръка, като че искаше да изрази нещо свършено.

— Срещах го аз моя Иванчо — добави той — и струва ми се, че му светих маслото. И нека — такъв син!. . .

— Оная нощ — подзе Сенебирлията, който по всичко се виждаше, че му тежеше нещо на душата и бързаше да го каже — минаха покрай Петровия хан. Късно беше. Щом слязох, и Петър ме среща: «Аман, бай Павле, тук да стоиш, да не си ходиш. Ей сега минаха ония. И Иванчо беше.» «Тъй ли?» — казвам, метвам се на колата, един камшик на конете — виждаш ги нà какви са змееве, — и право след тях.На едно място се зачерняха хора, един се спусна да хване конете. Дигнах мартината. . . «Тате, аз съм!» — извика.

— Кой, Иванчо ли?

— Той беше, познах го. Не ми трепна сърцето, Щерю, гръмнах. Гръмнах право в него и пуснах конете.

— Уби ли го?

— Тъй мисля. Трябва да съм го убил.

Дядо Щерю го погледна смаян. И двамата замълчаха.

— Не може да бъде — почти извика дядо Щерю. — Не си го убил. Ако си го убил, щеше да се намери. Ходи ли там?

— Как да не ходих — ходих.

— Е?

— Няма нищо. Ни човек, ни кръв, ни нищо.

— Видя ли? — зарадва се дядо Щерю. — Тъй ти се е сторило.

Сенебирлията поклати глава. Като че не беше тоя Павли Сенебирлията, когото познаваше дядо Щерю.

— Да зная, че е тъй, Щерьо, да зная. Право да ти кажа, обърна ми се сърцето, чедо е. И тъй мисля, и инак мисля. Може да не съм го убил, мисля си, няма кръв, няма нищо.Ами ако ония нехранимайковци, другарите му, са го завлекли някъде и са го заровили?

— Не си туряй такава мисъл, Павле.

— Не знам. Търся го сега, жив, мъртъв, трябва да го намеря.

Сенебирлията се изправи. Дядо Щерю видя пред себе си предишния корав и непреклонен човек.

— Каква суша! — каза Сенебирлията със спокоен и равен глас. — Такава суша беше и оная година, когато се помина и бати Петър. Такава суша беше, че едното дърво пред къщи изсъхна. . .

Те поприказваха още и когато вече се смрачи, Сенебирлията се качи на каруцата си и подгони сивите си коне.

Няколко дни подред от стълбата на вятърната мелница дядо Щерю гледаше как тая каруца със сиви коне дига прах и обикаля ту насам, ту нататък из пътищата. Отдалечаваше се, изгубваше се някъде и отново се появяваше. Движеше се по цял ден като в кръг в това равно и сухо поле, в средата на което се изправяха двете сенебирски дървета.

Една нощ млад, почти детски глас повика пред мелницата и дядо Щерю излезе. Пред него беше Иваичо, загубеният син на Сенебирлията. Дядо Щерю го

въведе в мелницата. Като че тоя момък идеше открай света: изпокъсан, издраскан, слаб като смъртник. Гладен беше като вълк и дядо Щерю го нахрани. После свари само да каже, че е дошел да иска прошка от баща си, и заспа.

Спа до сутринта. Не се събуди и когато слънцето се издигна високо в небето. Не смееше да го събуди и дядо Щерю. Гледа го, гледа го, па си каза: «Докато се наспи тоя юнак, аз ще отида да зарадвам баща му.» И тръгна към Сенебир.

Той влезе в селото тъкмо по обяд. Вършачката в хармана на Сенебирлията беше спряла — работниците навярно се хранеха някъде на сянка. Изведнъж горе на батозата се появи Павли Сенебирлията. Потъмнял, гневен, патронташа на пояса му лъщи. И вика:

— Още ли ще ядете вие бре, още ли? Я ставайте, че да не полудея. Слушай — извика той още по-разярен на машиниста, — пущай машината!

Моторът изсъска, пусна пара, колелото се завъртя отначало празно, после каишът плесна връз него, опъна се и празната батоза зарева като звяр. Все тъй ядосан, Сенебирлията седна срещу барабана и започна да подава, като бясно тъпчеше ръкойките и все още викаше към работниците.

«Брей, хинает човек, не оставя хората да се наядат» — помисли си дядо Щерю.

Той дойде зад кладните и машината се скри от очите му. Изведнъж батозата се задави, запъна се и после пак загърмя празна. Дигна се страшна врява, изпищя жена. Моторът като че въздъхна и спря.

«Стана нещо» — каза си дядо Щерю и забърза. Като излезе иззад кладните, той видя, че пред къщата на Сенебирлията се чернееше мравуняк от хора. Махаха с ръце, гълчаха. Един работник тичаше срещу дяда Щеря и с очи още пълни с ужас извика:

— Чорбаджията умря, бай Павли. Разкъса го машината. . .

Дядо Щерю се спря като треснат. После подигна

очи, погледна бряста и изтръпна: горе, по върховете на дървото, листата му бяха повехнали, сгърчени и сухи. Дядо Щерю погледна наоколо си, като че искаше да се увери в нещо: земята беше суха и напукана, лъхна го топлик като от пещ. И таз година беше страшна суша, право е, но дали не бяха се сбъднали думите на Халил ходжа? Дървото още стоеше право и като че нищо да нямаше, но беше вече мъртво.

Грехът на Иван Белин

Иван Белин обичаше да се вглежда внимателно във всяко нещо, да вникне в него, да го проумее. Инак нямаше да има славата, към която и той сам не беше равнодушен, че е човек, който вижда знаци, открива поличби и казва пророчества, които се сбъдват. Ето го, подпрян на кривака си, той пак гледа нещо, пак стои като закован. Преди малко бялата вълчица, която беше виждал и друг път, връхлетя пак върху стадото му. Не направи пакост, защото кучетата я усетиха и прогониха, но Иван Белин още стои и гледа подире ѝ. Тя е вече далеч. Посред полето се виждат кучетата, които се връщат, тук-таме между бурените се зачерняват гърбовете им или стърчат стегнато завитите им опашки, с дълга разчесана на две страни козина, като страусови пера. А отвъд тях, близо вече да превали и последния хълм, е бялата вълчица. Макар и вън от всяка опасност, тя все още продължава да се мята в уморен и неравен галоп. От време на време се спира, обръща се и гледа назад. После пак бяга. Най-после, след едно последно спиране, което трае повече време, тя отново поема своя бяг, но вече по-спокойно и равномерно. Едновременно с това тя изменя посоката си и се насочва на запад към нивите. Иван Белин усилва вниманието си. Той следи вълчицата, не примигва дори, пресмята нещо. В очите му, в които сякаш има сълзи, светва огън, под белите му мустаци заиграва усмивка. «Виж ти! — казва си той и поклаща глава. — Виж каква била работата! Не в гората, а тук, в нивята се крила. . .»

Иван Белин не се съмнява в откритието си. Той се обръща и поглежда на запад: на тая страна полето постепенно се снишава и бяга далеч, далеч, додето очи виждат. И там, в самото дъно на хоризонта, се вижда пространна, черна като въглен и вгъната навътре дъга. Това е гората. Отгоре я забулва синя мъгла и слънцето, което наближава да заседне, прави тая мъгла прозрачна и розова, а по черните зъбери, които върховете на дърветата чертаят върху златото на небето, грее разгорена жар. Голяма и страховита е тая гора, но е много далеч. Мъчно е да се повярва, че вълчицата отива и се връща оттам. По̀ за вярване е, че тя се крие тъдява някъде из нивите. Те са изкласили, високи колкото човешки бой, и в тях може да се скрие не един вълк, а хиляди.

Както винаги, Иван Белин се гордее със своя проницателен ум. Той тръгва да догони стадото си, усмихва се, крачи живо из високата трева и белият му кривак в още по-широки крачки се премята пред него. Като стига до овците си, той ги позавръща отсам-оттатък, подпира се след това на кривака си и отново се заглежда във вълчицата.

Под меката светлина на залязващото слънце всичко се вижда ясно на тази страна. Блестят зелените поляни, из доловете се подават черни сенки, белеят се пътищата, а на запад зеленото море на нивите, заляно със слънце, прелива талазите си и блещи. Отсам е вълчицата — бяло петно сред околната зеленина. Тя бяга все тъй в тръс, спокойно, равномерно, без да се спира, без да души или да се оглежда. Стар и опитен овчар е Иван Белин. Той знае, че тъй може да бяга само едно куче или един вълк, когато добре знае къде отива. И още веднъж той се уверява, че тая сигурна посока, която вълчицата държи, не е случайна, а правият и най-късият път към нейното леговище.

Иван Белин не се съмнява също, че вълчицата има и малки.

На няколко пъти той можа да я види съвсем отблизо. Беше я виждал, когато тя, неусетена от ку-

четата, незабелязана и от него самия, току се появеше всичко на всичко на някакви петдесет-шейсет крачки, сякаш изскочила изпод земята. Овцете се урваха на една страна и се събираха накуп, като че грабнати от вихър, кучетата, останали назад, се носеха вече към нея с бързината на куршуми. А в разчистеното пред нея пространство тя стоеше тъй, както се беше спряла, още с подигнат преден крак, неподвижна и колеблива, сякаш ѝ беше мъка да се повърне назад. Забравяше да бяга, забравяше да мисли за спасението си. Стиснатите ѝ челюсти се разтварят, червеният ѝ език провисва и се люлее в ускореното дишане, очите ѝ примигват и се полузатварят. И това, което Иван Белин никога не можеше да забрави, беше тоя поглед и тия очи, на които липсваха само думи. В тях нямаше страх, нямаше грижа за себе си, нито за нищо, което беше наоколо. В тях гореше само огънят на друга болка, дълбока и скръбна. Някой сякаш с ръка стисна сърцето на Иван Белин и той разбра всичко: тия очи и тая мъка в тях му бяха познати. Това бяха очите на всяка майка, все едно дали тя е човек, или звяр. . .

Ето откъде тя вземаше кураж да напада посред бял ден. Ето откъде вземаше сила да се брани, защото, макар мършава и слаба, тъй ядовито потракваше със зъби, че големите и зли кучета отскачаха настрана, като ужилени.

Иван Белин прекъсна мислите си, защото в същото време наблюдаваше вълчицата и видя, че тя върши нещо, което още не можеше да разбере какво е. Вълчицата беше се спряла, пристъпваше бавно, като че дебне, и отведнъж се хвърляше, както правят котките, когато искат да уловят мишка. Тялото ѝ се изпъваше като дъга и голямата ѝ опашка се превърташе във въздуха. Тия скокове тя повтори няколко пъти. Иван Белин се усмихна: вълчицата мишкуваше — най-недостойния лов на един вълк. Но нямаше какво да се прави. Като не можа да грабне някое агне, трябваше да тури нещо в стомаха си и да залъже глада си, защото леговището ѝ беше бли-

зо. Там, уморена и отмаляла, тя щеше да легне сред шумата и оглозганите кости, а рунтавите вълчета, невинни и жестоки в незнанието си, като всички деца, стръвно и лакомо щяха да задърпат мършавите ѝ гърди. За себе си тя пак щеше да забрави и, с наострени уши и внимателни очи, запалени от огъня на същата болка, която Иван Белин беше видял, тя щеше да се ослушва и да бди, за да не дойде някоя опасност не за нея, а за тях. . .

Иван Белин въздъхна и тръгна да догони стадото си. В такива минути той ставаше милозлив и сърцето му се откриваше за всяка чужда болка. Вълчицата беше се изгубила вече в нивите, но той все още продължаваше да се обръща и да гледа на тая страна. Мислите му бяха несвързани и разкъсани и той мислеше ту за вълчицата, ту за свои работи. Но всичко това беше откъслечно и замъглено и ясна беше само мъката, която пълнеше сърцето му. Мръкна се сякаш изведнъж и на небето над побледнелия запад, като едър скъпоценен камък, огря вечерницата. Полъхна хладен вятър, изпълнен с дъх на билки, засвириха щурци, а в тъмнината широко и сладостно се разля песента на звънците. Нещо вечно, неизменно и мъдро наредено чувствува Иван Белин във всичко и сърцето му се пълни с умиление. Той подига очите си към звездите, но сега не търси в тях знаци и поличби, а му се струва, че вижда очите на бога. Мисълта му се връща пак към вълчицата. «И тя е живина, и тя е създадена от бога — мисли си той, искрено благ и добър. — И майка е, и деца храни. . .»

●

Минаха се няколко седмици, Иван Белин не видя повече бялата вълчица и почти забрави за нея. Пък и, като всеки човек, лесно менеше настроението си. Сега беше загрижен и за друго: гледаше, че се зареждат все сухи и топли сутрини, без роса, без влага, слънцето изгрява по-червено отвсякога, а небето е сиво и мътно. По тия знаци Иван Белин пред-

ричаше суша. И наистина, сушата настъпваше вече и от ден на ден ставаше по-голяма. Но Иван Белин знаеше вървежа на световните работи и не се отчайваше.

«Не бойте се, момчета — говореше той. — Господ си знае работата. Нека е горещо сега, хляб се пече. А ще мине жътва, ще дигнат снопите, ще се открият стърнища до колене. Тогаз тия мърши не само ще има какво да пасат, ами ще земат и да падат от преяждане.»

Иван Белин говореше това на малките овчарчета, които всеки ден се събираха около му. Ученици до вчера, те бяха направили изпита и сега, с по една торба през рамо и с по една свирка на пояса, гонеха по някоя и друга овца. За тях Иван Белин беше голям авторитет, мъдър човек, който притежаваше всичко, което трябваше да има един истински овчар. Пък и самият му вид привличаше и предразполагаше. Той беше висок, кокалест човек и докато косата и мустаците му бяха бели, като сняг, веждите му си оставаха съвсем черни. От това лицето му изглеждаше разделено на две различни половини: начумерено и малко строго до очите, до носа, засмяно и весело по-надолу. А и приказваше развлечено, бавно, но с един гръден, приятен и сочен бас. Знаеше какви не приказки и истории и с една малка хитрост, която увлечените му слушатели съвсем не забелязваха, постигаше това, което друг ни с добро, ни с лошо не би могъл да постигне. Когато овчарчетата го заобиколяха, той ставаше отпуснат, ленив и не му се ставаше за каквото и да е. Прекъсваше тогава приказката на най-интересното място и казваше:

«Миланчо, я иди, чоджум, и завърни ония мърши. Право към нивите отиват!»

Или:

«Стоянчо, грабни бъкеля от магарето и отърчи да донесеш малко прясна вода от кайнака. Хайде! Ние ще те почакаме и тогаз ще ви кажа какво казал овчаря на царицата. . .»

И децата го слушаха. Но понякога Иван Белин ставаше по-лукав. Имаше едно място около Големия кладенец, където винаги, дори и в най-голямата суша, имаше добра трева. Това място Иван Белин искаше да запази за себе си и за да отстрани оттам малолетните и да ги наплаши, разказваше им, особено на мръкване, че там, от Големия извор, нощно време по месечина излизал от водата един бял бивол, с такива големи рога, с такива страшни очи. . .

Но Иван Белин имаше и друга чудновата черта в нрава си. Той не пиеше често, не беше пияница. Но като се минеше месец-два да не стъпи в село, изведнъж някой ден, без да има някакъв повод, без да се е канил или мислил за това, като че ли теглен от някаква сила свръх волята му, напущаше стадото, оставяше да се грижи за него жена му или някой друг, а сам отиваше на кръчмата. Дохаждаше уж да си купи тютюн, фитил за огнивото, друга някоя дребна работа, поръчваше си само една чашка ракия и все бързаше да си ходи. А скоро започваше с оката и се напиваше, както трябва. Тогава буташе назад големия си калпак, челото му, наполовина бяло и наполовина черно, се откриваше, очите му си оставаха затъмнени от черните вежди, но усмивката не изчезваше изпод големите му мустаци. И в пиянството си Иван Белин беше също тъй безвреден и добродушно весел, както кога разказваше приказки на овчарчетата. Правеше смехории, играеше, свиреше с уста, като надуваше бузите си и въртеше очи. И често Иван Белин свършваше веселбите си така, че когато късно през нощта тръгваше да си ходи, краката му вече не го слушаха, и тъй като нагоре към къщата му започва стръмнина, почваше да си служи с ръце и вървеше на четири крака.

Два месеца след като беше виждал бялата вълчица, Иван Белин усети един ден, че го зове тайнственият глас, остави ямурлука си, чантата и кривака и се озова в кръчмата. Веселбата потръгна веднага, защото в кръчмата се случи и Петър Чубрата. Той беше връстник и приятел на Иван Белин, но

не вярваше ни на пророчествата му, нито на историите, които разказваше, и обичаше да му противоречи и да го дразни — не за друго, а да си прави смях и да има кой да черпи. И когато Иван Белин, мълчал с месеци в полето, започна сега да разказва всичко, което беше се натрупало в душата му, Чубрата кое вярваше, кое не. Вярваше, когато чашите бяха пълни, отричаше всичко, когато бяха празни. А като пийнаха малко повечко, пламна между тях такава препирня, че ако ги видеше някой, който не ги познава, щеше да помисли, че тия хора ей сега ще скочат и ще се избият.

Но и Иван Белин не се оставяше. Като видя, че пророчествата и поличбите за суша и нови войни не помагат, търсеше нещо друго, с което да учуди и да покори тоя опърничав човек. И ето по едно време той стана, заклати се на дългите си крака, подигна черните си вежди и извика на Чубрата:

— Слушай! Знаеш ли какво зная аз?

— Нищо не знаеш — пресече го Чубрата.

— Знам. . .

— Вълци знаеш!

— Ха-ха-ха. . . — засмя се Иван Белин и разтърси грамадното си тяло. — Вълци. . . ха-ха-ха. . . Зе думата от устата ми. Та вълци знам и аз я! Знам де се крие бялата вълчица, видях и вълчетата ѝ. Две са, ей такива ѐ. . .

Чубрата го гледаше подигравателно.

— Ще ги уловя! — викна Иван Белин, разсърден от тоя поглед.

— Ще ги уловиш, ама да има кой да ги държи.

— Ще ги уловя!

— Де, де! Остави ги да поживеят гадинките. . .

Радослав кръчмарят донесе нова оканица и Чубрата поотстъпи. Но както лудите постоянно повтарят някоя фраза, която случайно е останала в ума им, тъй също и Иван Белин не можеше вече да приказва за друго, освен за вълчицата. Припирнята отново пламна.

— Мога! — викаше Иван Белин.

— Де, де! — дразнеше го Чубрата.

Тогава Иван Белин стана, нахлу големия си калпак чак до веждите, както правеше винаги, когато се залавя за работа, и с бързи крачки тръгна към вратата. Там той се пообърна и каза на Чубрата, като прекарваше с ръка по дългите си мустаци:

— Ей тия ще ги обръсна, ако не ги донеса тия вълчета! Почакай, почакай ме малко, и ще видиш. . .

Иван Белин се запъти право към къщи. Като стигна там, без да проговори дума, затарашува из долапи и сандъци и затърси нещо. В това време баба Бяла му натякваше, че е оставил момчето самичко с овцете, но Иван Белин мълчеше, не казваше дори и какво търси, а само се подсмиваше под мустак. Най-после намери един чувал, попрегледа го дали е здрав и го тури настрана. След туй взе старата си кримкова пушка, прегледа и нея, като издигна и пусна спусъка, и я тури при чувала. Но когато измъкна едно дълго въже и започна да го опасва въз пояса си, очите на баба Бяла станаха големи и кръгли от смайване. Тя го гледаше и не знаеше какво да каже.

— Дай ми сапун сега — каза Иван Белин, все така таинствен. — Отивам да се беся. . .

— Боже, господи! — извика жената и се закръсти. — Ти хем си полудял, съвсем си полудял!

И, както правеше винаги, когато ѝ докривееше много, тя се разшета бързо, завика и се заокайва.

Иван Белин клатеше глава и се усмихваше. После взе чувала и пушката, попипа големия си овчарски нож, за да се увери дали е в силяха му, и излезе.

•

Късно подир обяд Чубрата, след като си беше подремнал малко, излезе на улицата. Макар и да не вярваше на пророчествата на Иван Белин, той пак издигна очи, разгледа навсякъде небето и се увери, че наистина всичко сочи на суша. Сенките бяха сти-

гнали вече досред пътя, а още беше горещо, пепелта пареше. Чубрата се усмихваше, защото беше си спомнил за Иван Белин. Но той вярваше, че тоя път баба Бяла беше успяла да вразуми стареца и да го прати при овцете.

Изведнъж се зачу глъчка и Чубрата погледна на тая страна. На завоя на пътя, откъм горната махала, се показа голяма тълпа хора. Какво беше се случило? Деца и жени тичаха през дворищата и отиваха да гледат. Писък, викове. Но нещо лошо като че не беше. Навалицата наближаваше. Висок един човек стърчеше над главите на всички и носеше нещо на гърба си, преметнато напреки, както овчарите носят овца или агне. Нещо бяло и голямо, което все пак не приличаше да е нито овца, нито агне. «Марьо! Марьо ма! — чу се писклив глас на момиче. — Ела да видиш, вълк, вълк!» И наистина, Иван Белин — Чубрата го позна, — зачервен и заморен, идеше и носеше на раменете си вълк.

«Де, де!» — прошепна Чубрата по обичая си и сякаш не вярваше на очите си.

Множеството го обгърна и понесе. «И вълчета има! — викаха децата. — В чувала са!» Пред кръчмата на Радослава Иван Белин спря и хвърли товара си. На земята се простря страшният и грамаден звяр. Това беше същата бяла вълчица, за която всички бяха чували. В устата ѝ е пъхната тояга и тъй е омотана и увързана с въже, че не може нито да хапе, нито да си отвори или затвори повече устата. На единия ѝ хълбок се червенее голяма рана. Вълчицата е още жива, но изглежда, че е на умиране. Очите ѝ ту се отварят, ту се затварят. В чувала, хвърлен до нея, помръдват две живи топки.

Иван Белин, по-потъмнял от всеки друг път около очите и под черните си вежди, по-весел и позасмян в другата половина на лицето си, късо и отсечено разказва как уловил вълчетата и как след това застрелял и самата вълчица. Всички го слушат, поглъщат думите му и гледат ту него, ту проснатия страшен звяр.

— Бре, Иване, какво направи бре! — вика Чубрата, като се промъква през навалицата.

Иван Белин повдига големия си калпак, погледът на очите му сякаш липсва под тъмните вежди, но гънките около белите му мустаци се смеят.

— Виж! — кратко и гордо казва той и сочи вълчицата.

— Де, де — мърмори объркан Чубрата, — де, де!

Иван Белин развързва чувала и показва вълчетата. Те са също като малки кученца, само че с щръкнали уши, сиви, рунтави и със сини като мъниста очи. В тая минута вълчицата — това жените отпосле си разправяха помежду си — бавно отваря очите си и пак ги затваря.

Иван Белин завързва чувала. Любопитството на всички е задоволено. И докато мъжете, събрани на купчини, все още гълчат нещо, жените хващат вече децата си за ръце да си ходят, но не могат да откъснат очите си от вълчицата и мълчат.

— Горката! — прошепва някоя.

— И деца има. . . Божичко. . .

И към Иван Белин всички тия майки отправят сега погледи, в които свети омраза и гняв.

Издрънква кола и спира наблизо, конете се дърпат и пръхтят. Това е Чубрата.

— Хайде, Иване! — вика той. — Дай сам вълците. Хайде, ще вървим от къща в къща. Всеки трябва да даде по нещо. Такъв е обичая. Всеки трябва да даде, защото всички имаме добитък. . .

Преди няколко дни беше ходила из село пеперуда за дъжд, но такъв шум и такава глъчка не беше имало, както сега подир вълка. Колата криволеше из улиците, спираше се пред вратните, трупаха се жени и деца. Кучетата, усетили миризмата на вълка, започнаха да вият. А Чубрата повдигаше безстрашно вълчицата, за да я показва, големият ѝ труп провисваше и сред бялата ѝ козина, като ален цвят, лъсваше на слънцето кървавата ѝ рана.

Чубрата показваше след това и вълчетата. И за-

почна да се повтаря едно и също: жените даваха каквото могат, но мълчаха и гледаха студено и неприязнено.

«Горката. . . горката. . .» — чуваше след себе си Иван Белин.

Това почна да го смущава. За да си даде кураж и да се залъже, той се мъчеше да се усмихва, но усмивката му беше пресилена и гузна. Той се остави в ръцете на Чубрата като роб. Замисляше се често и казваше като на себе си:

«Стана тя една, ама нейсе. . .»

Чубрата му подаваше шишето с ракията и го канеше:

— Пий! Имаш право да пиеш. Изтреби вълците, изкорени ги. Пий!

И Иван Белин пиеше, макар и да не усещаше вече вкуса на ракията. А после пак повтаряше като на себе си:

«Стана тя една, ама нейсе. . .»

Той не можа да се развесели и вечерта, когато, след като занесе в къщи вълчетата и вълчицата, се върна в кръчмата и продължиха да пият с Чубрата. Сякаш беше оглупял и подивял, не му се говореше, изгубил беше и воля, и желание за всичко. Неведнъж Чубрата го забелязваше, че отпуща глава и се замисля, и за да го пробуди, хващаше го за рамото и го раздрусваше.

— Пий! — говореше Чубрата. — Какво ще му мислиш. Няма вълци вече, изтреби ги!

И Иван Белин пиеше. Пи толкоз много, че когато стана да си върви, пак трябваше да пълзи по крака и по ръце.

Когато се върна в къщи, той свари баба Бяла, че седи сред стаята на колене, поклаща се назад-напред и пее. Пееше или може би плачеше. Тя не се обърна и не го погледна. Но издигна гласа си и запя по-високо. Иван Белин се довлече до одъра в другата стая, тръшна се на него, къщата се закриви, залюля се и наедно с него потъна сякаш в някаква пропаст.

По навик той се събуди рано. Излезе навън —

тънкият сърп на месеца беше се спрял току над чертата на черните баири. Бледа светлина огряваше двора, но дърветата бяха черни и черни сенки обкръжаваха стрехите и плетищата. Като че тръне бяха забити в клепачите на Иван Белин, главата му тежеше, някаква яма сякаш стоеше зад него, и той не знаеше де е бил досега и защо не е при овцете си. Но мисълта за овцете възкреси у него вчерашния ден и той изтръпна. Той си спомни всичко, но едва сега разбра какво правеше баба Бяла, когато се върна в къщи. Тя седеше на колене сред къщи и не пееше, а плачеше. И нареждаше имената на двамата му сина, умрели някъде по бойните полета. . .

Бързо той се повърна в къщи, намери едно газениче, взе кибрит и тръгна към стаята до овчата сая, дето беше оставил вълчицата. Той отвори вратата, влезе в тъмното, запали газеничето и го издигна. На земята, просната и вкочанена, лежеше вълчицата. А до нея, близо до увисналите ѝ гърди, стояха вълчетата. Едното спеше, другото беше право. И това, което беше будно, се обърна и загледа Иван Белин със сините си като мъниста очи. Ръката на Иван Белин затрепера и газеничето заподскача.

Иван Белин отново се загуби из полето подир овцете си и още по-рядко се вестяваше в село. По-често го виждаха овчарчетата. Както по-рано, той пак им разказваше приказките си. Но случваше се, че на тях им омръзваха тия приказки, обземаше ги палава веселост и започваха да закачат и да припляскват стареца.

— Дядо Иване — питаха го, — пораснаха ли вълчетата? Истина ли е, че ще ги пуснеш, когато станат големи?

Други лежаха малко по-далеч и затова бяха по-дръзки.

— Дядо Иване — викаше едно, — истина ли е, че те бие баба Бяла? . . .

А друго:

— Дядо Иване, я ни покажи как се върви на четире крака! . . .

Иван Белин гледа в земята, поклаща глава и се усмихва. После протяга ръка по посока на Големия извор, разперва пръстите си, придава уплаха на лицето си и започва да разказва за бивола, който излиза оттам, с такива големи роги, с такива страшни очи. . .

Измама

Като се надигна и погледна през плета, Лазар Бодура видя, че по пътя между нивите вървеше голяма покрита каруца и идеше насам. Тя беше доста далеч, но Бодура позна, че е Христо Бахчеванджията. Както бяха си дигнали главите и както чевръсто размахваха опашките си, личеше, че конете са млади, силни, и макар да вървяха полека, все пак пристъпваха живо и бодро. Бодура попогледа още, след туй отиде при пчелите си и се залови да работи нещо около тях. Лицето му се промени и стана загрижено и съсредоточено.

Току зад градината, на самия връх на хълма, като някоя кула се издигаше вятърната мелница на Бодура, или, както я наричаха, Дурасийската вятърница. Макар да беше на високо място, срещу всички ветрове, тя почти никога не работеше. Рядко, много рядко големите ѝ крила ще се поразмърдат, ще се завъртят, за да спрат пак след няколко часа. Ето и сега крилата ѝ като черен кръст гледат към вятъра, цялата тя се тресе, пука, пращи, но стегната здраво от спирачките, превързана с желязната верига на обръщателното колело, стои неподвижна, цяла черна и покрита с мъх, също като някой стар кораб, пуснал котвите си завинаги.

Лоши слухове ходеха за тая мелница. Далеч беше от селата наоколо, настрана от пътищата. Едно време богати турци правеха тук оргиите си и нерядко сред кючеците на гевендиите, сред шума на дайретата и чимпарите лъсваха ятагани и се проливаше кръв. В по-ново време всяка кражба, всяко прес-

тъпление из близките села заплиташе в нишките си и Дурасийската вятърница. Ако откраднеха някоя мома, намираха я тука; ако погнеха конекрадци, следите им се насочваха насам. Скитници и съмнителни хора биваха забелязвани все тук.

С тая лоша слава и с тия спомени за Дурасийската вятърница остаря и нейният стопанин Лазар Бодура. Че той не беше съвсем чист, се виждаше от туй, че на един-два пъти беше лежал в затвора, макар да казваше, че бил само наклеветен и трябвало да мине време, докато се оправи. Мнозина мислеха същото и казваха, че Бодура не само е невинен, но е кротък и благ човек. Донякъде ги плашеше само извънредната му сила и издръжливост, защото, ако и да беше над седемдесет години, не изглеждаше на повече от петдесет. Беше едър, ходеше прав, говореше с бодър и силен глас и се смееше из цяло гърло. Но когато му приказваше някой, имаше обичай да мълчи, да слуша внимателно и в това време очите му, живи, подвижни и умни, гледаха пронизително, едвам-едвам поусмихнати, като че все нещо пресмятаха, все нещо таяха.

Какво говорят за него хората, Бодура знаеше, но малко го беше еня. В тая минута за него беше важно какво мисли Христо Бахчеванджията. Вярваше ли той на хорските приказки? Нима не вижда, че макар мелницата да не работеше, той все пак има с какво да живее — има си градината, има пчели, кокошки. Сам човек е, няма ни жена, ни дете — и това му стига. Зло никому не струва, напротив, помага, прави добро, колкото може. Колцина болни от лоша пъпка, с отекли глави като шиници, намираха спасение само у него. Тая болка Бодура я лекуваше по своему: където и да е пъпката, той гореше болните винаги на едно и също място — отзад под темето. На това място вече не поникваше коса и оставаше белег завинаги. Затуй и Бодура казваше: «Моите хора са белязани. Никой няма да ме забрави и никой не ще каже, че не е видял добро от мене.»

Като си мислеше всичко това, Бодура се при-

ближи пак до плета и погледна: колата на Христа беше вече близо. Какви хубави кончета! И двете оправени, ясночервени, с по една черна ивица по гърба от гривата до опашката. Приличаха си едно на друго като близнаци. «Пари струват тия кончета, пари!» — помисли си Бодура. Той се отдръпна от плета, отиде при тръвните и тоя път лицето му стана още по-загрижено.

След малко зашумоля тревата и Бодура усети зад себе си Христа.

— Добър ден, дядо Лазаре! — чу той стегнатия му резлив глас.

Без да го погледне, Бодура само кимна с глава и охна издълбоко.

— Какво охкаш бе, дядо Лазаре, какво има?

— Какво ще има. Доде грижата и на моята глава и туйто. Добре си бях аз самичък тука, ама на. Имам една унука, момиче на дъщеря ми. Оженила се беше, а сега ми пратила хабер, че искала да доде при мене. Оставила се с мъжа се и щяла да доде тука.

Бодура помълча, след туй прибави:

— Да беше друга, изпъждах я. А таз не мога. Добра е. А каква е хубава, каква е хубава, само да видиш. То не е жена, а капка! Много е хубава.

Като чу това, Христо се зарадва. Из селата той повече имаше работа с жени и неведнъж беше се отпущал пред Бодура. Затова замълча и не каза нищо, защото се боеше, че хитрият старик може да разбере какво мисли. Но той не можа да се удържи и каза:

— Не ти е голяма грижата, не бой се! Ако искаш, дай я на мене цялата, земам я!

И двамата се засмяха. После те приказваха още, ходиха из градината, а като се мръкна, Христо се прибра при каруцата си. Ако той минаваше оттука, не беше за друго, а защото по тия отстранени места, по които не ходеха нито хора, нито добитък, имаше хубава трева. На отиване и на връщане Христо пущаше конете си, пасеше ги по няколко часа и след туй пак поемаше пътя си.

Няколко дни по-късно, като идеше пак с колата

си, претоварена със зеленчуци, Христо още отдалеч забеляза, че като никога мелницата на Бодура се върти. Въртеше се бавно, тежко, но все пак се въртеше. Долу стоеше разпрегната кола, два коня бяха вързани на нея, а наоколо се мяркаха няколко мъже. Но ето че горе, на вратата на мелницата, се показа жена с червен фистан, с бяла риза над кръста и бързо-бързо, почти тичешката, заслиза по стълбата, която се спущаше към земята. Тъй можеше да слиза само млад човек. «Дошла е унуката на Бодура!» — рече си Христо и против обичая си шибна конете и забърза.

Намери Бодура пак около тръвните в градината. Щом го видя, старецът се изправи на целия си ръст и весело викна:

— О, Ристо, добре дошъл! Добре дошъл, юначе, с бяло калпаче! Как си, Ристо?

— Добре съм, дядо Лазаре, а ти как си?

— На́, чакам да се роят мухите. Виж тия кошове, дето съм ги набелязал с вар, всичките ще се роят. Страх ме е да не изтърва някой рой.

По-настрана в градината се редяха на гъсто овошки, отгоре връз гъстия им листак се сипеше слънце, а долу върху високата зелена трева се тъмнееха черни сенки. Навсякъде около плета се изправяха високите стъбла на царевица и метли, а сред тях тежаха кръглите пити на слънчовки. Слънцето прежуряше, из топлия въздух бръмчаха пчели.

Изведнъж между нависналите клони на овошките и зелената трева под тях се зачервеня фистан, бялна се риза и след малко само на две-три крачки се показа млада жена. Очите ѝ, очите ѝ, какви бяха големи и черни! Лицето ѝ беше румено, поизгоряло, снагата ѝ набита. Право беше казал Бодура: унуката му беше хубава.

— Слушай, Ристо — рече Бодура, който като че не беше забелязал младата жена. — Ти сега си пусна конете да пасат, нали, нямаш работа. Я да ми помогнеш. Стой тука и гледай таз пчела, тя скоро ще се

рои. Аз ще ида да понагледам другите, а ти щом видиш, че изскочи роя, викай ме.

Високият ръст на Бодура се заклати надолу измежду тръвните. Христо остана на мястото си; не се помръдна от мястото си и жената. Нито той ѝ продума, нито тя. Тя не го и гледаше. Но по-рано той беше забелязал как го гледа и като че се смееше, че е млад, а си е оставил такава голяма брада, която, макар и черна като катран, все пак беше брада като на поп. И сега тя като че се усмихваше, но гледаше настрани и Христо не снемаше очи от нея, като мислеше, че не го забелязва.

— Пчелата гледай, хей! — извика тя, погледна го и се засмя. — Що гледаш мене? Нà, роя изхвръкна.

Наистина, във въздуха играеше на голямо черно кълбо рояк пчели. Някои минаваха покрай самото ухо на Христа и бръмчаха. Слънцето още повече припичаше.

— Е, каква я свърши ти! — каза Бодура, като бързо идеше насам и се смееше. — Уж вардач те турих, а ти изтърва роя!

В едната си ръка Бодура държеше китка маточина, взе да ръси с нея към роя и навсякъде из въздуха се разнесе приятна миризма. В другата си ръка той държеше празен кош, набучен на висок прът, и в същото време свиреше с уста, свиреше някак особено, еднообразно, но настойчиво — същия звук, като кога тече чучур. И все ръсеше с маточината.

Роят се издигна високо, забуча и Христо помисли, че вече ще избяга. Той не беше забелязал, че в коша бяха влезли вече някои мухи и след малко целият рояк, като се пречупи и слетя по-ниско, занавлича се също в коша. На дъното му вече се чернееше жива черна топка. Бодура все още свиреше с уста, лицето му беше изопнато. По ръцете и по шията му имаше пчели, но те не го жилеха.

— Познават ме те — казваше той, — нищо ми не думат.

Позасрамен, защото беше изтървал роя, Христо

не знаеше какво да прави и току подръпваше мустаците и брадата си.

— Не мърдай, хей! — викна му пак жената. — Не махай с ръце, че ако разсърдиш мухите, ще ни надупчат като решето.

Тя се засмя, засмя се и Христо и отиде при нея. Те седнаха на тревата под овошките и се заприказваха. А Бодура още се залисваше с роя и като че не ги забелязваше.

Мръкна се много скоро. До едно време из градината се мяркаше високата снага на Бодура, после се изгуби. Стана тихо, защото мелницата беше спряла и крилата ѝ вече не скърцаха. Христо и жената стояха под овошките. Виждаше се само едно бяло петно — бялата риза на жената. Наоколо светкаха светулки, пееха щурци, миришеше на трева.

Късно през нощта, зашеметен, със замаяна глава, като че беше пил, но весел, Христо тръгна към каруцата си. Поиска да нагледа конете си, но чу да дрънкат букаи в тъмнината и се успокои. Само че тия букаи твърде често дрънкаха, но той не обърна внимание па това. По снагата му минаваха сладки тръпки, той погледна нагоре и му се стори, че под това небе, пълно със звезди, всичко пее и се радва. Безкрайно щастлив и доволен, той си легна в каруцата, зави се с шубата си и заспа.

Спа много малко и изведнъж се събуди уплашен. Дойде му на ум за конете и скочи от каруцата. Не се чуваха никъде букаи. Отиде на мястото, дето беше ги оставил — нямаше ги. Уплашен, той започна да тича насам-нататък, връщаше се, отиваше пак.

Развиделяваше се, когато той дойде при мелницата. Лицето му беше жълто като пръст, косата лепнеше по челото му. Чуждата каруца, която вчера беше тук, до мелницата, я нямаше, хората бяха си отишли. Той повика, чука, вика още по-високо — никой не се обади. Нямаше я и внучката на Бодура. Страшно подозрение мина през ума му. Той се втурна в градината и завика. Изпод една купа сено се понадигна Бодура.

— Какво има? — попита той.

— Какво има ли? Конете ми ги няма. Конете си искам аз, от тебе ги искам, знам те аз. Де са ония хора, де е жената, унуката ти де е?

— Тя не ми е унука — спокойно отвърна Бодура. — Тази жена беше с онез хора, дето си мелеха брашно вчера. Те си отидоха. Нито ги знам отде са, нито ги познавам кои са.

— Не ти била унука, а! А не ми ли казваше сам? И тя се казва Рада.

— Ех, Рада! Една ли Рада има по света!

Бодура беше станал като камък, студен, жесток.

— Тъй ли! — извика Христо като луд. — Хайдутин с хайдутин! Аз ще те науча тебе!

Той се обърна и бързо излезе от градината. Отиваше да обади за кражбата. Вървя дълго време. Изведнъж той се спря и в отчаянието си започна да се удря с юмруци по главата. После се обърна назад и погледна: мелницата стоеше, както винаги, неподвижна и черният кръст на крилата ѝ изглеждаше необикновено голям и страшен.

Имане

От време на време болната се изправяше на леглото и се поозърташе наоколо си. Очите ѝ гледаха издълбоко, черни, пламнали, погледът ѝ беше тежък, зъл. Виждаше все същото: двете ѝ дъщери седяха настрана и си шепнеха, и двете млади, и двете червендалести и хубавелки, каквато бе и тя на техните години. А мъжете им, дошли с тях от далечни села, попременени и те с нови черни потури и с чисти бели ризи, едвам-едвам се пообръщаха, поглеждаха я през рамо и пак се заглеждаха навън през прозорците. «Какви са! — мислеше си старата. — Не ме жалят, стяга им се душата. Чакат само да им кажа де са скрити парите. Чакат само да умра, та да вървят да си гледат работата. . .»

Тя се отпущаше пак на леглото и затваряше очи. Лека-полека лицето ѝ утихваше, успокояваше се. Изглеждаше, че спи. Двете сестри започваха да си шепнат още по-ниско, ходеха на пръсти, а мъжете, все тъй равнодушни, пуснали ръце в джобовете на новите си потури, гледаха навън. Хубаво беше времето. Ето там, в полето, над нивите минава черна сянка на облак; ето слънце пак огрява и сред зеленината на високите жита — не жита, а море! — светват тук-таме жълтеникави петна: сигурен белег, че жътва иде. Нататък гледат двамата мъже и мълчат.

А старата не спеше. Тя беше си мислила за много неща, а сега си мислеше как беше се поминал едно време свекър ѝ. Като канара човек беше, здрав, як, а падна и се повали отведнъж, като сноп. Дойде си една вечер, легна в къта край огъня и вече не стана.

Не охна, не се и оплака, само очите му се дръпнаха навътре и станаха кротки.

— Булка, кай, аз си отивам, ела да се простим. Гледала си ме, почитала си ме. Къщовница си била. Добра си била, булка, много добра. Сполай ти. Нека ти е просто от мене и от бога. И ти ме прости, булка. . .

Тя му целуна ръка, и той ѝ целуна ръка.

На това място старата не се сдържа, трепна, заподсмърча и от очите ѝ, както бяха затворени, капнаха сълзи и протекоха по сухите ѝ страни. Двете сестри се спуснаха към нея.

— Мо, мамо ма! — заговори по-старата, като ѝ изтриваше сълзите с ръка. — Що правиш ти, що плачеш? Е, болна си, що има? — Човек нали е, и се разболява, и оздравя. Ще оздравяш и ти. Недей тъй, не се притеснявай. . .

Старата чу всичко това, но не се обади, не отвори очи, нито поиска да каже за какво плаче. А продължи да си мисли по-нататък:

Целуна му ръка, целуна и той нейната. А след туй се унесе. Нея вечер Братоя не беше в къщи, отишел беше на воденица. Вън беше ясно, но такъв вятър духаше, че звездите трепереха, като че щяха да паднат. А старият все унесен, все хърка и гърдите му се подигат, подигат. По едно време той току скочи, погледна я, искаше да каже нещо, но не можа: езикът му беше се вързал. И като гледаше страшно, взе да маха с ръка към стената, показваше нещо все на нея страна. Тя помисли, че иска да повикат поп Гьоргя да го причасти, и го повика. А след туй старият скръсти ръце и умря, като че заспа.

Минаха се години, дойдоха грижи, немотия — боже, каква черна немотия! Много често тя беше си мислила: тъй, както беше махал с ръка старият, когато умираше, дали е искал да повикат попа, или друго е искал да каже? Не е ли имал нейде скътани пари и е показвал де са? Падна ѝ като болка тая мисъл на сърцето. Зададат се празници — или Коледа, или Великден, — обърне къщата наопаки, пре-

търсва навсякъде, мести чували, сандъци, копае, дето мисли, че може да са заровени парите. Няма и няма. Казвала е и на мъжа си, на Братоя — и сега като че го гледа как си седи на чардака, поуморен от работа, потен още. Братоя не вярваше.

— Отде ще има пари стария — думаше. — И той беше сиромах като мене.

Но друг път е казвал, че си припомня едвам-едвам, като през мъгла, отколе било то, дете бил още, че веднъж старият продал овце и парите не се видели. Много пъти, при голяма нужда, преди да поиска от чужди хора, старият мислел, мълчал, като че е имал пари, а не смеел да ги бутне.

Една година даде бог голям берекет. Едно жито стана — червено, едро, като дренки.

— Я чуй — каза й Братой, — земи поизмажи килеря, поизпуши дупките, дето са ги направили мишките. В хамбаря няма място веке, ще изсипем малко жито и там.

Тя взе да замаже, но рече по-напред да поразкопае, та да се изравни. Като доде до огнището и копна, теслата удари на камък, поразрови — показа се плоча. Тъй затупка сърцето й, тъй се разтрепера, че не можа, почака. А като обърна плочата — гърне, вътре в него — алтъни. Не беше пълно, но цяла купчина, злато като жарава.

Не го скри, занесе го право на Братоя и му го даде. Как се зарадва човекът й — не можа да стои прав и седна. Та ги брои, та ги прехвърля в ръцете си, попипва ги, гледа ги. Пусне ги в гърнето, поразбърка ги, пак ги гледа. Отведнъж изгледа я страшно, като че искаше да я убие, и й викна: «Излез навън!» Остана сам и ги скри.

Друг човек стана оттогаз. Изстина към нея, изстина към дъщерите си, като че не бяха негови деца, а чужди. Стисна му се сърцето, не дава нищо, не туря дреха на себе си, ходи парцалив, изумял. Кое работи, кое не. Седи на прага на одаята, дето бяха скрити парите, седи като гарван на гнездото си. Щом мръкне, сякаш полудява: «Защо лаят кучетата? За-

твори ли вратника? Заключи ли вратата? Я запуши прозореца, че се вижда!» И се затвори в одаята и само се чува: зън-зън, брои си парите. Пусти пари!

Но когато дойде да умира, смекчи се сърцето му и каза ѝ де са парите. Толкоз беше се натеглила от тия пари, че взе гърнето, като че вътре имаше змия, и го зарови дълбоко, дълбоко в земята. И не в къщи — зетьовете бяха усетили, че старият има пари, — а на друго място. Никой вече не може го намери де е.

Одърът заскърца, старата захвърли с мъка тежките черги и се поизправи. Очите ѝ не мигваха, горяха. Двете сестри тозчас дойдоха при нея.

— Мамо, я земи да си похапнеш — каза по-старата, — я виж каква чорбица сме ти направили. Похапни си, и да не ти се яде, похапни. Човек като не яде, болестта го надвива.

— Хайде, мале, хайде — закани я и по-младата, Ненка, — я земи, че се насърбай ху-у-баво. Аз я правих чорбицата, много е хубава. И чер пиперец турих, да ти отвори ищах. Дръж лъжицата, па яж, не бой се. . .

Старата бутна назад лъжицата, изгледа подред дъщерите си и очите ѝ се наляха. Погледна след туй зетьовете си — те едвам криеха тънки, зли усмивки — и очите ѝ пламнаха. «Няма да ви кажа де са парите, не!» — помисли си тя. И си припомни колко са я мъчили за тия пари. Ще дойдат, ще почнат да се мажат около нея: «Маминце, тъй, маминце, онъй», а като им дотегне, хване ги яд, че като отворят едни уста. Хеле тоя големият, с тия рунтавите мустаци и с тая брада като таралеж — какви думи ѝ е казвал! Като камъни са падали на душата ѝ.

Тя си легна пак и затвори очи. «Защо да им кажа де са тия пари? — мислеше си тя. — Нека си печелят сами, че да им е сладък хлябът. От тия пари аз не видях добро, не видя добро и Братоя. Тия пари са проклети пари — прокълнал ги е онзи, който ги е оставил, добро няма от тях, горят като огън. Нека си стоят в земята.»

Навън изведнъж притъмня, излезе вятър, дигна се прах, салкъмът пред прозорците се залюшка и зашумя. Светваха кратки, червени светкавици, забоботи гръм и тресна надалеч, като че падна нещо голямо и тежко. Утихна, стана по-тъмно и по керемидите затропа едър дъжд.

Старият зет с големите мустаци се обърна, потри ръце и каза:

— Хубав дъждец. Утре като пекне слънце, след два-три деня земи си жетвата готова. . .

Той смигна на младия и двамата наедно минаха в другата стая.

До късно сестрите стояха при майка си. Старата не отиваше добре. Имаше огън, мяташе се, дишаше тежко. Когато се поумиряваше, лицето ѝ ставаше бяло като вар и на челото ѝ, под посивелите ѝ коси се набираха ситни капчици пот. Двете сестри се лутаха около нея, изпитваха едно, изпитваха друго и като виждаха, че нищо не помага, гледаха се една друга и не знаеха какво да правят. И докато по-старата все още държеше, младата седна на земята, закри очите си с ръце и заплака. Не заплака, а сякаш запя проточено, жаловито.

Мъжете се показаха на вратата разтревожени. Тъкмо в тоя миг болната се събуди и, за голямо учудване на всички, скочи на леглото, като че искаше да стане. Но щом видя двамата мъже, изгледа ги плахо и падна възнак на леглото. Тогава по-старата сестра, сърчена и силна жена, се разсърди.

— Стоене, Димитре! — викна тя на мъжете. — Хайде излезте си, идете оттатък. Тук не е за вас. Ненке — обърна се тя към сестра си, иди и ти. Иди да си починеш.

Младата я погледна с насълзените си очи и ѝ се сопна:

— Тук ще стоя аз. И на мене е майка.

Мина се час-два. Изведнъж старата пак отвори очи, видя, че мъжете ги няма, поиска да се изправи, но не можа. Очите ѝ горяха, гледаха ту едната, ту другата сестра и се насълзиха. Да би могла, би про-

говорила, но не можеше. И като събра всичките си сили, тя издигна едната си ръка, суха и почерняла, и отчаяно замаха все в една и съща посока, към кьошето, към другата стая. . .

Двете сестри се изгледаха една друга.

— Постой тука, Ненке — каза по-старата. — Аз сега ще дода.

И се впусна към вратата. Малката се затича към нея. Мъжете бяха позадрямали, събудиха ги.

— Ей насам посочи. Три пъти насам махна, тук трябва да са парите. . .

— Де? Къде? Накъде махна?

— Насам. Към тука махна.

Озърнаха се, погледнаха: навсякъде бяха претарашували, и земята бяха копали дори. Ако е посочила насам, тук няма.

— Защо не я попитахте — разсърди се старият зет, — вий език нямате ли? Я питайте я, питайте я по-скоро!

Всички се втурнаха към болната в другата стая. Намериха я издъхнала.

Друг свят

Както беше се поприпекъл на слънце, на Илия Дочкин не му се ставаше, макар че беше дошло време да позаобиколи към Темелковия хан. Не му се ставаше, защото на неговите години всяко ставане беше мъчно. Най-после той се реши, изправи се, постоя като изтръпнал, докато попремине болката в старите му колена, и тръгна. Зачука патерицата, но стъпките му едва се чуваха.

Между Дочкин и Темелко ханджията имаше отколешно приятелство — Дочкин беше стар хергеледжия, а Темелко беше джамбазин. И двамата разбираха от коне. Повече разбираше, може би, Темелко. В неговите ръце и най-пусталата кранта ставаше хат, болният кон оздравяше, поне докато го продаде, а тежкият и мързелив ставаше бръз и припрян като хала. Как? — Много просто. Върху гърба на коня Темелко хвърляше някой хасър и след това започваше да бухти по него с тояга. Под хасъра изплашеният кон скача, бъхти се, лудее тъй, че когато Темелко го изкара на пазаря, още върви като попарен, а очите му гледат на четири.

Изкуството на Темелко отиваше дотам, че той можеше да изправя дори ушите на клепоухи коне; ако ли пък ушите бяха големи, можеше да ги поизрязва и да ги прави по-малки. А като вземеше печена ябълка или печен картоф още горещ и го натиснеше върху челото на някой кон, на това място след време израстваха бели косми и ставаше звезда. Можеше конят да е краден — не винаги Темелко работеше с чисти хора, — но с тая звезда, попод-

стриган и постъкмен от Темелка, не можеше да го познае вече никой.

Такъв майстор беше Темелко. Но нямаше сърце и на конете гледаше само като на стока, от която можеше да спечели или да изгуби. В яхърите те влизаха и излизаха, както пътниците преспиваха в хана му и си отиваха. А конят иска да го имаш, да му се радваш. И трябва да знаеш как да отидеш към него. Може да е и най-лудият кон, но щом го потупаш по шията, потъркаш го по челото и му дъхнеш в ноздрите, става кротък като агне и ако щеш — мини под него. И още много неща, които може да знае само онзи, който не е купувал и продавал коне, а дето се казва, е расъл между тях. Тъй си мислеше Дочкин из пътя и тъй като тия мисли го вълнуваха, гледаше право в земята и често-често подрусваше глава.

Като стигна в хана, Дочкин видя, че Темелко стои под навеса и гледа един кон. Загрижен беше Темелко, умислен. Преди няколко деня беше купил той тая кобила и ето че се беше разболяла. «Колко съм ги церил, и нея ще изцеря» — беше му се похвалил той вчера.

— Е, как е, Темелко? — попита Дочкин. — Мина ли й?

— Все тъй. Дявол знае що й е. Не е човек да каже ки. . .

— Чуй ма, Темелко. . . уж си доктор я! Разбираш. . .

Темелко плю, но не отговори. И двамата се загледаха в кобилата. Такова хубаво добиче рядко беше попадало в ръцете на Темелка. Личеше си, че е от сой: тънки нозе, малка глава, прибрани уши. А виж само какви жили са набъбнали и лъкатушат под кожата й, и смятай какво сърце има. Но тая болест я стопи. Изпрегърбило се беше горкото животно, прибрало нозете си наблизо, потреперваше, сякаш го шибаше студена зимна лапавица.

— Темелко, я чуй ма — рече Дочкин, — да не е пък настинала?

— Не е, не. Да беше настинка, знам аз. Настинка няма, на, гледай — и Темелко стисна кобилката под гушата, но животното не закашля. — Друго има тя, друго. . .

Дочкин внимателно гледаше кобилката. От време на време тя присвиваше уши и ги обръщаше назад — но това още нищо не значеше, защото тя се вслушваше в стъпките на Темелка. Но ето, малките ѝ уши се насочват напред, личи как тя цяла се превръща на слух и гледа, гледа. . . И тоя поглед, и тия очи смутиха Дочкина. Той не виждаше двете ѝ очи, а едното — черно и светло, обкръжено с кървава ципа, под него тънки жилки. Нещо имаше в това око, нещо жално, човешко почти. Дочкин го разбра, но като че не се решаваше да го каже.

Той се приближи и отблизо погледна в очите на кобилката.

— В очите няма нищо — каза Темелко. — Очите ѝ са здрави.

— Знам аз. Друго гледам.

— Е, какво има?

— Хъм, знам ли! Темелко, я чуй ма, тази кобилка не е тъдявашна, тази кобилка е отдалеч.

Темелко махна с ръка и се засмя:

— И ти ако разбираш нещо!

Като се върна в къщи, Дочкин искаше да помисли за тая чудновата болест, но не можа. Не беше му дал бог леки старини. Имаше двама сина, единият, по-големият, беше добър. Цял ден чукаше — каруцарин беше, — той хранеше и къщата. Малкият не го биваше за нищо, пиеше. Ей сега беше си идвал, старата още кълнеше, двете снахи, всяка зела страната на своя мъж, се гледаха като квачки, подхвърляха си приказки. И — плесница на туй дете, плесница на онуй — цялата къща заприличва на ад.

Дочкин кипна. Имаше сила да дигне патерицата и да ги избие всичките, но се стърпя, скочи и излезе нанякъде, само да не гледа. «Да може да се махне

човек — мислеше си той — и да иде далеч нейде, далеч!». . .

Много пъти Дочкин беше казвал тия думи и като рече: далеч, далеч — виждаше зелено поле. Виждаше зелено поле, защото там беше живял, там беше пасъл коне, там беше останала душата му. Изведнъж като че видя отблизо окото на кобилката, светло, черно, а вътре в това око — мъка. . .

На другия ден той каза на Темелка:

— Темелко, я чуй ма. Грехота е. Ще умре добичето, ако стои на тия плочи.

— Ще умре — каза Темелко. — Една кожа ще взема само.

— Виж как гледа . . . Дай ми я и аз ще я изцеря.

Темелко го гледа, гледа, па рече:

— Ти луд ли си?

Минаха няколко дни. Кобилката отиваше по̀ на зле, топеше се. Дочкин все настояваше на своето. Най-после Темелко, отчаян, ядосан, кипна и се развика:

— Вземи я! Вземи я и прави я що щеш. Аз изгубих. Отидоха ми парите. Вземи я, не ща и кожата ѝ дори, вълци я яли! Вземи, та я трий на главата си, ако искаш. . .

Остър камък беше и Дочкин, но сега тъй беше вдаден в мисълта си, че и не помисли да се кара. И докато Темелко все още мислеше работата за шега, току го видя, че дойде от къщи приготвен и стегнат за път. Препасал си беше кожения селяхлък, взел си беше и дългия хергеледжийски камшик. На тоягата му беше забучена торбичка с хляб. Поведе кобилката [за юларя и полека-полека излезе из хана.

Николчовият чифлик в Поряза беше единственото място в тоя край, дето мерата беше още целина, без ниви, без угари — само трева. Николчовите синове въдеха овце, говеда, коне. Към тоя чифлик отиваше Дочкин. Пътят дотам беше три часа, той го взе за девет. Когато стигна и нагази в мерата, беше

се стъмнило. Какво поле, каква трева! Стар беше Дочкин, но сърцето му затупа, болните му крака забравиха умората. Ето тия са звездите, които беше гледал, това небе, това поле, широко, широко. . .

И той гледаше насам, гледаше нататък. Когато се досети за кобилката, видя я, че беше легнала. «Уморена е — помисли той, — ще полежи и ще стане.» Сам Дочкин дълго будя̀, гледа звездите, слуша щурците, радваше се, че е сред това широко поле. Най-после главата му натежа и той заспа.

Стана хладно и той се събуди. Близо до него кобилката не само лежеше още, но беше тръшнала главата си на земята, като че умираше.

— Пъшка като човек — каза си Дочкин. — Не ще ѝ помогне и зелената трева. Ще занеса кожата ѝ на Темелка и туйто. . .

Но ето, на изток светна. Алена ивица загоря над черната линия на полето. Мокреше росата, още беше тъмно. Изведнъж някъде навътре в полето се зачу хлопка, заби отмерено, рядко, като камбана и над тия звукове изцвили кон. Дочкин трепна: идеше хергеле, друго не можеше да бъде.

Като че съмна изведнъж. И ето из буренака, измежду овчите опашки и генгеря се показаха коне — един, два, три — цяло стадо. Дочкин гледаше туй, което не беше виждал четиридесет години: полудиви коне, възниски, с издути кореми; гривите им гъсти и тежки, опашките им падат до земята. Никой не е турял ръка върху тях, копитата им са без подкови. Над бурена, отзад конете, заподскача конник, изви се дълъг камшик и плесна, като че гръмна пищов. Стадото се прибра, охранените гърбове на конете се наредиха като риби, хлопките задрънчаха и цялото стадо се понесе в бяг.

При Дочкина изскочи като змей на коня си хергеледжията. Гледа го, гледа, па викна:

— Бе, дядо Илия, ти ли си? — и скочи като перо от коня.

Когато след малко двамата приятели отидоха да

видят кобилката, за която Дочкин беше разказал, намериха я станала, изправила се на нозе, едва се крепи, но цяла политнала по посока към стадото коне. Нататък бяха насочени ушите ѝ, нататък гледаха очите ѝ — тия очи, които Дочкин знаеше. Попристъпи, препъне се и пак пристъпи. Изведнъж тя се спря, изпръхтя и се отърси, като че беше се отъркаляла.

— Ще оздравя — каза хергеледжията. — Нищо не ѝ е.

И наистина, кобилката наведе глава и започна да пасе, бавно, по малко, но пасеше. А очите ѝ все гледаха към другите коне.

Дочкин се зарадва. И тъй като кобилката се силеше да върви напред, той каза на коняря:

— Не отивай надалеч. Повърти се тъдява.

— Знам, дядо Илия, знам. Самичка няма да я оставим.

По едно време конярят, както гледаше кобилката, извика:

— Че тя била от нашта хергеля бе, дядо Илия. Ето дамгата на хълбока ѝ.

Той се обърна, потърси нещо с очи измежду конете и каза:

— Виждаш ли оная кобила там, дорестата, с голямата грива? Тя е майка ѝ. Хъм. . . сега разбрах защо се отпусна тъй изведнъж. Гледай си работата, не е на чуждо място тя!

След десетина деня Дочкин, възседнал кобилката, влезе като хала в двора на Темелковия хан и скочи, като че беше млад и като че никога не бяха го болели коленета.

— Как я изцери? — питаше Темелко. — И ти си се поправил. Да не си бил при Халила, джераха?

Дочкин мълчеше.

— Или с билки я лекува? Кажи де! Я виж какъв си се зачервил.

Дочкин въздъхна и нищо не каза. Но като си тръгна към дома, той се обърна и каза:

— Я чуй ма, Темелко, да я продадеш по-скоро. Ще умре добичето, ако го държиш на тия плочи. . .

Другоселец

Като на всеки празник, кръчмата се пълнеше с хора. През отворените прозорци можеше да се види как идат и ония селяни, които бяха позакъснели. Вървяха бавно, тежко, като че умората беше ги налегнала едвам сега, когато бяха останали без работа. Всички бяха си турили чисти ризи с широки бели ръкави, спираха се и гледаха насам, гледаха натътък. И как няма да гледат? Трева е поникнало и на камък. Такава зеленина е навън, че и в кръчмата като си седи човек, пред очите му играят зелени кръгове.

Още от вратата някои извикаха: «Добрутро!» — но не бързаха да седнат, защото сред кръчмата беше се изправил Йови и разправяше:

— Ходих навсякъде аз. Бях и на Мимерлика, и на Дурасийския път. Бе, брате, то едни ниви станали, да им се не нагледаш. Ръжта е висока колкото боя ми. От нощешния дъжд малко са полегнали, но ще се изправят, като пекне слънце. Хеле твойта зимница, бай Алекси — обърна се той към кмета, — дето е на Чатърлъка, здраве ѝ кажи.

— И аз имам зимница там, тя как е, Йове?

— И тя е хубава, бай Миале. Всички са хубави.

— Йови право казва — обади се дядо Иван. — Храните са добри. Никой не мой каза отнапреж, че е негово, щото е сял, докато не го тури в хамбаря си, ама ако е рекъл господ, голям спор и берекет ще бъде таз година. Трябва пазене само. Затуй знаеш ли какво ще ти кажа на тебе, кмете, Алексе, я чуй. . .

Други говореха на кмета и дядо Иван трябваше да почака.

— Я чуй, Алексе — започна той отново, — да кажеш там на твойте чиновници, на поляците де, да пазят добре. Нямат работа в село те, в кръра да вървят.

— Знам, дядо Иване, знам. Казах им. Хората претендират, рекох, или ще пазите добре, или ви уволнявам на общо основание. Да си отваряте очите, рекох, улови ли се някой добитък в нивите — право в капана. И глоба.

— Не глоба, а бой, бой! Чуваш ли, Алексе?

— Холан, дядо Иване, много си лош. А що не кажеш на твоите овчери, все у нивята се увират.

— Кой? Аз? Мойте овчери? Ти да си знаеш устата, чу ли! Мойте овчери! Бе я се виж ти, себе си виж, два наполеона имаш да ми даваш от толкоз време, а още не ми си ги дал. Магаре такова. Мойте овчери. . .

— Не се карайте! — намеси се кметът. — Стоене, ти си млад, потрай. Дядо Иване, не се ядосвай. Слушайте какво ще ви кажа: аз съм кмет. Аз, тъй да се рече, съм облечен в ризата на закона и знам какво правя. Не ща никой да ме учи. Отсега нататък, казвам ви го, улови ли се някой в нивите, бил той овчар, бил говедар, наш, ваш — все едно. Глоба на общо основание. Тъй да го знайте.

Не бяха пили още, затуй и разпрата утихна лесно. Почти пиян беше само Торашко каменарят, който беше дошел най-рано. Неговата къща беше близо — горе на баира. Едно време Торашко беше се заловил да копае наоколо, за да поразшири двора си, защото нямаше накъде другаде. «Боря се с баира!» — казваше той. Но на това място излезе хубав камък и Торашко се залови за каменарство. Около къщата му винаги имаше сега струпан камък, готов за продан. Тия камари приличаха на дувари, на крепост. Затуй и Торашко казваше: «Не ща да знам никого, ей! Аз живея в Порт Артур!» Но той казваше туй, когато биваше пиян, и го изговаряше: «Аз живея в Портартър!»

Сега Торашко още мълчеше. Докато беше траяла

препирнята, той внимателно беше слушал всички. С никого не беше съгласен, никого не смяташе прав. Но той си имаше ред в пиянството и още не беше дошла минутата да говори. Сега само слушаше и, най-много, изглеждаше гневно и продължително ту тоя, ту оня, като че искаше да каже: «Бе аз ще ви дам да разберете, ама да са здрави предни зъби!» И от яд чукаше силно по масата и искаше още ракия.

Разговорът в кръчмата утихна и се раздроби. На една страна кметът и някои близки негови хора приказваха за политика.

— Драган пак отишел в града. Щял да се оплаква на началника, искал да се касира избора.

— Ами, да има да зима.

— Доходяла жена му у нас. Не зная, рекла, какво ще правим с наш Драгана, ще си изгуби ума с тия селски работи. Скача, рекла, в съня си и вика: «Касация!»

Всички се засмяха.

— Касация! — викал. Питала жена ми: «Бульо Марийо, рекла, какво е туй касация?»

— А тя?

— Рекла й: «Хайде, хайде! Нека той виси по кръчмите, нека не си гледа работата, че касация не, ами съвсем ще я закъсате!»

Пак се засмяха високо. След туй кметът се понаведе, поогледа се и ниско зашепна нещо.

На друга маса дядо Иван, забравил вече кавгата, разказваше:

— Не думай тъй, Миале, днешният празник е голям. На днешния ден св. цар Костадин и царица Елена намерили честния кръст. Сущия, на който е бил разпънат Исус Христос. Хаджи Злати, като си доде от Божигроб, донесе ей това парченце от него, от честния кръст, малко, колкото една трохичка. Аз бях дете тогаз, ама го видях: черно едно дърво, като кюмюр. Помага за всичко.

— Помага, вятър!

— Е, и ти, Миале. Откога стана такъв протестантин!

Дядо Иван се засмя и запуши с дългото си тръстено цигаре.

В кръчмата влезе Илия, полският пазач, с преметната на рамо кримка, висок, изгорял от слънцето, и от него сякаш полъхна нещо от зелените ниви. Като видя, че кметът е вътре, Илия се повърна и тозчас вкара пред себе си един непознат селянин.

— Гуспудин кмете! — гръмна силният му глас. — Ей го тоя: улових го, че пасе коня си в нивите. В ичимика на Татар Христа го улових, до лозята.

Разговорите изведнъж секнаха. Всички се обърнаха и погледнаха непознатия: беше дребен човек, дрипаво облечен. По носията се познаваше, че е другоселец. Едното му око имаше беличко вътре и го правеше кривоглед.

— Чуваш ли, кмете, чуваш ли! — завика дядо Иван. — Аз какво ти разправях тебе. . .

— В моя ичимик ли бил, кайш, Илия? — попита Татар Христо. — В моя ичимик, а?

Той стана, измъкна се иззад масата и изглеждаше уж спокоен, но изведнъж се спусна връз другоселеца.

— Бе вий какви хора сте бе! Как тъй ша влезеш в чужда нива, да тъпчеш на човека стоката му, мъката му? Кой си ти? Какъв си? Хайдук!

Почервенял, с издути жили на шията, с изпъкнали сини очи, Татар Христо беше дигнал юмрук над другоселеца и само дето не го удряше още.

— Удри го, удри го! — викаше дядо Иван.

— Я чакайте! — извика кметът. — Тук закон има. Бай Христо, седни си на мястото. Ти защо си влязъл в нивата? — обърна се той към другоселеца.

— Не бе, гуспудин кмете, не съм влязъл. Кончето ми е болно. Спрях се на пътя, на самия крайчец на нивата. Чакай, рекох, да видя дали ще посегне да яде, защото, когато добитъкът е болен, не яде. И не яде. Нито един класчец не откъсна. . .

— Лъже, гуспудин кмете! — извика Илия и отвисоко, като орел, изгледа другоселеца. — Лъже, сред нивата беше.

— Глоба! — каза кметът. — Сто лева глоба. Хайде, давай парите още сега.

— Сто лева! Че отде ще ги зема. . . Сто лева! Сиромах човек съм, нямам. Сто лева!

— Илия, я го обискирай! Виж колко пари има.

Но преди да посегне Илия, другоселецът сам бръкна в пояса си, извади синя, вехта кесия, навървена на гайтан и вързана на шията му, забърка в нея бавно, с мъка. Като че сега забелязаха, че там, дето бяха ръцете му, по изтърканата му антерия имаше кръпки. Ръцете му трепереха, извади огниво, кремък, извади една банкнота от двайсет лева, сгъната на четири, няколко дребни пари, копчета.

Изведнъж стана нещо неочаквано. Торашко скочи, бутна масата пред себе си и извика:

— Оставете човека бе! Какви хора сте вий!

Че беше пиян, пиян беше. Стана, позалитна, спусна се към другоселеца, сложи ръце на раменете му, прегърна го и заплака:

— Ох, братко, братко! От тебе ли намериха да искат пари, братко!

И го целуна по едната буза, после по другата. След туй мина, седна на мястото си и повече нищо не каза.

В кръчмата стана съвсем тихо. Никой не продума. Само дядо Иван, без да гледа някого, промърмори под носа си:

— Хм. . . ша го цалува пък. . . Юда!

Кметът се обади:

— Остави го, Илия. Хайде тоя път ти прощаваме, но друг път, да знаеш, прошка няма.

Не беше успял другоселецът да прибере кесията си, разтреперан сега от радост, както доскоро трепереше от страх, когато някой извика отвън:

— На кого е тоя кон бе? Кон паднал, тука умира, на кого е бе, хей!

Другоселецът чу и веднага изскочи навън. Всички излязоха подир него. До кръчмата имаше каруца и конят, както беше впрегнат, лежеше на земята. Право беше казал човекът, че конят му бил болен.

Спуснаха се всички да помагат, уловиха коня кой за крак, кой за опашка, кой за глава и го изправиха. Какъвто беше господарят, такава беше и стоката му: кончето беше слабо, дребно, с разрошена козина. Изправи се, но едва се държеше на краката си. Очите му бяха тъмни, замъглени, сякаш слепи.

Един през други, като се трупаха наоколо и викаха, селяните даваха най-различни съвети. Дядо Иван каза, че добичето изглежда да е подуто и затуй не ще е зле да му се даде малко английска сол. Друг каза, че е настинало и трябва да се поразтрие. Тозчас Татар Христо сграби от земята стиска сено и започна да търка животното по корема, по гърба, навред. Търка го дотогаз, докато сам се умори и изпоти. Добичето като че се посъвзе.

— Метни му сега нещо на гърба и го поразведи — каза кметът. — Ще му мине, недей бра грижа. Разваждай го, не го оставяй да стои на едно място.

А като се обърна към Илия, кметът каза:

— Тичай у нас. Кажи да ти дадат малко хляб, малко сирене, па дай го на човека да си похапне.

Кметът се прибра в кръчмата. Влязоха след него и селяните. Другоселецът остана сам и започна да развежда коня си.

Стана пладне, някои селяни си ходиха в къщи, някои — не. Никой не обръщаше внимание на другоселеца. А той все развеждаше коня си, от час на час загрижен повече, че добичето не отива добре.

Мръкна се. Гъстият листак на овошките потъмня, поляните и нивите вече не се виждаха. На нея страна, над черния гръб на баира, изгряха звезди. Топло беше.

Кончето повече не можа да стои на краката си и легна до каруцата. Другоселецът стоеше до него в тъмнината. На каруцата хлябът тъй стоеше, както бяха му го донесли. По улиците никой вече не минаваше, само в кръчмата светеше, там свиреше гайда, чуваше се как играят ръченица. По едно време излезе Торашко каменарят, погледна към другоселе-

ца, но нито го видя, нито го позна. Торашко политна насам-нататък и извика:

— Не ща да знам никого! Аз живея в Портартър!

И тъй като беше отминал напред повече, отколкото трябваше, той се повърна и пое из улицата, която водеше към баира.

Другоселецът остана сам. Нито имаше кой, нито можеше някой да му помогне. Той клекна до падналия кон. После седна, взе главата му и я тури на колената си. Гледаше го едно око голямо, препълнено с мъка и вътре в него светеха лъчите на звездите.

Бележки

ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА

Подпомогнат от добри приятели и влиятелни личности, през септември 1920 година Йордан Йовков бил назначен от министър-председателя Александър Стамболийски за чиновник в българската легация в Букурещ, където прекарал около седем години.

През това време той завършил «Песента на колелетата», написал «Старопланински легенди» и започнал «Вечери в Антимовския хан».

Първата книга излиза през 1926 година със заглавието «Последна радост», а при второто издание през 1933 и всички следващи издания сборникът носи наслова «Песента на колелетата».

Както винаги, Йордан Йовков се грижел изданието да бъде художествено и технически добре оформено, с хубава корица, набор, подредба, печат. Той помолил своите приятели Николай Лилиев и Боян Пенев да се погрижат за доброто отпечатване на книгата. Неговата молба е «. . . да се доизкара всичко на добър край».

Стр. 7. Песента на колелетата. Публикуван за пръв път в сп. «Златорог», год. V, 1924, кн. 9—10, стр. 446—457; с малки промени в «Последна радост», 1926, стр. 146—161.

В концепцията на този разказ Йордан Йовков е вложил някои от своите идеи за нравствената красота в живота и обичта между хората. По всичко изглежда, че «песента на колелетата» е вълнувала автора отдавна. Осем години преди да публикува новелата, в «Край Места», той пише за «пеещите» каруци и техните майстори следното: «Трябва любовта към някогашния първобитен, но хубав поминък да е била

твърде голяма, за да се превърне обикновената нужда в разкош и простият занаят на железарите от Саръ-Шабан и Кавала да стане изкуство. Защото и направата, и металическият сплав са имали секрета си, а различните гласове на звънците от един комплект напълно се съгласуваха със законите на музикалната гама. Една веща ръка би могла да съчетае тия звуци в сложна и хубава мелодия» (Събрани съчинения, т. I, стр. 217—218).

За вещата ръка на майстора Сали Яшар, за богатата му поетична душа Йордан Йовков създава «Песента на колелетата». В този образ някои литературоведи откриват двойник на автора.

Стр. 22. Последна радост. Публикуван за пръв път в сп. «Златорог», год. I, 1920, кн. 2, стр. 97—138; с малки промени в «Последна радост», 1926, стр. 5—60.

Първите страници на разказа възкресяват живота в Добрич през годините непосредствено преди Балканската война. Според съвременника на писателя д-р Стефан Мартев «хората, нещата, делничната и празничната обстановка, обичаите и привичките на добричани са напълно действителни. Градската градина, варненското шосе, салонът на Желяз Абаджиев — зала «Съединение», който тогава се наричаше с просташкото име «Яваш-яваш», ресторант «Независима България» и пр. бяха местата, където се събираше тогавашната добричка интелигенция» (Димо Минев. «Йордан Йовков, спомени и документи», 1969, стр. 265).

Местността «Газибаба», за която писателят разказва, е един плитък дол на югозапад от Добрич, по двата склона на който са разположени градските лозя. По онова време в лозята имало много овощни и сенчести дървета и изобилна зеленина. В тази местност са ставали сборове и тържества.

Според Георги Вълчев, Ловчо Стоянов, Демир Атанасов, Желяз Янков, д-р Стефан Мартев и Йорданка Голова писателят е използувал за прототипове на героите в «Последна радост» някои добрички граждани. Между тях заслужава да споменем Люцкан Стоянов Консулов от село Градец, Котленско, прототип на Люцкан. В Добрич той дошел, след като завършил военната си служба. Люцкан бил продавач на милинки, мекици и семки. Цветя продавал само през лятото.

Бил слаб, рахитичен, женствен, но нормален и почтен човек. Бил кротък и безобиден. Алеята, където ставали градските разходки, била тясна и там Люцкан пресрещал момичетата и ги принуждавал да се спират. Люцкан ходел винаги закичен с букет от редки за сезона цветя. Йовков често спирал Люцкан, купувал от него фъстъци, семки, цветя и разговарял. Поемата «Люцкан гори в червени пламъци» била известна на добричката интелигенция, понеже Люцкан я четял. Заради нея често го вземали на подбив. При обявяване на мобилизацията за Балканската война Люцкан, както пише и Йордан Йовков, бил наред с другите запасни на общия гуляй преди заминаването. Вечерта той пял и се веселил. Бил убит при боевете край Тарфа. (Вж. Димо Минев, ц. к., първо издание, 1947, стр. 236, 272, 298, 307, 254, и второ издание, 1969, стр. 264—267).

Констан Коклен (1841—1909) — знаменит френски актьор, майстор на комедийния жанр.

Джакомо Леопарди (1798—1837) — италиански поет.

Константин Велики (Кай Флавий Аврелий) (274—337) — римски император. През 313 година с прочутия Милански едикт дал религиозна свобода на гражданите от цялата Римска империя. По негово време християнската религия станала официална религия в римската държава.

Стр.72. Мечтател. Публикуван за пръв път в сп. «Златорог», год I, 1920, кн. 6, стр. 461—479; с малки промени в «Последна радост», 1926, стр. 61—85.

Според брата на писателя Коста Йовков действието се развива в с. Чифуткьой. Зданието, в което се помещавала станцията, било описано точно. Имало и раздавач на име Ангел, който също бил ревнив и когато отивал някъде, заключвал в къщи жена си (Димо Минев — ц. к., стр 268). Георги Лисичков, който е бил граничен подофицер в Чифуткьой от 1911 до 1913 година, разказва, че имало красива руска девойка на име Маруся, дъщеря на богат чифликчия от с. Хасарлък (Огражден), на 3—4 км далеч от Чифуткьой. Богати чифликчии признавали, че идват в Чифуткьой заради Маруся: искали да я видят, когато отивала за пощата.

Стр. 95. С ъ д. Публикуван за пръв път в сп. «Демократически преглед», год. XIV, 1921, кн. 9, стр. 724—737; с малки промени в «Последна радост», 1926, стр. 86—110.

Стр. 118. Д я д о Д а в и д. Публикуван за пръв път в сп. «Златорог», год. IV, 1923, кн. 6, стр. 333—357; без промени в «Последна радост», 1926, стр. 111—145.

В сюжета на този разказ Йордан Йовков влага свои наблюдения от Добруджа, в която е живял дълги години. По тоя повод Коста Йовков пише: «Този разказ описва събитие, което е станало преди откриването на телеграфо-пощенска станция в Чифуткьой. Митницата се помещаваше в бащината ни къща. Когато през 1897 година се преселихме в Чифуткьой, там заварих управителя на митницата, «Дядото» — Иван Славов, който беше стар, с бяла брада. Уволни се към 1898 година. Там имаше двама митнически стражари — Милан и Теохари, — които се пенсионираха през 1908—1909 година. Преди да бъде открита телеграфо-пощенската станция в Чифуткьой, куриер от митницата е ходил в Добрич да получава пощата. . . Край бащината ни къща бе влачен от кон вестовоят на граничния офицер подпоручик Минков» (Димо Минев — ц. к., стр. 268).

СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ

През лятото на 1925 година Йордан Йовков дошел за няколко седмици в София, срещнал се със свои земляци и ги помолил да му съберат легенди и поверия, които народът разказва в Жеравна. Почти всички, към които се обърнал, му препоръчали стария жеравненски учител и историк Данаил Константинов, който се занимавал със събирането на народни песни, легенди и приказки. Като се завърнал в Букурещ, Йордан Йовков написал писмо до Д. Константинов, в което го моли да му изпрати предания, случки и песни:

«На първо време аз имам нужда от песента «Василчо седи на чардак, Радка си двори метеше» и пр., а наедно с нея и преданието за оная жена, която се удавила в Кукув вир. Извънредно интересни са вярванията в старата Жеруна за

самодиви, юди, змейове и др., особено като се свържат с някои по-конкретни случаи, с моми, с врачки и пр. Вън от това, както казах, може да се използуват и преданията и разказите за стари, битови или исторически случки, стига само в тях да е вложено нещо интересно и особено. Такъв е например случаят с въстаниците, излезли от Жеравна с четата на Стоил войвода, и донасянето на главите им в Жеравна, за да ги познаят близките им. Доколкото помня, ставало е дума за един момък, чийто баща е познал главата му, но не смеел да признае това. Ако има песен за това (или общо за въстанието), може много да ми послужи, наедно с някои подробности за конкретната случка. От тоя род иде ми на ум и за поп Тодора, за един от поп Костовите, убит към Нейково, и пр. Въпросът е не да се събере всичко за тях, а само някоя найхарактерна случка, подкрепена в същото време с някоя песен. . .

Аз набелязах само това, което мога да си спомня, но вие вече разбирате добре какво ми трябва и ще намерите може би много подобни мотиви, които аз не зная и не мога да си спомня...» (Д. Константинов — «Жеравна в миналото и до днешно време», 1948, стр. 400).

Данаил Константинов се отзовал с готовност на молбата на писателя и му изпратил исканите народни песни и легенди. По този повод той пише в своята книга: «Желанието му изпълнихме с родолюбивото чувство на жеравненец, че миналото на родното място ще бъде обект на художествените му творби, и със съзнанието на дълга си да услужа на даровития български писател и наш съселянин. Материалите изпращах във форма на песни и разкази, каквито ми бяха известни из миналото на този край; тях Йовков използува свободно и в духа на своята творческа фантазия» (Д. Константинов — ц. к., стр. 401).

През 1925—1926 година Йордан Йовков усилено подготвял своята книга. Отначало той смятал да използува и някои от първите си разкази, като ги преработи основно. Във връзка с това се обърнал към Николай Лилиев с молба да му изпрати кн. 8 от год. II на сп. «Наблюдател», където бил отпечатан разказът «Една песен». Но след като го прочел, той се уверил, че разказът е слаб и не може да се използува. На Лилиев той пише писмо от 30. XI. 1926 година, в което

четем: «. . . онзи разказ от «Наблюдател» видях, че не може да послужи за нищо. Но това мина. Днес ва днес 9-тях от 10-те разказа са готови. Последният не е написан, но и той ва няколко дни ще бъде готов. Книгата прочие е готова. Към събота може би ще ти изпратя ръкописа. В него ще бъдат 7 разказа, останалите 3 — ще ти изпратя по-късно. Между тях е и «Постолови воденици». Задържам го, защото чакам да получа «Златорог», та да го поправя. . .»

Книгата е трябвало да бъде сложена под печат в края на 1926 година. Тъй като по това време писателят бил още в Букурещ, грижите по нейното издаване той възложил на Николай Лилиев, Боян Пенев и Вл. Василев. Тази своя книга Йордан Йовков ценял извънредно много и искал тя да излезе художествено и технически добре оформена. На Николай Лилиев той пратил най-подробни «указания» как да бъде подреден и оформен текстът, каква да бъде хартията и корицата, как да бъде коригирана и отпечатана книгата. «Иска ми се — пише Йордан Йовков — всички тия «указания» да ги заменя с едно: да не забравяш, че към тая книга (заслужено или не) аз имам най-голяма слабост и затова чакам да я видя в най-хубав вид. Дано успеем!»

В писмо до Владимир Василев от 1. I. 1927 той пише: «Мисля, че ако се запазят всички тия указания, книгата ще излезе, както си я представям. Нека не се забравя, че съдържание, език-постройка — е подчинено на един стил и той трябва да се запази. А това ще стане, като се обърне внимание на указанията ми и се изпълнят. Нека Николай ти ги прочете и ти — прочети му това. На тая основа вашият вкус и разбиране ще направят много повече.

Редът на разказите ще е следният: 1. Шибил; 2. Кошута; 3. Най-вярната стража; 4. Божура; 5. Юнашки глави; 6. Постолови воденици; 7. Индже; 8. Овчарова жалба; 9. През чумавото; 10. На Игликина поляна.

От тоя ред може да се изменя, както казах, 8-ият, и то в такъв случай ще трябва не да се мести другаде, а да се изхвърли, защото като епилог, като заключителен мотив е 10-ият разказ «На Игликина поляна». На тая страница свършва цялата книга и последните редове като се прочетат, трябва да се затвори. Защото там има юнашка смърт, умира

възкресеното в книгата минало — «и Балкана пее хайдушка песен».

Никога не съм имал точно представа за стойността на моите работи, след като ги напиша. Една по-вярна и обективна преценка иде по-късно. Но сега, да си призная, имам една особена слабост към тая книга, едно въодушевление, което може да се дължи на единството на темите, единството на постройката, общия дух и стил — които аз тъй много държа да се запазят и в грижливото издание» (Вл. Василев — «Йовкови тревоги около «Старопланински легенди», сп. «Златорог», г. XVIII, 1937, кн. 9, стр. 343—351).

В легендите има нарисувани забележителни пейзажни картини. Местностите, които споменава писателят: Мънастирище, Добромерица, Кукув вир, Ореша, Боцур и др., се намират край Жеравна. Йовков е напуснал бащината си къща още като дете, но той завинаги е съхранил в паметта си прелестните картини на родния пейзаж. По-късно, когато започва да пише «Старопланински легенди», той разчитал изключително на своята памет. Някои приятели, пред които е споделял своите замисли, са го съветвали да посети отново Жеравна, за да опресни и обогати впечатленията си, но той, може би за да не развали очарованието от своите юношески спомени, е отказвал: «Не, не мога да отида! Въпреки всичкото ми желание. . .» И все пак тези разкази са написани с такава художествена свежест, че трудно човек може да повярва на факта: писателят не се е връщал 30 години в родния край. На проф. Сп. Казанджиев той разказва, че се учудва на паметта — колко вярна е понякога насън и безпомощна наяве. «Във връзка със «Старопланински легенди» трябваше ми да си спомня пейзажа на Жеравна. . . Повече от 30 години не бях ходил там и нищо определено не ми идеше на ум. Една нощ сънувах сън, който ме пренесе в детството ми и тъкмо в оня пейзаж. Обиколих старите кории около селото и всичко видях тъй ясно и с такива подробности, като наяве да бях се върнал на село» (Сп. Казанджиев — «Срещи и разговори с Йордан Йовков», 1960, стр. 25).

[1] Стр. 153. Шибил. Печатан в сп. «Българска мисъл», г. I, 1925, кн. 2, стр. 129—137; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 5—16.

Йордан Йовков пише в писмото си до Д. Константинов, че за този разказ е използувал песента и преданието, които се разказват между народа. Ако потърсим далечния прототип на Шибил, ще се натъкнем на един «пладнешки разбойник», циганин, който няма нищо общо с познатия очарователен образ, създаден от автора. През 1960 година беше публикувано едно неизвестно писмо на каймакамина на Сливенската лива, писано през 1853 година и съхранявано в Ориенталския отдел на Народната библиотека, относно престъпните деяния на Шебилоглу Мустафа, «известен разбойник, който произхожда от група цигани, които постоянно живеят в село Градец» и който с другари обикалял Сливенската околия и «нейните близки кази, причинява вреди и загуби на бедното население и на раите, като се осмелява да им отнема с насилие имуществата, да убива хора и да върши безчинства». Върху писмото е написана резолюция, в която четем: «Ще трябва отново да се издаде една писмена везирска заповед от командуващия армейския корпус до именувания по-горе каймакам да изпрати бързо въпросния разбойник тука, като го окове във вериги така, че да не може да избяга през време на конвоирането му, за да може да се направи това, което се следва» (Димитър Ян. Шалев — «Към историята на Йовковия Шибил. . .», «Литературна мисъл», год. IV, 1960, кн. 6, стр. 22—23). По всичко изглежда, че тази заповед не е била изпълнена, защото е постигнато някакво споразумение с разбойника и по време на Кримската война турските власти натоварили Мустафа Шибил да надзирава строежа на военната крепост край Градец. Като надзирател Шибил се държал много грубо с българските работници. С неколцина свои приятели организирал обири: причаквал по друмищата момите и крадял накитите им. Шибил се влюбил в една българка на име Дженда, която не живеела с мъжа си. Често се отбивал при нея и ѝ правел скъпи подаръци.

През 1870 русенският валия заповядал да бъде убит Шибил. Турските власти му устроили засада в местността «Анатемити» и го разстреляли. Главата му била отрязана и пратена в Русе. Местността, където е паднал Шибил, се нарича «Шибилева погробнина».

Стр. 162. К о ш у т а. Печатан за пръв път в сп. «Злато-

рог», год. VI, 1925, кн. 7, стр. 293—298; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 17—26.

Мотивът на легендата, мотото и името на героинята Дойна по всяка вероятност са взети от народната песен, която е записал Д. Константинов в Жеравна и изпратил на Йордан Йовков в Букурещ заедно с други материали:

Обзаложи се Дойна, Дойне ле,
хубава Дойна,
обзаложи се Дойна, Дойне ле,
с братче Иванча,
че ако иде Дойна, Дойне ле,
хубава Дойна,
среднощ в полунощ Дойна, Дойне ле,
на полугаря,
ще ѝ хариже Дойна, Дойне ле,
брат ѝ Иванчо
до девет овна Дойна, Дойне ле,
с превити рога.
Че е станала Дойна, Дойне ле,
кубава Дойна,
та е отишла Дойна, Дойне ле,
на полугаря.
Но не повика Дойна, Дойне ле,
както се вика,
ами поблея Дойна, Дойне ле,
като кошута.
Оггде я зачу Дойна, Дойне ле,
брат ѝ Иванчо,
че си поемна Дойна, Дойне ле,
тънката пушка,
та я удари Дойна, Дойне ле,
в клетото сърце.
Тогаз извика Дойна, Дойне ле,
както се вика:
«Какво направи Дойна, Дойне ле,
братче Иванчо?»

«На изток от Жеравна, зад хълма Доброморица, се издигат две могили — Дойници или Дойнини могили. Може би

името им е във връзка с песента, която вероятно изразява действителна някогашна случка» (Д. Минев — ц. к., стр. 282).

Върху езика на легендите «Кошута» и «Шибил» Йордан Йовков е работил твърде много, като се е стараел да предаде простотата и хубостта на родната реч. За тази си работа върху езика той разказва на проф. Сп. Казанджиев следното: «В литературния език, на който пишем, има една логика на разсъдъка, има една граматичност, която го умъртвява. Тук почти винаги се почва правилно с подлога, подир който следва прилогът и останалите определителни и допълнителни думи. А в живата говорна реч — какво движение! Думата, с която почваш, линията на движение и капризите ѝ, премълчаванията, прибързванията, избухванията, модулациите на гласа — в това е животът на тая реч. Много пъти съм си мислил за тази разлика между живата и писмената реч и винаги съм се убеждавал, че писмената ни литературна реч е нещо несравнено по-бедно и по-мъртво. Понякога това ми се е разкривало за момент тъй ясно и тъй неотразимо, че съм си казвал: Трябва да се върнем решително назад. Когато писах «Старопланински легенди», особено много ме занимаваха тия езикови проблеми. Тогава съм си поставял и конкретно задачата — да напиша разкази, в които да направя усилие за такова връщане. И струва ми се, че в «Кошута» и «Шибил» съм постигнал нещичко в това отношение. Това връщане е трудно. Иска се голяма поетическа сила и голямо чувство за език, за да стане. То предполага едно основно изместване и престрояване на езика от плоскостта на разсъдъка и неговата логика върху плоскостта на чувството и неговата логика. А логиката на чувството е съвсем друга. По този път може да се привнесе повече лирика и повече драматизъм в езика. Собствено по тоя път могат да се вложат в езика всички художествени ценности — богат ритъм, разнообразно темпо, музика, колорит, форми и пр.» (Сп. Казанджиев — ц. к., стр. 39—40).

Стр. 170. Най-вярната стража. Печатан за първи път в сп. «Златорог», год. VII, 1926, кн. 1, стр. 6—20; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 27—48.

«В основата на «Най-вярната стража» — отбелязва Йордан Йовков — стои един разказ от една стара жена, македонка, отдавна преселена в Добруджа, наша комшийка. Героят в нейния разказ беше един бей. Разбира се, аз се отдалечих много от тоя разказ» (Сп. Казанджиев — ц. к., стр. 12).

Според Деспина Йовкова тази случка тя е чула от своя съседка в Добрич, преселница от Македония, и я разказала на писателя. Ето съдържанието на легендата: «В село Баня, Разложко, хората на бея Али ага откраднали българската мома Елена в навечерието на нейната сватба. Дълго време родителите ѝ не могли да я видят. Само нейното седемгодишно братче можело да я спохожда. Българите скроили план за нейното отвличане. У Еленини имало турска баня. Нейната майка поставила в пазвата на момчето писмо, в което съобщавала на дъщеря си по какъв начин ще бъде спасена. Майката накарала момчето да помоли кака си да го окъпе и при събличането му последната намерила поставената бележка. В определено вечерно време Елена се прехвърлила през стената, зад която я чакали нейният баща и вуйчо. Тримата избягали в Мехомия (сега Разлог) при гръцкия владика. На следната вечер беят заповядал да изгорят целия имот на бащата. Елена била укривана цяла година при владиката, но последният най-сетне я предал на бея. По-късно Елена имала 18-годишен син, който със знанието на своя баща — бея — завел майка си на погребението на своята баба — Еленината майка» (Димо Минев — ц. к., стр. 283—284).

Стр. 188. Б о ж у р а. Печатан за първи път в сп. «Българска мисъл», год. 1, 1926, кн. 3, стр, 267—276, със заглавието «В огледалото на водата»; по-късно с променено заглавие в «Старопланински легенди», 1927, стр. 49—63.

Както знаем, Йордан Йовков пише на Д. Константинов: «На първо време аз имам нужда от песента «Василчо седи на чардак, Радка си двори метеше» и пр., а наедно с нея — и преданието за оная жена, която се е удавила в Кукув вир.» Д. Константинов е изпратил на писателя исканите материали. Й. Стратиев, който през 1926 година е бил колега на Й. Йовков в българската легация в Букурещ, споделя следното за този разказ: «Един неделен ден добре разположен сам ми

заговори: «Ще ти дам да прочетеш най-новата легенда, но при две условия: да я прочетеш в другата стая и да ми кажеш без стеснение и хубавото, и лошото.» Разказът беше озаглавен: «Огледалото на водите», «В огледалото на водата» или нещо подобно и имаше за мото: «И съгради се чешма. . .» (На всички «старопланински легенди» Йовков искаше да постави по някое мото, защото смяташе, че с това ще им придаде повече старинен характер.)

Прочетох разказа и заговорихме. Казах му преди всичко, че не ми харесва заглавнето. Намирах го неподходящо за легенда и чуждо за Йовков разказ. По би подхождало може би «Кукув вир», с който е свързано действието, или «Божура», по името на героинята. Йовков отхвърли «Кукув вир» поради натрупването на двете «в»-та: «Не бива да се допуща в заглавие подобно натрупване. «Божура» пък — по името на героинята — ще напомня «Шибил», но — ще помисля.»

Мотото според мене, вместо да насочваше вниманието към сърцевината на разказа, изместваше центъра му и създаваше едно нежелано неравновесие. Йовков веднага се съгласи. «Имам готово друго мото, него ше взема, особено ако нарека разказа на името на циганката. . .» — «Че аз съм черна циганка, баща ми прави вретена, а майка ми ги продава.»

В разказа се говореше твърде много за чорбаджийската дъщеря — бледо безжизнено момиче, контраст на Божура — това още повече нарушаваше стройността на постройката. Йовков обясни: «Ето, затуй поисках да го прочетеш. Първоначално разказът беше замислен другояче, с център чорбаджийската дъщеря, оттам и мотото за чешмата. Преработих го, изхвърлих излишното, но все още е останало, щом си го забелязал. Само че не ми се поправя вече. Ще остане — когато ще се печата книгата» (Димо Минев — ц. к., стр. 199—200).

Стр. 200. Юнашки глави. Печатан за първи път в сп. «Българска мисъл», год. I, 1926, кн. 6—7, стр. 485—495, със заглавие «Преображенията на дяда Руся»; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 64—79.

От писмото на Йордан Йовков до Д. Константинов се вижда, че той е знаел случката за «въстаниците, излезли от Жеравна с четата на Стоил войвода и донасянето на главите

им в Жеравна, за да ги познаят близките им», а също и за оня «момък,чийто баща е познал главата му,но не е смеел да признае това». Но по всичко изглежда, че за написването на този разказ писателят е почерпил исторически материали и от книгата на д-р Симеон Табаков «История на град Сливен», том II, 1924, и по-специално от «Юбилейна книга на жеравненското читалище «Единство», 1921.

Стр. 212. Постолови воденици. Печатан за първи път в сп. «Златорог», год. VII, 1926, кн. 8, стр. 361—373; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 80—98.

Историята на този разказ навярно е почерпена от материалите, които Йордан Йовков е получил от родния си край. «Данаил Константинов разправя, че е съобщил на Йовков за случката във воденицата — любовта на Дженда (тя е имала друго име) с козаря, и за затиснатия с воденичен камък воденичар» (Димо Минев — ц. к., стр. 293).

«Постоловите» воденици са били на юг от Жеравна, но са били отдавна разрушени и писателят използува в разказа само името им.

Стр. 227. Индже. Печатан за първи път в сп. «Демократически преглед», год. XVIII, 1926, кн. 9—10, стр. 651 — 667; с малки промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 99—128.

По всичко личи, че Йордан Йовков е използувал книгата на д-р Симеон Табаков «История на град Сливен», том II, 1924, стр. 41—52, откъдето е взел някои сюжетни и биографични подробности при изграждането на легендата.

Според Димо Минев вторият извор е статията «Миналото на Жеравна» от Д. Константинов в цитираната вече «Юбилейна книга на жеравненското читалище. . .»

«Извън тая статия Дан. Константинов ми разправи, че за Пауна, жената на Индже, се носела дума, че тя била от Жеравна и че оттам я взел Индже. Името ѝ било Калинка, дъщеря на Руси чорбаджи. Тя била много хубава и за нея имало народна песен, която възпявала хубостта ѝ. Дан. Константинов съобщил това предание на Й. Йовков» (Димо Минев — ц. к., стр. 298).

За нападението на Индже върху Жеравна писателят е използувал следната народна песен:

Инджето яде и пие
в Жеруна насред селото,
на хана хаджи Вълчова,
като из хана ходеше,
бъчеви наред пущаше,
избата в'вино плуваше,
Гочу му сукно кроеше
с алтънени ножици
и с позлатено индазе,
кроеше, благославяше:
— Хай да се дере туй сукно
по високите баири,
по дълбоките долища,
по широките друмища. —
Инджето Гочу думаше:
— Кажи ми, Гочо, кажи ми,
де ти е, Гочо, къщата,
къщата й махалата:
като Жеруна запаля,
къщата да ти завардя,
къщата й махалата. —
Гочу Инджето думаше:
— Индже бре, сербез войвода,
къщата ми й в «Горни край»,
в «Горни край» на «Могилата».
. . . .

Стр. 251. Овчарова жалба. Печатан с подзаглавие «Старопланинска легенда» за първи път в сп. «Просвета», год. V, 1910, кн. 6, стр. 122—123; с промени в «Старопланински легенди», 1927, стр. 129—136.

В образа на своя главен герой Стефан писателят е вплел моменти от живота на жеравненския хайдутин Стефан Цоцкин, наричан «Кючук Караджа», който се е подвизавал с войводите Панайот Хитов, Хаджи Димитър, Стефан Караджа и за когото се пеят песни и разказват легенди. В своята история на Жеравна Данаил Константинов пише, че той

бил левент, висок, черноок, с тънки черти на лицето, отличавал се с пъргавина и решителност. «Още от младини майка му Цоцка, чието презиме носи, го дала овчар при вуйча му Василя х. Великов. Къщата им, която се намирала над Котлешница, често бивала посещавана от народните хайдути, с които Стефан се запознавал и чийто живот му се харесвал. . .» Не минало много време и той станал хайдутин. «Както с дружината на Панайота Хитов, така и с оная на х. Димитра той е бродил по нашия балкан, но и отделно с други другари правел пакости на турците из Карнобатско, Сливенско и Ямболско. За почивка обаче и укриване той е прибягвал в родния балкан, гдето се срещал по къшлите и овчарските пладнища със своите познати съселяни и роднини. В Черковната кория на едно високо буково дърво му намериха пръстена, окачен на един забит в дървото гвоздей. Често пъти слизал до долните дървета на короите над село, отгдето гледал празничното хоро на Старчанската поляна. От това същото място се дочувал в село и сладкият глас на кавала му, който бил неразделна част от хайдушките му снаряжения. Стефан бил изкусен кавалджия. Любовницата му, за която той копнеел из Черковната кория при гледката на пъстрото хоро, се казвала Момка» (Д. Константинов — ц. к., стр. 254—255).

Д. Константинов изпратил на Йордан Йовков и народни песни, които се пеят за Стефан Цоцкин в Жеравна:

I

. . . .
Дружината му думаше:
«Стефане, жерунянино,
Стефане, Кючук Караджа,
мило ли ти е за село,
свидна ли ти е майка ти,
та си очите не снемаш
от Разбой, от корийте,
от твоето село хубаво,
от сефалия Жеруна.»
Стефан дружини думаше:
«Гледайте, кардаш, гледайте,

днеска е сбора в село,
на Старча хоро играе,
всичкото село излязло
хорото сеир да струва,
пък мойта стара майчица
кой знае де ходи да плаче,
мене на име да вика.»

. . . .

II

Цоцка високо плачеше
по Юрта, по Макаради,
по Паласкова могила,
плачеше и нареждаше:
«Стефане, синко Стефане,
дето си, обади ми се
да ти се, майка, окаям,
че ми се й вече довило,
довило, майка, додяло,
да ходя, синко Стефане,
по сливенските пътища.»

. . . .

(Вж. Д. Константинов — ц. к., стр. 255—257.)

До 1910 година Йордан Йовков е печатал стихотворения във в. «Съзнание», сп. «Ново общество» и сп. «Художник». С «Овчарова жалба» той дебютира в белетристиката. Разказът има подзаглавие «Старопланинска легенда». По-късно този разказ е основно преработен: съкратени са някои книжни изрази, опростени са отделни изречения, махнати са излишни прилагателни, отстранени са някои повторения, прибавени са нови, по-конкретни и по-изразителни фрази, с една реч — езикът е станал по-прост и по-народен. Въпреки поправките Йордан Йовков не е бил доволен от тази своя легенда. «Писал съм я отдавна, колко отдавна, може да се види от това, че е първата ми работа в проза. Поправих я много и може би тъкмо за това не излезе нещо свястно. По

тема е близка с другите, но по начина, по който е написана, е друго. Разваля се хармонията и искам да я изхвърля. Ако още не мога да реша, то е, защото искам да бъдат 10 и книгата да не бъде по-малка от 10 коли. Това ще реша, като изпратя последните две легенди» (Вл. Василев — «Йовкови тревоги около «Старопланински легенди», сп. «Златорог», г. XVIII, 1937, кн. 9, стр. 343—351).

За да се видят езиковите промени, които е направил писателят през 1926 година, по-долу публикуваме първата редакция на разказа от 1910 година.

ОВЧАРОВА ЖАЛБА.

Старопланинска легенда

Една лятна вечер ние с дяда Въля, стария горски стражар, седяхме под големите орехи край село. Слънцето потъваше зад тъмните гори на Разбойна и върху синините, далечни въбери на Балкана догаряха пурпурните огньове на вечерната заря. Току над нас се издигаше висока, камениста чука, прилична на грамадна птица, простряла широко криле, под които се трупаха една до друга, като пилци, къщите на селото. А пряко по ребрата на тая чука, като голяма черна лента, се тъмнееха кориите. Това бяха вековни дъбови дървета, грамадни исполини, изваяни сякаш от желязо, калени в непрекъснати борби с ветровете. Капризът на природата беше чудно разположил тия кории по диплите на голямата чука, та беше им придал странна прелест, изпълнена с тайнственост и поезия. Те бяха три: Черковната, Старча и Циганската. Но духаше ли вятър, шумеше всякога една, а другите мълчаха. Спуснеше ли се долнякът от равна Ромъня, той блъскаше клонете на Черковната, тя зашумяваше, а Старча и Циганската, останали на завет, глухо мълчеха: те сякаш слушаха тъмните, печални легенди, които Черковната им разказваше. След няколко дни пък при промяната на вятъра, със същия тъмен и тайнствен език те заговорваха на Черковната. И аз не зная друг спомен от детинството, изпълнен с трепета на чудно очарование, както тъмния разговор на тия стари гори. Помня как, дребни деца, излизали сме в летните звездни вечери на двора, дето се чернееха чемшири. На свет-

лия небесен свод ние виждахме да се отсичат тъмните силуети на корните. Долиташе до нас страховит шум от тях: сякаш хиляди потоци лееха невидими струи; сякаш под тъмните недра на гората бяха събрани хиляди самодиви, които говореха буйно, неразбрано.

— Черковната хучи. Ще се развали времето — казваше просто майка ми. И ние бързахме да влезем в къщи. Ние най-малко мислехме, разбира се, за времето. Ние се прибирахме в къщи, отнасяйки в душата си трепета на страха и любопитството за онова, което се върши под тъмния свод на вековните дървета. . .

И тая вечер Черковната глухо шумеше. Ние гледахме с дяда Въля към поляната, която беше в подножието на чуката до Старча. Там играеше хоро. Но ето гайдата млъкна, до нас долетя вълна от смехове и висок говор, спуснаха се към село чевръсти моми на групи и поотделно. Те бързаха да грабнат бели менци и да додат пак там за вода.

— Хубаво се веселят младите — рекох аз на дяда Въля. Той, завиващ цигара, издигна очи. Нещо иронично се мярна в тях; усмивка се яви на устните му.

— Хм. . . Това нищо не е. Де едно време. . . И момите бяха други тогава, и момците.

Той се приведе над цигарата и замълча.

— Де другошното, продължи той. Де онази хубава, скъпа премяна. Да можеше само да видиш сега една мома, натруфена с някогашните тия дрехи. . . Онези елечета от ален и зелен атлаз, греещи като слънце; писаните престилки, алените терлици с копринен пъстър гайтан; вървите с махмудии и рубета. . . И какви чудни хубавици имаше тогава! Стройни, високи, с коси, които стигаха под пояса. А ергените, все лични овчари — юнаци бяха и те. Какво хоро е ставало там на Златна ореша. И хайдутите, и те слизаха. Колко пъти, помня, Стефан свиреше в корията, а хорото играеше долу по кавала му. Но ти чувал ли си за Стефана, за хайдутина? . . .

Аз бях слушал неведнаж романтичната повест на тоя овчар хайдутин, но като знаех, че дядо Вълю, свидетел на това време, знае всичко добре, исках да чуя пак нещо.

— Ах, дядо Вълю, ти помниш всичко. Я разкажи! — Той беше готов. И слушах аз унесен печалния разказ на една злочеста обич, за трагичната участ на две сърца, разделени от жорската злина. . .

*

. . . Той бил овчар — един от някогашните легендарни овчари, образът на които е останал само в хубавите планински песни. Рядко е имало момък да се мери с него с хубост и сила. Но прочул се той най-много с това, че никой като него не е можал да свири на кавал. Орфей, що е омайвал всичко, кога засвирел. Момите и булките, които белели платна в Ореша, изправени с платната в ръце, дълго стоели като вкаменени, слушали свирнята му. Пътниците се спирали, слизали от конете си и не можали да му се наслушат. . .

Лете Стефан пасял стадото си по зелените ливади на балкана, пладнувал под дебелите яворови сенки. Но когато дохождала есента, когато поляните посървали, когато се зачервявала шумата на гората и гъсти, влажни мъгли запълзявали по гребена на Балкана, като огромни змии — тогаз той заедно с всички овчари слизал от планината. Но в къщи той малко стоял: само няколко деня, колкото да раздаде чаканите армагани от планината: писани хурки и кобилици. Скоро той заминавал сега на юг, защото тогава овчарите прекарвали зимата далеч по селата край Черно море, в равната Ромъня. Напролет пак, когато кукувицата закукувала в зелената шума, тя обаждала на гората, че нейните овчари се връщат. . .

Това ставало всяка година. На последната пролет Стефан се върнал внезапно много променен. Той бил замислен и тъжен. Не слизал вече в селото по големите празници на хорото. Не се показвал никъде, с другарите си бил мълчалив и хладен. Явно било, че той таи в душата си дълбока, тежка жалба. Но старият кехая знаел всичко — разбирали това и другите. Три години вече той как любел малката Елена, дъщерята на дядя Никола, в къщата на когото те всяка зима прекарвали.

— Взе му ума оная долченка, казвал старият кехая на дружината овчари, когато те, насядали на голямо колело, се хранели, рядко наедно. — Взе му ума. Не ще го бъде. . .

Стефан знаел това, но се преструвал, че нищо не чува и не забелязва. Той обичал да остава сам, да се отдава на тъгите си и само на кавала си да ги поверява. И често, когато падала тиха, топла нощ; когато пълният месец плувал тихо

пред рой плахи звездици; когато Балканът се тъмнеел далеч като тъмна обвита в сребърна мъгла стена, а горите мълчали, потънали в черни сенки — той разпръсвал стадото си в голяма вита дъга зад себе си, бавно пристъпял по някой рид и свирел... И скръбта му, копнежите му, обичта му, — всичко, що е изпълвало неговата млада душа, изливало се в хубави и стройни звукове. Кавалът тогава не е свирел само, говорел е. Чудните звукове ту се издигали свободно и леко, трептейки сред тихата нощ във възторг и радост, замирайки в сладостна нега; ту се прекъсвали внезапно и горко ридаели, вовели безнадеждно... Но ето той изведнъж свършвал песента и наместо тъжната мелодия, започвал весела и игрива песен за игра. Той свирел със същото увлечение и страст; пред замечтания му поглед се явявало прелестно видение; той гледал нея, Елена, засмяна и румена, с очи пълни с блясък, малка и лека, като сърна, да се носи в луда и кършна игра, както е бивало през дългите зимни нощи у тях. Той свирел, усмихвайки се, все така недвижно загледан, докато кавалът е замлъквал с глуха, дълбока въздишка...

И дето и да е бил, каквото и да е вършел, мисълта за нея не го напущала. Сутрин, когато от височините на Разбойна или Мавровец поглеждал на изток, където се виждала равната Ромъня — той мислел за малкото село, мислел за нея. За нея мислел той всякога, когато погледът му се спирал на някой син цветец в гората, поръсен с роса. Това тъй напомняло сините ѝ бистри очи! ...

Но той не можал повече да таи. Когато дошла есен и наближило време да иде пак в Ромъня, той казал на майка си, че ще се ожени за Елена. Майка му, отдавна овдовяла, потърсила съвет от брата си, прочутия, богат чорбаджия Димчо. Той кипнал от яд, като се научил за това. Той не искал неговият род да се осрами, не искал за снаха боса и лиха селянка. На сестра си чорбаджията казал, че Стефан тази зима ще прекара в Балкана, а тайно пратил кехаята до бащата на Елена с хабер, че Стефан не ще дойде, че Стефана са го сгодили и скоро ще го женят. Тежък, непоносим е бил ударът за добрите стари хора. Но още по-тежък и убийствен е бил той за малката Елена, толкова весела и жизнерадостна дотогава. Залиняла, закреяла тя. И един тъжен есенен ден

малкото ѝ тяло е било изхвърлено от студената Камчия, оплаквано безумно от старата ѝ майка. . .

Стефан се изгубил. Той не искал да слуша повече вуйча си. Скоро след това една нощ къщите на богатия чорбаджия пламнали. Не било вече тайна за никого, че това е страшното отмъщение на злочестия овчар, че той е вече хайдутин, че се скита наблизо из Балкана, със страшни закани за вуйча си. . . Той ходил повече сам и никого не задявал. Мнозина чували кавала му в гъсталаците на пустите усои — печална, болезнена песен. Майка му останала съвсем сама, била обезумяла от скръб. Последните думи на Стефана не ѝ давали мир: «Ти, казал той, ме раздели с Елена, ти я уби. Не искам вече да те видя!» Често, чула от хората, че Стефан го видели някъде, тя отивала там, скитала се по Балкана, лазяла от връх на връх и нейният отчаян, плачевен зов будел самотите. Но Стефан не излизал.

А на други той се показвал. Той слизал и на хорото дори. Не еднаж, когато на Старча се люлеело голямо хоро, из гъстите дървета на корията се зачувал кавал. Всички спирали; сладките и чудни звукове на кавала ги пленявали, задържали. Всички се споглеждали и тихо си шепнели: «Стефан е. Ей го — с дружина е». . . И ето кавалът засвирвал на хоро. Пред омайните, игриви звукове никой не могъл да се удържи. На лицата се появявали усмивки, ръцете машинално се подавали и в миг се залюлявало чудно хоро — хоро без говор, без шум. Очите се навеждали, всички, заслушани в чудната музика, мълчали, чувал се само равномерният, ритмичен тропот. Жално изписквал кавалът и млъквал. За минута всички с въздишка устремявали очи нагоре, дето между големите дървета се губели няколко сенки. . .

Из селото бързо се разнасяла мълвата. Стефан дохождал, Стефан свирил на хорото. Дочувала и тя — злочестата му майка, и когато последните моми и булки се прибирали от чешмите, по стръмния баир към кориите пристъпвала приведена черна сянка. Това била майка му. Момите се спирали и чували да долита до тях сърцераздирателният вик на клетата майка, която горко зовяла сина си. . .

И когато в хладната сутрин на другия ден Стефан и дружината му стояли, скрити под клонати буки, прекарали нощта под техния покрив, далеч по голите сипеи те съглеждали

черна, немощна фигура. До тях долитал слаб, покъртителен вик. . .

— Стефане, пак майка ти — казвал един.

— Излез, покажи й се най-после. Майка е. . .

— Ах, туй не може да се търпи. И ние майки имаме. Оставили сме ги да чернеят, да плачат по нас. А искаме ние да забравим това. Не искаме техният образ да ни се явява. А ето всеки час майка ти ни спомня за тях. Не може вече. . . сърцето слабее, куражът се губи. . . Стефане, голям грях ще сторим, ще хвърлим, майка ти ще убием. . .

Така говорели те, суровите и мрачни хайдути, чиито корави сърца са били трогнати. Но Стефан не чувал. Подпрял глава на ръце, стоял той замислен и тъжен.

Скоро след това той се изгубил. Но на майка си той не се показал. Горката, никога не узнала де е самотният му гроб.

*

Дядо Вълю свърши разказа си. Замълчахме и двама. Станахме да си ходим. Припадна здрач. Душата ми беше изпълнена с картините на чудния разказ. Черковната глухо шумеше. И мене ми се струваше, че виждам немощната фигура на майката да пълзи по сипеите, стори ми се, че чувам отчаяния й вик. . .

Черковната шумеше. Сякаш тя разказваше тъжната и горка поема на овчаровата тъга.

Стр. 257. *П р е з ч у м а в о т о.* Печатан за първи път в «Старопланински легенди», 1927, стр. 137—148.

Сюжетът е почерпан от преданията, които се разказват в родния край на писателя. Чумата покосила живота на много хора. «В Жеравна помнят две чуми: първата през 1814, а втората през 1837—1838 година. Разкази за това страшно време били предавани от уста на уста дълги години след бедствието. Йордан Йовков е слушал такива разкази най-напред от майка си, а после от други по-стари хора. Йовков може би е знаел за случката с хаджи Вълка, който като чумав от Цариград си дошел в Жеравна и там заразил снаха си. Двамата избягали вън от селото, в Бончовата воденица, където умрели, закопали ги по-горе във варовиците, та чак след

четири години пренесли костите им в черковните гробища» (Д. Минев — ц. к., стр. 302).

Стр. 267. На Игликина поляна. Печатан за пръв път в «Старопланински легенди», 1927, стр. 149—160.

Йордан Йовков е мислел да напише втори том от «Старопланински легенди». Тази мисъл не го напуща до края на живота му. Още през 1930 година той разказва на проф. Сп. Казанджиев, че неотдавна Николай Лилиев го запознал с Васил Дечев, автор на книга за Чепеларе, който му предал четири много интересни и много художествени легенди. Тези легенди Йовков искал да използува в новата си книга.

Дълго време писателят е събирал материали за втория том на «Старопланински легенди». Записал е предания и песни, търсел е надписи на турски чешми и старовремски паметници. През 1937—1938 година Йордан Йовков е смятал да напише книгата и дори той обещал на Георги Цанев разказите да се напечатат в сп. «Изкуство и критика». «Уговорихме. . . — пише Г. Цанев — вторият том на «Старопланински легенди» — който той ще започне наскоро — ще бъде изцяло напечатан в «Изкуство и критика» — във всяка книжка по един разказ» (Г. Цанев — «Творчеството е мъка», сп. «Изкуство и критика», год. I, 1938, кн. 8, стр. 422—425). Но съвсем неочаквано, на 15 октомври 1937 година, Йордан Йовков умира и легендите остават ненаписани. . .

През 1938 година В. Димитров (Янтай Кавалов) се обръща с писмо до Васил Дечев, който по това време живеел в Кюстендил, да му каже нещо за легендите, които е разказвал на писателя. С писмо от 8 април същата година В. Дечев му пише следното: «Сега за легендите. Казах на покойния Йовков легендите за «Момина вода» на Калъчборун, за «Къзкюприя» под Тъмраш, за триградската «Харлуга» и други, които в момента не си спомням. Легендата за «Момина вода» знаеш, а ако я не знаеш, може да ти я разкаже всеки по-стар овчар от Проглед или Дерекьой. Другите легенди ще ти разкажа в Чепеларе, ако съм жив и здрав до юли, защото легенди с просто писмо не се разказват. . .» (вж. Симеон Султанов — «Йовков и неговият свят», 1968, стр. 285).

ВЕЧЕРИ В АНТИМОВСКИЯ ХАН

Първите седем разказа от книгата, които образуват цикъла на «Вечерите», са свързани помежду си с общи събития и общи герои, докато следващите девет имат своя сюжетна самостоятелност.

Както е известно, тази своя книга Йордан Йовков започва в Букурещ през 1922 година и завършва в София през 1928. Според оценката на критиката това е «една от най-мъдрите книги на Йовков», с дълбоко философско обобщение за живота, за «това, което отминава, и това, което остава».

Стр. 281. Дрямката на Калмука. Печатан за първи път в сп. «Златорог», год. III, 1922, кн. 1, стр. 3—14; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 5—28.

Мнозина търсят останките на този необикновен хан в своите спомени и ни препращат до различни места. Така например според Ловчо Стоянов, приятел на писателя от младите години, действието на този разказ се развива в Иланлъшкия хан. Село Иланлък било разположено на равнище, по средата на пътя между Балчик и околните села. Пътят минавал през една гора, където често ставали обири. Д. Йовкова и Г. Димитров обаче предполагат, че авторът описва хана в с. Баладжа, който се намирал по пътя между Добрич и Варна. В кръчмата прислужвал един слаб, сух човек, с дълга брада, на име Стойко Калмука, когото никой не знаел откъде е дошел. През време на Европейската война ханът бил изгорен (Димо Минев — ц. к., стр. 311—312—313, 314).

Йордан Йовков е наблюдавал живота на много добруджански селски ханчета и по всяка вероятност не е свързал действието на разказите с точно определено селище. В своите спомени Г. Вълчев отбелязва: «Описанието на Антимовския хан е описание на всички ханища по балчишките пътища» (Димо Минев — ц. к., стр. 307). В своето изследване «Йовков и неговият свят», 1968, стр. 99—101, Симеон Султанов пише: «Нека не забравяме, че Антимовският хан е едно от големите обобщения на автора, ярък символ, огромна метафора. . . Антимовският хан е в цяла Добруджа. . .»

Стр. 296. Баща и син. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2565 от 23. I. 1928, стр. 2; без промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 28—39.

Стр. 304. Частният учител. Печатан за първи път в сп. «Златорог», год. III, 1922, кн. 6, стр. 337—350; с промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 39—65.

Стр. 321. Врагове. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2576 от 6. II. 1928, стр. 2; без промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 65—74.

Стр. 328. Една торба барут. Печатан в сп. «Българска мисъл», год. III, 1928, кн. 3, стр. 163—173, със заглавието «Чужденец»; с ново заглавие без промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 74—92.

Г. Вълчев изтъква, че прототипът на главния герой в този разказ — дядо Моско — е действително лице, което е живяло преди войните в с. Каралий. «На североизточния край на селото — пише Вълчев — копаеха хума — бяла, мазна, малко възсива и излиза на калъпи. Цигани в турско време са я копали и продавали из селата. По-късно общината я даде на наематели. Такъв наемател беше и дядо Моско от Русе. Той нае хумата от общината, сключи договор и почна работа. Нае си работници, вложи доста пари, пресече цял баир. Копаха хума, товариха каруци, караха хумата в Добрич, та чак във Варна, но вижда се, не намери пласмент и по едно време работата спря. Дядо Моско се въртя доста време в Каралий и след време се изгуби.

Яви се след това едно момче, 20—25-годишно, на име Йонко, за което казваха, че дядо Моско го е пратил. Дядо Моско не му пращаше пари. Йонко стоеше по кръчмите, продаваше от инвентара на дяда Моска и така се изхранваше. Когато свърши всичко, и това момче се изгуби. Така завърши това предприятие. Йовков е пренесъл действието в Антимово и Антимовския хан» (Димо Минев — ц. к., стр. 308).

Стр. 340. Среща. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2588 от 20. II. 1928, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 92—101.

За този разказ Жечо К. Долчинков, бивш учител ,разказва следното: «Баща ми Кирил Долчинков от Котел служеше към края на миналото столетие като старши конен полицейски стражар из Добруджа и Делиормана. . .

След като прочетох разказа «Среща» от сборника «Вечери в Антимовския хан», в лицето на Витан Чауш разпознах черти от портрета и делата на баща си, който тогава — 1928 г. — бе 75-годишен старец. Когато и той прочете разказа, остана възмутен и се изказа: «Тъй ли му разправях аз на времето, та ме е изкарал кьорав с едното око?»

Баща ми се познавал с цялото Йовково семейство в Чифуткьой и често се е отбивал у тях. Й. Йовков го търсел, за да го разпитва за преживелиците му. . .

Баща ми беше извършил следния подвиг, който Йовков е използувал за разказа си. През месец август 1901 г. на самия празник «Света Богородица» баща ми, след пет-шестдневно обикаляне при ятаците на Ибрямаа Реджепоолу, успял да го залови и убие в неговото село. В това му помогнала една кадъна, която била ятачка на Ибрямаа в друго село и знаела къде се крие разбойникът. Отначало кадъната не искала да го издаде, но баща ми я сплашил и тя го отправила по стъпките на Ибрямаа. Рано сутринта баща ми влязъл в Ибрямовото село и наближил къщата му, която била в окрайнината на селото. Видял го да дава храна на кокошките си. Турчинът бил облечен и запасан със силяха си. Като дочул подрънкванията на бащините ми махмузи, Ибрямаа побягнал. Баща ми го подгонил. Наведен, Ибрямаа се поспирал, за да види дали баща ми е сам. Последният приклекнал, прицелил се и с един куршум го улучил. Ибрямаа паднал на поляната» (Димо Минев — ц. к., стр. 320—321).

Стр. 347. Ш е п а п е п е л. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX. бр. 2606 от 12. III. 1928, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 102—108.

Стр. 355. П о ж и ц а т а. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX. бр. 2519 от 26. XI. 1927, стр. 2; без промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 109—117.

Йордан Йовков разказва на проф. Сп. Казанджиев как е

написал този разказ: «Един понеделник бях взел следпразничен вестник, вървях по пътя от къщи за града и четях. В хрониката (аз винаги я чета) се разправяше, че в Казанлъшко (мисля там беше) се появила бяла лястовичка и народът вярвал: ако болен я види — оздравява. Тръгнали от селата в оня край да я търсят. Това нещо ми заседна като мотив в съзнанието. Казах си: от това нещо може да излезе хубав разказ. Пренесох се в нашия край (Добруджа). Видях шосето за Добрич, Каралезката чешма, полската шир и някаква бедна кола, впрегната в малко слабо конче селянин сиромах подир нея — както съм ги виждал в действителност. С такива коли са пътували най-често странници, продавачи на нещо. Те винаги личат, понеже местното население е богато и конете му са хубави.

Свързах това видение с мотива за бялата лястовичка. Помислих си, в такава каручка лежи болен — тръгнали да търсят бялата лястовичка. За да бъде по-трагично положението, направих болното да е мома и — както народът в такива случаи измисля или несъзнателно мотивира — че болната не е от само себе заболяла, но че когато женала, змия спала на гърдите ѝ. Тоя образ по-рано ме е занимавал. Сега връхлетях на него като на нещо готово. Така разказът беше построен» (Сп. Казанджиев — ц. к., стр. 11—12).

Стр. 361. Два врага. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2497 от 29. X. 1927, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 118—127.

Стр. 367. Албена. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2502 от 5. XI. 1927, стр. 2—3; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 128—136.

Стр. 373. Сенебирските братя. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2491 от 22. X. 1927, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 137—148.

«Село с име Сенебир — пише Ловчо Стоянов — има някъде към Делиормана, Новопазарско. Из нашия край село с такова име няма. Местността с двата високи бряста е край с. Айдънбей (Светлик). Съседно и близко на него е с. Мелеклер

(Капиново). Помня двата високи бряста, които се виждаха от много далеч. Те бяха на водоразделната линия в Добруджа за водите, които се стичаха от дъждовете към Дунава и морето. Дядо Щерю с вятърната мелница е от с. Богдалий. Той е баща на кмета Алекси. Селото Мелеклер (Капиново) до румънската окупация наистина се състоеше само от две къшли — два чифлика. Единият чифлик беше на дяда Слави, наричан Мелеклерски, още и Алфатарски, понеже беше от силистренското село Алфатар. Дядо Слави от ранни години се заселил тук. Имал и брат, но откак го помня, той сам беше владетел на тоя чифлик.Другият чифлик беше на един богат турчин. Помня, че се казваше Бекираа, а Йовков го нарича Халил Ходжа. Разкъсването на Сенеберлията от вършачката е случка, която стана с богатия чифликчия Ючормански в Балчишко» (Димо Минев — ц. к., стр. 318).

Стр. 381. Грехът на Иван Белин. Печатан за първи път в сп. «Златорог», год. V, 1924, кн. 5, стр. 221—232; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 149—167.

Стр. 394. Измама. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2554, от 7—8. I. 1928, стр. 1; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 168—177.

В спомените си за Йовков Г. Вълчев пише, че мелницата, за която се говори в разказа, се е намирала между селата Сараджа и Хасанча на една височина сред ниска гора. Дъсчените криле на вятърницата се виждали отдалеч. Около нея имало градинка с овощни дървета.

Мелницата била построена от двама братя турци, които водели охолен и порочен живот. Между селяните тръгнала лоша мълва за мелницата и нейните стопани. Тъй като никой не ходел при тях да мели жито, турците продали вятърницата. Купил я един преселник от Тулча на име дядо Васил (вж. Димо Минев — ц. к., стр. 309).

Стр. 401. Имане. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2533 от 12. XII. 1927, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 178—186.

Стр. 407. Друг свят. Печатан за първи път във в. «Зора», год. IX, бр. 2507 от 12. XI. 1927, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 187—195.

Стр. 413. Другоселец. Печатан във в. «Зора», год. IX, бр. 2550 от 1 до 2. I. 1928, стр. 2; с малки промени във «Вечери в Антимовския хан», 1928, стр. 196—205.

Книгата на Йордан Йовков «Вечери в Антимовския хан» излиза от печат през 1928 година, а няколко месеца по-късно — книгата на известния румънски писател Михаил Садовяну «Анкуциният хан».

Като правят съпоставки между първите публикации на разказите в двата сборника и паралели между отделни образи, някои български историци на литературата и румънски българисти намират известна «близост» между двете книги.

Интересно е мнението на Михаил Садовяну по този въпрос. През 1945 година той е гост на СБП. Запитан дали е чел «Вечери в Антимовския хан», той казва: «. . . Четох тия прекрасни «Вечери» на Йовкова, за съжаление в румънски превод, и сам виждам колко общо има помежду ни. . . И дума не може да става за някакво заимствуване. Едно съвпадение между близки по дух писатели» (Димо Минев — ц. к., стр. 201).

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Съдържание

ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА

СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ

ВЕЧЕРИ В АНТИМОВСКИЯ ХАН

• • •

ЙОРДАН ЙОВКОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Том втори

Трето издание

РЕДАКТОР ТАТЯНА ПЕКУНОВА: ХУДОЖНИК ВЛАДИСЛАВ ПАСКАЛЕВ; ХУД. РЕДАКТОР КИРИЛ ГОГОВ; ТЕХН. РЕДАКТОР ВЕСЕЛИНА БАЛАБИНА; КОРЕКТОР ПАУНКА КАМБУРОВА

Формат 32/84/108; тираж 60113 екз.; печатни коли 28,50; издателски коли 23,94; уик 22,11; л. г. VI /55; изд. № 5854; поръчка № 11/1982 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 27. X. 1982 година; излиза от печат на 20. II. 1983 година; цена 3,16 лв.

Код 25 $\frac{9536172511}{5506-84-83}$

ДП «Димитър Благоев» — София

